Henri Perruchot

viața lui seurat

Editura Meridiane

Henri Perruchot

LA VIE DE SEURAT

© Librairie Hachette, Paris, 1966

Henri Perruchot

viața lui seurat

urmată de cronologia completă
a celor șapte volume din seria
ARTA ȘI DESTIN

În românește de IRINA MAVRODIN

EDITURA MERIDIANE
București, 1968

Pe coperta I:
G. SEURAT. Circul (fragment)
1891. Luvru, Paris.
diapozitiv color:
Musées Nationaux, Franța

CUVÎNT ÎNAINTE

Cazul lui Seurat este unul dintre cele mai fascinante din întreaga istorie a picturii moderne. Mai întîi prin scurtimea vieții acestui pictor, care contrastează în chip ciudat cu interesul, densitatea, influența operei sale. Într-adevăr, deși moare la treizeci și unu de ani, Seurat lasă o operă capitală. Apoi, și mai cu seamă, prin caracterul cu totul neobișnuit al acestui destin. Născut din strădania lui Seurat, țîșnit din personalitatea sa cea mai profundă, neoimpresionismul a cunoscut un succes pe cît de rapid pe atît de efemer. Efemer, tocmai pentru că Seurat a murit foarte tînăr. O dată cu moartea celui care a pictat *La Grande Jatte*, neoimpresionismul își pierde forța vie. Atît de greu cîntărește geniul în evoluția artelor! Dar mai este și altceva. Seurat nu a devenit șeful neoimpresionismului, al acestei doctrine savant și tăcut elaborate, ilustrată atît de convingător prin opera sa, decît pentru că el însuși era nu numai omul acestei științe, dar și omul acestei tăceri. Omul dispare îndărătul operei. Acest « trecător de seamă » răsare din noapte cu opera pe care o are de împlinit și apoi, după ce opera a fost dusă la capăt, piere din nou în noapte. Nici un artist de o asemenea importanță și atît de celebru nu va fi fost vreodată atît de ignorat ca om, ca ființă vie printre ființe vii.

Nu exagerez. Se știe oare măcar unde și cînd i s-au născut părinții si frații, sora, tovarășa de viață, Madeleine Knobloch (a cărei existență, înaintea morții pictorului, nu era nici măcar bănuită de cei mai mulți dintre prietenii lui)? Pînă și fiul pe care i l-a dăruit era un necunoscut: unde și cînd se născuse? Cum se numea? Nu știa nimeni. După Seurat, deci, rămînea doar opera. Dar o operă, oricît de strălucită, nu-i poate ajunge unui biograf. Trebuie să mărturisesc că vreme îndelungată am crezut că nu voi izbuti niciodată să străpung cețurile care-l învăluiau pe omul acesta pe cît de ilustru pe atît de enigmatic. Mă izbeam de un zid de umbră. Pînă

la urmă, încetul cu încetul, am izbutit să smulg, bucată cu bucată, taina lui Seurat.

N-am putut întîlni nici un supraviețuitor. De altfel, contrariul m-ar fi surprins mult. Mi-am continuat așadar căutările numai în biblioteci, în arhive și la serviciile stării civile. Ca de obicei, diversele mele surse au fost menționate la sfîrșitul volumului. Mă simt deosebit de îndatorat față de John Rewald, care a strîns o bogată documentație în legătură cu Seurat. Trebuie de asemenea să arăt cît de prețioase mi-au fost Arhivele Departamentului Senei. Fără informațiile precise pe care le-am putut culege aici, aș fi fost lipsit de cîteva elemente primordiale.

Cu această *Viață a lui Seurat*, seria mea intitulată *Artă și destin* cuprinde șapte volume. Ea e departe de a fi terminată. Dar, dat fiind că formează încă de pe acum un tot, dat fiind mulțimea de fapte și de evenimente pe care le prezintă și numărul personajelor, principale și secundare, întîlnite aici (pînă în prezent, 1579), mi s-a părut că o cronologie care să oglindească îndeajuns de fidel acest tot, punînd în același timp în valoare concordanțele existente între diferitele volume, i-ar putea interesa pe mulți cititori. Și aceasta cu atît mai mult cu cît, în domeniul picturii, o asemenea cronologie ar acoperi întreaga istorie a impresionismului și a postimpresionismului. Iată de ce am alcătuit cronologia prin care se încheie volumul de față.

1966. H P

PARTEA ÎNTÎI

OCHII MINȚII

1859 — 1885

I. PORTĂRELUL DIN LA VILLETTE

Din leagăn, pentru toată viața,
am foaia mea de drum.
HEINRICH HEINE

Patruzeci și cinci de ani. O căpățînă rotundă. Vitalitatea unui mare mîncător de carne. Un trup de țăran. Într-un accident de vînătoare, Antoine-Chrysostome Seurat și-a pierdut brațul drept. Are o proteză la care adaptează furculițe sau cuțite, slujindu-se de ele cu o îndemînare plină de vioiciune ce le pricinuiește acelora dintre oaspeții săi care nu s-au deprins încă cu aceste jonglerii o vagă teamă, ba chiar și o anume silă. Simțămîntul ciudat pe care îl încerci în preajma acestui fost portărel ce se îmbracă întotdeauna în haine negre este sporit de purtarea sa rece, căci nimeni nu l-a văzut vreodată rîzînd sau zîmbind. Se trage dintr-o familie de țărani stabiliți în departamentul Aube, în inima regiunii Champagne, la Dosnon, sat cu vreo treizeci de case, așezat la doisprezece kilometri de Arcis-sur-Aube. S-a născut aici în ziua de 28 august 1815, la optsprezece luni după groaznica bătălie purtată de Napoleon la Arcis. Împreună cu cei doi frați mai mari, Pierre-Michel și Nicolas-Joseph, își părăsește locul de baștină, stabilindu-se la Paris. Pierre-Michel ocupă modesta slujbă de om de serviciu într-un birou din cartierul Batignolles; Nicolas-Joseph deschide un magazin de noutăți în strada Vieille-du-Temple. El însuși, timp de șaisprezece ani, din 1840 pînă în 1856, exercită funcția de

portărel pe lîngă tribunalul departamentului Seine, în La Villette, comună care va face parte din Paris cu începere de la 1 ianuarie 1860. La acea dată Antoine-Chrysostome locuiește în strada Flandre, la numărul 47, unde se mutase în ianuarie 1845, îndată după căsătoria sa cu Ernestine Faivre, fata unui bijutier retras din afaceri, cu treisprezece ani mai tînără decît el, și unde i se născuseră primii doi copii: un băiat, Émile-Augustin, în iunie 1846, și o fată, Marie-Berthe, în noiembrie 1847.

Blîndă, tăcută, ștearsă, Ernestine trăiește în umbra soțului ei, supunîndu-i-se întru totul. Prin tată, se trage și ea dintr-o familie de țărani, originară din Jura, din satul Plasne, așezat în apropierea orășelului Poligny. Prin maică-sa, Antoinette Veillard, fata unui sculptor, coboară dintr-o familie pariziană.

Nu s-ar putea spune că Ernestine duce o existență din cale afară de veselă. Plecînd din La Villette, familia Seurat se mută într-un apartament strîmt, întunecos și trist, nu departe de poarta Saint-Martin, la casa cu numărul 60 din strada Bondy, o stradă mohorîtă, străjuită de clădiri vechi, cu fațadele roase de umezeală, duhnind a mucegai. Înfățișarea austeră a fostului portărel se potrivește de minune cu atmosfera plină de melancolie a locuinței sale cu mobile de mahon din vremea lui Ludovic-Filip, pe care pîlpîie stinse luciri roșiatice. Pereții sînt acoperiți de sus pînă jos cu gravuri colorate. Dacă le privești mai bine, vezi că toate înfățișează imagini religioase — Fecioara Maria, Isus Christos, sfinți și sfinte fabricate la Épinal sau aiurea. Ciungul cumpără într-una asemenea gravuri, umplînd cu ele nenumărate mape. Ele dezvăluie o manie, la urma urmei destul de surprinzătoare, a acestui burghez rigid, în aparență lipsit de fantezie, ce și-a închis viața într-o rețea strîmtă de deprinderi pe care le respectă cu străşnicie. Așa, de pildă, ziua de marți și-o consacră « îndatoririlor conjugale » *. În restul săptămînii, nevastă-sa nu-l mai vede. Timp de șase zile trăiește de unul singur în împrejurimile Parisului, într-o căsuță pe care și-a cumpărat-o la Raincy, pe bulevardul du Midi, la numărul 8. Un om ciudat. Mai ciudat chiar decît s-ar părea la prima

* Paul Signac.

vedere. O existență atît de metodic organizată trădează, în realitatea sa profundă, o teamă surdă de viață și de proliferarea ei haotică. Deprinderile ne liniștesc; ele ne apără de spaima de a trăi, de spaima de a muri. Cei din familia Seurat, ca și cei din familia Faivre, mor de tineri. Cînd portărelul se căsătorise cu Ernestine, mama acesteia nu mai trăia, moartă fiind la cincizeci și doi de ani. După un an, murise tatăl. Tot în acea vreme, Antoine-Chrysostome își pierduse și el tatăl. Fratele său mai mare, Pierre-Michel, murise optsprezece luni mai tîrziu, la numai patruzeci și cinci de ani. Poate că toate aceste morți succesive, toate aceste decese premature au adîncit și mai mult — în chip pătimaș, morbid — obsesia lui Antoine-Chrysostome.

Cumpără, din cucernicie, teancuri de gravuri religioase, acoperind cu ele atît pereții casei din Raincy cît și pe cei ai apartamentului din Paris. Dintr-o cucernicie totală, absolută, împinsă pînă la ultima limită și pînă la practici aberante. În privința casei sale din Raincy și-a orînduit un oratoriu. « Celebrează » aici liturghia, ajutat de un bătrîn grădinar, care-i slujește și drept paracliser. La 2 decembrie 1859, într-o vineri, Antoine-Chrysostome se află, în chip excepțional, în strada Bondy. În acea zi, la ora unu noaptea, nevastă-sa îl naște pe cel de-al treilea copil al lor, Georges-Pierre.

La oarecare vreme după aceasta familia Seurat își schimbă locuința, mutîndu-se într-un apartament mai mare, așezat ceva mai spre nord, lîngă gara de Est, pe bulevardul Magenta, la numărul 110. Numele acestui bulevard este recent; el comemorează victoria cîștigată de armata lui Napoleon al III-lea asupra austriecilor cu puțin timp înainte de nașterea lui Georges.

Copilul va crește în climatul ultimilor ani ai celui de-al Doilea Imperiu, în acest cartier lipsit de pitoresc, ai cărui locuitori se îndeletnicesc mai ales cu comerțul. Copilărie posomorîtă și aproape singuratică. În apartamentul din bulevardul Magenta tatăl apare doar în treacăt; în ochii micului Georges el nu poate fi decît un străin. Mama tricotează, cufundată în visurile și în melancolia ei. Fratele și sora lui Georges, cu mult mai mari decît el, trăiesc într-o lume a lor. Berthe, de altminteri, se va căsători curînd. Între timp soții Seurat mai au un fiu, pe François-Gabriel, care se îmbolnăvește

și moare la cinci ani și jumătate, în noiembrie 1868. În urma acestei pierderi atmosfera din casă devine, fără îndoială, și mai apăsătoare. Micul Georges, care are atunci aproape nouă ani, nu rămîne, desigur, nesimțitor: întîlnirea cu moartea la o asemenea vîrstă lasă urme adînci; încrederea spontană pe care orice ființă tînără o poartă vieții este, din acea clipă, zdruncinată pentru totdeauna. Urmează războiul franco-german, asediul Parisului, Comuna . . . De teama acesteia familia Seurat fuge la Fontainebleau.

În timp ce au loc toate aceste evenimente familiale sau naționale, Georges își continuă studiile. Este serios, conștiincios, dar nu strălucește. Rămîne ceea ce profesorii numesc « un elev silitor, dar mediocru », muncind sistematic, calm, metodic. Are o purtare fără cusur. Nu e niciodată neastîmpărat sau distrat; nu pierde nici o clipă flecărind. De altfel, e tăcut din fire. Închis în sine, nu face nimănui confidențe, nici părinților și nici colegilor de școală. E limpede că sensibilitatea lui se caracterizează printr-o anumită răceală.

Desenează încă de cînd a putut ține pentru prima oară creionul în mînă. La șapte ani face două desene înfățișînd, unul, un cîine și un bărbat, celălalt, un cîine și un copil. Unchiul său, Paul Haumonté, cumnatul mamei, proprietar al unui magazin cu articole la modă din bulevardul des Ternes și amator de artă, socotind că nepotul lui nu-i lipsit de talent, îl îndeamnă să-și cultive înclinațiile. Și iată că, la cincisprezece ani, tînărul Seurat începe să urmeze cursurile unei școli municipale de desen, aflată în imediata apropiere a locuinței părinților săi, pe strada des Petits-Hôtels, la numărul 19.

Profesorul care predă aici este un modest sculptor, pe numele său Justin Lequien, odinioară unul dintre ultimii elevi ai baronului Bosio, cel care, pe vremea cînd trăia, se bucura de o asemenea celebritate, încît fusese supranumit « Canova al Franței ». Lequien îi învață pe elevii săi elementele desenului și ale perspectivei. Îi pune să copieze statui de ipsos, mulaje ale unor opere antice, motive arhitecturale. Seurat execută cu îndemînare aceste lucrări școlărești. Manifestă o conștiinciozitate și o atenție rar întîlnite la un băiat de vîrsta lui. Pentru el desenul nu este o îndeletnicire frivolă, o simplă dis-

tracție. Cu timpul devine o adevărată pasiune. O pasiune tăcută. Fără strălucire, dar profundă. Nu numai că desenează mult, cu îndărătnicie și fără grabă, dar studiază și lucrări teoretice, ca, de pildă, acea *Gramatică a artelor desenului* de Charles Blanc, critic de mare renume, fondator al publicației *Gazette des Beaux-Arts*, și al cărui prestigiu a sporit în urma alegerii sale la Academia franceză, în iunie 1876. Adolescentul studiază cu deamănuntul această *Gramatică*, izbit fiind de anumite idei exprimate aici. « Culoarea, notează Charles Blanc, supusă unor reguli precise, poate fi învățată ca și muzica . . . Eugène Delacroix a fost unul dintre cei mai mari coloriști ai timpurilor moderne pentru că i-a cunoscut legile, pentru că le-a studiat în adîncime, după ce le ghicise cu ajutorul intuiției ».

Fascinat, Seurat citește și recitește aceste fraze. Ele răspund nevoii sale de logică, de rigoare, dezvăluindu-i ceea ce, în chip nedeslușit, căuta și el, și confirmîndu-i totodată propriile sale tendințe, căci îi dau ceea ce oamenii tineri așteaptă adesea de la cărți: o justificare, o certitudine. Nu există întîlniri întîmplătoare. Din diversitatea lucrurilor care ne înconjoară, fiecare nu alege decît ceea ce i se potrivește. Mii de oameni au citit acele rînduri scrise de Charles Blanc. Ele nu au prilejuit însă nimănui evoluția pe care o are elevul lui Justin Lequien. Omul își creează singur zeii. O artă pură și inflexibilă, supusă unor legi necruțătoare, există din acea zi în mintea adolescentului. Această artă are valoarea unui lucru absolut. A unuia dintre acele lucruri absolute care contrazic nestatornicia apăsătoare a lumii. Seurat știe acum pe ce drum va merge. Pasiunea lui — pasiune rece și voluntară, dar tot atît de nemărginită ca și cea a tatălui — și-a aflat ținta.

Toate acestea nu au nici cel mai mic răsunet în sînul familiei Seurat, cei ce o alcătuiesc trăind fiecare pe propria lui planetă. Tăcerea băiatului este, fără îndoială, favorizată de felul în care se desfășoară viața în acest cămin; fiecare, aici, se mărginește să trăiască în comun cu ceilalți propria-i singurătate. Cuvintele pe care fiul fostului portărel le-ar putea rosti s-ar pierde în straturi groase de tăcere . . . Nici chiar de viitorul băiatului nu au a se neliniști. Părinții sînt înstăriți și îi pot asigura traiul material. De aceea, cînd, nu peste multă vreme,

Georges își va exprima intenția de a intra la Școala de Arte Frumoase, hotărîrea lui nu va stîrni nici împotrivire dar nici interes.

Uneori totuși, cînd este ascultat cu atenție, cînd are prilejul să vorbească despre singurele lucruri care-l preocupă, acest tînăr tăcut iese din obișnuita lui muțenie. Și atunci se exprimă cu o convingere de nezdruncinat.

Printre elevii lui Lequien și-a descoperit un confident, un băiat cu un an mai mic decît el, Edmond-Aman Jean *, cu care susține un nesecat dialog. Există între ei asemănări; amîndoi sînt la fel de serioși, amîndoi au același gust pentru meditație, amîndoi evită cuvintele de prisos. Deși s-a născut în departamentul Seine-et-Marne, în comuna Chevry-Cossigny, Aman-Jean rămîne, prin obîrșia sa, un om din nord. Tatăl său e originar din Valenciennes iar mama din Landrecies. Amîndoi părinții au murit. Băiatul a fost crescut, împreună cu sora sa, de către un unchi, proprietar de bărci în orășelul Jemmapes; acum Aman-Jean locuiește pe strada Rataud, lîngă Biserica Val-de-Grâce, la un alt unchi al său, chimist. Legăturile acestea cu nordul explică poate, într-o oarecare măsură, firea lui rezervată. Dar, dinspre partea tatălui, o și mai îndepărtată ascendență spaniolă ce trebuie căutată pînă în timpul domniei lui Carol Quintul, — familia Jean, care trebuie să se fi numit atunci Juan, a emigrat în acea vreme din Castilia — explică poate înclinările lui mistice, devenite fără îndoială și mai puternice prin frecventarea unui colegiu de iezuiți. Și din acest punct de vedere, într-un sens, se aseamănă cu Seurat. Totuși, aspirațiile lor nu sînt întru totul aceleași, lucru de care nu-și dau prea bine seama, dat fiind atîtea preferințe comune; căci dacă admiră aceleași lucruri, adică aceleași opere și aceiași artiști, aceasta nu li se întîmplă întotdeauna pentru aceleași pricini. Dacă și unul și celălalt apreciază în aceeași măsură precizia desenului la primitivi, Aman-Jean, care îi așază pe acești pictori mai presus de toți ceilalți, vede mai cu seamă în această precizie mijlocul desăvîrșit de a sluji un ideal spiritual, în timp ce Seurat este sensibil doar la calitatea

* Acesta va adopta mai tîrziu numele de Aman-Jean, pe care îl vom utiliza de acum înainte pentru comoditatea expunerii.

ei plastică. Pictura, după Aman-Jean, face cu putință exprimarea unei realități a sufletului; după Seurat, ea nu se are drept scop decît pe sine.

Cei doi se înțeleg cum nu se poate mai bine, vizitează împreună muzeul Luvru, simt același interes pentru anumite cărți, pentru anumite romane, mai cu seamă pentru cele ale fraților Goncourt. Seamănă și la înfățișare, avînd amîndoi aceeași statură înaltă. Totuși Aman-Jean nu are trăsăturile regulate și fine ale prietenului său mai mare; s-a născut și cu o deviere a gîtului, care îi înțepenește capul spre dreapta. Cînd, mai tîrziu, își va evoca prietenul mort, Aman-Jean va vorbi despre frumusețea acestuia, asemuindu-l cu *Sfîntul Gheorghe* de Donatello.

Înfățișarea liniștită a lui Seurat, mișcările sale măsurate îi sporesc armonia trupului și a chipului luminat de niște ochi mîngîietori și plini de blîndețe. Părul, negru cu ape roșcate, numai inele, lasă liberă fruntea înaltă. Seurat pare a fi unul din acei tineri făcuți să placă femeilor. Totuși, lui un asemenea gînd nici nu-i trece prin minte, și abia de vede privirile care întîrzie asupra lui.

Are șaptesprezece ani și încă de pe acum copleșitoarea sa pasiune îl stăpînește cu totul. Frazele lui Charles Blanc au declanșat o mișcare ireversibilă, punîndu-i o întrebare precisă, în afara căreia nimic, dar absolut nimic, nu mai are importanță. Ea este centrul viu și unic al vieții sale, către care tinde totul și care se răsfrînge în toate. Lumea înconjurătoare dispare; ea se reduce la această întrebare ce-și așteaptă răspunsul: stabilirea unor principii matematice, ce ar face cu putință nașterea unei arte sustrase empirismului, sensibilității anarhice, și care să se dezvolte în chip logic, nedezmințit.

Stăpînit de această idee *, Seurat pictează de cîteva luni, încă de la șaisprezece ani. Nici urmă, în cazul său, de spontaneitate creatoare; totul este comandat de gîndire. Dar dacă obsesia aceasta face din Seurat o ființă ciudată, el iese poate încă și mai mult din sfera obișnuitului printr-o trăsătură destul de bizară a gîndirii sale. Oamenii, în general, sînt înzestrați fie cu spirit analitic, fie cu spirit sintetic, aceste calități intelectuale

* Primele schițe ale lui Seurat nu au putut fi găsite nicăieri. Au fost, ără îndoială, distruse de el.

fiind aproape incompatibile. Totuși la unii indivizi ele există deopotrivă. E cazul lui Seurat. El posedă acea structură cerebrală, foarte rar întîlnită, care face cu putință ca fiecare amănunt să fie examinat îndeaproape, pentru a fi, pe dată, inserat într-un tot. Acest tip de gîndire ordonatoare, care clasează pe măsură ce înregistrează, nu poate fi imaginat fără o memorie excepțională, ce se îmbină de altfel — lucru ce se înțelege de la sine — cu o mare putere de concentrare. Seurat are o memorie uimitoare. Reține tot ceea ce citește, învață sau vede: amintirile sale vizuale sînt într-atît de precise încît îi restituie în cele mai mici nuanțe cromatice orice tablou pe care l-a studiat.

Acum se ocupă mai cu seamă de desen: face o copie după *Richard Southwell* de Holbein, reproduce o mînă după Poussin, cîteva detalii din *Apoteoza lui Homer* de Ingres, face studii de nuduri după modele masculine. Forma este, cele mai adeseori, strict lineară. Ingres, maestrul clasic, îl influențează în mod inevitabil.

A auzit Seurat vorbindu-se despre Manet și despre Salonul Refuzaților — vechi acum de paisprezece ani — sau de impresioniști, care, în acel an 1877, au avut a treia expoziție de grup? Nu e sigur. E chiar foarte puțin probabil. Fără îndoială că nu știe nimic despre revoluția care se înfăptuiește acum în pictură, revoluție îndreptată împotriva academismului, împotriva epigonilor lui Ingres. Revoluția: iată un cuvînt rostit fără îndoială foarte rar de către acest îndrăgostit de ordine, care urăște orice fantezie, fie chiar vestimentară. Îmbrăcat corect, cu haina încheiată la toți nasturii, aproape întotdeauna în negru, nu are de loc înfățișarea sub care lumea îl recunoaște de obicei pe artist. Nu are nimic dintr-un tînăr pictor răzvrătit. Dar nu din conformism rămîne Seurat străin de revoltele tinerilor. Nu se opune, dar nici nu se supune. Pictura pe care o visează, pictură exactă ca o știință, nu a mai existat; ea va fi în afara antagonismelor de doctrină și nu se va defini prin faptul de a fi împotriva sau pentru ceva, căci va poseda în sine o realitate deplină. Chiar dacă i-ar cunoaște pe Manet și pe impresioniști, Seurat nu i-ar urma, oricît de mult le-ar prețui strădania. Înainte de toate, trebuie să-și desăvîrșească puținele cunoștințe pe care le-a primit de la Justin Lequien, să-și însușească tot ce se poate învăța

despre arta desenului și a picturii; și unde ar putea să meargă, dacă nu la Școala de Arte Frumoase? Faptul că aceasta se află sub influența academismului nu are de ce să-i schimbe hotărîrea.

Intră aici în februarie 1878, cînd abia împlinise optspre-zece ani.

Seurat ar fi putut cu greu întîlni un om mai convins de virtuțile tradiției, un apărător mai înverșunat și mai fanatic al acesteia, ca profesorul său de la Școala de Arte Frumoase, autoritarul Henri Lehmann.

Născut la Kiel, fiu al unui artist german, Lehmann îi consacră lui Ingres, care i-a fost profesor, o admirație pătimașă; dar e departe de a avea geniul maestrului său. Asemeni majorității pictorilor oficiali, se mărginește, ca orice meșteșugar conștiincios și îndemînatic, dar rece, pentru că îi lipsește inspirația, să aplice rețete învățate pe de rost, care, neînsuflețite de spiritul creator, și-au pierdut eficacitatea, nu mai sînt decît rutină, con-venție, sterilitate. La șaizeci și patru de ani, Lehmann, a cărui docilitate, sau, dacă vreți, mediocritate, și-a primit răsplata, se bucură de toate onorurile; la cincizeci de ani fusese ales membru al Academiei. Ușurința cu care a făcut carieră l-a întărit în credința că adevărul e de partea lui, făcîndu-l să se încăpățîneze și mai mult în prejudecățile sale. Cu cîțiva ani în urmă, cînd fusese numit profesor la Școala de Arte Frumoase, atitudinea sa intolerantă provocase o revoltă a elevilor, care ceruseră să fie scos din funcție. Cererea le fusese zadarnică și mulți dintre ei părăsiră școala.

În clasa lui Lehmann, Seurat rămîne elevul atent și disciplinat din totdeauna. De altfel, Lehmann îl poate atrage fie și numai prin faptul că, în timpul cursurilor, invocă neîncetat exemplul lui Ingres, vorbindu-le despre lecțiile acestuia. Seurat, ca și Aman-Jean, care și-a urmat colegul la Școala de Arte Frumoase, îl ascultă cu exal-tare. Ingres învie pentru ei prin Lehmann, Ingres, după al cărui tablou, *Angélique*, Seurat face, în acea perioadă o strălucită copie.

Școala prezintă și alte foloase; ea oferă posibilitatea unor investigații multiple, datorită bibliotecii și colecții-lor sale de gravuri, fotografii și copii. În ultimii patru ani, numărul lor a crescut în chip considerabil, mai cu seamă în domeniul picturii italiene. Cînd nu lucrează

în atelier, Seurat studiază aceste copii, printre care și frescele din Arezzo ale lui Piero della Francesca, ce decorează capela școlii, și mai cu seamă cercetează, neobosit, biblioteca. « Culoarea, supusă unor reguli precise . . . ». Linia, pentru Ingres, are prioritate asupra culorii. După el, culoarea nu e decît un element secundar; lucrul cel mai important într-un tablou îl constituie perfecțiunea desenului, conturul net care delimitează formele. « Dacă mi-aș pune o firmă deasupra ușii, aș scrie: *Școală de desen*, și sînt sigur că din școala mea ar ieși pictori adevărați », spunea Ingres; și tot el declarase, cînd rivalul său, Delacroix, acest prinț al culorii, fusese — în sfîrșit! — ales la Academia de Arte Frumoase: « A intrat lupul în stînă! ».

Seurat respectă și el tot atît de mult desenul. Dar există și culoarea — « culoarea care poate fi învățată ca și muzica ». Și iată că, într-o bună zi, Seurat dă la biblioteca școlii peste un volum gros, scris nu de un artist sau de un critic, ci de un om de știință, de unul dintre savanții cei mai populari ai vremii, de Michel-Eugène Chevreul.

Născut înainte de Revoluție, în 1786, Chevreul are acum nouăzeci și doi de ani. Nu-i arată, într-atît este de vioi, de ager, de dornic de muncă. În decursul îndelungatei sale cariere a făcut o mulțime de descoperiri — de exemplu a descoperit stearina, din care se fabrică lumînările — îndreptîndu-și curiozitatea către domeniile cele mai variate. Chiar și acum, în ciuda vîrstei sale înaintate, continuă să conducă Muzeul de istorie naturală și serviciul de vopsitorie de la manufactura din Gobelins. Cei care nădăjduiesc să-i urmeze în acest post, să nu se arate prea grăbiți; nu-l va părăsi decît la nouăzeci și șapte de ani. Tocmai datorită numirii sale aici, cu mai bine de jumătate de veac în urmă, a ajuns să scrie cartea pe care o citește Seurat, *Despre legea contrastului simultan al culorilor*, publicată, împreună cu un atlas, în 1839 *.

---

* Titlul complet e următorul: *Despre legea contrastului simultan al culorilor și despre asortarea obiectelor colorate, privită, conform acestei legi, în raporturile sale cu pictura, tapiseriile din Gobelins, tapiseriile pentru mobile din Beauvais, covoarele, mozaicurile, vitraliile colorate, imprimarea stofelor, tipăriturile, anluminurile, decorarea edificiilor, îmbrăcămintea și horticultura.*

De îndată ce mi s-a încredințat conducerea vopsitoriilor din manufacturile regale, scrie Chevreul în al său cuvînt înainte, mi-am dat seama că acest post îmi impunea obligația de a așeza vopsitoria pe baze noi și că trebuia, în consecință, să întreprind o seamă de cercetări de precizie, al căror număr mare l-am prevăzut încă de pe atunci, dar a căror varietate nu o bănuiam încă; poziția mea era cu atît mai dificilă cu cît munca de administrație mă silea să am în vedere probleme care necesitau o rezolvare cît mai grabnică, obligîndu-mă să-mi organizez activitatea altfel decît dacă aș fi fost liber de orice angajament. Cercetînd care puteau fi cauzele plîngerilor pe care le primeam în legătură cu calitatea anumitor culori preparate în atelierul de vopsitorie al manufacturii din Gobelins, m-am convins curînd că, dacă plîngerile privitoare la lipsa de stabilitate a vopselelor albastre și violet deschis, gri și brun erau întemeiate, celelalte, și mai cu seamă acelea privitoare la lipsa de intensitate a vopselelor negre folosite spre a face umbre pe draperiile albastre și violete, nu aveau nici un temei; căci, procurîndu-mi fire de lînă vopsite în negru în atelierele cele mai vestite din Franța și din străinătate, și constatînd că nu erau întru nimic superioare acelora care erau vopsite la Gobelins, am văzut că lipsa de intensitate care li se reproșa vopselelor negre era în strînsă legătură cu culoarea care le era juxtapusă, și că ea ținea de fenomenul contrastului culorilor; mi s-a lămurit astfel că, pentru a-mi îndeplini îndatoririle legate de postul meu de director al vopsitoriilor, aveam de tratat două probleme cu totul distincte; prima era legată de contrastul culorilor considerat în general, atît sub raport științific cît și sub raportul aplicării sale; a doua privea partea chimică a vopsitoriei. De zece ani, într-adevăr, toate cercetările mele țintesc către rezolvarea acestor două probleme centrale . . .

Lucrarea lui Chevreul îi pune lui Seurat la dispoziție cîteva elemente cheie. Savantul determină legile contrastului culorilor, legi care pot, la prima vedere, să pară destul de complexe, dar care sînt, în realitate, foarte simple.

Dintre culorile spectrului, trei, calificate drept «primare» — albastrul, roșul și galbenul — le pot produce, prin amestecul lor, pe celelalte, calificate drept «binare»: albastrul și roșul dau violetul; albastrul și galbenul, verdele; galbenul și roșul, portocaliul. Culoarea primară

care nu intră în compoziția unei culori binare îi este acesteia complementară. Astfel galbenul este culoarea complementară a violetului, roșul, a verdelui, albastrul, a portocaliului și invers. De ce această denumire de complementară? Pentru că orice culoare colorează tot ceea ce se află în apropierea ei în culoarea sa complementară: o pată galbenă pe un fond alb colorează albul în violet. Iată de ce, puse alături, două culori complementare devin mai vii. În schimb, ele pălesc și bat în cenușiu dacă sînt combinate. Pe de altă parte, culoarea comună din două culori își pierde din intensitate cînd aceste două culori sînt juxtapuse; de exemplu, un violet și un portocaliu par mai puțin roșii, ceea ce se explică ușor: violetul, în virtutea legii culorilor complementare, înviorează galbenul din portocaliu, iar portocaliul albastrul din violet... La aceste contraste de tente se adaugă toate contrastele de tonuri, care rezultă din luminozitatea mai mare sau mai mică a tentelor, fie mai deschise, fie mai întunecate. Orice ton e mai închis în vecinătatea unui ton mai deschis, și invers.

Nici o culoare nu există deci ca atare; ea există doar în raport cu culorile din preajma ei. Cartea lui Chevreul îi deschide lui Seurat perspective nesfîrșite asupra a ceea ce poate fi pictura. El înțelege dintr-o dată tot adevărul acestor cuvinte ale lui Delacroix: «Dați-mi noroi din stradă și vă voi picta cu el un trup minunat de femeie cu o carnație minunată».

Analizînd capodoperele de la Luvru în lumina legilor lui Chevreul, Seurat constată că unii artiști au bănuit existența acestor legi — Delacroix mai cu seamă — dar că ei le-au aplicat pe dibuite și de aceea în chip nesigur. Delacroix a presimțit fără îndoială acest lucru, cînd declara: «Văd cu fiecare zi mai bine că nu-mi cunosc meseria».

Seurat e sigur acum că întrebarea sa nu va rămîne fără de răspuns, că menirea vieții lui, pe care o va duce la îndeplinire cu obișnuita sa rigoare metodică, va fi de a găsi acest răspuns. Înainte de a studia contrastele dintre tente, va studia contrastele dintre tonuri și, în primul rînd, pe cele mai elementare, cele dintre alb și negru; înainte de a elabora o știință a picturii, va trebui să elaboreze o știință a desenului.

19 Într-adevăr, unde ar fi putut Lehmann afla un elev mai

serios decît Seurat? Totuși rezultatele sale, cel puțin după aprecierea lui Lehmann, mai curînd dezamăgesc. La intrarea sa în școală, la începutul lui 1878 cînd fusese admis la secția de pictură, în 19 mai, Seurat nu se clasi-ficase decît al șaizecișișaptelea din optzeci de candidați. La concursul din vară, din 13 august, figura tot în coada listei, pe locul șaptezecișitrei. Va ocupa un loc mai bun abia șase luni mai tîrziu, la concursul din 18 martie 1879, cînd ajunge al patruzecișișaptelea *.

Nu trebuie să-l acuzăm pe Lehmann de orbire. E profesor și își face meseria de profesor. Cum ar putea prevedea viitorul lui Seurat? Creația artistică este o lume fără nici o legătură cu exercițiile școlare, o lume în care acționează nenumărați fermenți, și uneori cei mai sur-prinzători, cei mai neașteptați, o lume țîșnită din întîl-nirea a nenumărate elemente disparate, talente și împre-jurări, calități și virtuți, uneori defecte și chiar vicii, a căror îmbinare, imprevizibilă în sine ca și în rezulta-tele ei, îngăduie să se realizeze operele desăvîrșite. Aceste opere, comparate cu mulțimea proliferantă a ambițiilor, sînt nespus de rare. Legea universului este eșecul; reușita este întotdeauna o excepție, un fel de miracol. Și în acest domeniu se întîmplă ca și în viață, ca și în natură, unde un milion de semințe trebuie să moară pentru ca doar una singură să dea roade. Și dacă tinerețea are în ea ceva patetic, acest ceva vine din sigu-ranța pe care o avem că, dintre nenumăratele visuri care clocotesc în capetele tinerilor, cele mai multe nu se vor împlini niciodată.

Dar visul care clocotește în capul lui Seurat are acea superioritate, acea neasemuită vitalitate care-l face să țîșnească din toată ființa artistului, absorbindu-i întreaga substanță. Acest vis are și o altă caracteristică, nu mai puțin însemnată, aceea de a merge mînă în mînă cu una dintre realitățile fundamentale ale epocii, cu una dintre forțele ei cele mai active, cu credința în puterile științei. Aceasta se impune pretutindeni. Nu numai că se crede că știința este în măsură « să-i dezvăluie omului, o dată pentru totdeauna, taina tuturor lucrurilor », dar ea își exercită influența pînă și în domenii de activitate ce-i sînt cu totul străine. Cititor atent al lui Claude Bernard

* Dosarul școlar al lui Seurat a fost reconstituit de Robert Rey.

și al *Introducerii în studiul medicinii experimentale*, Émile Zola, care a obținut recent cu romanul *Cîrciuma* primul său mare succes, se vrea un romancier științific, un romancier « experimental »; și Flaubert însuși nu spune oare că: « Cu cît arta va progresa, cu atît va fi mai științifică. Literatura va căpăta din ce în ce mai mult caracterul unei științe? » Strădaniile lui Seurat merg deci în direcția acestui curent. Predestinații se întîlnesc întotdeauna cu epoca lor.

Lehmann le-a vorbit întîmplător elevilor săi despre niște pictori « nebuni », « nevrozați », căci așa sînt socotiți impresioniștii de către pictorii academici. În aprilie 1879 se deschide în bulevardul Operei cea de a patra expoziție impresionistă. Seurat o vizitează împreună cu Aman-Jean și cu un alt coleg al său de la Școala de Arte Frumoase, Ernest Laurent, un băiat vioi, foarte dezghețat, plin de tot neastîmpărul celor douăzeci de ani, și care suferă cu greu tutela lui Lehmann. S-au dus tustrei la această expoziție din curiozitate, dar, spre marea lor surpriză, pătrund datorită ei într-o lume cu totul nouă. Deși e departe de a-i grupa pe toți impresioniștii — lipsesc de pildă Renoir, Cézanne și Sisley —, expoziția le face « o impresie neașteptată și profundă » *. Cercetînd tablourile unor pictori ca Monet, Degas sau Pissarro, Seurat și colegii săi înțeleg dintr-o dată că, în fața acestei picturi batjocorite de toată lumea, cea a pictorilor academici nu mai înseamnă nimic. Laurent triumfă: nu avea dreptate să afirme că Lehmann îl trădează pe Ingres, că-i denaturează învățătura, lipsind-o de vlagă? Viața trebuie căutată în altă parte. Ea iradiază, plină de căldură, din aceste pînze impresioniste. Cei trei prieteni sînt mai cu seamă cuceriți de Monet. La puțină vreme după aceea vor putea admira la Salon tablourile lui Renoir *Doamna Charpentier și copiii ei* și portretul lui *Jeanne Samary*.

Această descoperire zguduitoare nu modifică însă întru nimic planurile lui Seurat. Nu-și propune, ca Ernest Laurent, să-i considere pe impresioniști drept noii săi dascăli, dar și el este convins că nu mai are nimic de învățat la Școala de Arte Frumoase. Aman-Jean e de aceeași părere: visează la Italia, la primitivi, la marii

---

21 * Léon Rosenthal

toscani, la Botticelli . . . Celor trei prieteni li se pare inutil să mai urmeze cursurile lui Lehmann şi de aceea hotărăsc să părăsească şcoala şi să închirieze împreună un atelier unde vor putea lucra după bunul lor plac. Se instalează în strada de l'Arbalète, la numărul 32, în spatele bisericii Val-de-Grâce. Uneori aduc un model, alteori pregătesc o natură moartă, după care desenează sau pictează, ajutîndu-se unul pe altul cu critici şi sfaturi. Discută şi îşi confruntă părerile. De asemenea, studiază împreună cîteva cărţi, ca de pildă *Tratatul despre pictură* al lui Leonardo da Vinci, făcînd un schimb de idei frăţesc şi rodnic.

Aman-Jean este scutit de serviciul militar din pricina gîtului său ţeapăn, dar Seurat trebuie să plece curînd la armată. Conform unei legi din 1872, serviciul militar ţine cinci ani; dar li se dă tinerilor posibilitatea de a-l reduce la douăsprezece luni, prin contractarea unui angajament special, numit «voluntariat», pe care îl pot obţine dacă trec un examen şi plătesc suma de o mie cinci sute de franci.

Seurat se grăbeşte să profite de această dispoziţie legală: nu-şi doreşte decît să deschidă şi să închidă cît mai repede paranteza serviciului militar, pentru a se întoarce iar la lucru, în faţa hîrtiei de desen sau a pînzei. În noiembrie este încorporat la Brest, într-un regiment de linie.

II. INSULA LA GRANDE-JATTE

Poți atinge măreția nu numai lăsîndu-te în voia unor porniri năvalnice, ci și sfredelind cu răbdare zidul de oțel care desparte ceea ce simți de ceea ce ești în stare.

VAN GOGH

Seurat face cu creionul un semn pe marginea revistei *L'Art*, unde sînt tipărite următoarele cuvinte: « Totul, în artă, trebuie să fie voit ». În februarie și în martie 1880 această publicație dă un text despre *Fenomenele viziunii*, semnat de un artist de origină elvețiană cunoscut mai cu seamă prin scrierile sale teoretice, David Sutter. Pe măsură ce citește, Seurat notează pe margine rîndurile care-l interesează, rînduri ce confirmă, luminează, precizează propriile sale idei.

Știința ne eliberează de toate incertitudinile, îngăduindu-ne să ne mișcăm în deplină libertate și într-o sferă foarte largă; de aceea a crede că arta și știința se exclud în chip necesar, înseamnă a le injuria pe amîndouă. Toate regulile avîndu-și izvorul în însești legile naturii, nimic nu e mai ușor de cunoscut, în principiu, și mai indispensabil...!

La armată Seurat se arată tot atît de disciplinat ca pretutindeni și ca întotdeauna. E un soldat model, care nu dă niciodată nici cel mai mic prilej de a fi pedepsit. Un soldat model, dar care numai la militărie nu se gîndește. În timpul marșurilor, al exercițiilor, al corvezilor de tot felul, continuă să mediteze fără încetare. Automatismul

gesturilor comandate îi dă putința să se gîndească în voie. Cînd are o clipă de liniște, scoate din buzunar un carnețel, îl strecoară în podul palmei și începe să-i deseneze cu un creion negru sau colorat pe vecinii săi de dormitor.
Aici, la Brest, a avut prilejul să descopere oceanul. Pentru purtarea lui disciplinată capătă cîteva învoiri, pe care și le petrece hoinărind pe coastă. Cufundat în gînduri, fascinat, contemplă priveliștea uriașei cîmpii lichide. Imensitatea oceanului îi dă senzația eternei nemișcări. Marea poate să se dezlănțuie, valurile pot să se spargă de stînci, norii pot să se adune sau să se destrame pe cerul schimbător, toate nu-s decît întîmplări trecătoare. Plînsetul monoton al mării care moare pe maluri este ca muzica sferelor — ca muzica veșniciei.
Trăgînd din pipă, Seurat o ascultă.
Totul e ritm, totul e măsură. « Legile armoniei estetice a culorilor, spune Sutter, se învață așa cum se învață regulile armoniei muzicale ». Și una și cealaltă sînt reflexul armoniei universale, a acelei mecanici tăcute care este ordinea, mișcarea și sufletul Lucrurilor. Totul este guvernat de număr. El poate fi descifrat în arhitectura operelor celor mai savanți dintre artiști, în care se simte prezența sa tainică și emoționantă.
În timp ce execută mașinal ordinele șefilor, Seurat face bilanțul a ceea ce știe, își organizează cercetările viitoare, calculează metoda pe care o va utiliza pentru a stabili propria « sa » metodă.
În porturi privește adesea la corăbiile care vin și pleacă, la găoacea lor care alunecă pe valuri, la pînzele lor umflate de vînt care vîrstează, pentru o clipă, cu albul lor, eternitatea mării. O, corăbii! O, mișcare! Imagini a ceea ce este efemer, imagini ale timpului care trece. Ale timpului care trece și care ucide . . .

Cînd se întoarce la Paris, în noiembrie 1880, Seurat închiriază un atelier pentru el singur, în strada Chabrol, la numărul 19, în apropierea imobilului în care locuiesc părinții săi.
Aceeași prietenie îl leagă de Aman-Jean și de Ernest Laurent — va lucra adesea împreună cu ei — dar acum simte nevoia să fie singur. Simte nevoia acelui gol în care se vor dezvolta și se vor înlănțui, decurgînd unele

din altele, legîndu-se între ele, n.editațiile sale. Și va găsi acest gol, sau ceva care-i seamănă îndeaproape, în atelierul său. O chilie. După ce și-a petrecut aici dimineața, se întoarce în grabă în bulevardul Magenta, unde ia masa împreună cu mama sa. În zilele cînd are mult de lucru, se mulțumește să mănînce la atelier un corn și puțină șocolată. O chilie goală? Nu! Între aceste ziduri albe, pe care, din loc în loc, sînt atîrnate desene sau schițe, prinde viață mulțimea gîndurilor sale, prind viață figurile mereu reînnoite ale meditațiilor și ale raționamentelor, abstracțiunile fermecate ale inteligenței sale.

Își desăvîrșește în chip sistematic cunoștințele teoretice, se informează despre experiențele fizicienilor — ale lui Dove, Helmholtz, Maxwell —, analizează *Eseul asupra semnelor recondiționale în artă*, publicat în 1827 de către Humbert de Superville, și alte lucrări de același fel: va studia, îndată după apariție — în 1881 —, într-o traducere franceză, *Teoria științifică a culorilor* a americanului Ogden N. Rood.

Tot sistematic continuă să cerceteze operele maeștrilor, și, în primul rînd, opera lui Delacroix. «Hipnotizat» de picturile lui Delacroix din capela Sfinții Îngeri se duce de nenumărate ori, în tovărășia lui Aman-Jean, la biserica Saint-Sulpice. Nicăieri marele romantic nu s-a arătat a fi un mai mare meșter al culorii; nicăieri, așa cum scrie Baudelaire, «n-a folosit acel colorit supranatural atît de splendid și de savant».

Seurat se duce peste tot unde află că poate vedea lucrări de Delacroix. La negustorii de tablouri — la Boussod și Valadon, în piața Operei, de pildă — sau, uneori, chiar în stradă, unde, nemișcat în fața vitrinei unei galerii de pictură, studiază îndelung cutare sau cutare pînză. Cînd se întoarce la atelier, își amintește opera pe care a examinat-o și își așterne observațiile pe mari coli de hîrtie, descriind fiecare nuanță și subliniind jocul culorilor complementare: «Drapelul este verde, cu o pată roșie la mijloc. Deasupra se vede albastrul cerului, portocaliul albicios al zidurilor și griul portocaliu al norilor» *. În 1881 observă în legătură cu un cap de Delacroix: «Acest cap e o minune. Umbrele și tot

* Notă pe *Convulsionarii din Tanger*, datată din 23 februarie 1881.

restul, hașurate și vibrînd — pomeții, umbrele turbanului. Aflu aici aplicarea cea mai strictă a principiilor științifice văzute prin prisma unei personalități ».

Și Seurat, în chip tot atît de sistematic, își începe opera, trecînd la îndeplinirea primei părți a programului pe care și l-a fixat.

Reducînd la minimum exercițiile picturale, se consacră în chip aproape exclusiv desenului, spre a duce cît mai departe cu putință studiul contrastelor de tonuri pe alb și negru. În vederea acestui studiu e silit să părăsească conturul linear recomandat de Ingres și să adopte o tehnică opusă, aceea a clarobscurului, a modeleului. Tehnica aceasta i se potrivește atît de bine încît, datorită ei, execută de la bun început opere de o forță uimitoare. Renunțînd la cărbune, folosind doar creionul, speculînd asperitățile hîrtiei, Seurat transpune în desenele sale — încearcă să transpună, pur și simplu — degradeurile umbrei și ale luminii. Obiectele, nedelimitate printr-un contur, există numai prin volumul lor. Detaliile se șterg, absorbite de griurile dozate subtil. Aceste desene — « desene de pictor » * — sînt ca niște tablouri în alb și negru. Nu numai că « ai putea picta după (ele) fără să mai vezi modelul », dar sînt chiar « mai colorate decît multe picturi » **.

Trăsăturile cele mai personale ale unui om sînt acelea pe care aproape întotdeauna el și le cunoaște cel mai puțin. În orice creație există acel lucru pe care artistul vrea să-l facă și pe care îl găsești sau nu în opera sa; dar mai există și acel lucru pe care nu a căutat să-l exprime și care corespunde tocmai acelor trăsături foarte personale, prin care, în general, se trădează eul său cel mai adevărat și cel mai ascuns. În aceste desene ale lui Seurat, taciturnul care nu-și deschide sufletul în fața nimănui ne dezvăluie cîteva dintre obsesiile lui secrete. Studiul raporturilor dintre umbră și lumină este atît de minuțios, atît de exact încît el pune în evidență caracterul cu totul provizoriu al acestor raporturi fundamental instabile. E deajuns să se producă cea mai mică mișcare, și pe dată lumina sau umbra vor cîștiga teren una asupra celeilalte. Personajele nu sînt imobile ci imobilizate.

---

* Signac.

** Signac.

În aceste desene devine vie prezența timpului, dar e vorba de un timp, ca să spunem așa, încremenit. Voința de precizie științifică ce-l însuflețește pe tînărul artist se dezvăluie astfel în ceea ce, în chip obscur, îl justifică: este un mijloc de a nega timpul, de a-l anula. Și ea se îmbină cu această dorință chinuitoare de a-și întemeia arta pe date sigure, de a înainta pas cu pas, punîndu-și treptat la adăpost certitudinile. Dorința de perfecțiune este întotdeauna o dorință de durată.

Prin aceste desene Seurat începe să dea la iveală acea lume foarte personală pe care o poartă în sine, o lume a timpului oprit, a gesturilor suspendate, scăldată într-o poezie tulburătoare și plină de vrajă. Asupra acestei lumi apasă tăcerea, o tăcere aproape palpabilă, așa cum ne apare doar în unele visuri. Dense, compacte, formele se detașează unele de altele. Nimic nu va mai putea rupe vraja care le-a împietrit și care le izolează pentru totdeauna, închizîndu-le, eternizîndu-le în propria lor realitate. Această lume a tăcerii este și lumea unei singurătăți iremediabile.

Aman-Jean și Ernest Laurent, de asemeni, se întrec în a studia îndeaproape desenul. Primul a avut chiar norocul, în mai 1881, să-și facă debutul la Salon cu un desen în cărbune înfățișînd portretul unui prieten medic. Cu prilejul acestui Salon, Seurat privește vreme îndelungată un tablou de Puvis de Chavannes, *Sărmanul Pescar*. Seninătatea, calmul personajelor lui Puvis îl emoționează în aceeași măsură ca și compozițiile savant calculate ale acestui pictor care se pregătise cîndva pentru concursul de admitere la Școala politehnică. La Salonul din 1882 va putea să vadă o altă operă de Puvis, o frescă care urmează să decoreze palatul lui Bonnat, *Blîndul ținut*, evocație idilică a unui fel de paradis terestru aflat pe malul mării. Compoziția acestei pînze îl va impresiona în chip deosebit.

În cursul acestor doi ani are, pe de altă parte, posibilitatea să se familiarizeze cu pictura impresioniștilor, care își organizează, în aprilie 1881 și în martie 1882, a șasea și a șaptea expoziție de grup. Ernest Laurent continuă să se arate tot atît de entuziasmat de impresionism, încercînd să adapteze noua tehnică la temperamentul său. Seurat, care discută cu el adesea, recunoaște interesul facturii adoptate de impresioniști. Aceștia, prin frag-

mentarea tușei, prin acea țesătură de culori care se întrepătrund, se suprapun sau se juxtapun, redau tentele în toată bogăția lor, realizînd opere de o mare luminozitate. Dar Seurat le reproșează lipsa de rigoare. Nu poate fi de acord cu execuția lor instinctivă, pe care o socotește riscată tocmai din pricină că se bizuie numai pe spontaneitate. Impresioniștii nu controlează niciodată dacă observațiile lor vizuale sînt exacte, lăsîndu-se conduși numai de senzațiile lor retiniene și de inspirație — « Pictez așa cum cîntă pasărea », spune Monet — și, dăruindu-se cu totul bucuriei de a picta, cad adesea în acel păcat pe care Delacroix îl numește « infernala comoditate a bidinelei ». Seurat declară că el « va lua de la capăt tot ce-au făcut ».

În realitate, e vorba de mai mult. Seurat nu poate fi de acord cu însuși principiul, cu însuși obiectul acestei picturi, căci tehnicile sînt întotdeauna doar consecințe ale problemelor de conținut. Impresioniștii se lasă fermecați de aparențele schimbătoare ale lucrurilor, de metamorfozele lor rapide sub efectul luminii, de acele reflexe și scînteieri, de acele pîlpîiri și pulverizări în care formele se diluează. Le place ceea ce este mobil, accidental, capriciile fumului și ale ceților, fluiditatea sclipitoare a apei; se lasă cu încîntare în voia a ceea ce nu-i decît un moment scînteietor și nesigur al duratei, în voia curgerii timpului. Lirismul lor este lirismul clipei. Seurat nu este singurul care, în nevoia lui de permanență, reacționează astfel față de impresionism. Chiar în interiorul grupului se schițează sau se precizează anumite evoluții în acest sens. Cézanne, care după 1877 nu a mai apărut la expozițiile impresioniștilor, caută să dea pînzelor sale structură, ritm, profunzime; vrea, conform formulei sale, « să facă din impresionism ceva solid și durabil ca arta muzeelor ». În toamna lui 1881, Renoir a plecat în Italia spre a medita în fața tablourilor lui Rafael și a frescelor de la Pompei . . . Impresionismul e în plină criză. Niciodată grupul nu-și va mai regăsi unitatea. Se dezmembrează, se împrăștie; noii veniți care participă la expozițiile sale, un Paul Gauguin, printre alții, se împacă tot atît de puțin ca și Seurat cu feeriile « atmosferice ».

Continuînd seria desenelor, Seurat începe totodată să studieze contrastele tentelor pe lucrări de mici dimen-

siuni, executate pe planşete de aproximativ 16 cm pe 25 cm, cărora le spune « croqueton » *. Ca şi impresioniştii, pictează în aer liber, după natură. Străbate astfel împrejurimile Parisului, ajungînd pînă la Le Raincy şi Montfermeil, Ville d'Avray, Pontaubert şi Chailly. Aceste « schiţe » sînt de fapt adevărate studii. Studii care analizează culorile, aşa cum desenele analizau valorile. Umbrei îi corespund culorile reci — verdele, albastrul, violetul; luminei, culorile calde — roşul, portocaliul, galbenul. Aceste scene în aer liber, aceste peisaje ar putea figura într-o expoziţie de tablouri impresioniste. Izvorăsc din acelaşi lirism, din aceeaşi bucurie de a picta, de a fixa pe loc, în cîteva tuşe, un spectacol. Dar aceste « instantanee » pictate dintr-o răsuflare rămîn pentru Seurat — diferenţă capitală — exerciţii, simple notaţii. Pictura după natură, atît de scumpă impresioniştilor, nu poate fi pentru el un scop în sine. « Natura, spunea Delacroix, nu-i decît un dicţionar în care cauţi cuvinte, în care afli elementele care compun o frază sau o povestire; dar nimeni n-a considerat vreodată că dicţionarul este o compoziţie în sensul poetic al cuvîntului. » Şi tot Delacroix mai spunea: « Chiar dacă fiecare detaliu în parte atinge perfecţiunea, reunirea tuturor acestor detalii prezintă rareori un efect echivalent aceluia care rezultă, în opera unui mare artist, din compoziţia de ansamblu. » Or, tocmai compoziţia este scopul pe care şi-l propusese voinţa constructivă a lui Seurat, scopul către care artistul se îndreaptă cu paşi chibzuiţi şi metodici, purtînd în el visul tuturor marilor maeştri clasici, visul marilor « ingineri » ** ai picturii. A ajuns foarte departe cu studiul tonurilor. Probabil că asta îl îndeamnă să-şi încerce norocul la viitorul Salon, care se va deschide la 1 mai 1883. Va supune juriului două desene: un portret al lui Aman-Jean şi un portret al mamei, brodînd ***. Poate că a fost încurajat şi de prieteni. Ernest Laurent, căruia i s-au acceptat la ultimul Salon un tablou în ulei şi un pastel, se va prezenta cu o pînză de mari proporţii inspirată după romanul lui Richardson, *Clarisse Harlowe;* Aman-

* Schiţă.

** Cuvîntul îi aparţine lui André Lhote.

*** Acest desen se află astăzi la Metropolitan Museum of Art din New York.

Jean va veni cu un portret de femeie și cu un tablou înfățișîndu-l pe *Sfîntul Julien Ospitalierul.*
Cei doi prieteni ai lui Seurat sînt mai bine primiți decît el. Juriul îi refuză unul din desene, reținînd numai portretul lui Aman-Jean — care va figura în catalog în chip neprevăzut sub titlul portretului eliminat, *Broderie* — dar admite fără dificultate lucrările lui Ernest Laurent și ale lui Aman-Jean. Mai mult chiar, aceștia vor cunoaște un succes deosebit. Tabloul inspirat din *Clarisse Harlowe*, pe care Laurent, în ciuda admirației sale pentru impresioniști, l-a pictat cuminte, conform celei mai stricte ortodoxii academice, va căpăta o mențiune. Tabloul lui Aman-Jean, *Sfîntul Julien*, va primi și el o medalie, iar statul îl va cumpăra pentru muzeul din Carcassonne. Seurat, în schimb, se va alege doar cu satisfacția de a citi în iunie, într-un articol semnat de un critic debutant, Roger Marx, originar din Nancy și care venise cu un an în urmă la Paris, aceste cîteva cuvinte de aprobare:

Broderia *(?) domnului Seurat este un excelent studiu de clarobscur. Am căutat în celelalte secțiuni ale Expoziției, dar zadarnic, și alte lucrări ale domnului Seurat, întrucît ne-a impresionat portretul său; e un desen plin de merite, care nu poate fi opera primului venit* *.

Bucuria pricinuită de acest Salon stimulează micul grup. Cei trei prieteni încep să vorbească încă de pe acum despre Salonul din 1884. Aman-Jean, pe care succesul l-a tulburat întrucîtva, e singurul care se întreabă dacă e bine să se prezinte din nou; vrea să apară iar în fața juriului numai cînd va fi cu totul sigur de sine. Ernest Laurent nu are asemenea șovăieli; nădăjduiește că va obține un și mai mare succes cu un *Omagiu lui Beethoven*. Și Seurat vrea să facă un pas hotărîtor: a început să lucreze la o pînză de mari dimensiuni, de doi metri pe trei. E prima sa compoziție și reprezintă o scenă de scăldat pe malurile Senei.
Seurat și prietenii săi lucrează foarte mult împreună în lunile următoaare, slujindu-și unul altuia drept model. Seurat pozează pentru una dintre figurile înfățișate în

* *Le Progrès artistique*, 15 iunie 1883.

tabloul *Omagiu lui Beethoven*. În aceeași toamnă petrece cîteva zile împreună cu Aman-Jean — de la 6 la 10 octombrie — la hanul Ganne din Barbizon. Pictează mult, făcînd studii după peisaje, personaje, lanuri de grîu, uzine din împrejurimile Parisului. . . Unul dintre aceste studii, înfățișînd cîțiva pescari înșiruiți cu undițele « à contre-jour », în amurg pe un mal acoperit cu ierburi, este de un efect cu totul neobișnuit, atît prin precizia grafiei cît și prin melancolia pe care o exprimă acele siluete întunecate, încremenite în fața apei plumburii. Pînă acum Seurat, adevărat vînător de imagini mereu la pîndă, a pictat doar mici studii după cele întîlnite în plimbările sale întîmplătoare. De acum înainte va proceda altfel, executînd o bună parte dintre aceste studii, precum și desenele, într-un scop bine determinat, și anume în vederea pregătirii tabloului său de mari dimensiuni, *La Scăldat*.

Cu acest gînd se duce nu odată la Asnières, pe insula La Grande-Jatte, pe malul din fața podului din Courbevoie. A hotărît că acesta va fi cadrul tabloului pe care vrea să-l înceapă. Nu a uitat compoziția foarte simplă din *Blîndul ținut* de Chavannes. O adoptă, împărțind pînza, ca și Chavannes, în două dreptunghiuri inegale. Cel mai mic, dreptunghiul superior, e rezervat cerului; o diagonală taie dreptunghiul inferior, delimitînd la stînga un triunghi rezervat malului iar la dreapta, între pămînt și cer, un triunghi de apă.

Tas d'veinards,
Tas d'flambards,
Les canotiers de la Seine. . . *

Încă din primele zile ale primăverii, Asnières atrage în fiecare duminică mulțimea veselă. Lumea vine din toate colțurile Parisului să vîslească, să se scalde, să danseze, sau să se piardă în această uriașă revărsare de voioșie populară, în clocotul ei colorat și zgomotos. Fluviul, insula, malurile răsună de o larmă sărbătorească. Ambarcații de tot felul, bărci cu pînze, skifuri, iole, ambarcații de curse, caiace, clipere alunecă pe Sena, ducîndu-i spre Saint-Cloud, Argenteuil sau Bougival

31 * Droaie de băftoși, / Droaie de cheflii, / Barcagii de pe Sena. . .

pe vîslașii care, de la o barcă la alta, își urlă poreclele — «Părosul» (cea mai răspîndită), «Cașalotul», «Labe-scurte». . . — și strigă către femei glume deochiate. Familii întregi iau masa la iarbă verde sau se plimbă, femeile legănîndu-și fustele lungi, pe care le umflă la spate acea nouă invenție la modă, turnura, numită de popor în bătaie de joc salteluța sau, mai adeseori, cur fals. Fete cîntă, ținîndu-se de braț și chicotind sub privirile bărbaților tineri. Umbrelele lor deschise aruncă pete vii de culoare pe verdele frunzelor și al ierbii. Pete vii de culoare aruncă și restaurantele împodobite ca de sărbătoare, cu umbrarele lor înflorite în care se ascund îndrăgostiții, și cîrciumile unde se vor învolbura curînd perechile în dans, în mirosul de cartofi prăjiți și de plachie. Cete de copii se fugăresc. Flașnetele cîntă la nesfîrșit aceleași melodii. Negustorii de plăcinte și de băuturi răcoritoare își laudă în gura mare marfa. Uneori izbucnește fanfara vreunei asociații, umplînd văzduhul cu sunete ascuțite.

E cu neputință să găsești subiecte mai «impresioniste» decît cele pe care ți le oferă malurile Senei năpădite de mulțimea de orășeni veniți la scăldat sau care se plimbă cu barca. O seamă de impresioniști au lucrat ani de-a rîndul aici. Manet însuși — care a murit chiar în acest an, în luna aprilie — a pictat odinioară la Argenteuil, împreună cu Claude Monet și Renoir. În fața acestor scene de viață contemporană Seurat are însă o atitudine foarte diferită de a impresioniștilor, care gustă senzația vizuală pură și transcrierea ei instantanee, neglijînd aproape cu totul arta compoziției. Lucrul e lesne de înțeles, de vreme ce această artă subordonează senzația controlului strict al intelectului, pictura devenind, o dată cu ea, pentru a relua cuvintele atît de expresive ale lui Leonardo da Vinci, o *cosa mentale*. Intelectul își impune propria sa ordine. Este adevărat că puțini pictori mai practică azi o asemenea artă. Puvis de Chavannes — revenim într-una la el — e aproape o excepție. De aici, evident, și interesul pe care îl poartă Seurat. Luni de-a rîndul tînărul pictor — are acum douăzeci și patru de ani — elaborează tabloul *La Scăldat*. Face pe insula La Grande-Jatte nenumărate schițe pregătitoare, studiind diferitele subiecte ce i se înfățișează. Pictează fie Sena și malurile ei, fie podul din Courbevoie, fie

personaje așezate pe iarbă sau scăldîndu-se. Cu nesfîrșită răbdare inventariază și selecționează elementele cu care își va organiza tabloul. Experimentează diferite teme, la unele din ele renunțînd, pe altele reținîndu-le. Se gîndește la un moment dat să introducă în compoziție cîțiva cai; face și un studiu cu un curcubeu; dar pînă la urmă renunță la ambele idei. Din fiecare schiță nu păstrează de obicei decît un singur detaliu: o barcă cu pînze, coșul unei uzine care fumegă dincolo de pod, îmbrăcămintea lăsată pe mal de un bărbat ce se scaldă. Fiecare detaliu o dată adoptat este din nou analizat, uneori prin desen. Așa se întîmplă cu cei trei bărbați ce vor intra în tabloul său, pentru care face, în atelier, după modele, schițe minuțioase în creion *. Nimic, desigur, nu i-ar putea părea mai ciudat unui impresionist decît modul acesta de a studia în atelier figuri ce urmează a fi reprezentate în aer liber. Pictorilor impresioniști, neîndoielnic, le-ar părea ciudat întreg felul de a proceda al lui Seurat. Senzualității lor, instinctului victorios, el le opune scepticismul său, austera suveranitate a intelectului; Seurat ar putea să-și însușească spusele lui Edgar Poe în legătură cu poemul *Corbul:* « Cred că pot să mă laud, afirma scriitorul, că nici cel mai mic amănunt de compoziție nu a fost lăsat la voia întîmplării, și că opera întreagă s-a îndreptat pas cu pas către țintă cu precizia și logica riguroasă a unei probleme de matematică. » ** Lui Seurat, opera, și numai opera îi arată drumul pe care trebuie să meargă. Pictorul străbate etapele propriei sale creații numai în funcție de ea, de « economia » ei internă. Nu păstrează în tabloul său nimic din ceea ce nu e necesar, indispensabil. Nu se lasă niciodată în voia ispitei de a lucra pentru propria-i plăcere. Nu-și face nici o concesie. Nu întîlnim la el nici cea mai mică gratuitate ci numai o supunere totală față de opera care se construiește.

S-ar putea crede că această uitare de sine, cu totul

---

* Dintre aceste studii pregătitoare pentru *La Scăldat* se mai păstrează patrusprezece schițe și opt desene. Cîteva schițe se află azi la Tate Gallery din Londra, la muzeele din Glasgow, Cleveland, Kansas City. Un desen aparține muzeului Luvru. Tabloul se află la Tate Gallery.

** Citat de Baudelaire în *Noi note despre Edgar Poe*, aflate în fruntea volumului *Noi povestiri extraordinare* (1857), tradus de poet.

opusă efuziunilor romantice, trebuie să dea neapărat naștere unei opere impersonale. Dar arta oferă surprize dintre cele mai ciudate; și cine vrea să spună foarte mult, spune adesea foarte puțin. În demersul artistic al lui Seurat nu intră nimic artificial, nimic care să nu răspundă, ca un ecou inevitabil, unor aspirații fundamentale. Voința sa creatoare se hrănește cu ceea ce este mai viu în om, dar ea hrănește, la rîndu-i, ceea ce omul creează. Ea îl exprimă. Toate figurile, toate obiectele pe care le dispune în funcție de întretăierea îndelung chibzuită a unor linii orizontale și verticale, și pînă și fiecare dintre tușele încă largi cu care își brăzdează pînza — fără să uite a respecta legea contrastului — poartă tainica lui pecete. De aceea, o dată terminată, opera se va înfățișa plină de o ciudată poezie. Un fluviu, într-o zi de vară ușor încețoșată, pe care plutesc bărci cu pînze, ambarcații cu fundul plat, un pod la orizont; în prim plan, în picioare, în apă, doi bărbați care se scaldă; un altul așezat pe mal; în spatele lui, cîteva haine, un bărbat întins pe pămînt care doarme și, la oarecare distanță, două personaje așezate pe iarbă: ce poate fi mai simplu decît această scenă! Dar, transpusă de pictor, ea ne apare într-o lumină ciudată. Ca și în desenele lui Seurat, timpul aici pare a se fi oprit în loc. Pulsațiile lui au încetat, curmînd dansul luminii răsfrînte în apă, șerpuirile fumului uzinei, înălțat deasupra podului. Nimic nu se mișcă, nimic nu poate să se miște în această pînză. Totul, aici, este smuls mișcării, dinamismului trecător al vieții, totul este solidificat într-o imobilitate atemporală.

Da, un subiect banal, dar care în tabloul lui Seurat suferă o amețitoare metamorfoză.

Tehnica lui Seurat, deși riguros întemeiată pe legi științifice, pe calcule obiective, este în asemenea măsură legată și determinată de individualitatea artistului, încît în operele sale el își proiectează de fapt propriul său eu și propriile sale obsesii. Unei imagini din realitatea contemporană el îi substituie imaginea propriului său univers. Din însuflețirea năvalnică a duminicilor de pe insula La Grande-Jatte, din veselia populară, din toate acele existențe care se pierd într-o învălmășeală zgomotoasă, din atîtarea plăcerii, pictorul extrage această viziune a imobilității și a tăcerii, această viziune a

singurătății. Între acele ființe redate singurătății lor primordiale nu mai există nici o legătură, nici o posibilitate de comunicare.
În colțul din dreapta al tabloului, bărbatul pe jumătate ridicat din apa fluviului, cu mîinile făcute căuș la gură, scoate un strigăt care nu va fi auzit niciodată de nimeni.

La începutul lui 1884 Seurat este gata să înfrunte juriul Salonului.
În februarie expune la Cercul Artelor Liberale, din strada Vivienne, o schiță, mică dar completă, a tabloului *La Scăldat*, în care sînt fixate diferitele elemente ale compoziției.
La 17 martie sînt aleși membrii juriului, ce începe fără întîrziere să delibereze, arătîndu-se foarte intransigent și eliminînd un număr considerabil de lucrări. Verdictele sale vor provoca, de îndată ce vor fi cunoscute, proteste vehemente.

Ca întotdeauna, scrie la 1 mai ziarul L'Intransigeant *cu ocazia vernisajului Salonului, cei refuzați se plîng. Printre aceștia există într-adevăr mulți pictori demni de interes — vorbesc din punct de vedere estetic. Se spune din ce în ce mai mult că juriul, foarte sever cu primele litere ale alfabetului, și-a dat deodată seama, cînd a ajuns la literele R sau S, că nu alesese nici măcar un minimum de pînze, drept care, către sfîrșit, a acceptat tot ce i-a căzut sub ochi. Nu prea credem în această legendă, căci și la litera A am văzut monstruozități care ne-au umplut de groază.*

De această indulgență, reală sau nu, Seurat, oricum, nu beneficiază. Juriul îi respinge tabloul *La Scăldat*, socotindu-l nevrednic să figureze alături de cele două mii patru sute optzeci și opt de tablouri pe care le-a reținut, dintre care cea mai discutată și mai admirată va fi pictura făcută de Puvis de Chavannes pentru muzeul din Lyon, *Pădurea sfîntă iubită de muze și de arte*.
În timp ce mii de vizitatori năvălesc în Palatul Industriei de pe Champs-Elysées, unde Salonul își desfășoară fastul, în timp ce aici se discută cu însuflețire despre *Pădurea Sfîntă*, operă, pentru unii, « grandioasă, superbă, magistrală » *, ce va face pentru totdeauna « glo-

* *La France*, 1 mai 1884

ria »* anului 1884, dar care, pentru ceilalți, pentru partizanii academismului celui mai conformist, e cea mai strălucită dovadă că « decadența națională înaintează cu pași de gigant »**, Seurat se asociază unui grup de artiști refractari.

Acest om tăcut a primit refuzul juriului ca pe o ofensă. Nu încearcă să-i găsească nici o scuză; nu caută, ca atîți alți candidați înlăturați, să și-l explice prin cutare sau cutare împrejurare. Închis în sine însuși, împietrit în adevărul lui, are nemărginitul orgoliu, imensa susceptibilitate a celor ce-și cunosc superioritatea, nu vor să și-o arate, dar nici nu pot îngădui să fie ignorată sau uitată. Pentru el chestiunea este lichidată, și pentru totdeauna. Niciodată nu va mai cere să fie admis la Salon. De îndată ce află, către jumătatea lui aprilie, că o parte dintre pictorii refuzați, ca și el, la expoziția de la Palatul Industriei, se constituie într-o asociație și sînt pe cale să facă o expoziție liberă, se hotărăște să li se alăture.

Cu douăzeci de ani și mai bine în urmă, în 1863, excesele juriului provocaseră deschiderea Salonului Refuzaților, celebru prin tabloul *Dejunul pe iarbă* al lui Manet. Zece ani mai tîrziu, în 1874, cei care vor fi curînd numiți « impresioniști », sătui de refuzurile jignitoare ale pictorilor academici, își organizează prima expoziție de grup. Istoria se repetă; istoria, care-i minte pe cei ce o trăiesc, înșelîndu-i cu false perspective. Căci în ciuda celor răspîndite de gazete, în ciuda a ceea ce crede mulțimea de gură-cască, marele eveniment al anului 1884 nu este tabloul *Pădurea sfîntă iubită de muze și de arte*. Manet, impresioniștii, și acum Seurat. . . Dincolo de actualitatea efemeră, în spatele decorurilor ilumi-nate, se înlănțuie întîmplările ce vor alcătui adevărata istorie.

Cu pasul său liniștit, autorul tabloului *La scăldat* se duce la cafeneaua Montesquieu, unde se adună artiștii răzvrătiți: vrea să adere la grupul lor și să le achite cei unsprezece franci pe care-i cer.

Atmosfera acestei întruniri i s-a părut ciudată.

---

* *Le Rappel*, 1 mai 1884

** Edmond About în Le XIXe Siècle, 8 mai 1884

III. INDEPENDENȚII

Omul trăiește și se mișcă între cele ce vede;
dar nu vede decît ceea ce-și închipuie.
VALÉRY

Noua asociație a pictorilor refuzați este, într-adevăr, tare ciudată. Cîțiva pictorași zurbagii, printre care unii, mînați de ambiții destul de tulburi, s-au constituit în comitet și îi cheamă să li se alăture pe toți cei excluși de la Salon. Ministerul Artelor Frumoase și primăria Parisului i-au autorizat să organizeze o expoziție în bărăcile ridicate între pavilioanele Flore și Marsan pe locul Palatului Tuileries, incendiat în timpul Comunei și ale cărui ruine au fost dărîmate cu un an în urmă. Au obținut chiar făgăduiala — cel puțin așa susțin — că Jules Grévy, președintele Republicii, le va inaugura expoziția, care va avea loc între 15 mai și 1 iulie. Speculînd probabil notorietatea impresioniștilor, au reluat denumirea de « independenți » pe care aceștia și-o dăduseră odinioară. Au lipit peste tot afișe, au răspîndit anunțuri. Lucrările urmează a fi depuse cu începere de la 1 mai.

O mulțime de pictori de mîna a șaptea, unii respinși de juriul Salonului, alții care nici măcar n-au visat vreodată că ar putea fi admiși la expoziția de la Palatul Industriei, se grăbesc să dea năvală. O ocazie atît de minunată face să încolțească ambițiile cele mai nebunești. Cînd revoluția din 1848 a suprimat juriul Salonului, tot felul de așa-ziși pictori și sculptori care habar n-aveau
37 ce-i aceea o linie sau un volum, au năpădit cu pro-

ducțiile lor informe Salonul, transformîndu-l într-o extravagantă exhibiție de mai bine de cinci mii de pretinse opere. Cu această expoziție a « independenților », care va reuni nu mai puțin de patru sute doi participanți, lucrurile se petrec cam la fel, și Seurat va expune alături de nenumărate asemenea grotești sau naive personaje. Totuși, mai bizar chiar decît acest amestec heteroclit pare a fi ciudatul comitet care exploatează ideea unei expoziții fără juriu. Contabilitatea asociației e neîndoielnic ținută în chipul cel mai fantezist. Primăria Parisului și ministerul Artelor Frumoase au cerut să se respecte anumite reguli, pe care nimeni însă nu le ia în seamă. Socotelile sînt mîzgălite în grabă pe tot felul de fițuici, ba chiar și pe bucăți de jurnal. În schimb Seurat, ca și fiecare dintre cei patru sute unu colegi ai săi, a primit pentru cei unsprezece franci pe care i-a achitat o chitanță de zece franci. La capitolul « cheltuieli » se pot citi lucruri surprinzătoare, ca acestea:

O undiță: 8,50 fr.

Bani pentru portar: 5 fr.

Cîțiva membri din comitet, alarmați de aceste nereguli, cer explicații casierului, care le răspunde prin insulte și-i amenință cu revolverul. În timpul ședințelor izbucnesc tot felul de certuri, care uneori continuă în stradă, degenerînd în bătăi; adversarii aleargă apoi la comisariat și se denunță reciproc. Comitetul acesta deochiat face atîtea abuzuri, fraudele lui sînt atît de evidente, încît pînă la urmă unul dintre membrii săi, rătăcit din întîmplare în mijlocul atîtor hoțomani, se hotărăște să tipărească o foaie de protest pe care o expediază aderenților grupului.

Aceștia se neliniștesc, cer convocarea unei adunări generale, dar în cele din urmă cedează, sfătuiți de comitet, care le atrage atenția că autoritățile, puse la curent, ar putea să interzică expoziția. Cum aceasta se află în ajunul deschiderii, se ia hotărîrea ca adunarea generală să se amîne cu cîteva zile.

Așa dar la 15 mai — și, cum era lesne de bănuit, fără ca Jules Grévy să fie de față — expoziția este inaugurată. *La Scăldat*, tabloul lui Seurat, li s-a înfățișat, fără îndoială, membrilor comitetului, ca unul dintre cele mai ciudate, o monstruozitate cu totul neobișnuită printre atîtea alte monstruozități. Fapt este că ei au îndepărtat din sălile

expoziției această lucrare, care îi încurca cu atît mai mult cu cît măsura șase metri pătrați, exilînd-o prudent pe unul din pereții bufetului. Mediocritatea, cînd se pornește să judece, este cu adevărat vrednică de toată admirația: din capul locului ea se îndreaptă rînjind batjocoritoare către ce e frumos sau măreț: în această privință instinctul n-o înșeală niciodată. Așa se face că mulțimea care vizita în 1863 Salonul Refuzaților s-a îmbulzit pe dată, zvîrlind cuvinte de batjocură, către *Dejunul pe iarbă*, ca fascinată de opera lui Manet. Tabloul lui Seurat nu se va bucura de atîta cinste. În ultimii ani expozițiile de pictură s-au înmulțit și lumea, treptat, s-a obișnuit cu «extravagantele» impresioniștilor. La barăcile de la Tuileries nu e îngrămădeală; nici presa nu acordă prea mare importanță acestei expoziții unde, scrie *Gil Blas*, «îi poți vedea, înșiruiți în rînduri strînse, pe toți refuzații, neînțeleșii, speriații, aiuriții, anemicii, originalii, escrocii și snobii picturii». Doi sau trei critici vor pomeni totuși despre tabloul *La scăldat*, dar fără să-i acorde prea mare importanță, cei mai indulgenți, ca Roger Marx, recunoscînd în el «dovada unor serioase calități, prezența unui temperament» *. Discipolul și prietenul lui Zola, Paul Alexis, în *Le Cri du Peuple*, unde sub pseudonimul de Trublot (Trublot este un personaj din *Pot-Bouille*) publică o cronică zilnică, compusă într-un stil familiar, mai mult sau mai puțin argotic, califică tabloul drept un «fals Puvis de Chavannes»: «E făcut cu atîta convingere, scrie el, încît aproape mă înduioșează, tăindu-mi pofta să-l mai iau în rîs» **. Dar se vede treaba că prea bunul Alexis n-a privit prea atent tabloul lui Seurat, căci în cronica sa el vorbește despre niște femei care se scaldă. E drept că Alexis suferă de o miopie gravă, care l-ar putea face pe orice critic de artă să greșească. Aprecierea cea mai exactă rămîne, poate, tot cea a cronicarului de la *L'Intransigeant*, Edmond Jack, după care Seurat, «în spatele unor excentricități prismatice, ascunde calitățile unui foarte bun desenator, știind totodată să învăluie în tonuri calde personajele, valurile, orizontul» ***.

* *Le Voltaire*, 16 mai 1884.
** *Le Cri du Peuple*, 17 mai 1884.
*** *L'Intransigeant*, 24 mai 1884.

Expoziția nu are mare răsunet în public. În viața interioară a grupului domnește în schimb o necontenită agitație. Adunarea generală, convocată efectiv îndată după deschidere și din nou la 22 mai, nu reușește să obțină lămuriri satisfăcătoare în legătură cu finanțele asociației. La ședința din 22 casierul este obligat să-și dea demisia. Tot atunci i se cere comitetului să-și justifice cheltuielile în cursul unei a treia ședințe, fixată pe data de 29.

Dar comitetul tărăgănează lucrurile. Încă din 24 mai comunică printr-o circulară amînarea pentru 18 iunie a celei de a treia ședințe. Cîțiva dintre membrii grupului hotărăsc însă să mențină data de 29 mai, cînd se și întrunesc, și, în calitate de adunare generală, votează o moțiune de protest pe care o trimit celorlalți membri, convocîndu-i pe data de 3 iunie, împreună cu comitetul. Seurat urmărește îndeaproape, desigur, evoluția agitată a grupului la care s-a asociat. Închis în visul său de creator, rămîne totuși sensibil la interesul pe care-l poate trezi opera sa. Strînge cu grijă ziarele în care se vorbește despre el. În hotărîrea sa obsedantă, dar prea instinctivă spre a-i fi lui însuși limpede, de a se elibera de durată, căutînd, împins de această pornire adîncă, să creeze opere atît de riguros concepute și executate încît să poată înfrunta timpul, cum ar putea rămîne nepăsător la soarta lor? El tinde către veșnicie: opera sa trebuie să-și deschidă drumul către oameni. Totuși, întrunirile furtunoase ale independenților nu-l abat de la ceea ce constituie adevărata sa preocupare. La 22 mai, de Joia Înălțării Domnului, chiar în ziua în care casierul e silit să-și dea demisia, Seurat se duce iar pe insula La Grande-Jatte, cu gînd să înceapă o nouă pînză de mari proporții, o compoziție de dimensiunile tabloului *La Scăldat*, dar de o arhitectură mult mai savantă, cu ritmuri mai complexe și mai subtile. Așezîndu-se în vechiul loc, doar ceva mai departe de mal, și avînd, de data aceasta, podul din Courbevoie în spate, va picta mulțimea care se plimbă în zilele de duminică pe sub bolțile de verdeață. Pentru a realiza acest proiect, lucrează paralel la tablou și la nenumăratele schițe cu ajutorul cărora studiază peisajul și precizează alegerea, așezarea și atitudinea personajelor. Pictura, spune Seurat, este «arta de a scobi o suprafață». El

va « scobi » așadar suprafața pînzei, distribuind în perspectiva acelui peisaj cu apă și copaci treizeci sau patruzeci de personaje; va începe prin a defini locul pe care și l-a fixat drept scenă pentru această *Duminică după amiază pe insula La Grande-Jatte*, curba prelinsă a insulei, linia orizontală a malului opus, pe care se află orășelul Asnières, arborii singurateci sau în pîlcuri, pămîntul acoperit cu iarbă, umbrele proiectate de soare; va introduce apoi personajele, articulîndu-le pe unele în raport cu celelalte și în raport cu ansamblul, conform armonicelor tabloului. Acești oameni vii, încă necunoscuți, vor fi personajele unui balet încremenit, supus unor relații matematice.

Comitetul nu răspunde la convocarea ce i-a fost trimisă pentru 3 iunie. Somat să se prezinte pe ziua de 9, va fi absent și de la această întrunire, ca și de la cele precedente. Membrii grupului își pierd răbdarea. Odilon Redon, un artist de vreo patruzeci de ani, originar din Bordeaux, foarte puțin cunoscut încă, în ciuda talentului său original, este desemnat să prezideze ședința. Membrii grupului votează o hotărîre prin care « declară că vor să se organizeze într-o asociație cu caracter permanent sub numele de Societatea Artiștilor Independenți » și deleagă pe trei dintre ei spre a « face demersurile și formalitățile necesare ». Statutul va fi redactat de peisagistul Henri Jaudin și de un căpitan din garda republicană, Albert Dubois-Pillet, amator pasionat de pictură și pictor el însuși.

La ședința din 9 iunie Seurat stă alături de un tînăr de douăzeci de ani, rotund la față, cu figura deschisă și privirea vie, Paul Signac. Curînd vor deveni prieteni. Cu greu ți-ai putea totuși închipui oameni mai deosebiți. Signac, fire expansivă, își manifestă cu însuflețire, aproape cu vehemență, gusturile și antipatiile. Nu-i greu de bănuit că el a deschis primul discuția cu Seurat, vorbindu-i fără îndoială despre tabloul *La Scăldat*, ce i-a atras atenția, dar care, după părerea lui, ar fi mai izbutit, mai luminos — de ce n-ar spune-o? — dacă autorul său ar fi renunțat la ocruri și la culorile de pămînt și s-ar fi mărginit să folosească doar culori pure.

Signac are sinceritatea, adesea aspră, a oamenilor înzestrați cu o mare vitalitate și cu o fire profund cinstită. Urăște ipocrizia, manevrele dibace și ocolite. E limpede

că încearcă o mare plăcere ori de cîte ori își afirmă deschis convingerile fără teama de a nu fi pe placul auditoriului. Generos, lăsîndu-se ușor cucerit de orice cauză care îi pare dreaptă sau adevărată, înaintează în viață cu o siguranță optimistă ce uneori îi ascunde obstacolele, iubind lucrurile, iubind viața, deschis către lume, deschis către oameni, lacom să acționeze și să se bată, să se amestece printre ei, să-i convingă și să-i aducă pe drumul său.

Fiu al unui șelar din passage des Panoramas, Signac, pe care părinții săi visau să-l facă arhitect, a început să deseneze de foarte tînăr. Era încă la liceu, nu avea decît șaisprezece ani, cînd, în aprilie 1880, la a cincea expoziție a impresioniștilor, deschisă în strada Piramidelor, pe cînd desena după un tablou de Degas, este apostrofat de unul dintre pictorii grupului: «Aici nu se copiază, domnule!», Era Gauguin, care în acea vreme lucra tot la Bursă. Două luni mai tîrziu, în iunie, Signac trăiește o adevărată revelație, vizitînd expoziția consacrată lui Claude Monet de revista *La Vie moderne*. Din acea clipă se hotărăște să devină pictor. Se inițiază în peisaj lucrînd pe cheiurile Senei. Îndoindu-se de valoarea celor ce făcea, simțind nevoia de a fi sfătuit, îl roagă pe Claude Monet să-i acorde «ca pe o favoare» «autorizația de a-i face o scurtă vizită», dar Monet, pe care asemenea vizite îl irită — «nu profesez pictura, răspundea odată cuiva, mă mulțumesc s-o fac, și vă asigur că abia îmi ajunge timpul» —, îl primește în chipul cel mai rece. În ciuda acestei decepții, pe care nu o uită, Signac continuă să se inspire din Monet. Își caută drumul, utilizînd doar culorile spectrului solar. La expoziția ce are loc în barăcile de la Tuileries prezintă două peisaje parisiene precum și tablourile *Podul de la Austerlitz* și *Strada Caulaincourt*, tratate «fără amestecul pigmenților pe paletă», în mici tușe de culoare pură juxtapuse în așa fel încît să producă pe retina celui care privește așa numitul «amestec optic». Respectă din instinct, cu unele ezitări, legea contrastului simultan.

Rigoarea științifică cu care Seurat își construiește tablourile l-a uimit, probabil, în primul moment; dar ea îl atrage, silindu-l să-și pună nenumărate întrebări. Seurat, cu care nu se mai satură discutînd, este el însuși

nespus de interesat de cuvintele mai tînărului său prieten în legătură cu culorile pure. Oare se înșeală cînd păstrează paleta lui Delacroix, nerenunțînd la culorile mohorîte? Pentru Seurat prietenia nu-i cu putință decît dacă e în strînsă legătură cu preocupările sale; orice relație umană care nu merge în acest sens îl plictisește. Cu Signac însă, ale cărui comentarii îl invită la noi și grabnice meditații, știe că va putea fi prieten. Tînărului său coleg îi place nespus de mult să vîslească sau să se plimbe cu barca cu pînze. Cu doi ani în urmă și-a cumpărat prima barcă, pe care a botezat-o — întreită profesiune de credință — *Manet, Zola, Wagner*. Ultimele două veri și le-a petrecut în Calvados, la Port-en-Bessin. Merge și el des pe malurile Senei, ba chiar l-a întîlnit aici cu prilejul unor regate pe Gustave Caillebotte, protectorul impresioniștilor, care-i împărtășește din experiența sa, dar nu cu privire la pictură, ci la competițiile nautice. În afară de atelierul din Montmartre, din strada Orchampt, numărul 10, mai are unul la bunicul său, la Asnières. Adesea, dimineața, îl duce pe Seurat de la Asnières pe insula La Grande-Jatte, într-un caiac poreclit glumeț *Scrumbia epileptică*.

Poate astfel să se familiarizeze cu metodele de lucru ale prietenului său mai mare, care din clipa cînd s-a pus pe treabă nu mai scoate un singur cuvînt. Concentrat asupra studiului început, cu privirea filtrată printre pleoapele pe jumătate închise, Seurat analizează peisajul. Descompune tentele, încercînd să aprecieze cît mai exact cu putință elementele din care sînt constituite, dozajul culorilor locale, al umbrelor, al luminilor și al efectelor pe care acestea le produc prin acțiune reciprocă. Duminica culege numeroase observații în legătură cu personajele sau cu animalele care intră întîmplător în cîmpul său vizual, reținîndu-i atenția: un militar, o femeie stînd jos, o altă femeie, în picioare, purtînd o umbrelă, un cîine cu coada ridicată care adulmecă iarba. Cînd se întoarce acasă, Seurat își confruntă schițele, chibzuiește ce poate să păstreze și ce nu, și în ce chip își va combina descoperirile, găsindu-le locul potrivit în tabloul său.

Vroind să studieze și mai în detaliu cadrul în care vor
43 evolua cele cîteva personaje, începe să lucreze la o pîn-

ză de 65 cm pe 81 cm, pictînd doar copacii, zonele de umbră și de soare, fluviul, o barcă cu pînze și una sau două alte ambarcații. Desenează copacii în linii largi, simplificînd formele. Aproape toate schițele pe care le face sînt pentru el tot atîtea îndemnuri de a reveni asupra cutărei sau cutărei părți din peisaj.

Seurat își propune să trimită sceastă pînză la prima expoziție pe care o va organiza iarna viitoare Societatea Independenților, înființată acum în chip oficial. Într-adevăr, la 11 iunie, un notar din Montmorency, domnul Coursault, primește actul de constituire. O săptămînă mai tîrziu, la 18 iunie, o nouă adunare generală aprobă statutele societății, « bazată, stă scris în primul articol, pe suprimarea juriurilor de admitere ». În fața Salonului oficial va exista astfel de-acum înainte un Salon liber. Douăzeci și unu de ani după scandalul iscat de tabloul *Dejunul pe iarbă*, Salonul Refuzaților devine o instituție cu caracter permanent.

Signac, entuziasmat de discuțiile cu Seurat despre culori și despre legea contrastului, s-a hotărît să-l viziteze pe Chevreul. Seurat îl întovărășește la manufactura din Gobelins, unde bătrînul savant — are acum nouăzeci și opt de ani — îi primește în laboratorul său, o biată încăpere în care e de necrezut cum au putut fi făcute atîtea descoperiri. Dar Chevreul, cu totul indiferent la lux și chiar la cel mai elementar confort, ca și, dealtfel, la bani, s-a mulțumit întotdeauna cu aceste mese improvizate, pe care se îngrămădesc aparate de chimie, caiete și broșuri, și cu cîteva scaune de paie. Îi primește pe cei doi pictori cu amabilitatea sa obișnuită. Bătrînul acesta falnic e un om cu adevărat fericit: la vîrsta lui lucrează ca pe vremea cînd era tînăr, cu aceeași înflăcărare și cu aceeași agerime a minții, cu aceeași curiozitate și cu aceeași memorie, uimitor de precisă. Scuturîndu-și capul semeț, împodobit cu plete albe ca zăpada, care-i cad în bucle bogate și dezordonate pe ceafă, răspunde întrebărilor lui Seurat și ale lui Signac, comentează anumite aspecte ale teoriei sale despre culori sau evocă o întîlnire ratată cu Delacroix: « Dacă pe Delacroix nu l-ar fi durut gîtul în ziua aceea cînd l-am invitat la masă, i-aș fi putut spune încă multe lucruri ce i-ar fi fost de folos pentru pictura lui ».

Dimineața pe insula La Grande-Jatte, după amiaza în atelierul său, Seurat continuă să picteze la cele două pînze, la tabloul propriu zis și la acel studiu consacrat numai peisajului, pe care se străduie să-l analizeze în chipul cel mai amănunțit. Tabloul îi va mai cere așa dar încă multe luni de lucru. Pentru că se apropie toamna și iarna, face schițe peste schițe, pe care să le poată folosi atunci cînd, o dată cu vremea urîtă, La Grande-Jatte va deveni pustie. Consemnează cele mai variate tipuri dintre cele ce pot fi întîlnite duminica pe insulă, oameni de toate vîrstele și de toate condițiile sociale, așezați pe iarbă sub copaci, plimbîndu-se sau stînd neclintiți pe malul fluviului pe care plutesc yole, bărci cu pînze și remorchere, copii ce aleargă sau merg cuminți alături de mamele lor, o doică, o femeie care pescuiește cu undița, un barcagiu culcat, purtînd o caschetă de jocheu și fumînd o pipă lungă, doi soldați hoinărind, și chiar un personaj care suflă din trompetă.

E sigur că Seurat l-a întîlnit aici cu adevărat pe acest trompetist. Pictorul are foarte puțină imaginație, dar se vădește la el o anumită ironie, tendința de a sublinia, cu un fel de răutate rece, aspecte burlești. Nici unul dintre impresioniști, și cît de legați sînt totuși aceștia de reprezentarea vieții contemporane! — nu ar îndrăzni să interpreteze cu precizia cu care o face Seurat silueta feminină a acelui moment, deformată de protuberanța voluminoasei turnuri la modă. El va îndrăzni de asemeni să păstreze printre elementele de compoziție ale tabloului, în chip neașteptat, o maimuță cu coadă lungă și încolăcită, pe care o femeie elegantă o duce de zgardă.

Dar cînd Seurat înfățișează pe pînză aceste detalii pline de umor, aspectul lor subiectiv se va dilua în mecanica minuțioasă a tabloului. Se vor dilua, de asemenea, și actualitatea scenei evocate, și pitorescul ei efemer. Artistul își distribuie figurile conform unor linii de compoziție geometrică, în funcție de o serie de verticale, orizontale și diagonale derivînd unele dintr-altele. Verticala care taie tabloul în două părți egale determină poziția unei figuri centrale — o femeie ținînd o fetiță de mînă — în jurul căreia se orînduiesc
45 toate celelalte personaje, și anume, la dreapta și la stîn-

ga tabloului, cele două grupuri, unul format dintr-un cuplu stînd în picioare, celălalt din trei personaje așezate sau culcate, care echilibrează compoziția.

Pictorul nu ezită să reproducă particularitățile modei din 1884 — care, mîine, ca orice modă, va fi învechită și ridicolă — pentru că știe prea bine că alchimia sa de creator va reduce toate aceste turnuri calipige, toate aceste caraghioase pălării cu flori, la o pură existență plastică. Sub penelul lui oamenii își păstrează înfățișarea lor personală, dar, de fapt, nu mai e vorba decît de o aparență. Smulși din lumea precară și tulbure a celor vii, ei sînt proiectați într-o lume atemporală și abstractă. Formele se epurează, pînă la a nu mai fi cu adevărat decît forme — forme ce-și corespund și își răspund, legate prin raporturi strînse. Dacă un detaliu ar fi modificat, ar trebui modificat întreg tabloul. Liniile sale întreține relații tot atît de exacte ca acelea, îndrăznim să spunem, care stau la temelia cosmosului. Imobilitatea lor este însuflețită parcă de o tainică vibrație universală.

Cînd coboară din nou printre oameni Seurat nu vine oare de pe planeta Sirius? În octombrie, un membru al vechiului comitet contestă legalitatea Societății Independenților, pretinde că el este singurul posesor legitim al titlului și anunță o nouă expoziție. Totuși nu aceasta va avea loc mai întîi ci expoziția pe care o pregătește Societatea, la care Seurat va prezenta — în afară de portretul în creion al lui Aman-Jean — tabloul *Peisaj de pe insula La Grande-Jatte* și, grupate în aceeași ramă, cîteva dintre schițele preparatorii. Organizată « în folosul victimelor holerei » — o epidemie izbucnise în noiembrie în capitală —, această primă expoziție a Societății se deschide la 10 decembrie în Pavilionul Primăriei Parisului, pe Champs-Elysées. Vreo sută de participanți expun aici aproape trei sute de lucrări, a căror calitate medie nu este, din nefericire, cu nimic mai bună decît cea a lucrărilor prezentate cu prilejul expoziției din primăvara trecută. Seurat și Signac expun alături de Odilon Redon, Guillaumin, Schuffenecker, Carabin, Valtat, Marie Bashkirtseff și de cîțiva artiști de care îi leagă o vie simpatie, ca Dubois-Pillet, Charles Angrand — un normand de vreo treizeci de ani originar din Caux, venit în 1881

la Paris unde își cîștigă pîinea ca pedagog la colegiul Chaptal — sau Henri-Edmond Cross, un băiat slab, osos, cu purtări flegmatice de englez (mama sa este, dealtminteri, englezoaică), dar în a cărui inimă arde tainic o flacără lirică.

În realitate se numește Delacroix: dar cum să porți un asemenea nume cînd ești pictor? S-a născut la Douai și a fost elev al Școlii de Arte Frumoase din Lille. A sosit la Paris cu cîțiva ani în urmă, făcîndu-și debutul la Salonul din 1881, într-o vreme cînd mai picta încă în tonuri întunecate. A descoperit apoi impresionismul, și pe pînzele sale încep să danseze culorile luminoase. Întîlnești la el un ciudat amestec de trăsături care, în general, nu se prea împacă între ele: înflăcărări ascunse și gravitate, o atitudine rezervată, o nesecată energie dar și o mare bunătate, mult entuziasm (Cross cade adeseori pradă exagerărilor) și, în contrast cu toate acestea, o mare înclinare pentru meditațiile îndelungi, pentru munca încăpățînată și bine gîndită. În această privință îi seamănă lui Seurat. De altfel, tot el face următoarea afirmație: «Senzațiile mele au nevoie de gramatică, retorică și logică».

Dubois-Pillet, căpitanul din garda republicană, e un personaj tot atît de interesant. E ofițer și a absolvit școala din Saint-Cyr. Fără cusur în serviciu, se transformă, în momentele sale libere, în pictor cu monoclu și lavalieră. Un an după ce fusese avansat căpitan, trimite un tablou la Salonul din 1877, unde este admis. Pictează la început sub influența lui Manet; acum se află sub cea a lui Renoir. Una din pînzele expuse de el în primăvara trecută, portretul unui copil mort, a reținut atenția lui Émile Zola. Pictorul Claude Lantier, eroul romanului *Opera*, care va apare în 1886, este autorul unui tablou intitulat de asemeni *Copil mort*. Aproape tot beneficiul expoziției — care e departe de a fi un succes — se reduce la aceste prietenii, dintre care unele se leagă abia acum, în timp ce altele, mai vechi, cîștigă în trăinicie. E drept că de vină e mai cu seamă vremea proastă, căci puțini sînt iubitorii de pictură care să se încumete să meargă la Pavilionul Primăriei Parisului. Cînd Independenții fac bilanțul, constată cu tristețe un deficit de două mii șapte sute de

franci. Într-un articol din *Le Voltaire*, Roger Marx își manifestă însă din nou stima față de Seurat:

*Printre Independenți există un pictor, domnul Seurat, de care trebuie să ne ocupăm cu deosebire. Cu prilejul Salonului din 1883 lăudasem un excelent portret în cărbune (sic), pe care l-am revăzut cu plăcere; este întovărășit de cîteva schițe și de un peisaj de o transparență aeriană, pe care joacă lumina orbitoare a unui soare fierbinte de vară; totul aici ne dezvăluie o artă sinceră, deschisă, însuflețită de o convingere profundă, pe care din păcate nu o întîlnim la anumiți «impresioniști cu orice preț»**.

În fiecare luni Signac dă la el acasă un « ceai » la care Seurat îi întîlnește pe Angrand, pe Dubois-Pillet și pe doi tineri literați care tocmai și-au publicat primele cărți, poetul Henri de Régniar și romancierul Paul Adam. Seurat, ca de obicei, vorbește foarte puțin. Ascultă, mărginindu-se să răspundă cînd este întrebat. Locuiește acum la poalele colinei La Butte, unde a închiriat cu cîteva luni în urmă un atelier într-un imobil nou din bulevardul Clichy, la numărul 128 bis, lîngă piața Clichy. Atelierul se află la etajul șase, într-o mansardă, și este tot atît de sărăcăcios mobilat ca și laboratorul lui Chevreul. Găsești aici doar un pat de fier, o canapea roșie foarte strîmtă, o masă îngustă, o sobă de fontă, cîteva șevalete, o scară, precum și două, trei scaune. În această chilie de călugăr, după alte toate și destul de prost luminată, își termină Seurat tabloul *Duminică pe insula La Grande-Jatte*. Cucerit de teoriile lui Signac, întrebuințează aproape numai culori pure. Și cum Independenții plănuiesc o a doua expoziție pentru primăvara care se apropie, se grăbește să ducă treaba la bun sfîrșit. Spre deosebire de alți pictori, nu șovăie să lucreze la lumină artificială. Fiecare părticică a tabloului i se înfățișează în minte în chip atît de precis, știe atît de bine ce tușe de culoare trebuie să pună pe pînză, cunoaște atît de exact efectul pe care îl vor produce, încît nu are nevoie pentru a-și continua lucrul nici de un spațiu mai mare, care să-i

---

* *Le Voltaire*, 10 decembrie 1884.

îngăduie să se distanțeze de tablou, nici de lumină normală.
Poate astfel să picteze pînă la o oră foarte tîrzie.

În martie tabloul e gata. * Dar Seurat nu va avea putința să-l prezinte, căci Independenții renunță, din lipsă de bani, la expoziția pe care o pregătiseră (în cele din urmă sînt nevoiți să pună la tombolă cîteva lucrări). Lucrul este cu atît mai regretabil cu cît expoziția concurenței, proiectată de către unul dintre membrii fostului comitet, are, în schimb, loc; ea se deschide la 10 mai **, în Pavilionul Flore.
Îi mai întîlnește oare Seurat pe foștii săi colegi Aman-Jean și Ernest Laurent?
Și unul și celălalt au expus la Salonul din primăvara anului 1885. Puvis de Chavannes, membru al juriului, le-a apreciat lucrările. La propunerea sa le-a fost acordată o bursă pentru străinătate de patru mii de franci. Vor pleca în Italia împreună cu cel de al treilea beneficiar al bursei, Henri Martin, autor al unui tablou intitulat *Lupta Titanilor împotriva lui Jupiter*.
Ernest Laurent și Aman-Jean se reîntorc în lumea picturii oficiale. Primul, după călătoria în Italia, intră iar la Școala de Arte Frumoase; va deveni laureat al premiului Romei, și, mai tîrziu, membru al Academiei.

---

* Astăzi se află la Art Institute din Chicago. Se cunosc treizeci și unu de studii preparatorii (dintre care o parte sînt în prezent la Luvru, la Metropolitan Museum of Art din New York — ce posedă un studiu în care locul diferitelor elemente este aproape definitiv fixat —, la Albright Art Gallery din Buffalo, la Museum of Art din Northampton, la Barnes Foundation din Merion, la Fogg Art Museum din Cambridge, în Statele Unite), precum și douăzeci și trei de desene (dintre care unele se găsesc astăzi tot în muzee, la Luvru, la Städtisches Museum din Wuppertal-Elberfeld, la Guggenheim Museum, la Metropolitan Museum și la Museum of Modern Art din New York, la Art Institute din Chicago, la Museum of Art din Northampton).

** La această expoziție Signac remarcă tabloul *Dans italian*, operă a unui necunoscut, un oarecare Henri Rousseau, funcționar la vama din Paris; cucerit de calitățile pe care le descoperă în această pictură naivă, va încerca să-l convingă pe cel care mai tîrziu va fi cunoscut sub numele de « Vameșul » (« le Douanier ») să-și dea adeziunea la Societatea Independenților.

PARTEA A DOUA

O CUCERIRE METODICĂ

1885—1888

I. PUNCTUL

«Nimic nu-i zădărnicie; trăiască ştiinţa, şi înainte!, strigă Ecleziastul modern».
RIMBAUD

La 31 august, la Teatrul Cluny, se joacă un vodevil într-un act, *Teribilul Bonnivet*, scris de fratele mai mare al lui Seurat, Émile, în colaborare cu un anume Alfred Delilia.

Aceste preocupări dramatice nu-l interesează pe pictor decît într-o foarte mică măsură. Cînd se întîmplă să fie întrebat despre fratele său, se mărgineşte să răspundă: «Îi place să se îmbrace bine...»*

Signac, care s-a hotărît să meargă în vara asta să picteze — şi să se plimbe cu barca — în Bretania, la Saint-Briac, l-a sfătuit să-şi petreacă vreo cîteva săptămîni pe coasta Mării Mînecii. Seurat, amintindu-şi de «voluntariatul» făcut la Brest, găseşte ideea bună. Începe să se simtă obosit după munca excesivă şi neîntreruptă. Uneori, e drept, merge împreună cu Signac la cafenea, în bulevardul Sevastopol, la Eden-Concert sau în strada Biot, lîngă piaţa Clichy, la Grand Concert Européen, dar numai ca să deseneze şi să noteze contrastele de tonuri la lumină artificială. Nu lipseşte aproape niciodată de la întrunirile Independenţilor, care au loc în strada Saint-Honoré, în apropierea Luvrului, la cafeneaua Marengo. Ascultă, trăgînd tăcut din pipă, ce spun ceilalţi, dar la ieşire, cînd urcă prin strada Vivienne, către Montmartre, împreună cu cîţiva prie-

* S-a mai păstrat şi o altă piesă de Emile Seurat, o comedie într-un act, *Dentistul, vă rog...?*, jucată pentru prima oară la teatrul Palais Royal, la 30 noiembrie 1892.

teni, Signac, Angrand, Jaudin sau Adolphe Albert, preocupat din nou de căutările sale, le arată « haloul complementar al becurilor de gaz ». Nimic nu-l poate abate din drum. Viața, cu tot ce înseamnă ea, are, cînd se află sub semnul unui asemenea destin, o singură țintă și un singur făgaș. Totul, în afară de marea lui pasiune, îi pare searbăd. Călătoria, cel puțin, îi va aduce lui Seurat odihna prilejuită de orice schimbare. Se hotărăște să-și petreacă vara într-un mic port de pescari de pe coasta Calvadosului, Grandcamp, de care i-a vorbit, probabil, Signac. Pornește într-acolo, dar nu fără a se fi aprovizionat din belșug cu cele trebuincioase picturii: priveliștea mării nu-l va învăța oare multe lucruri noi? Regiunea Grandcamp nu-i dintre cele mai pitorești. Tîrgul, cu casele sale scunde, cu portul și plaja, se cuibărește între falezele care unduiesc deasupra țărmului. Spre interior se întind fînețele din Bessin, despărțite prin garduri de mărăcini și străbătute de șiruri de sălcii și plopi. Un drum șerpuiește de-a lungul coastei către Port-en-Bessin și Arromanches; un altul duce, printre ierburi înalte, către Isigny.

Seurat, care s-a și așternut pe lucru, hoinărește pe coastă, făcînd mai peste tot mici studii; își oferă o adevărată vacanță, căci, așa cum singur mărturisește, ele sînt « marea lui bucurie ». A adus mai multe pînze albe, de aceleași dimensiuni cu pînza pe care a lucrat tabloul *Peisaj de pe insula La Grande-Jatte*, dar nu se grăbește să picteze, așteptînd clipa cînd va da peste un subiect care să-l intereseze în mod deosebit.

Marea îl fascinează. Se întoarce mereu pe țărm în fața uriașei mase lichide pe care cerul aprinde lumini. Multe dintre schițele făcute atunci nu înfățișează nimic altceva decît două dreptunghiuri inegale: marea și cerul. Privește îndelung corăbiile ce plutesc cu toate pînzele desfășurate sau pe cele împotmolite în nisipul țărmului. În aceste studii, care evocă o lume cufundată într-o singurătate desăvîrșită, nu întîlnești — cu o singură excepție — nici o formă umană.

Lumea aceasta împrăștie o adîncă melancolie și ceva care seamănă cu spaima. În afară de schițe *, Seurat

* Sînt cunoscute douăsprezece. Două se află la Barnes Foundation din Merion (S.U.A.).

pictează la Grandcamp nu mai puțin de cinci tablouri. Subiectele lor diferă, dar toate sînt rodul aceleiași obsesii și în toate artistul exploatează — poate în chip inconștient — aceeași combinație a elementelor, același contrast între întinderea mării și un prim plan mărit de apropiere; afli aici fie cîteva bărci aruncate pe țărm, fie un zid și un tufiș, fie alte cîteva tufișuri și o străduță din Grandcamp, fie o faleză care înaintează mult deasupra mării.

Într-un tablou pe care îl inspiră un vîrf stîncos din împrejurimile orășelului Grandcamp, Le Bec du Hoc, apare cu o forță remarcabilă tema pe care, în chip mai mult sau mai puțin limpede, se străduie s-o exprime. Artistul proiectează pe mare pintenul abrupt, a cărui siluetă sălbatică domină valurile, în perspectiva tabloului, pînă la linia orizontului. Marea pare nemărginită. O vegetație luxuriantă și dezordonată acoperă stînca—imagine a vieții, contrastînd cu linia rigidă a orizontului, cu marea densă și calmă, infinită, peste care apasă greoi tăcerea *. În aceste noi lucrări Seurat își perfecționează tehnica. El acoperă pînza cu puncte din tente pure, fiecare tentă traducînd una dintre componentele culorii aparente a obiectelor. Paleta lui are unsprezece culori: cele trei culori primare — albastrul, roșul și galbenul, cele trei culori binare — verdele, violetul și portocaliul — și cinci culori intermediare — galben-verde, verde-albastru, albastru-violet, violet-roșu, roșu-portocaliu. Amestecul acestor tente cu alb în proporții variabile îi îngăduie să dispună de toate tonurile posibile pentru fiecare dintre ele. A stabilit, conform indicațiilor pe care le-a aflat în cărțile lui Chevreul și ale lui Rood, un disc al culorilor, ce-i precizează pe dată complementarele diverselor tente în diversele tonuri.

În fața subiectului, înainte de a pune o tușă pe micul panou la care lucrează, Scurat privește, compară, examinează printre gene jocurile de umbră și lumină, percepe contrastul, distinge reflexul, amestecă îndelung culorile pe capacul de cutie ce-i slujește drept paletă, luptîndu-se cu materia așa cum se luptă cu natura, apoi ia din micile grămăjoare de culoare, dispuse în ordinea spectrului so-

* *Le Bec du Hoc* se află astăzi la Tate Gallery din Londra.

lar, diferitele elemente colorate constituind tenta destinată să exprime cel mai bine misterul pe care l-a descoperit. Pe măsură ce observă și execută, punînd tușă lîngă tușă, panoul se acoperă de culoare *.

Execuție îndelungată, complicată, dificilă... Execuție care elimină contribuția, atît de omenesc senzuală, a mîinii, descoperirile ei fericite, capriciile, voluptățile ei. Mîna devine o simplă executantă, riguros supusă intelectului. Manet, definind pictura, spunea: « Ochiul și mîna... ». « Ochiul și creierul », ar putea răspunde Seurat. El înlătură cu desăvîrșire tot ce e instinctiv, necontrolat în pictură. Mai mult decît atît: pasta picturală însăși, fragmentată, folosită în parcele infime, își pierde astfel natura sa de materie prea maleabilă, inconsistentă și întîmplătoare. Se purifică, devine tot atît de abstractă ca un semn matematic — simplu mijloc în slujba intelectului. Seurat se sustrage de la tot ceea ce poate însemna raport carnal între artist și creația sa. Poartă în el groaza de a aparține împărăției organicului, a putrescibilului, împărăției vieții fecunde dar sortite morții.
Duritatea minerală a stîncii Le Bec du Hoc se înalță, înspăimîntătoare, deasupra mării încremenite ca un vis de veșnicie...

La întoarcerea sa la Paris, Seurat își făgăduiește să petreacă verile următoare pe coasta mării Mînecii. Se va duce să-și « spele ochii de zilele de atelier și să pună pe pînză cît mai exact cu putință lumina soarelui cu toate nuanțele ei ». Șederea la Grandcamp i-a fost cum nu se poate mai folositoare. Vine de aici cu acea tehnică a « punctului », pe care se va grăbi s-o aplice în tablourile *Duminica pe insula La Grande-Jatte* și *Peisaj* la care reia lucrul, străduindu-se luni de-a rîndul să le dea o formă definitivă.
Începe să lucreze totodată și la o altă pînză de aceleași dimensiuni cu *Peisajul, Sena la Courbevoie*, care înfățișează o femeie cu un cîine, pe malul fluviului.
În perioada în care lucrează cu obișnuita-i sîrguință la toate aceste tablouri, abia îngăduindu-și răgazul de

* Signac.

a lua masa la restaurantul cel mai apropiat, îl cunoaște pe marele Camille Pissarro, unul dintre maeștrii impresionismului.

Signac, într-o zi pe cînd picta pe cheiurile Senei, vede apropiindu-se de el un bărbat svelt, cu plete bogate și barbă deasă, cu figura deschisă, luminată de niște ochi albaștri, plini de neastîmpăr. Era unul dintre prietenii lui Pissarro, Armand Guillaumin. Acesta, deși a participat la cinci din cele șase expoziții organizate de impresioniști, nu se bucură de notorietatea, adesea întristător de scandaloasă, a tovarășilor săi de grup. Rămîne mai în umbră, pentru o pricină cît se poate de limpede: e lipsit de acel talent original care trezește atît dușmănia cît și entuziasmul. Nu este nici lăudat, nici defăimat. Este uitat, trece neobservat. E de altfel funcționar la Primăria din Paris și nu pictează decît în orele libere. Signac și cu el, în ciuda diferenței de vîrstă — Signac va avea douăzeci și doi de ani în noiembrie, Guillaumin a împlinit patruzeci și patru de ani în februarie — se împrietenesc pe dată. Guillaumin, foarte vesel, vioi și spontan, comunicativ din fire, îi dăruiește lui Signac, în afară de sfaturi, un lucru foarte în măsură să-i stîrnească interesul: nenumărate amintiri despre o seamă de artiști pe care luptele la care au luat parte, atacurile la care au fost supuși și, bineînțeles, superioritatea lor îi învăluie într-o atmosferă de legendă, făcîndu-i parcă îndepărtați și inaccesibili — mai cu seamă despre Cézanne (pe care Signac îl admiră; anul trecut a cumpărat din prăvălia lui moș Tanguy un peisaj pictat de el) și despre Pissarro. Guillaumin a lucrat adesea în preajma lor, mai cu seamă pe valea rîului Oise, la Pontoise sau la Auvers, la doctorul Gachet. Cu zece ani în urmă, Cézanne chiar a stat cîteva luni pe insula Saint-Louis, unde Guillaumin locuiește pe cheiul Anjou, la numărul treisprezece. Signac, care din cînd în cînd se duce să-l vadă pe Guillaumin la atelier — zidurile scării sînt acoperite de sus pînă jos cu tablouri, ceea ce-l uimește peste măsură pe Signac — este foarte intimidat cînd, cu prilejul unei asemenea vizite, îl întîlnește aici pe Pissarro.

Mai vîrstnic decît toți ceilalți impresioniști, arătînd încă și mai bătrîn din pricina bărbii mari și albe și a părului alb, Pissarro, care n-a împlinit decît cincizeci și cinci

de ani, îi apare tînărului Signac ca întruchiparea măreață a unui lung trecut de lupte, de înfrîngeri și de glorie. Are un fiu, Lucien, tot pictor, născut în același an cu Signac, în 1863, an cînd s-a organizat Salonul Refuzaților, la care Pissarro a expus alături de Manet. Dar Pissarro nu pune mare preț pe respectul cuvenit vîrstei sau celebrității. Alte griji îl frămîntă și în primul rînd mari neplăceri bănești, căci, în ciuda a nenumărate strădanii și experiențe, a nenumărate grele încercări, din care a ieșit întotdeauna pînă la urmă biruitor, dar care se reînnoiesc neîncetat, continuă, așa cum singur spune, să « tragă mîța de coadă », abia izbutind să-și hrănească nevasta și cei cinci copii rămași acasă. Durand-Ruel, negustorul care-i vinde tablourile, s-a împotmolit într-o serie de dificultăți financiare cu adevărat dramatice; acum plănuiește ca, în cazul că va găsi fondurile necesare, să organizeze o mare expoziție de opere impresioniste la New York, unde l-a invitat *American Art Association*. Dar în așteptarea ipoteticelor rezultate ale tentativei negustorului, poate ultima, Pissarro se frămîntă cum să plătească brutarul și chiria și cum s-o potolească pe nevastă-sa, țărancă pentru care arta nu înseamnă nimic și pe care prea multele lipsuri au înăcrit-o peste măsură. La toate aceste neplăceri se adaugă incertitudinile și neliniștile pe care i le pricinuiește propria sa pictură. Divergențele estetice dintre membrii grupului impresionist se adîncesc pe zi ce trece. Arta fiecăruia evoluează într-o direcție diferită, dar nu fără vicisitudini. Pictori ca Renoir, Monet, Cézanne, Degas, cunosc chinurile îndoielii. Ca și ei, Pissarro nu-și poate afla liniștea. Sînt ani mulți de cînd, muncind din greu, caută un drum nou, o tehnică pe care ar dori-o mai rațională, mai logică. Intuițiile în care crezuse în tinerețe nu-i mai ajung. Simte cum se nasc în el noi și tulburătoare exigențe. În iunie, neputîndu-și termina, din pricina vremii urîte, peisajele la care lucra, îi scrie lui Durand-Ruel următoarele: « Sînt cu atît mai trist că nu pot să termin aceste studii, cu cît simt că sînt pe cale de a evolua și aștept cu nerăbdare un rezultat oarecare... Trec, fără îndoială, printr-o criză ».

Iată de ce Pissarro îl ascultă cu mare atenție pe Signac
 cînd acesta, uitîndu-și de timiditatea din prima clipă,

îi vorbește cu obișnuita sa înflăcărare despre Chevreul, despre contrastul simultan, despre Seurat, despre metoda pe care acesta a pus-o la punct... Curiozitatea lui Pissarro este cu atît mai aţîtată cu cît cuvintele lui Signac se potrivesc de minune cu o anume înclinare a sa. Dincolo de sensibilitatea lui de artist, există la el un gust pronunțat pentru spiritul sistematic, pentru codificări. Pe plan politic, deși profesează, revoltat de nedreptăți, un socialism anarhic, se înrudește cu acei reformatori care, visînd la cetatea ideală, construiesc o lume bine orînduită, întemeiată pe o egalitate deplină, dar care, prin caracterul ei prea abstract, se situează în afară de viață și de uman. Cînd cu doisprezece ani în urmă impresioniștii s-au grupat într-o cooperativă spre a-și organiza singuri expozițiile, Pissarro a imaginat o asociație concepută într-un chip atît de sever, încît colegii săi au respins proiectul cu groază. Cum să nu fie Pissarro zguduit cînd află că un tînăr pictor necunoscut își pune arta sub semnul științei, vrînd să evadeze din domeniul nesigur al inspirației și al instinctului și să-și întemeieze arta pe date pozitive, pe legi stabilite de către fizicieni?

Iată de ce nu va trece multă vreme și se va întîlni cu Seurat. Întîlnirea, provocată, se pare, chiar de Pissarro, are loc într-o zi de octombrie, la galeria lui Durand-Ruel. Guillaumin face prezentările.

Seurat se simte fără îndoială măgulit de interesul pe care i-l arată Pissarro: interesul acesta nu-i oare, într-un anume sens, o recunoaștere a «legitimității»* căutărilor sale? Își expune cu calmul obișnuit, cu «gesturi măsurate», cu vocea «înceată și uniformă», principiile, «ceea ce el numește *baza*»**. Pissarro este impresionat desigur de seriozitatea, de convingerea, de credința aproape religioasă care, în ciuda unei anumite rezerve, îl însuflețesc pe tînărul pictor, hrănindu-i orgoliul ușor de ghicit sub înfățișarea-i reținută. Capătă în aceeași clipă certitudinea că Seurat îi pune la îndemînă mijloacele cu care își va depăși criza și că, mai mult chiar, impresionismul, devenind astfel rațional, va ajunge cu siguranță la înflorirea sa deplină.

---

* J. Rewald.
** Verhaeren.

Din acea zi se apucă să studieze îndeaproape teoriile lui Seurat. Îi citește pe Chevreul și pe Rood. Cînd vine la Paris — cu începere din primăvara lui 1884 locuiește lîngă Gisors, în Éragny-sur-Epte —, pierde rareori prilejul de a discuta cu Seurat; îi cere lămuriri, îi comunică propriile-i păreri, împărtășindu-i totodată învățămintele pe care le-a tras din îndelungata sa practică de pictor și sfătuindu-l să se ferească de instabilitatea anumitor culori, de reacțiile chimice care le denaturează.

Modificarea tonurilor de portocaliu ar putea fi urmărită de la săptămînă la săptămînă. Albul de argint, fiind pe bază de plumb, se înnegrește; albul de zinc, care nu se înnegrește, nu are destulă consistență, e anemic; ce materie inalterabilă i s-ar putea adăuga pentru a-l face mai gras? Oxidul de magneziu? Verdele veronez nelipsit de pe paleta impresioniștilor, se fabrică pe bază de cupru și de aceea este atacat în amestecuri de oxizi pe bază de plumb sau zinc; dar cum să obții un verde veronez pe bază de zinc?*

Sînt observații pe care Seurat nu le poate asculta fără o strîngere de inimă: va avea oare într-una de înfruntat organicul și amenințările sale, timpul distrugător cu vrăjile-i malefice, viclene și implacabile? Prin utilizarea tușelor întrerupte materia tablourilor capătă o elasticitate care le va cruța de «primejdia de a se usca, de a crăpa »**. Dar cum să fii sigur că o culoare pusă pe pînză va rămîne mereu aceeași? Ar trebui să existe o experiență «care să se întindă pe o perioadă de timp mai îndelungată — iar pictorul care a supravegheat cel mai îndeaproape fabricarea culorilor pe care le-a folosit este tocmai acela ale cărui culori s-au înnegrit cel mai mult, Leonardo da Vinci »***.

---

* Félix Fénéon, într-un articol din *L'Art moderne* din 19 septembrie 1886, după relatările lui Pissarro.

** Ibidem

*** Ibi dem. Într-adevăr, Félix Fénéon notează încă din 1892 în legătură cu *La Grande Jatte*: « Acest tablou, de o importanță istorică, și-a pierdut farmecul luminos din pricina culorilor folosite de Seurat la sfîrșitul anului 1885 și în 1886; tonurile de roz și de albastru s-au păstrat intacte dar verdele veronez a devenit măsliniu, iar tonurile de portocaliu care reprezentau lumina nu mai reprezintă acum decît niște găuri ».

Pissarro devine cu tot dinadinsul elevul lui Seurat, lucru care, în situația sa dificilă, dovedește multă îndrăzneală, ba chiar eroism. Modificîndu-și factura, nu riscă să-și dezorienteze puținii credincioși? A ajuns să vîndă evantaie pictate. De la Durand-Ruel nu mai primește nici un ban. La Éragny, nevastă-sa se arată nemulțumită. «Maică-ta mă mîhnește din cale afară cînd mă învinuiește că nu-mi fac datoria, îi scrie fiului său Lucien... Oare crede că mie-mi face plăcere să alerg de dimineața și pînă seara prin zăpadă și prin noroi, fără un ban în buzunar, zgîrcindu-mă la un bilet de tramvai, deși sînt mort de oboseală?...» Dar caracterul științific al teoriilor lui Seurat exercită asupra lui o adevărată atracție magnetică. Nu vede că ele nu au cu adevărat valoare decît pentru omul care le-a conceput și a cărui personalitate o exprimă. Cît e de naiv Pissarro cînd nu înțelege că știința lui Seurat este poezie — poezie pe deplin individualizată.

Chiar la începutul anului 1886 pictează un mic tablou în care aplică principiile diviziunii tentei; îl expune aproape imediat în prăvălia unui negustor de pe strada Châteaudun, Clauzet.

Opțiunea lui Pissarro nu va fi singura: ea face să cedeze ultimele rezistențe ale lui Signac, care aderă fără rezerve la sistemul lui Seurat, începînd la rîndul său să picteze tablouri «divizate»: două peisaje urbane din Clichy, *Pasajul Puits-Bertin* și *Gazometrele*. Signac tocmai a terminat o scenă de interior reprezentînd niște modiste din strada du Caire la lucru, intitulată *Modistele* (*Apprêteuse et Garnisseuse*); va corecta tabloul conform noii tehnici adoptate pe care, în dorința de a face prozeliți, o proclamă peste tot superioară oricărei alteia. Seurat este Seurat, iar Signac e profetul lui.

Pissarro e hotărît să-i ajute, pe cît îi va sta în putință, pe tinerii săi colegi. Îl convinge pe Durand-Ruel, care și-a procurat, în sfîrșit, banii necesari pentru călătoria la New York, să ia cu el în Statele Unite cîteva din tablourile lui Seurat și ale lui Signac. Între cele trei sute zece lucrări pe care negustorul urmează a le înfățișa publicului

---

Signac și Jacques-Émile Blanche fac constatări asemănătoare: «Multe pînze de Seurat au pălit, s-au dezacordat, devenind încă de pe acum de un gri murdar, scrie cel de al doilea în 1928. Tabloul *La scăldat* a pierdut mult din luminozitate și din rezonanță».

american, figurează douăsprezece studii și două tablouri de Seurat, printre care și *La scăldat*, care va fi remarcat și, nu o dată, aspru criticat. « E un tablou monstruos, va scrie *The Sun*, conceput de o minte greoaie, grosolană și comună, operă a unui om care încearcă să se impună prin mijlocul comod și vulgar al formatului. E o lucrare proastă din toate punctele de vedere, adică și din punctul de vedere al pictorului » *.

Pissarro se zbate mai cu seamă pentru a obține ca cei doi prieteni ai săi să fie admiși la noua expoziție a impresioniștilor, cea de a opta, care va avea loc, cel puțin așa nădăjduiește, în primăvară. Membrii grupului, și în primul rînd Pissarro, Monet, Degas, Berthe Morisot și Guillaumin discută în legătură cu această chestiune încă din decembrie. Dar, după cît se pare, nu se pot înțelege în nici o privință. În ultima vreme relațiile dintre ei au devenit foarte încordate. Din pricina pretențiilor unora, a relei voințe a celorlalți, s-ar putea chiar crede că expoziția nu va mai avea loc niciodată. Degas, care parcă face totul ca să pună bețe în roate, pretinde că ea trebuie să coincidă cu Salonul oficial și că de aceea trebuie să aibă neapărat loc între 15 mai și 16 iunie. Caută de asemenea, ca de obicei, să-i impună ca participanți pe prietenii săi, pictorii Zandomeneghi și Forain **. Din păcate, săracii grupului, Pissarro mai cu seamă, sînt obligați să țină seama de pretențiile acelora dintre colegii lor, Degas sau Berthe Morisot, în măsură să asigure măcar finanțarea parțială a expoziției. « Ne lipsesc banii, spune Pissarro; dacă i-am avea, expoziția ar fi ca și organizată ».

Pissarro, totuși, nu se descurajează, « Trebuie să-i

---

* *The Sun*, 11 aprilie 1886, citat de J. Rewald.

** Cu privire la Zandomeneghi și la Degas, Signac nota următoarele în *Jurnalul* său, la 8 martie 1898: « Zandomeneghi expune la galeria Durand-Ruel. Culoare bine întinsă, pomadă, cold cream, femeiuști drăgălașe. Pictură de porc bătrîn. Și cînd te gîndești că bietul Zandomeneghi ar da orice ca să poată picta « urît ». Se străduie din răsputeri, dar nu izbutește. Mai canalie decît el e Degas fiindcă-i spune că-i place cum pictează. Zandomeneghi, care tremură în fața lui, n-ar îndrăzni să facă această pictură de bordel dacă maestrul l-ar mustrului. Dar nu, în față Degas îi spune că pictura lui e foarte bună, iar în spate își bate joc de « Bietul Zandomeneghi ».

convingem pe toți », scrie el la jumătatea lui februarie. Din nefericire, intransigența lui Degas cu privire la dată amenință să dea totul peste cap.

De fapt, mai e ceva. Pissarro, care are întrevederi tot mai numeroase cu ceilalți impresioniști, se izbește de multă ostilitate de îndată ce le vorbește despre protejații săi. Berthe Morisot și soțul ei, Eugène Manet, dezaprobă categoric « divizionismul » lui Seurat și al celorlalți adepți ai « punctului », printre care se numără acum și Lucien Pissarro. Renoir — « care lasă să se creadă că va expune, deși e încă nehotărît », cum constată Pissarro — face ironii. Degas, cu voce tăioasă, îi pune lui Seurat eticheta de « notar ». Monet, nu-i greu de bănuit, nu va lua parte la expoziție, căci lui nu-i place nici pictura lui Seurat, nici cea a lui Gauguin, nici prietenii lui Pissarro, nici cei ai lui Degas.

Discuțiile se înveninează. Nu fără virulență, Pissarro îi apără pe « impresioniștii științifici » împotriva tovarășilor săi de altădată, pe care îi califică acum, cu dispreț și acreală, drept « impresioniști romantici ».

Ieri m-am certat zdravăn cu domnul Eugène Manet în legătură cu Seurat și cu Signac. Ultimul se afla de altfel de față, ca și Guillaumin. Credeam că l-am tratat așa cum merita, spunîndu-i verde tot ce-am avut de spus... Ca să nu mai lungesc discuția, i-am explicat domnului Manet, care probabil n-a înțeles nici o iotă din vorbele mele, că Seurat vine cu un element nou pe care acești domni, cu tot talentul lor, nu-s în stare să-l aprecieze, că eu personal sînt convins că această nouă artă înseamnă un pas înainte și că ea va ajunge la un moment dat la rezultate extraordinare. De altminteri, puțin îmi pasă de aprecierea artiștilor, indiferent cine ar fi ei, și nu admit judecata lipsită de temei a impresioniștilor romantici, care au tot interesul să combată tendințele noi. Accept lupta, astași tot.

Numai că ei încearcă mai întîi să măsluiască cărțile, încercînd să împiedice deschiderea expoziției. Domnul Manet își ieșise din sărite, eu, mîrîios la culme, o țineam una și bună. Știu că au început să tragă tot felul de sfori, dar nici eu nu mă dau bătut.

Degas e de o mie de ori mai cinstit. Cînd i-am spus lui Degas că tabloul lui Seurat Duminica pe insula La

Grande-Jatte *e foarte interesant, mi-a răspuns:* « *Poate ai dreptate, dragă Pissarro, dar eu unul îl găsesc prea mare* ». *N-are decît! Dacă asta-i tot ce vede, cu atît mai rău pentru el, înseamnă că nu-i în stare să guste o anume pictură pe care nu o întîlnești pe toate drumurile. Vom trăi și vom vedea. Domnul Eugène Manet ar fi vrut să-l împiedice pe Signac să expună tabloul cu personaje intitulat* Modistele. *Am protestat. I-am spus domnului Manet că în aceste condiții nu vom face nici o concesie. Dacă nu are loc destul, sîntem de acord să reducem numărul tablourilor; nu vom îngădui însă nimănui să ne poruncească pe care să le expunem.*

Publicarea în aceeași vreme a cărții lui Zola, *Opera-*, apare ca un simbol al acestor certuri. Zola, care fusese în 1866 crainicul cel dintîi și cel mai înflăcărat al noii picturi, dovedește prin romanul său, care înfățișează un artist revoluționar dar neputincios, cît de superficială, de șubredă și, la urma urmei, de întîmplătoare fusese admirația lui de odinioară, exprimată atît de zgomotos pe vremea aceea. Cartea consacră totodată o ruptură. « Mă tem că dușmanii noștri vor pomeni în presă și în public numele lui Manet sau măcar numele noastre, înfățișîndu-ne pe toți drept niște ratați, lucru pe care refuz să cred că dumneata îl gîndești », îi scrie, nemulțumit, Claude Monet lui Zola.

Și Signac îi scrisese lui Zola, dar pentru o cu totul altă pricină. În cursul iernii, înainte de apariția în librării a cărții *Gil Blas*, publicase romanul în foileton. Or, Signac dă peste o frază ce se află în contradicție cu știința culorilor — « Roșul drapelului bate în violet pentru că se profilează pe albastrul cerului » —, și, în zelul său propagandistic, îi semnalează pe dată lui Zola erezia, propunîndu-i un text care să respecte învățătura lui Chevreul. Romancierul se declară de acord și înlocuiește fraza incriminată: « Roșul drapelului pare mai șters, bătînd în galben, putem citi în volum, pentru că se profilează pe albastrul cerului, a cărui culoare complementară, portocaliul, se combină cu roșul ».*

Certurile cei dezbină pe impresioniști și nesfîrșitele discuții provocate de Signac, care afirmă în chip neobosit,

---

* Relatat de J. Rewald, după propria afirmație a lui Signac.

cu obișnuita lui înflăcărare, meritele divizionismului, explicîndu-l, justificîndu-l, fac să se răspîndească în Paris zvonul că s-a născut o artă nouă, sau, conform interpretării celei mai curente, un fel de a picta cu totul ciudat. Neiniția ții nu prea știu despre ce-i vorba. În legătură cu tabloul *Duminică pe insula La Grande-Jatte* se colportează tot soiul de povești: pînza acoperă suprafața imensă de douăzeci de metri pătrați; pictorul nu a folosit decît trei culori: « un galben pal pentru părțile luminate, un brun pentru umbre, iar pentru rest un albastru siniliu »; în tablou se vede o maimuță cu coada lungă de trei metri și « îmbîrligată ».* *La Grande-Jatte* devine celebră înainte chiar de a fi fost expusă. Dar va fi într-adevăr expusă?

Se pare că, pînă la urmă, se va găsi totuși o soluție. O soluție, în drept vorbind, cam discutabilă, căci în această expoziție de pictură impresionistă nu expun nici Monet, nici Renoir, nici Sisley, nici Caillebotte, care preferă să nu participe. Nici, evident, Cézanne, a cărui părere exactă e cu neputință de ghicit. Din vechea gardă rămîn, în afară de Degas — expoziția se deschide, firește, la data fixată de el — doar Pissarro, Berthe Morisot și neînsemnatul Guillaumain. De fapt, expoziția aceasta, ultima pe care o vor fi organizat impresioniștii, anunță mai cu seamă ceea ce va urma după impresionism, nu numai prin prezența lui Seurat, dar și prin prezența lui Gauguin (deși acesta nu a ajuns încă să stabilească legile proprii artei sale) și a lui Odilon Redon.

La sfîrșitul lui aprilie pictorii care urmează a expune descoperă un apartament gol la primul etaj al clădirii cu numărul 1 din strada Laffitte, deasupra restaurantului *La Maison Dorée*. Cu toții cad de acord ca o sală, și anume încăperea din fund, să fie rezervată lui Seurat, Pissarro, Lucien Pissarro și Signac. «În felul acesta, spune Pissarro, nu se vor mai isca discuții în legătură cu așezarea tablourilor ». Încăperea are, totuși, un inconvenient: e prea mică, și *La Grande-Jatte* nu poate fi pusă pe deplin în valoare. Seurat mai expune *Sena la Courbevoie*, trei dintre peisajele pictate la Grand-camp,

---

* George Moore: *Confesiunile unui tînăr englez.*

un studiu și trei desene; Signac, vreo cincisprezece tablouri în ulei, printre care *Pasajul Puits-Bertin*, *Gazometrele*, *Modistele* și un tablou terminat de curînd, *Răspîntia de la Bois-Colombes;* Pissarro, nouă pînze și o serie de guașe, pasteluri, aquaforte; Lucien, cîteva tablouri precum și acuarele și gravuri în lemn.

Cînd se redactează catalogul, Seurat cere ca după titlul *La Grande-Jatte* să se consemneze data cînd a început tabloul: 1884. E limpede că prin această precizare ține să-și sublinieze prioritatea. Entuziasmul lui Signac, aprobarea lui Pissarro îl emoționează, fără îndoială, dar îi și pricinuiesc o anume neliniște. Metoda sa — « vizionea » sa, cum o numește cîteodată — e un bun al lui; adevărul lui.

Și, uneori, pictorul se închide asupra propriei sale taine, bănuitor, mai tăcut ca întotdeauna . . .

Cultivă ceea ce publicul îți reproșează, căci asta ești tu.
JEAN COCTEAU

La 15 mai 1886, în ziua deschiderii expoziției, un public numeros năvălește în apartamentul din *La Maison Dorée*, și mai cu seamă în încăperea rezervată « divizioniștilor ». Lumea se îmbulzește în fața tabloului *La Grande Jatte*, iar maimuța stîrnește aproape tot atîtea comentarii ca, odinioară, pisica din *Olympia*. E foarte « caraghioasă », socotește Marcel Fouquier, criticul de la revista *Le XIXe siècle*. George Moore, scriitorul englez, împreună cu cîțiva tineri chipeși, purtînd mănuși din piele de căprioară, rîd zgomotos, rostind pe un ton superior: « la te uită ce prost e făcut piciorul ăla!! — Nu așa se pictează după natură! — Ăsta desenează cu toptanul! — Cîte capete vezi? — Șapte și jumătate! — Dacă aș avea o bucată de cretă, l-aș băga pe cel de colo într-un borcan, parcă-i un fetus» *: Făcîndu-și loc prin mulțime, Alfred Stevens, fostul prieten al lui Manet, celebrul pictor specializat în scene de buduar cu parizience înzorzonate, care a cîștigat o avere cu tablourile sale dar care începe să se alarmeze văzînd progresele impresionismului în spiritul publicului, conduce grupuri de vizitatori în fața lucrărilor lui Seurat, « vrînd să le arate cît de mult a decăzut prietenul său Degas dacă poate da găzduire unor asemenea orori ». Stevens face

* Relatat de George Moore.

de nenumărate ori pe zi drumul între expoziție și cafe-neaua Tortoni, aflată la cîțiva pași de *La Maison Dorée*, pe bulevardul des Italiens, de unde își adună cunoscuții spre a-i tîrî la expoziția impresioniștilor. Întreaga e de « grăbit să vină cu cît mai multă lume» *, încît nici nu mai așteaptă restul de la monedele de aur pe care le aruncă în turnichetul de la intrare.

Vizitatorii ridică din umeri, fac ironii. Toate aceste tablouri, fie că sînt semnate de Pissarro, de Seurat sau de Signac, seamănă nemaipomenit între ele. Nu mai știi care e pictat de unul și care de celălalt. Cît despre personajele din *La Grande Jatte*, parcă n-ar avea nici urmă de viață în ele, în afară poate — insinuează unii mai răutăcioși — de femeia cu maimuța, « cu înfățișarea ei de muiere afurisită cu care nu-ți merge ». « Și asta se cheamă pictură! De unde au mai răsărit oamenii ăștia țepeni, păpușile astea de lemn, tot noianul ăsta de jucării de Nürnberg? » Criticii rostesc cuvintele pe care mîine le vor scrie în jurnalele lor: « Niște manechine prost fabricate », « un cortegiu de faraoni », « un Puvis de Chavannes materialist »** . . . Ciudată școală mai e și această școală a punctului — a pointillismului, a confetismului, cum e încă de pe acum numită pe Bulevard. Nici chiar Octave Mirbeau, în ciuda insistențelor lui Pissarro, care-i argumentează cu o pasiune de militant, nu se va hotărî, oricît de binevoitor se arată a fi față de inovațiile îndrăznețe, să laude « imensa și detestabila» *Grande Jatte*, pe care o asemuie cu o «fantezie egipteană » ***.

Spre aceste pînze se apleacă atent și un alt vizitator, un bărbat cu fața roșcovană, cu mustață lungă și deasă, cu ochi bulbucați de pește chinezesc. E un tînăr poet belgian, Émile Verhaeren. Nici lui nu-i place caracterul hieratic al personajelor lui Seurat; dar îi place tot atît de puțin să audă repetîndu-se în jurul cuvîntul « escroc ». Și despre Manet, și despre impresioniști, s-a spus că sînt escroci. E cuvîntul minților mărginite, al spiritelor convenționale. Nu, el nu se îndoiește de

---

* Signac.

** Citate extrase din *La Vie moderne* (Hennequin, 19 iunie 1886), *La France libre* (Homel, 28 mai 1886), și *La Revue de Demain* (Fèvre, mai-iunie 1886).

*** Octave Mirbeau în *La France*, 20 mai 1886.

« sinceritatea deplină și de căutările profund inovatoare care se afirmă în chipul cel mai evident » în aceste tablouri pictate cu o artă, desigur, « neașteptată ». Liric chinuit, de o inspirație tumultuoasă, Verhaeren, care după ce și-a terminat studiile de drept la Universitatea din Louvain lucrează ca stagiar pe lîngă Edmond Picard, cunoscut avocat din Bruxelles, trăiește într-un mediu deschis tuturor noutăților artistice. În urmă cu doi ani, Octave Maus, avocat la Curtea de Apel din Bruxelles, prieten intim al lui Picard, a devenit secretarul și animatorul grupului de avangardă « Cercul celor XX ». Mînat de curiozitatea-i proaspăt stîrnită, Verhaeren revine a doua zi în strada Laffitte, și, de data aceasta, mărturisește că e cucerit. « Nici un fel de contrast, o atmosferă egală; o trecere lină de la un plan la altul și, mai cu seamă, o uimitoare impalpabilitate a aerului ». Poetul se grăbește să-l pună la curent cu noua sa descoperire pe unul dintre cei mai buni prieteni ai săi din Bruxelles, pictorul Théo van Rysselberghe, care nu-i va împărtăși însă cîtuși de puțin părerea. În fața tabloului *La Grande-Jatte* * Rysselberghe, de indignare, își va frînge chiar bastonul. Într-adevăr, *La Grande-Jatte* și divizionismul izbutesc să înfierbînte spiritele, deși în zilele care urmează aceluiași zgomotos vernisaj foarte puțini vizitatori mai sînt atrași de expoziția din strada Laffitte. În ateliere însă, ca și printre critici, agitația ia proporții. Aici nu se mai vorbește decît despre « punct ». Tinerii pictori se întreabă dacă pointillismul nu va ajunge în curînd la modă — s-au mai văzut asemenea surprize! — și dacă, la urmă urmei, nu e și el bun la ceva. Se grăbesc să-i ceară lămuriri lui Signac, sau, uneori lui Pissarro. Seurat, în schimb, a devenit cu desăvîrșire mut de cînd un critic a avut nesocotința să-l trateze drept discipol al lui Pissarro. Se închide într-o tăcere plină de resentiment.

Pe măsură ce-l cunosc mai bine, Pissarro, Signac, Angrand și Dubois-Pillet constată cu uimire cîtă invidie și cîtă susceptibilitate se ascund sub aparența lui răceală, care, încă de pe acum, le paralizează orice pornire spontană. Un nimic e deajuns pentru a-l face să se simtă jignit sau a-i trezi bănuielile. Îl rănește lipsa de înțelegere a criticilor, indiferența vădită a lui Degas, dar,

* Relatat de Paul Fierens.

pe de altă parte, îi privește cu neîncredere și pe toți acești tineri artiști față de care expansivul Signac se arată, după părerea lui, mult prea comunicativ. Nu dorește cîtuși de puțin ca metoda sa să se răspîndească, fapt care, de altminteri, începe să se producă. « Mințile luminate » din atelierul Cormon — Louis Anquetin, Émile Bernard — vin în strada Laffitte spre a studia pînzele lui Seurat. Van Gogh, întors de curînd la Paris, trece și el pe la *Maison Dorée*. Toți aceștia, precum și unul dintre participanții la expoziție, Schuffenecker, prietenul lui Gauguin, nu vor întîrzia să picteze în maniera lui Seurat. Dar Seurat nu are de ce se neliniști: atît unii cît și ceilalți vor reține din metoda sa mai cu seamă procedeul cel mai izbitor, punctul: vor « puncta », dar nu vor « diviza » cu adevărat.

Seurat ar trebui să se bucure: a cunoscut de curînd un om care a înțeles de la bun început și în profunzime semnificația artei sale, importanța ei în evoluția picturii și care, tocmai de aceea, va juca în istoria acesteia un rol major. E vorba de un personaj în multe privințe uimitor și a cărui bizarerie te tulbură de la bun început, de cum îl vezi pentru prima oară venind spre tine, înalt, cu fața slabă, colțuroasă, ciudat împodobită cu o bărbuță de țap, cu ochi sfredelitori, de o culoare nedeslușită, un fel de albastru-cenușiu, parcă stropit cu aur. Te simți însă și mai tulburat cînd îl auzi vorbind, rostind cu o voce bine timbrată, dar blîndă, lentă, monocordă, în care se strecoară ușoare ezitări, fraze cu o sintaxă precisă, aproape prețioasă, întovărășite de gesturi puține, măsurate, studiate, și de un fel de surîs, despre care nu știi niciodată dacă e binevoitor sau batjocoritor. S-a născut în Italia, dintr-un tată originar din Bellevesvre (Saône-et-Loire) și dintr-o mamă elvețiancă, are douăzeci și cinci de ani, fiind mai mic cu optsprezece luni decît Seurat, și se numește Félix Fénéon. « Misterios », « enigmatic », « mefistofelic », « demonic »: iată adjectivele întrebuințate de preferință cînd se vorbește despre el. Îi neliniștește pe cei din jur, neliniște care, de fapt, provine mult mai puțin din ceea ce este neobișnuit în manifestările sale cît mai cu seamă din tot ceea ce se poate ghici în spatele unor atitudini artificiale, asupra cărora are el însuși grijă să atragă atenția cu ajutorul unor nuanțe.

 Căci nuanțe sînt și acele ezitări în vorbire prin care

ascunde și totodată subliniază felul uimitor în care stăpînește limba, nuanță și amabilitatea lui ceremonioasă și ușor exagerată, exagerare prin care sugerează cît de zadarnică îi pare toată acea politețe și cît de indiferente îi sînt răspunsurile ce i se vor da; nuanță și întorsătura de frază paradoxală sau tonul detașat la culme cu care atenuează exprimarea unui adevăr crud sau a unei păreri subversive; nuanță, în sfîrșit, și acea ironie care transpare, ambiguă, în fiecare cuvînt al său și care, neîndoielnic, se manifestă în chipul cel mai evident în predilecția pe care o arată pentru vocabulele rare, predilecție împărtășită, de altminteri, de numeroși prieteni ai săi, scriitori sau poeți decadenți.

Sacrificînd acestei afectări de limbaj care-i face pe toți să utilizeze termeni căutați, cuvinte uitate sau neologisme, Félix Fénéon se complace în a vorbi despre o sensibilitate « mimoasă », despre « flaciditatea» unui tors de femeie, despre o țîșnire de lumini care « deflocă », despre peisajele « mastoidale » din mahalalele Parisului, despre exaltări pătimașe, ce curînd vor deveni « acescente » *.

Dar, la urma urmei, Félix Fénéon nu neliniștește oare mai cu seamă printr-o inteligență atît de ascuțită, de limpede și de clarvăzătoare, încît îi indispune pe toți cei ce-l cunosc? Siguranța cu care-și enunță ciudatele gînduri îi derutează pe cei ce-l ascultă, trezind în ei un obscur și sîcîitor sentiment de inferioritate. Oricît de mult i-ar scandaliza uneori felul de a judeca al lui Fénéon, în prezența lui li se pare, aproape fără voia lor, că au gustul nesigur și raționamentul șovăielnic; impresia le e sporită de discreta dezinvoltură cu care le răstoarnă afirmațiile folosindu-se de propriile lor argumente sau consimte să le demonstreze adevărul spuselor sale mînuind o dialectică fără cusur, dar în acel fel concis care-i aparține, fără să insiste, ca și cum i-ar părea rău că nu-și

---

* Exemple citate în *Micul glosar pentru a sluji la înțelegerea autorilor decadenți și simboliști*, publicat de Jacques Plowert (Paul Adam) în octombrie 1888 în editura bibliopolului (librarului) Vanier. *Mimeux:* termen de botanică întrebuințat în legătură cu plantele care se contractă atunci cînd le atingi. *Flaccidité:* moliciunea unei substanțe care nu opune nici o rezistență la apăsare. *Défloquer:* a arde cu flăcări. *Mastoïde:* care are forma unui mamelon. *Acescent:* care începe să se înăcrească.

poate lăsa interlocutorul în greşeală, dar recunoscînd totodată că lucrul nu are prea mare importanţă.

Totul s-ar explica mai uşor dacă Fénéon ar fi mînat de patimi sau ambiţii. Dar acest spirit superior nu vrea să apară şi în faţa altora ceea ce este cu adevărat. Prin cultura sa, prin analizele sale pătrunzătoare, prin ascuţitul său simţ artistic şi literar eliberat de orice conformism, prin perspicacitatea sa care nu dă aproape niciodată greş, ar putea fi cel mai de seamă critic al vremii lui — şi posteritatea va spune că a fost de fapt singurul; dar pe el lucrul acesta nu-l interesează. Foarte introdus în cercurile intelectuale, ar putea străluci aici cu uşurinţă. A fondat cu doi ani în urmă *La Revue indépendante*, face parte din conducerea revistei *La Vogue*, creată de puţină vreme, în aprilie; totuşi, nu numai că nu doreşte celebritatea, dar caută mai curînd să rămînă în umbră. În timp ce alţii dau din coate spre a se face cunoscuţi, el duce o existenţă retrasă, făcînd cu sîrguinţă corectura la volumele prietenilor săi poeţi. Nu colaborează la periodice decît din cînd în cînd, se hotărăşte cu greu să-şi semneze puţinele articole — curînd se va folosi doar de simple iniţiale: F. sau F.F., sau de pseudonime anodine ca Thérèse, Denise —, ba chiar uneori nu semnează de loc. Preferă să rămînă anonim, necunoscut. Are o singură dorinţă: aceea de a fi absent.

De cum a intrat în sălile din strada Laffitte, în mijlocul a ceea ce el numeşte « spaima bovină a publicului », Fénéon a înţeles însemnătatea istorică a noii mişcări. Nu e surprins. Cu doi ani în urmă a putut admira în barăcile de la Tuileries tabloul *La Scăldat;* aştepta, aşadar, « urmarea logică ». Stă de vorbă cu divizioniştii şi le declară, fără adjective laudative, că pictura lor este tocmai aceea pe care o nădăjduia şi că Seurat, cu a sa *Grande Jatte*, « oferă o paradigmă completă şi sistematică a acestei noi picturi ». Viitorul, certifică el în felul său calm, va reţine data de 1886; perioada dominată de Manet, apoi de impresionişti, ia sfîrşit; o altă perioadă începe, aceea a « neoimpresionismului » — cuvînt pe care-l propune şi-l impune Fénéon, refuzînd termenul complicat de « cromoluminarism » propus de Seurat, termen ce nu indică îndeajuns legătura cu « vechiul impresionism », trecerea de la descompunerea arbitrară a culorilor la diviziunea « conştientă şi ştiinţifică » a tonului.

Félix Fénéon aderă atît de total la neoimpresionism încît nu mai încape îndoială că pictura lui Seurat a impresionat zonele cele mai profunde ale personalității criticului. Ea îl satisface așa cum ne satisface tot ceea ce ne este, în esența sa, aproape. Lucrul pare în asemenea măsură adevărat încît Fénéon va ieși din obișnuita sa rezervă pentru a scrie numeroase articole despre neoimpresionism, proclamîndu-i meritele. Încă de la jumătatea lui iunie publică în *La Vogue* o cronică amănunțită a expoziției, în care situează neoimpresionismul în contextul artei contemporane, caracterizîndu-l și arătînd rigoarea exemplară a tehnicii divizioniste.

Dacă, explică el, examinezi, de exemplu, din La Grande Jatte *a domnului Seurat un decimetru pătrat acoperit cu un ton uniform, vei afla pe fiecare centimetru al acestei suprafețe, într-un vîrtej alcătuit din nenumărate pete minuscule, toate elementele constitutive ale acelui ton. Să privim această pajiște umbrită: cea mai mare parte a tușelor dau valoarea locală a ierbii; altele, portocalii, sînt presărate ici-colo, exprimînd slaba acțiune a soarelui; altele, purpurii, introduc în tablou complementara verdelui; un albastru cianozat, provocat de apropierea unei întinderi înscrite de iarbă, acumulează mici puncte către linia de demarcație și le rarefiază progresiv în preajma ei. La formarea acestei întinderi de iarbă nu participă decît două elemente, verdele și portocaliul solar, orice altă reacție murind sub asaltul furios al luminii. Negrul fiind o non-lumină, cîinele negru se va colora cu reacțiile ierbii; dominanta lui va fi deci purpuriul închis; el va fi însă atacat și de un albastru închis, suscitat de zonele luminoase din vecinătate. Maimuța dusă de zgardă e punctată cu galben, calitatea sa personală, și stropită cu pete purpurii și albastre. Cele arătate mai sus reprezintă, evident, doar cîteva indicații brutale; în tablou avem însă de-a face cu dozaje complexe și delicate* *.

De-acum înainte Fénéon îi va apăra neobosit pe Seurat și pe neoimpresioniști. Nu ține seama de reproșurile ce i se aduc, reproșuri, spune el, care « deși vin din toate părțile, sînt inofensive ». « Nu există nici o diferență între un tablou de Pissarro (din ultima perioadă), unul de Seurat și unul de Signac », susține criticii.

* *La Vogue*, 13—20 iunie 1886.

« Criticii au făcut întotdeauna, cu înfumurare, cele mai penibile afirmații », răspunde Fénéon, disprețuitor. La acuzația că divizioniștii subordonează arta științei, răspunde că « ei se slujesc de datele științifice numai pentru a dirija și a perfecționa educația ochiului și pentru a controla exactitatea viziunii lor . . . E foarte adevărat, adaugă el, că metoda neoimpresionistă cere o excepțională precizie a ochiului: toți pictorii îndemînatici care disimulează sub un anume meșteșug propria lor incapacitate vizuală vor fugi înspăimîntați de primejdioasa loialitate a acestei metode. Această pictură nu este accesibilă decît *pictorilor:* scamatorii din ateliere vor fi siliți să-și îndrepte strădaniile către măruntele lor jonglerii » *. Trebuie să observăm că Fénéon nu ripostează la atacurile cu privire la ținuta rigidă a personajelor lui Seurat. Le socotește, poate, lipsite în asemenea măsură de orice semnificație? Dar tocmai acel hieratism în care se transpune ura rece și disperată a lui Seurat pentru viața sortită morții nu este oare, dimpotrivă, ceea ce, dincolo de orice considerent estetic, îl emoționează pe imperturbabilul F.F. așa cum nimic nu l-a mai emoționat pînă acum în pictură? Nimic misterios în faptul că, la douăzeci și cinci de ani, Fénéon nu mai păstrează nici un fel de iluzii. Misterul, dacă există, trebuie căutat în inteligența sa, care despoaie realitatea într-un chip atît de înfricoșător încît reduce la neant existența fără sens a oamenilor, creaturi azvîrlite într-o lume de iluzii înșelătoare, și care se agită în gol, îndreptîndu-se buimace către moarte. De vreme ce însuși faptul de a exista este ceva absurd, totul nu poate fi decît absurd și derizoriu. Ambiția? Averea? Vanitatea? Toate sînt ca un joc de oglinzi ce-și amestecă, trimițîndu-și una alteia, răsfrîngerile, între care, mergînd de la una la alta, oamenii se poticnesc, năuciți, orbiți de aceste momeli și continuînd să creadă că pămîntul este întins ca o tipsie. Fénéon însă știe că pămîntul e rotund și că bulgărul acesta de argilă e încercuit de neant. O luciditate necruțătoare, satanică îl izolează de ceilalți oameni, arătîndu-i nimicnicia lucrurilor pentru care ei se înflăcărează și se bat zădărnicia oricărei fapte, nebunia oricărei dorințe. Nu vrea nici să adune averi, nici să se ridice la o situație înaltă, nici chiar să se bucure de plăcerile simple ale călătoriei:

* *L'Art moderne*, 19 septembrie 1886.

«Oare viața nu are peste tot același gust? *», nici să se perpetueze prin copii: la ce bun să mai continue această glumă searbădă? F.F. fiind așadar un excentric (în sensul în care se spune despre un cartier că este excentric), de ce să ne mirăm că pînzele lui Seurat îi plac atît de mult? Percepe în ele sunetul unui suflet înrudit cu propriul său suflet prin aceeași obsesie a condiției umane și a fragilității ei. Și cum să nu fie entuziasmat de faptul că un pictor a izbutit să transpună această obsesie în operele sale? Căci omul acesta lipsit de patimi are totuși patima artelor și a literaturii. A fost văzut «roșind de plăcere» ** în fața unui tablou bun. Fénéon vorbește de pictură cu un fel de lăcomie, cu senzualitate, sau, dimpotrivă, mînuind cele mai necruțătoare cuvinte la adresa unor artiști de mîna a doua. Scriind, cu doi ani și jumătate în urmă, despre un tablou de Cazin, *Camera mortuară a lui Gambetta*, notează următoarele:

«Confrații de la jurnalele cotidiene au admirat cu toții „emoția pe care domnul Cazin a știut so transpună în tabloul său". Trebuie să mărturisim că nu înțelegem prea bine. Ni sa întîmplat de cîteva ori să răsfoim cataloagele ilustrate ale unor negustori de mobile, dar ele nu neau smuls niciodată lacrimi: arta mobilei e fără răsunet în sufletul nostru» ***.

În schimb, sensibil la cele șapte pasteluri expuse de Degas la expoziția din strada Laffitte și intitulate *Suită de nuduri de femei îmbăinduse, spălînduse, uscînduse, ștergînduse, pieptănînduse și lăsînduse pieptănate*, scrie în stilul alexandrin careși este propriu:

«Femei umplu cu atitudini cucurbitante găoacea ligheanelor: una, cu bărbia sprijinită în piept, își freacă ceafa; o alta, cu trupul răsucit pînă aproape de pierderea echilibrului, cu mîna adusă la spate, își spală cu un burete plin de clăbuc regiunea coccigiană. Vertebre ascuțite se încordează; antebrațe care lasă să se vadă sîni în formă de pară se scufundă vertical în apa lighearului, înmuind o mănușă de baie. În opera domnului Degas — pe cine altul aș mai putea

* M. Saint-Clair — *Galerie particulară*.
** Verhaeren.
*** *La Libre revue*, octombrie 1883.

numi? — pielea omenească trăiește o viață proprie și expresivă. Liniile acestui observator crud și sagace elucidează, înfruntînd dificultățile unor racursiuri amețitor eliptice, mecanica tuturor mișcărilor; ele nu înregistrează numai gestul esențial al ființei în mișcare ci și cele mai mărunte și mai îndepărtate repercusiuni miologice: de unde și unitatea definitivă a desenului . . .».

Fénéon nutrește pentru pictură o dragoste atît de absolută încît ea îl determină să aibă — cine ar fi crezut — opinii politice. Faptul că societatea burgheză a epocii manifestă atîta lipsă de înțelegere față de artiștii autentici, acordînd toate favorurile fabricanților de platitudini, «mărimilor din școli și din academii» în timp ce-i condamnă pe un Manet sau pe un Monet, îi pare un motiv mai mult decît întemeiat pentru a-i dori dispariția. Impasibilul Fénéon aprobă propaganda anarhistă, și încă pe cea mai extremistă, cea care recomandă acțiunea directă, folosirea bombelor. Și poate că, dacă ne gîndim bine, convingerea lui merge mînă în mînă cu acea voință de a dispare, de a fi absorbit în neant, pe care am întîlnit-o la această personalitate complexă. Clasificat primul la concursul ținut în 1881 pentru postul de redactor la ministerul de război, F.F. ocupă începînd din același an în acest minister — în fruntea căruia a fost numit, la 7 ianuarie 1880, cu ocazia constituirii cabinetului Freycinet, un general ce face mult zgomot în jurul lui, Georges Boulanger — un loc la serviciul de recrutări, secția infanterie, unde lucrează cu obișnuita sa conștiinciozitate.
La minister a atîrnat, între hărțile verzi din biroul său, cîteva opere impresioniste. Îi învață pe colegi «cum se ticluiește un sonet» **. Peste cîtăva vreme, cînd Franța va fi zguduită de un șir de atentate anarhiste, în același birou se vor descoperi substanțe explozive și un flacon cu mercur . . .
«Pentru ca noul, oricare ar fi el, să fie acceptat, e nevoie de moartea multor imbecili. Dorim ca ea să aibă loc cît mai curînd. Dorința noastră nu-i cîtuși de puțin milostivă, dar e practică» ***

* *La Vogue*, 13—20 iunie 1886.
** Gustave Kahn.
*** *L'Art moderne*, 20 ianuarie 1889.

Şi iată-l pe Seurat zvîrlit, datorită lui Fénéon, în vîrtejul asurzitor şi năvalnic al anului 1886, an ce se caracterizează printr-o mare efervescenţă în toate domeniile. Fénéon le face cunoştinţă, atît lui cît şi lui Signac, cu o seamă de scriitori, poeţi şi critici care se întîlnesc de obicei seara, fie la sediul unor reviste literare ca *La Vogue*, fie în cafenele. La Taverne anglaise, La Brasserie Gambrinus şi Le Café d'Orient. Au cu toţii între douăzeci şi treizeci de ani şi sînt în căutarea unei expresii literare şi artistice noi. Refuză naturalismul lui Zola dar şi Parnasul şi pe Hugo, mort cu un an în urmă, şi sînt gata să-i înalţe în slăvi pe artiştii ale căror concepţii li se par apropiate de ale lor. De puţină vreme au fost publicate primele versuri libere, al căror « inventator » şi teoretician este un prieten intim al lui Fénéon, Gustave Kahn, directorul revistei *La Vogue*. Kahn — un omuleţ vioi, bătăios, înzestrat cu o inteligenţă veşnic trează, vorbitor pe cît de strălucit pe atît de neobosit, şi care are exact aceeaşi vîrstă ca Seurat, trece repede în rîndurile admiratorilor pictorului.

« *În afară de faptul că ne stimam reciproc*, va scrie el, *deoarece luptam şi unii şi alţii în numele unor idei noi, mai exista ceva ce ne atrăgea şi care ne apărea ca un paralelism între strădaniile noastre, şi anume acel moment de echilibru, acea încercare de a exprima absolutul care caracteriza arta lui Seurat . . . Eram sensibili la caracterul matematic al artei sale. Şi nu e de loc sigur că, în focul tinereţii, n-am înclinat să vedem în căutările lui cu privire la linie şi la culoare puncte precise de similitudine cu teoriile noastre despre vers şi despre frază. Teoria discontinuităţii putea avea foarte bine o legătură oarecare cu aceea a amestecului optic. Atît pictorii cît şi poeţii nu doreau decît să creadă în ea* ».

În aceste cercuri în plină efervescenţă ale tinerei literaturi, unde în ultimii doi ani apar mereu noi reviste care, e adevărat, nu au adeseori decît o existenţă efemeră, Seurat şi neoimpresioniştii sînt primiţi cu căldură sau, în orice caz, cu multă curiozitate. Paul Adam care, cu un an în urmă, a fost condamnat pentru a fi publicat un roman socotit de un naturalism excesiv, *Carne moale*, continuă să se intereseze îndeaproape de Seurat. Va fi unul dintre marii săi apărători, alături de Fénéon şi

de balzacianul Jules Cristophe, un funcționar în vîrstă de patruzeci și șase de ani, care lucrează, ca și Fénéon, la ministerul de război și care pregătește un *Repertoriu al Comediei umane* *. Neoimpresionismul l-a cucerit și pe acest descendent al lui Georges Couthon **. Are o figură ingrată, colțuroasă, ochii de un albastru verzui și poartă la butonieră ordinul Nichan-Iftikhar ***. Laudă peste tot operele pictorilor « neo » și publică nenumărate articole despre ei. Există însă, cum era și de așteptat, și opozanți, mai cu seamă Teodor de Wyzewa, care socotește că metoda lui Seurat e « încă nesigură ». Divizioniștii au hotărît să-și sărbătorească expoziția din strada Laffitte printr-un dineu la Belleville. În afară de Seurat, Signac, Pissarro tatăl și fiul, mai vin Gauguin și Guillaumin. Au mai fost invitați și cîțiva oameni de litere, printre care și Gustave Kahn. Un tramvai cu cai transportă pe imperială grupul de prieteni, luîndu-i de la scuarul Arts-et-Métiers. Dineul are loc în grădina unui restaurant, sub ghirlandele întinse de la un copac la altul, luminate de lampioane. E o seară de duminică, plină încă de căldura zilei, iar străzile sînt înțesate de mulțime. Trec perechi îmbrățișate. Rochiile luminoase ale fetelor pun pete de culoare în umbră. De la cîrciumioarele din vecinătate se aud frînturi de muzică. E un ceas de odihnă. Dar cum ar putea pictorii să uite ceea ce-i frămîntă? Gauguin, tulburat întrucîtva de interesul stîrnit de divizionism, își pune întrebări în legătură cu « punctul ». Adevărul lui nu se află aici, o simte bine, deși rigiditatea personajelor din *La Grande Jatte*, impresia de timp suspendat pe care o încearcă în fața pînzelor lui Seurat, răspund unor obsesii ale sale. De altminteri, i-a comunicat lui Seurat textul unui poet turc mort la începutul secolului, Vehbi Mohamed Zunbul Zadé, cuprinzînd cîteva sfaturi cu privire la pictură ce le pot da amîndurora de gîndit. Seurat s-a grăbit chiar să copieze textul — « fițuica » lui Gauguin, cum îi spune el — subliniind unele pasaje:

---

* Redactat în colaborare cu Anatole Cerfberr, acest *Repertoriu* va apărea în 1887.

** Georges Couthon (1755—1794). Avocat, membru al Convenției, asupra căreia a avut o mare influență datorită elocvenței sale. Adept al lui Robespierre, e ghilotinat în aceeași zi cu el, la 9 termidor *(N.R.)*

*** Ordin tunisian *(N.R.)*

Căutați armonia și nu opoziția, acordul și nu contrastul . . . Totul în arta voastră să exprime calmul și pacea sufletului. Evitați atitudinea în mișcare. *Fiecare personaj al vostru să se afle în poziție* statică.
Cînd Oumra a înfățișat supliciul lui Okrai, el nu l-a zugrăvit pe călău cu sabia ridicată, nici pe Kla-Khamoun făcînd un gest de amenințare și nici pe mama celui torturat zvîrcolindu-se de durere; sultanul, așezat pe tron, are fruntea încruntată de mînie, călăul îl privește pe Okrai ca pe o pradă ce-i inspiră milă, mama, sprijinită de un stîlp, își arată deznădejdea prin întregul său trup, care stă să se prăbușească, sleit de puteri.
Astfel, poți petrece o oră în fața acestei scene, mai tragică în calmul ei *decît dacă, o dată trecută prima clipă, atitudinea greu de păstrat a personajelor l-ar face pe privitor să surîdă cu dispreț.*
Străduiți-vă să redați silueta *fiecărui obiect; precizia contorului este privilegiul acelei mîini pe care nici o șovăială a voinței nu o slăbește* *.

Ca și Guillaumin, Gauguin are de gînd să li se alăture divizioniștilor cu prilejul viitoarei expoziții a Independenților, despre care lumea începe încă de pe-acum să vorbească și care va avea loc, fără îndoială, la sfîrșitul verii. Dar divergențele de doctrină dintre Gauguin și divizioniști se adîncesc curînd în chip iremediabil, ducînd la înrăutățirea raporturilor dintre ei.
Expoziția din strada Laffitte a atras foarte puțini vizitatori: din încasările făcute nu se pot achita nici măcar cheltuielile de organizare. O notă rămîne neplătită, stîrnind discuții și certuri. Relațiile dintre pictorii expozanți se înveninează, complicîndu-se și mai mult din pricina unor mai vechi invidii care se dezlănțuie brusc, aținate de articolul lui Fénéon din *La Vogue*. Afirmația lui Fénéon că divizionismul se situează în avangarda mișcării picturale îi pare intolerabilă atît lui Guillaumin cît și lui Gauguin. «Guillaumin nutrește împotriva mea un fel de ură», îi scrie Seurat lui Signac, care a plecat la Les Andelys. Într-o seară, pe la jumătatea

* Urmăm aici textul publicat de doamna Ginette Cachin-Signac (în *Les Lettres françaises* din 7 ianuarie 1954), care diferă întrucîtva de versiunea reprodusă de Gauguin în *Înainte și după*. Autorul «fiuicii» a fost identificat de doamna Ginette Cachin-Signac.

lui iunie, Seurat îl întîlnește pe Guillaumin la cafeneaua Vetzel din strada Auber. Acesta îi reproșează, furios, că « a început să semene leit cu Raffaëlli » (protejatului lui Degas, Raffaëlli, care a publicat, acum doi ani, fragmente dintr-o *Filozofie a artei moderne*, îi place să facă tot timpul teorii). Referindu-se la faptul că Fénéon îl citase pe Dubois-Pillet printre inovatori, Guillaumin, în culmea mîniei, îi azvîrle tînărului său coleg: « Auzi îndrăzneală! Dubois-Pillet, dumneata și Signac, pictori de avangardă! ». Au uitat că mai există și generația dinaintea lor? « După cum se vede, talentul se măsoară cu vîrsta, comentează Seurat. . . Am tăcut și m-am cufundat în lectura jurnalului. . . Era limpede că Guillaumin fusese atîțat de Gauguin, care știe cum să-l ia ». Articolul lui Fénéon a apărut la 13 iunie; expoziția se închide pe 15; pe 16 artiștii își strîng tablourile, apoi se despart, după cum scrie Seurat, « cam dezumflați și nu prea mîndri de isprava lor »; așa sfîrșește, într-un chip cam lamentabil dar simbolic, cea din urmă dintre expozițiile care au jalonat istoria impresionismului în ultimii doisprezece ani. Două zile mai tîrziu, pe 18, se produce un mic incident — o neînțelegere —, care-i separă definitiv pe pictori. În seara zilei de 18, într-o vineri, pe cînd se afla la cafeneaua Nouvelle-Athènes, Seurat află de la Pissarro că Gauguin a pus să i se deschidă atelierul lui Signac pentru a desena acolo, și că are de gînd să se întoarcă și a doua zi. « Procedeul » îi sufocă de indignare pe cei doi prieteni, care nu știu că Signac i-a dat lui Gauguin încuviințarea să lucreze în atelierul lui. Pissarro, care de cîtăva vreme manifestă față de Gauguin o anumită răceală, socotește că acesta a comis « o grosolănie fără pereche ». În ziua de sîmbătă Seurat îl previne pe Signac și dă ordin portarului să nu lase pe nimeni să intre în atelier. Gauguin, furios, îi scrie lui Signac o scrisoare amară: « Sînt un necioplit și un prost crescut iar dumneata ai fost mult prea bun că ai înghițit o asemenea mitocănie din partea mea. Iată ce le-a spus domnul Seurat lui Pissarro și lui Guillaumin. . . S-ar putea să fiu, ca artist, șovăielnic și ignorant, dar ca om de lume *nu dau nimănui dreptul* să mă insulte ». Cînd lucrurile se vor lămuri, va fi prea tîrziu pentru ca niște relații atît de înveninate să se mai poată îmbunătăți. Nici Gauguin, nici Guillaumin nu vor participa la expoziția

Independenților, iar divizionismul va deveni pentru Gauguin ținta tuturor sarcasmelor.

Ca și cu un an în urmă, Seurat are de gînd să stea cîtăva vreme pe coasta normandă. Pe data de 20, într-o duminică, pleacă la Honfleur, despre care i-a vorbit poate Henri de Régnier, ce se născuse aici.

Încă de la începutul secolului Honfleur îi atrage în chip deosebit pe pictori prin perspectiva pe care le-o oferă estuarul Senei. Artiști ca Diaz, Corot, Courbet, Harpignies, Troyon, Daubigny au făcut vestit hanul unde au stat. Așezat la jumătatea urcușului către vîrful dealului Grâce, pe drumul ce duce la Trouville, cunoscut și sub numele de ferma Saint-Siméon, a fost botezat « Le Barbizon normand ». Tot la Honfleur a pictat și Jongkind, « admirabilul precursor » al impresioniștilor, cum îl numește Signac *. Aici s-a născut Boudin, un alt mare precursor, pe care Baudelaire îl lăuda pentru măiestria cu care știa să înfățișeze « frumusețile meteorologice », admirîndu-i « sutele de studii improvizate în fața mării și a cerului ». Tot aici au pictat Monet, Sisley, Bazille. « Ținutul acesta e raiul pe pămînt, scria Bazille, pe care Monet îl hotărîse să vină cu el la Honfleur în vara anului 1864. Nicăieri nu vei vedea pășuni mai bogate și copaci mai frumoși; peste tot se află vaci și cai păscînd în libertate. Marea, sau mai curînd Sena, foarte largă aici, formează un fundal minunat pentru aceste valuri de verdeață. . . »

Orașul Honfleur, cu vechea-i fîntînă, cu biserica Sainte-Catherine, cu primăria, e bine cunoscut prin pitorescul său. Seurat, care locuiește la casierul principal al vamei, domnul Hélouin, în strada Grâce, la numărul 15, nu se oprește însă la aceste « curiozități » locale. Străbate cheiurile și coasta, privind atent marea, ce-i pare de un gri aproape « cu neputință de definit », « chiar cînd soarele este în toi și cerul albastru ». Barometrul arată timp frumos. Seurat desenează, pentru a se « aclimatiza ». Va lucra anul acesta mult mai sistematic decît vara trecută, la Grandcamp. Ar vrea să aducă de la Honfleur un număr mare de tablouri și de aceea are de

* Iată ce scrie el despre Jongkind: « Este primul care renunță la tenta plată, fragmentează culorile, fracționează tușele la nesfîrșit, obținînd coloriturile cele mai rare prin combinații de elemente multiple și aproape pure ».

gînd să se apuce de ele cît mai curînd. Dar abia a început să lucreze la cîteva marine și vremea se înrăutățește. La începutul lui iulie se pornește să bată vîntul, cerul se înnourează adeseori și Seurat este silit să-și întrerupă analizele de tente. O altă neplăcere: a început să descrie un colț al portului, cu corăbii ancorate la chei, dar după opt zile trebuie să renunțe la tablou, lăsîndu-l în stare de schiță avansată, căci corăbiile pleacă în larg *. Agitația și mișcarea care domnesc în port sînt, fără îndoială, foarte puțin prielnice muncii pline de migală a pictorului.

Toate aceste piedici nu-i încetinesc însă activitatea. A schițat aproape o jumătate de duzină de tablouri: *Intrarea în port, Capătul digului pe timp noros, Plaja de la Bas-Butin, Sena vărsîndu-se în mare* văzută în amurg, un studiu înfățișînd ospiciul din Honfleur și farul din vecinătate **. Lucrează cînd la un tablou cînd la altul, aplicîndu-și metoda cu și mai multă rigoare decît în trecut. Pe aceste plaje sau cheiuri, nici o siluetă: nimeni nu se scaldă, nimeni nu se plimbă, nu vezi nici un marinar. Vii sînt aici doar cîteva corăbii cu pînze sau cu aburi. Liniile cheiurilor, ale digurilor, ale farurilor și ale catargelor introduc în compoziție o geometrie strictă ce sporește vraja ciudată a acestor scene în care nu apare nici o ființă omenească.

Ele seamănă cu însăși existența artistului, în care s-ar părea că nu se întîmplă nimic alt în afară de această meditație continuă și perseverentă asupra picturii, în afară de dezvoltarea rectilinie a unui singur gînd. Seurat nu comunică aproape cu nimeni în afară de Signac, căruia îi trimite din cînd în cînd scrisori eliptice, « ca să nu o rupă chiar cu totul ». Într-o zi se distrează o clipă citind un articolaș în care neoimpresioniștii sînt botezați « tașiști » ... Dar ce tainică sfîșiere chinuiește sufletul acestui singuratic? « Hai să ne mai îmbătăm o dată cu lumină; asta aduce mîngîiere », citim la sfîrșitul unei scrisori către Signac.

---

* Acest tablou, pe care Seurat l-a considerat totuși « terminat » aparține azi muzeului Kröller-Müller din Otterlo (Țările de Jos)

** Astăzi aceste cinci tablouri se află la Barnes Foundation din Merion (SUA), la muzeul Kröller-Müller din Otterlo (Țările de Jos), la muzeul din Tournai, la Museum of Modern Art din New York și, respectiv, la National Gallery din Londra.

În primele zile ale lunii august face bilanțul pînzelor pictate în timpul ședерii la Honfleur. Nici una nu e încă terminată. « Pe deplin mulțumitoare » e doar cea intitulată *Vedere din port*, pe care n-o va mai relua. « O să văd cum o să arate cînd va fi înrămată ». După ce se va întoarce la Paris își va termina și celelalte opere, consacrîndu-le săptămîni întregi, ba chiar luni de muncă îndîrjită în atelier.

Înainte de a părăsi orășelul Honfleur mai tratează totuși încă o dată tema corăbiilor ancorate la cheiu, pictînd un vapor tras la țărm, *La Maria* *.

Într-o seară de vineri, pe data de 13 — « tocmai mie, care sînt superstițios, trebuia să mi se întîmple! » — pornește spre Paris, unde urmează să se deschidă, o săptămînă mai tîrziu, pe timp de o lună — de la 20 august la 21 septembrie —, a doua expoziție a Independenților.

Grupul care rivalizează cu Societatea Independenților nu se dă bătut. Ba chiar se agită în asemenea măsură încît va prezenta și el în același timp o expoziție, care va avea loc tot în barăcile de lîngă Tuileries, unde Societatea urmează să înfățișeze publicului lucrările membrilor săi. Grupul rival va ocupa barăcile din partea stîngă, Societatea Independenților pe cele din partea dreaptă; astfel, cele două intrări se vor învecina. Așa stînd lucrurile, de aici pot ieși multe încurcături.

Fapt este că după inaugurarea celor două expoziții, publicul venit în strada Tuileries poate să se creadă pe una din acele artere ale Parisului unde negustorii buni de gură din prăvăliile cu îmbrăcăminte își smulg unul altuia eventualii cumpărători. Cum se apropie cineva de expoziție e și luat în primire, și două glasuri îi strigă în același timp în urechi: « Aici se află adevărații Independenți, aici pot fi văzute cele mai bune tablouri! ». Cele mai adeseori vizitatorul nu mai știe încotro s-o apuce.

Vreau să cruț publicul, scrie Arsène Alexandre, de groaznica neliniște pe care mi-a pricinuit-o în ultimele zile această dualitate, ceea ce și explică de ce public articolul de față cu întîrziere. . . S-ar putea crede că nu există decît o singură categorie de independență, *un singur mod de a fi* independent. *În clipa de față există totuși două. Să nădăjduim*

* Pînza se află astăzi la Galeria națională din Praga.

că la anul va fi doar unul singur, de vreme ce anul acesta doar unul singur e interesant * ».

Arsène Alexandre se referă bineînțeles la Societatea Independenților, care reunește în cinci săli cîteva sute de lucrări semnate de nouăzeci și patru de participanți. Lui Seurat și prietenilor săi — dintre care doi, Charles Angrand și Henri-Edmond Cross n-au adoptat încă procedeele neoimpresioniste — li s-a rezervat sala a cincea. Signac, ca întotdeauna extrem de activ, a avut grijă, în calitatea sa de membru al comitetului de organizare, ca pînzele, încadrate cu o simplă ramă albă, să fie așezate în așa fel încît să fie puse în valoare. Seurat a trimis patru dintre tablourile sale care figurau la expoziția din strada Laffitte: *La Grande-Jatte*, două marine pictate la Grandcamp și *Sena la Courbevoie;* a completat acest ansamblu cu o a treia marină de la Grandcamp, un peisaj din Saint-Denis, tabloul *Vedere din portul Honfleur* și două studii. Signac a procedat în același fel, adăugînd la cîteva picturi în ulei pe care le expusese în strada Laffitte cîteva peisaje pictate în ultimele săptămîni la Andelys. Printre lucrările neoimpresioniștilor se mai numără și cîteva pînze de Lucien Pissarro precum și zece tablouri de Dubois-Pillet, care a început să « punctezе » cu înflăcărare, ceea ce-l va face pe Degas să spună că « nimeni nu punctează mai bine ca Dubois-Pillet » **. În ciuda anotimpului nu prea favorabil, expoziția cunoaște o afluență încurajatoare, soldîndu-se chiar, din punct de vedere financiar, cu un mic cîștig de șapte sute de franci. Apare limpede că atenția publicului se îndreaptă acum către divizionism. Unii îl laudă, alții îl critică, dar important este că se vorbește despre el. Efervescența intelectuală a anului 1886, care traduce încrederea tinerilor în ei înșiși și în viitor, face ca momentul să fie propice noutăților. La 18 septembrie Jean Moréas publică în *Le Figaro littéraire* manifestul simbolismului. Zece zile mai tîrziu apare în *L'Événement* din 28 ale lunii un articol de Gustave Kahn în care acesta stabilește o paralelă între poetica simbolismului, « tonul multitonic al lui Wagner » și metoda

* *L'Événement*, 23 august 1886.

** Joc de cuvinte intraductibil între Dubois-Pillet și *du bois* — lemn, *pilé* — fărîmițat, măcinat (N. tr.)

neoimpresionismului. Fénéon pe de altă parte continuă să facă propagandă în favoarea divizioniștilor. Scrie în *La Vogue* o cronică la expoziția Independenților și, pe 19 septembrie, un studiu amănunțit în revista ce apare la Bruxelles sub conducerea lui Octave Maus, *L'Art moderne*, la care tocmai a acceptat să colaboreze în calitate de corespondent la Paris, precizînd ideile de căpetenie ale divizionismului, combătînd obiecțiile ce i se aduc și descriind într-o proză elegantă și expertă operele pictorilor:

Marinele domnului Seurat se revarsă calme și melancolice, și pînă spre îndepărtate căderi de ceruri clipocesc monoton. O stîncă le apasă; șiruri de pînze de corăbii își afirmă triunghiurile scalene... E o pictură care nu face nici o concesie culorii, respingînd emfaza execuției, o pictură austeră, de o savoare amară, sărată » * ...

În ceea ce privește partea tehnică a articolului său din *L'Art Moderne*, Fénéon s-a consultat cu Pissarro. Acesta ar fi dorit ca F.F. să i se fi adresat lui Seurat — « dar lucrul e cu neputință » constată tot el. Cu cît se face mai multă vîlvă în jurul neoimpresionismului, cu atît Seurat devine mai bănuitor. De altminteri însuși Pissarro încearcă sentimente asemănătoare cu cele ale tînărului său coleg. « Mă tem ca lucrurile să nu fie prea bine explicate, îi scrie el lui Lucien în legătură cu articolul lui F.F., și ca pictorii să nu ne fure secretul ». La sfîrșitul lunii august a fost sărbătorit Chevreul, care împlinește o sută de ani. Banchetul oferit în cinstea savantului a fost prezidat de generalul Boulanger. Cu începere din ziua de 14 iulie, cînd a trecut în revistă trupele, călărind în pas săltat pe calul său Tunis prin fața parizienilor plini de entuziasm, « viteazul general » apare pretutindeni, bucurîndu-se de o popularitate imensă. În dosarul lui Fénéon, subordonatul său la ministerul de război, generalul notează: « Un om pe care ne putem bizui ».

* *L'Art moderne*, 19 septembrie 1886. Despre Angrand, Fénéon face (în *La Vogue*) următoarea apreciere care ne arată cum nu se poate mai bine cu cîtă voluptate mînuiește cuvintele: « Penelul său, de o violență vicleană, modelează și strivește cu iscusință o pastă groasă și plastică, o configurează în reliefuri, o zgîrie, o jupoaie, o întinde în dire șerpuitoare și încîlcite ».

II. ATELIERUL SECRET

. . Știind tot ceea ce cuvîntul risipește
din noi înșine cu zgomotul său frivol.
HENRI DE RÉGNIER: Vestigia flammae

La 2 decembrie Seurat va împlini douăzeci și opt de ani. A pictat două pînze mari, de șase metri pătrați, *La scăldat* și *La Grande-Jatte;* cîteva pînze mai mici: *Peisaje de pe insula La Grande-Jatte, Sena la Courbevoie,* marinele de la Grandcamp și cele de la Honfleur, aflate într-un stadiu de elaborare mai mult sau mai puțin avansat.

Acestea sînt, în toamna anului 1886, temeliile operei pe care, cu o voință de neclintit, se străduie să o construiască. O operă efectiv construită, în care noile elemente nu sînt încorporate decît în măsura în care le cere logica însăși a edificiului. O operă care nu există numai în sine, ci și ca exemplu și dovadă, o operă care cu fiecare nouă etapă exprimă o cucerire, extinderea, adîncirea unei doctrine, afirmînd tot mai mult dominarea, printr-o artă exactă, a tot ceea ce e nesigur, instinctiv, arbitrar în pictură — a tot ceea ce înseamnă imagine a vieții proliferante și anarhice.

« De vreme ce am putut găsi în chip științific legea culorilor în pictură, nu voi putea oare descoperi, se întreabă Seurat, un sistem tot atît de logic, de științific și de pictural care să-mi îngăduie să pun liniile tabloului în concordanță cu armonia, tot așa precum am făcut-o cu culorile? » Seurat, deși pictează fără odihnă, nu poate încă răspunde la această întrebare. Pentru a-și

clădi opera duce și în viața de toate zilele aceeași luptă pe care o duce și în pictură. Nu numai că a renunțat la orice ocupație care nu are o legătură directă cu creația sa, dar își controlează opera cu o rigoare neînduplecată, neîngăduindu-și nici o abatere, înaintînd încordat, pas cu pas, către țintă, fragmentîndu-și munca în etape succesive, îndeplinindu-le pe fiecare în parte cu aceeași grabă lentă, conștiincioasă, meticuloasă, care nu uită nimic, abandonînd o etapă doar după ce o consideră pe deplin încheiată, trecînd apoi la următoarea, asupra căreia se concentrează în același chip — și astfel la nesfîrșit, înlănțuind etapă cu etapă și prevăzînd ce va face peste o lună, peste șase luni, peste un an, peste doi ani, orînduindu-și cu deamănuntul munca viitoare, socotind răgazul de care va avea nevoie și știind dinainte cu ce noi pămînturi își va mări împărăția, ținutul acela aflat în afara timpului și pe care îl smulge timpului, zi după zi, cu o strădanie neistovită.

Înainte de a ataca problema pe care și-a propus s-o rezolve — ceea ce îl va hotărî să se apuce de un al treilea tablou de mari dimensiuni —, trebuie să termine pînzele începute la Honfleur și să reia de asemeni — pentru a-l retușa conform tehnicii «punctului» — tabloul *La scăldat*, pe care Durand-Ruel i l-a adus înapoi de la New York în luna iulie.

Tot de cînd s-a întors la Paris se străduie să termine *Plaja de la Bas-Butin* și *Ospiciul și Farul*, spre a le putea trimite la o expoziție ce are loc la Nantes între 10 octombrie și 30 noiembrie, și la care, după ce mai întîi a fost «amînat», a fost totuși admis, împreună cu Signac, la insistențele lui Pissarro. În cursul lunilor următoare, va termina și celelalte pînze începute la Honfleur, profitînd totodată de ultimele zile frumoase pentru a se apuca să picteze, într-un loc care-i este acum familiar, un mic peisaj de pe malurile Senei, *Podul de la Courbevoie* *. Și deși «punctarea» fiecărui centimetru de pînză cere o muncă îndelungată, Seurat mai găsește răgazul să execute și numeroase desene.

Foarte adesea, seara, după ce a cinat în grabă, se duce să facă schițe într-unul din localurile ce se înmulțesc pe zi ce trece în Parisul acestor ani. Se simte tot mai

* Astăzi, la Courtauld Institute din Londra.

atras de «splendoarea nopții», de bogăția, de varietatea tonurilor percepute la lumină artificială, de umbrele vătuite de lumină. Fie că intră într-o sală elegantă ca L'Eden-Concert, care încearcă să imite stilul micilor grădini de vară, într-o cîrciumă populară, mică, prost luminată, ca la Gaieté-Rochechouart, unde majoritatea clientelei e formată din lume de rînd, și unde cîntăreții și artiștii își fac singuri cheta, la Concert Européen, la Circul Fernando, sau într-un «bar» original ca Le Divan Japonais, unde ești asaltat de un japonism de fantezie — chelnerițe în kimonouri, fîșii de mătase atîrnînd pe ziduri, clopoței de becuri, mobile de bambus, obiecte lăcuite, fie că zăbovește în fața unei barăci de bîlci, o face întotdeauna cu un singur gînd: nu din curiozitate pentru spectacol sau din interes pentru oameni, ci pentru a nota rezultatul celor observate, a doza, a pune în contrast, sau, dimpotrivă, a armoniza tonuri de alb, de negru, de gri; iar cînd și-a terminat analizele pornește din nou, cu pas măsurat, adesea la o oră foarte tîrzie, către atelier. Jules Christophe îl va asemui într-o zi cu Robespierre: «Credea în ceea ce (din cînd în cînd) spunea, și deci și în ceea ce executa».

Această credință totală, absolută îl face să devină de o sensibilitate extremă atunci cînd ia contact cu lumea din afară, cînd universul său nud și pur intră în conflict cu universul real. Cei ca el au naivitatea să spere că acțiunea lor va fi unanim acceptată, socotind că toți oamenii se aseamănă, adică li se aseamănă, avînd aceeași scară a valorilor, același fel de a gîndi, de a judeca, de a se purta. Ei au convingerea înnăscută că între indivizi, între inteligențe, între caractere nu există decît diferențe de grad, gradații de la o nuanță ștearsă la una vie, de la mediocru la excepțional. De aceea crîncenă e deziluzia pe care le-o pricinuiește experiența, arătîndu-le că oamenii nu au aceleași gusturi, că fiecare aspiră și vrea altceva, că în această lume în care domnește dezordinea, ceea ce-i pare unuia adevărul cel mai înalt este pentru celălalt cu neputință de închipuit sau e socotit drept un lucru de nimic sau de batjocură — că în această lume totul se face și se desface în chip anarhic, totul nu-i decît un joc încîlcit de dorințe, de forțe, de pasiuni, de egoisme care se înfruntă. O asemenea deziluzie suferă și Seurat.

De fiecare dată cînd are prilejul să citească articolele în care e vorba de el — i le trimite o agenție de specialitate — simte cum îl cuprinde mînia cînd vede cît de puțin este înțeles. Cîntărește fiecare cuvînt, și fiecare cuvînt defavorabil deschide în el o rană. Atacurile împotriva neoimpresionismului sînt mai puternice ca niciodată. În numărul din noiembrie—decembrie din *La Revue indépendante*, Teodor de Wyzewa îi acuză pe pictorii « neo » de « lipsă de sinceritate », recunoscîndu-le doar calități « exterioare », ca « prețiozitatea și virtuozitatea ».

Lui Seurat îi parvin clipă de clipă ecourile acestei ostilități. «Punctul » îl «supără » pe gravorul Bracquemond, Chocquet, colecționarul lui Cézanne, « nu poate suferi » divizionismul.

Din cauza mișcării « neo » încep să se strice și raporturile lui Pissarro cu vechii săi prieteni impresioniști. Monet îl « deplînge » că a nimerit în această aventură. Renoir, care-l poreclește, din pricina schimbărilor succesive de manieră, « Enciclopedia impresionismului », * îl salută batjocoritor cînd îl întîlnește, cu un « bună ziua, Seurat » **. Dar cele mai recente tablouri ale lui Monet cîte parale fac? răspunde Pissarro. « Pete de alb amestecate cu alte pete verzi și galbene, iar de desen, ce să mai vorbim! » Și ultimele tablouri ale lui Renoir, lucrate în maniera lui Ingres? Detestabile! Pissarro se bucură: nu-i plac, « dar de loc », nici lui Durand-Ruel. E foarte adevărat însă că Durand-Ruel nu gustă nici tablourile « divizate » ale lui Pissarro.

La cafeneaua La Nouvelle-Athènes, unde vocea aspră a lui Gauguin le acoperă pe toate celelalte, obișnuiții localului, în primul rînd Degas, tună și fulgeră împotriva lui Seurat și a prietenilor săi, acești « tinerei care fac chimie », cum îi numește disprețuitor Gauguin, care n-a uitat incidentul din vara trecută în legătură cu atelierul lui Signac. Într-o seară, pe la sfîrșitul lui noiembrie, cînd se află aici și Seurat împreună cu Pissarro, Signac și Dubois-Pillet, izbucnește pe neașteptate o discuție

---

* În original « le Bottin de l'impressionnisme ». Aluzie la un anuar al comerțului și industriei, *Le Bottin*, numit astfel după autorul său, Sebastien Bottin (1764—1853). *N. tr.*

** Relatat de Tabarant.

pe această temă. Gauguin se ridică brusc și pleacă fără să strîngă mîna nimănui.

Seurat are însă și unele satisfacții, care ar putea să mai îndulcească amărăciunea încercată de pictor în fața atîtor critici și conflicte. În ultimele zile ale lunii octombrie Félix Fénéon a publicat o broșură, *Impresioniștii în 1886*, în care și-a adunat, spre gloria neoimpresionismului, articolele din *La Vogue*. Apariția cărții lui F.F. în librării, singura de altfel pe care va consimți să o publice vreodată, dacă nu punem la socoteală și o colaborare la un *Petit Bottin des lettres et des arts* *, publicat anonim tot la începutul anului 1886,** este de scurtă durată, dar decisivă. Puțin mai tîrziu, în noiembrie, Seurat primește o vizită măgulitoare: vine să-l vadă Verhaeren, tînărul poet belgian care privise cîndva

---

* Vezi nota de la p. 88

** Ceilalți redactori ai acestui *Petit Bottin* erau Paul Adam, Jean Moréas și Oscar Méténier. Mici articole erau consacrate unui număr de artiști, printre care și Seurat, Signac și Dubois-Pillet, asupra cărora F. F. atrăgea astfel atenția publicului. Alte articole se refereau la pictorii academiei, care, la modul ironic, erau tratați în chip necruțător:

« *Abbéma (Louise)* Numele ei aduce cu Hobbema. Dar talentul ei cu ce aduce? »

« *Bonnat.* Pictor. Zugrăvește cum nu se poate mai exact redingote. Recomandat ca desenator de prospecte pentru furnizorii de haine de gală. »

« *Édouard Detaille.* Execută mici soldați de zinc aparținînd tuturor armelor. Cutii de 50, 100 și 150 bucăți; culori neveninoase. Fost plutonier în regimentul 6 infanterie. »

« *Gervex.* Cîndva picta binișor, dar, prudent, s-a grăbit să se pocăiască. »

« *Henner (J.-J.)* .Nu pictează decît personaje fără văluri, întrezărite prin apa verzuie a unei căzi de baie».

Vrea să-și îndemne oare contemporanii să facă hidroterapie? »

« *Laurens (J.—P.).* Restaurează ruinele merovingiene și înviorează culorile mumiilor istorice. Se vede că, tăbăcită de munci grele, pielea acestui bătrîn salahor nu mai știe ce-i frigul; așa se explică poate de ce personajele sale, copii și tinere fecioare, din tabloul *Moartea Sfintei Genoveva*, aflat la Panteon, rătăcesc pe afară goale, în luna lui ianuarie 502? »

« *Meissonier.* S-a îmbogățit în tot felul de afaceri necurate: face trafic cu tablouri dubioase așa cum alții fac trafic cu fetițe. Deviza lui: « Să ne îmbogățim ». [În original joc de cuvinte intraductibil. « *Peignons sur rue* » sugerează asociația cu *avoir pignon sur rue* (a fi proprietar de casă, a fi cineva) (N. tr.,]. O luptă, o răbdare de micrograf, o barbă stufoasă, o inteligență mărginită și o garderobă de costume de carnaval. Roybet, Domingo și atîția alții au adoptat și ei acest

cu atît interes tablourile de la expoziția din strada Laffitte. Expoziția fusese vizitată și de secretarul Cercului celor XX, Octave Maus, care se întrebase dacă autorul pînzei *La Grande Jatte* este cu adevărat « profetul unei arte noi », sau nu decît un « mistificator la rece »? « Avem de a face cu o personalitate, desigur, dar cu ce fel de personalitate? » În articolul pe care îl publică în *L'Art moderne* — primul articol despre Seurat apărut în Belgia —, Maus, deși își mărturisește ezitările, trage concluzii în favoarea tînărului artist:

O mistificare? Nu credem. Cîteva peisaje, pictate după aceleași procedeu. . . ne dezvăluie o natură artistică neobișnuit de aptă a descompune fenomenele luminii, a pătrunde tainele spectrului solar, a exprima, prin mijloace simple dar savant combinate, efectele cele mai complicate și mai intense. Îl socotim pe domnul Georges Seurat drept un pictor sincer, atent la arta sa, bun observator. Viitorul îl va așeza la locul ce i se cuvine *.

Animatorii Cercului celor XX și mai cu seamă Edmond Picard, în căutare veșnică de talente noi, hotărăsc să facă apel la Seurat pentru viitoarea lor expoziție, cea de a patra, care se deschide la 2 februarie la Bruxelles, în Palatul Artelor Frumoase. Întemeiat cam în același timp cu Societatea Independenților (cîteva luni mai tîrziu), Cercul celor XX, creat oficial cu trei ani în urmă, în ianuarie 1884, are drept scop organizarea unor expoziții anuale precum și a unor conferințe și concerte. Expozițiile lui reunesc nu numai operele membrilor cercului, ci și pe acelea ale unui număr de invitați, în general străini. Astfel, a putut prezenta în cursul

---

material de atelier, izbutind să facă tablouri mai proaste chiar decît cele ale maestrului. »

Alte articole erau consacrate lui Degas, Forain, Pissarro (picturi făcute de acesta înainte de perioada sa neoimpresionistă. Pictorul este calificat cu răceală drept « zarzavagiu impresionist, specialist în varză »), lui Rodin. . . Paragraful consacrat lui Degas merită să fie citat:

« Degas. O coapsă, o floare, un coc, balerine răsucite în dans, cu fusta scurtă și filfîitoare; nasul unui pompier; jochei evoluînd pe gazonul verde; o mînă de modistă în zvîrcnet de pene și panglici; figuri de ceară vopsită care trăiesc. Cinematică infailibilă. Vicleniile luminii artificiale surprinse. Modernul exprimat. »

* *L'Art moderne*, 27 iunie 1886. Articolul a apărut fără semnătură.

anilor precedenți lucrările lui Monet, Renoir, Rodin, Monticelli, Odilon Redon, Whistler, Fantin-Latour, Raëlli, Bracquemond... Nu numai că nu se tem de inovațiile îndrăznețe, dar le și caută, proclamîndu-se cu hotărîre o grupare modernă. Așa se explică propunerea pe care Verhaeren i-o face, din partea lor, lui Seurat. Seurat acceptă. La Bruxelles va expune, de altfel, alături de Pissarro, invitat de asemeni de Cercul celor XX. Verhaeren e un timid; Seurat tace. De aceea discuția dintre cei doi nu e prea însuflețită. Totuși, poetul i-a prilejuit pictorului o mare bucurie. S-a declarat cucerit de tabloul *Vedere din port* și l-a cumpărat: e pentru prima oară că Seurat vinde o pînză. Atent la titlurile tablourilor sale, după cum e atent în toate, scrie pe dosul pînzei, în pastel albastru: *Vedere din port (Honfleur)*: Nu am pictat aici «orice port», va preciza el într-o scrisoare către Verhaeren.

În aceeași vreme mai cunoaște un poet, pe Jules Laforgue. Înțelegerea și prietenia pe care acesta i le va arăta vor fi o adevărată binefacere pentru Seurat. E un tînăr de aceeași vîrstă cu Seurat, palid, lunatic, cu ochii de un cenușiu melancolic. Se întoarce din Germania, unde timp de aproape cinci ani a fost lectorul împărătesei Augusta; Gustave Kahn l-a primit la gară, în septembrie, la sosirea Orient-Expressului. Cu un an în urmă a publicat o culegere de *Tînguiri*. E pe cale să se căsătorească și visează cu nevinovăție că la Paris va putea trăi din meseria de scriitor. Destinul, infinitul, «gara cu trenuri pierdute», îl chinuie. Ca și lui F.F., viața îi pare derizorie: sub ironiile și glumele lui de un umor delicat și burlesc, se ascunde dorința de a izbucni în hohote de plîns; surîde într-un fel care-ți îndurerează sufletul. Ca și F.F., nu se înflăcărează decît pentru poezie și pictură. Fratele său Émile pictează. El însuși l-a cunoscut pe Manet la Charles Ephrussi. Seurat îl ascultă: «Îmi amintesc de gestul categoric pe care Manet îl făcea spunîndu-mi că nimeni pe lume nu-l întrece pe Monet în felul de a picta marine...»

Seurat ascultă. Își ascultă prietenii. Îl ascultă pe Pissarro declarînd: «În sfîrșit, sînt foarte liniștit: avem înaintea noastră o artă splendidă și căutări minunate»; Pissarro, care n-are o lețcaie, dar care luptă mai departe cu curaj (ca să-i vină în ajutor, Seurat a rugat-o pe maică-sa să-i

cumpere un tablou). Îl ascultă pe Signac, ce nu-și precupețește puterile făcînd propagandă în favoarea neoimpresionismului. Îl ascultă pe Dubois-Pillet, ai cărui superiori din garda republicană socotesc că activitatea de pictor «independent» este prea puțin compatibilă cu demnitatea meseriei de militar...

Dar prieteniile acestea nu-i pot abate gîndul de la decepțiile încercate. Există pricini să bănuim că, sub înfățișarea lui modestă, se ascunde un orgoliu fără seamăn. Dacă acceptă ca firești dovezile de aprobare și de admirație, în schimb pînă și cel mai neînsemnat atac îl doare. Un negustor de tablouri care, la rugămintea lui Pissarro, a consimțit să-i expună două lucrări, se răzgîndește dintr-odată, prezentîndu-i vagi scuze — «lumina becului de gaz, rama albă, care iar face un deserviciu pictorului»... —, și iată-l pe Seurat întunecîndu-se la față. Îl stăpînește, fără îndoială, orgoliul! Dar un orgoliu auster, și care ignoră satisfacțiile vanității — orgoliul unui om angajat într-un chip atît de total în arta lui, prin care încearcă să domine destinul, încît propria sa aventură se identifică cu aventura acestei arte, iar tot ce-i pune la îndoială adevărul îl atinge și pe el în chipul cel mai dureros. Un adevăr absolut, care nu-i recunoaște decît pe cei care-l recunosc — cei indiferenți nu există pentru el —, un adevăr care nu îngăduie să fie contestat și, cu atît mai puțin, dincolo de orice opoziții personale, să fie contrazis în ordinea sa severă de colcăiala anarhică a vieții.

Les grandes angoisses métaphysiques
Ont passé à l'état de chagrins domestiques*,

cîntă Laforgue.

Niciodată Seurat n-a fost mai cu luare aminte la ceea ce se întîmplă în jur, niciodată nu s-a arătat mai susceptibil; și cît de nepotrivită îi pare sîrguința zgomotoasă cu care Signac propagă teoriile neoimpresionismului! Originalitatea lor va scădea cu cît va crește numărul pictorilor care le vor pune în practică. Ce nevoie avea Signac să meargă să bată la ușa lui Émile Bernard, în bulevardul Lauzière, la Asnières, cu gînd

* Marile spaime metafizice/S-au preschimbat în necazuri domestice...

să-l convingă să se ralieze pe deplin divizionismului — demers, care, de altfel, a avut rezultatul neașteptat de a face pe dată din Bernard, care pînă atunci aplica pointillismul, un adversar înverșunat al mișcării « neo »? Ce nevoie are să-l îndemne pe Van Gogh — îl vede adesea la Asnières — să lucreze după metoda pointilistă, încercînd să-l convingă, în cursul a nesfîrșite și furtunoase discuții, să respecte cu strășnicie legile culorii? « Carnea e o buruiană putredă », spune profetul Isaia. Și ideile sînt o carne putredă. Zvîrlite în lume, ele ascultă de același destin organic pe care-l poartă în sine tot ce există. Și ele se supun dezordinei vieții și dinamismului ei necruțător. Înhățate, zdrobite, rostogolite din val în val, se denaturează și, fiecare luînd din ele ce-i trebuie, își pierd din forță pe măsură ce se răspîndesc.

Seurat se închide în sine. Vede în jur un balet de tîlhari, de trișori, de pictorași porniți pe jaf, gata să se arunce asupra a tot ceea ce le-ar putea aduce vreun folos. Metoda îi aparține; ea nu mai aparține nimănui. Uneori, chinuit de patima sa posesivă și bănuitoare, se gîndește chiar să nu mai expună. Ar vrea să dea ideii care stă la temelia operei lui — ca și vieții pe care o imobilizează în pînzele sale — neclintirea veșniciei. Poate nutrește visul tainic de a face din această operă, riguros concepută și realizată, monumentul unic, definitiv, care să încheie evoluția întregii picturi, în care pictura să-și găsească propriul său sfîrșit și propria sa eternitate.

Un om ciudat: calculator mistic, căzut pradă unui delir de ghiață, uneia din acele nebunii ale imposibilului, din care se nasc megalomaniile geniale sau demente, uneia din acele plante monstruoase prin care se justifică orgoliul pădurii umane. Un om ciudat, atît de ciudat! Pissarro, artist lipsit de complexitate, căruia i-ar fi deajuns pentru a fi fericit să-și poată cîștiga pîinea lui și a alor săi, ca orice bun meșteșugar, rămîne dea dreptul încremenit în fața atitudinii tînărului său coleg. « E trist că Seurat este atît de — cum să spun? — bolnav. » Nu izbutește să înțeleagă pricinile unei asemenea purtări și nici chiar un locuitor al planetei Saturn nu l-ar putea neliniști mai mult. Este uimit, simțind cum îl cuprinde un fel de teamă în fața

acestei psihologii necunoscute și inexplicabile. Ca și Signac, ca și majoritatea prietenilor, ajunge să se poarte cu Seurat cu mii de precauții, avînd mai cu seamă grijă să nu-i dea nici cel mai mic pretext care să-i trezească neîncrederea. Cînd Durand-Ruel îi cere pentru America o notiță despre divizionism, Pissarro are grijă, cînd i-o trimite, să precizeze:

Dacă fiul dumneavoastră publică ceva în legătură cu această problemă, aș dori să arate limpede că domnul Seurat, artist de mare valoare, este primul care a avut ideea și primul care a aplicat teoria științifică, după un studiu amănunțit. Ca și alți confrați ai mei (Signac, Dubois-Pillet), eu m-am mulțumit doar să urmez exemplul lui Seurat. Nădăjduiesc că fiul dumneavoastră va binevoi să-mi facă acest serviciu, pentru care îi voi fi cu adevărat recunoscător.

La 13 ianuarie 1887 Seurat îi încredințează unui oarecare Forot, ce urmează să le ducă la Bruxelles, cele șapte tablouri destinate expoziției Celor XX. Nu trimite, în afară de *La Grande-Jatte*, de cele două marine pictate la Grandcamp (una este *Le Bec du Hoc*), pe care le-a mai prezentat la expoziția din strada Laffitte și la Salonul Independenților, de *Vedere din port*, expusă la Salonul Independenților și cumpărată de Verhaeren, de *Ospiciul și Farul* și de *Plaja de la Bas-Butin* înfățișate la expoziția din Nantes, decît un singur tablou nou, *Sena vărsîndu-se în mare* (la Honfleur), văzută în amurg. Trei săptămîni mai tîrziu se află el însuși la Bruxelles, împreună cu Signac, pentru vernisajul expoziției. În ziua de miercuri 2 februarie, la deschiderea care are loc la orele 14, cîteva sute de oameni năvălesc în Palatul Artelor Frumoase. Publicul, printre care multe femei, — satin și catifea, și, insistent, parfumul la modă, *cherry blossom* * —, este, constată Signac, « foarte burghez și antiartistic ». Aceleași cauze producînd peste tot aceleași efecte, *La Grande-Jatte* exercită aceeași putere de atracție ca și la expoziția din strada Laffitte. Nici o lucrare a grupului Celor XX sau a invitaților lor — printre care, în afară de Pissarro, figurează în acest an Rodin, cu *Eva* și *Omul cu nasul zdrobit*, Berthe Morisot, Constantin Meunier, Raffaëlli, Ary Renan,

* Cherry blossom (în engl.) — floare de cireș (*N. R.*).

norvegianul Fritz Thaubow, fostul cumnat al lui Gauguin, precum și prietenul său, englezul Walter Sickert — nu reține în aceeași măsură atenția vizitatorilor și nici nu provoacă mai multe comentarii. Publicul întîrzie și în fața pînzelor expuse de doi pictori din grupul Celor XX, James Ensor și Félicien Rops, dar gălăgia și înghesuiala cea mare pot fi întîlnite în fața lucrărilor lui Seurat și mai cu seamă în fața tabloului *La Grande Jatte*. « Chevreul. . . sigilii din miez de pîine. . . reconstituire optică. . . » Nu se mai vorbește decît despre *La Grande Jatte*. « Tablourile dumitale sînt foarte bune, îi va scrie Signac lui Pissarro, dar, din păcate, numărul lor mic și dimensiunile lor reduse le izolează prea mult de rest ».

De altfel sala muzeului, foarte vastă, nu izbutește să pună în valoare, după părerea lui Signac, nici chiar tabloul *La Grande Jatte*; « diviziunea » apare prea mică, raportată la suprafața întinsă: « Evident, remarcă el, cînd pictezi un tavan trebuie să uzezi de tușe mai largi decît atunci cînd faci pictură de șevalet ». Faptul este confirmat de observațiile cîtorva pictori din Cercul celor XX. « *La Grande Jatte* ne place mai mult din apropiere decît de la distanță, îi spun ei lui Seurat. Probabil că ați pictat tabloul într-o încăpere mică ».

Pictorii belgieni discută la nesfîrșit dar fără să cadă de acord, despre « neo ». Prietenul lui Verhaeren, Théo van Rysselberghe, unul dintre membrii fondatori ai Cercului celor XX, care și manifestase atît de violent dezaprobarea cu prilejul expoziției din strada Laffitte, se declară de astă dată pe deplin cucerit și convins. Există și artiști ce și bat joc în chip zgomotos de divizioniști, lucru de care va profita un oarecare jurnalist pentru a scrie că Seurat și Pissarro, cei doi « farsori », « pot să se felicite pentru succesul de circ obținut la Bruxelles » *. Dar încă din prima seară, în timp ce, în fața halbelor de bere și în fumul gros al tavernelor discuțiile continuă, se produc schimbări de opinii și adevărate convertiri. « *En toch, de bibber zit er in!* » (« Și totuși se simte aici acel fior autentic! »)

---

* *Le Moniteur des Arts*, 18 februarie 1887.

exclamă, într-o cafenea, pictorul Émile Claus, izbind cu pumnul în masă. *

«În concluzie, un mare succes pentru noi», spune Signac. Seurat vinde chiar două dintre marinele pictate la Honfleur: domnului van Cutsem, pentru trei sute de franci, *Plaja de la Bas-Butin* ** și *Ospiciul și Farul* lui Verhaeren care, văzînd această pînză, e încă și mai impresionat decît de tabloul *Vedere din port*, pe care-l cumpărase cu puțin timp înainte. Îi propune lui Seurat un schimb, dar, în cele din urmă, nu se hotărăște să se despartă nici de acea *Vedere*. Seurat făcîndu-și un «preț amical», Verhaeren păstrează ambele tablouri. La 26 februarie publică un înflăcărat articol în *La Vie Moderne*. La expoziția Celor XX, spune el, «nota cea mai sonoră îi aparține domnului Seurat». L-a studiat îndelung și atent operele la Palatul Artelor Frumoase, controlînd «legile primordiale ale noii arte». *La Grande Jatte*, afirmă el în același articol,

are o însemnătate covîrșitoare, și iată de ce entuziasmele mulțimii o poartă, victorioasă, pe sus, ca niște cai năpraznici. Publicul, deși refuză pînza capitală a pictorului, se lasă atras de peisajele sale de mici dimensiuni: marine și porturi... Nimeni n-a realizat vreodată cu mai multă precizie măreția în toate amănuntele ei. Le Bec du Hoc *și* Farul de la Honfleur, *lucrate cu o nemaipomenită migală, sînt totodată imense.*

În zilele pline de însuflețire petrecute în Belgia, Signac, care n-a lăsat să-i scape o atît de frumoasă ocazie fără a-și cheltui zelul de propagandist, explicînd și apărînd clipă de clipă neoimpresionismul — «ies de la expoziție frînt de oboseală», îi scrie el lui Pissarro —, a conceput proiectul unei expoziții de artă «înaintată» ce-i va grupa la Paris pe divizioniști, pe Odilon Redon, precum și pe acei pictori din grupul Celor XX, «care spune el, se apropie cel mai mult de tendințele noastre» ca Théo van Rysselberghe, Willy Finch, Dario de

* Relatat de G. Chabot.

** Conform unei indicații date de Signac aproape cu o jumătate de secol mai tîrziu (Cf. *Neoimpresionismul, documente*, 1934), s-a spus că pînza cumpărată de van Cutsem era *Le Bec du Hoc*. Memoria îl înșela însă pe Signac. Colecționarul a cumpărat *Plaja de la Bas-Butin*, lucru confirmat de altfel de catalogul celei de a treia expoziții a Independenților din martie-mai 1887.

Regoyos, Franz Charlet, Willy Schlobach... Le vorbește despre această intenție lui Octave Maus și lui Pissarro. « Ideea nu e rea, socotește Pissarro, și mai cu seamă nu cere multă cheltuială ». Dar Seurat refuză. Toată agitația aceasta îi pare nespus de suspectă; cît privește publicitatea în jurul neoimpresionismului, ea se va putea face din plin cu prilejul celei de a treia expoziții a Independenților, care va fi inaugurată la sfîrșitul lui martie. Pissarro se plînge peste tot: « Nu știu ce să mai înțeleg dintr-o purtare atît de ciudată ». « Prudența » lui Seurat îi zăpăcește pe toți. El procedează ca și cum în pictură ar există și un alt « secret » în afară de « secretul propriului sentiment artistic, pe care mă întreb cine îți-l poate șterpeli! E vorba fie de un calcul, fie de o boală, îi scrie Pissarro lui Lucien. Și într-un caz, și în celălalt, e tot o prostie, căci nimic nu va mai putea împiedica arta lui Signac și a altora ca el să se formeze conform impulsului dat ». Dar cum să te înțelegi cu Seurat?

De cînd s-a întors de la Bruxelles, Seurat s-a închis în atelier și nu mai poate fi văzut de nimeni, în afară de o tînără femeie brună, o evreică.

De cîteva săptămîni pictorul, încercînd să soluționeze problema care-l obsedează, a început să lucreze la cea de a treia compoziție de mari dimensiuni. Mica evreică vine din cînd în cînd să pozeze pentru nudurile din noul tablou.

Nou: adjectivul capătă aici întreaga sa forță; pentru Seurat, marile sale compoziții n-ar avea, într-adevăr, nici o semnificație dacă fiecare dintre ele n-ar însemna o nouă etapă, o nouă « cucerire în domeniul necunoscutului » *.

În operele sale anterioare a tratat numai scene în aer liber. De data aceasta se va apuca de un studiu de interior — de studiul unui nud feminin. Are un dublu scop: după ce s-a măsurat cu impresioniștii prin scenele sale de « plein air », va aborda acum unul dintre genurile esențiale ale academismului, arătînd cît de neîntemeiat este argumentul acelor critici care susțin că divizionismul nu poate face față tratării « nudului și mai cu seamă reprezentării figurii omenești » **.

* Verhaeren.

** Relatat de Gustave Kahn.

Divizionismul poate picta nuduri, după cum poate picta orice altceva și chiar mai bine decît orice altceva, remarca întîmplător cu opt luni în urmă Fénéon, în primul său articol, într-o frază inspirată poate de Seurat, * care se gîndea fără îndoială încă de pe atunci la viitorul său tablou: « pictura „pointillistă" se impune (. . .) în executarea suprafețelor netede, și, mai cu seamă, a nudului, la care nu a fost încă aplicată ».
Seurat își făgăduiește ca în cursul anilor viitori să producă, cu fiecare pînză, dovezile universalității acestui « neoimpresionism » pe care l-a descoperit, și care își va perfecționa metoda datorită tabloului la care lucrează acum: știința culorii se va completa printr-o știință a liniei.
Datorită lui Fénéon, Seurat îl întîlnește pe Charles Henry, omul care, în noul stadiu al căutărilor sale, va juca pe lîngă el rolul jucat de Chevreul pe vremea cînd abia începuse să picteze. Faptul fusese de altfel prevăzut de Fénéon; în articolul pe care îl consacrase în septembrie divizioniștilor, acesta anunța: « În curînd teoria generală a contrastului, a ritmului și a măsurii, emisă de domnul Ch. Henry, îi va înarma cu noi și temeinice învățăminte ».
Foarte legat de cercurile simboliste, prieten vechi al lui Kahn și al lui Laforgue, asupra cărora își exercită influența — Kahn afirmă acest lucru în mod public — Charles Henry este una dintre acele individualități puternice atît de caracteristice pentru epocă. Are douăzeci și opt de ani. O siluetă prelungă, deșirată și colțuroasă — « fantastică », spune Laforgue, « cam bizară », spune Signac. Părul blond, barba ascuțită, ochii de un albastru închis. Vorbește și gesticulează cu multă vioiciune. Se îmbracă uneori numai în negru și în alb; alteori cu un costum verzui, la care poartă o cravată de un roz stins, pălărie gri și o floare la butonieră **. Dar adevărata originalitate a lui Charles Henry trebuie căutată dincolo de aceste fantezii vestimentare. Venit la Paris la vîrsta de șaisprezece ani, intră la șaptesprezece ani la Sorbona ca bibliotecar. Erudiția sa e pe măsura curiozității sale. A publicat numeroase lucrări

* Presupunerea, foarte verosimilă, a fost emisă de John Rewald.
** Relatat de Signac.

savante, bogate în vederi noi, în domeniile cele mai diverse, trecînd de la filozofie la matematică, de la literatură la muzică și la pictură, studiind rînd pe rînd sau în același timp pe Malebranche, originea așa-numitei convenții a lui Descartes, tehnica picturii în encaustică * sau cunoștințele de matematică ale lui Casanova. Ideea de specializare nu există pentru el: știința este una singură. O știință totală ar trebui să explice tot atît de bine emoțiile muzicale cît și variațiile majorităților în corpul electoral.

Charles Henry ar putea poseda toate diplomele din lume. Dar el detestă examenele; este un revoltat, care nu ascultă decît de propriai fantezie, un frate întru inteligență al prietenului său Charles Cros. «Nu poți să faci matematică, spune el, dacă nu ești poet, sau, dacă totuși o faci, o faci ca un imbecil».

Cu un an și jumătate în urmă, în august 1885, a publicat lucrarea *Introducere la estetica științifică*, născută din preocupări de aceeași natură cu cele ale lui Seurat. Iată ce scrie aici:

Știința poate și trebuie să răspîndească ceea ce este plăcut, în noi și în afara noastră... Ea trebuie să-l scutească pe artist de șovăieli și de încercări inutile, arătîndu-i drumul pe care poatesă găsească elemente estetice tot mai bogate; ea trebuie să-l înarmeze pe critic cu mijloace rapide de a discerne urîtul, adesea greu de formulat, chiar cînd este resimțit.

Întemeindu-se pe anumite constatări, puse în evidență de Humbert de Superville în cartea pe care a citit-o și Seurat, *Eseu asupra semnelor necondiționale în artă*, Charles Henry a ajuns să caracterizeze efectul fiziologic al liniilor sau, mai exact, al direcțiilor lor în pictură. Liniile care se îndreaptă de jos în sus și de la stînga la dreapta sînt plăcute, adică exaltante, dinamogene; cele îndreptate de sus în jos și de la dreapta la stînga, sînt neplăcute, inhibitorii. Culorile de asemenea, în bună măsură datorită lungimilor lor de undă, produc senzații vesele (roșul, portocaliul, galbenul) sau triste (verdele, albastrul, violetul). Estetica științifică

* *Encaustică* — o tehnică a picturii folosită de vechii greci, care consta în aplicarea culorilor după dizolvarea lor în ceară topită (*N.R.*)

a lui Charles Henry are drept scop să determine cu exactitate acordul acestor direcții și al acestor culori. Tînărul savant — «bibliotecar; niciodată punctual», spun despre el notele administrative — este tocmai pe cale să stabilească, pentru un constructor de instrumente de precizie din strada Linné, un *Cerc cromatic prezentînd toate complementele și toate armoniile culorilor*.
De îndată ce află ce fel de cercetări face Henry, Seurat își dă seama că acesta îi va putea furniza indicații de o importanță primordială. Îi studiază rapid și în amănunt teoriile, hărțuindu-l într-una cu întrebări în legătură cu lucrările sale în curs. Executîndu-și tabloul, va respecta legile de compoziție formulate de această estetică științifică și, mai mult chiar, le va ilustra printr-un exemplu ușor descifrabil pentru inițiați: va distribui trei accesorii simple ca linie, conform direcțiilor cercului cromatic: două umbrele închise, una galbenă, alta roșie, și un ciorap verde.
Seurat a ales drept cadru al compoziției un colț de atelier. O va înfățișa aici pe tînăra femeie goală în trei atitudini: în picioare și privită din față, în centrul tabloului; la stînga, pe o pernă, așezată cu spatele; pe un taburet, la dreapta, văzută din profil. Modul acesta de a dezvolta în spațiu același corp va fi un triplu răspuns adresat criticii, o triplă sfidare aruncată academismului.
Cele trei figuri vor fi situate la egală distanță una de alta. Pe unul dintre cele două ziduri, care formează un unghi, se va afla tabloul *La Grande-Jatte*, din care se vede doar o parte. El se va integra riguros în compoziție: nudul din stînga va fi așezat pe aceeași verticală cu femeia cu maimuța din *La Grande-Jatte*, iar aceasta va da replica nudului din dreapta.
Ca de obicei, Seurat studiază în prealabil, făcînd schițe și desene, diversele elemente ale acestei pînze de doi metri cincizeci, pe care o va numi *Les Poseuses (Femei pozînd)* * și, în primul rînd, fiecare nud. Lucrează atît de intens la unul din aceste studii, înfățișînd modelul în picioare **, încît îl va putea prezenta în martie la expoziția Independenților. Criticii vor fi astfel reduși la tăcere.

* Tabloul se află astăzi la Barnes Foundation din Merion (SUA).
** Se află azi la muzeul Luvru, ca și celelalte două studii înfățișînd modelul așezat, din spate și din profil.

Mulțumit de felul cum înaintează lucrul, dornic să discute cu prietenii și să le audă sfaturile, iese din izolare. N-are de făcut decît cîțiva pași pînă la Signac, care locuiește acum în imobilul vecin, la numărul 130. Aici, în această clădire din bulevardul Clichy, se adună în fiecare luni pictorii « neo ». Discuțiile sînt mai înflăcărate ca oricînd. Cîtă deosebire între atelierul acesta atît de zgomotos și atelierul lui Seurat, în care întotdeauna domnește liniștea! Neoimpresionismul face noi adepți. Și Charles Angrand a adoptat acum factura divizionismului. Henri-Edmond Cross se arată plin de interes pentru noua mișcare. Un prieten al lui Lucien Pissarro, Louis Hayet, care urmărește de multă vreme experiențele inovatoare, s-a alipit de asemenea grupului, ca și un alt tînăr pictor, Maximilien Luce, care nu desparte arta de convingerile sale politice. Scenele atroce ale represiunii versailleze de după căderea Comunei, la care a asistat pe cînd avea treispre-zece ani, l-au însemnat pentru întreaga viață. Profesează aceleași idei anarhiste ca Signac — cu care curînd se va împrieteni îndeaproape — sau ca Fénéon, și își ia temele din lumea muncitorească.

În schimb tăcerea din atelierul lui Seurat abia de este tulburată de vizitele celor cîțiva divizioniști cărora pictorul s-a hotărît să le arate pînza la care lucrează. Aceștia îl ascultă cum le explică, în « cuvinte ușor pedante » *, felul cum decurge lucrul, de ce trebuia să atace cutare dificultate și cum a izbutit să o rezolve.

Apoi te consulta, îți solicita aprobarea, aștepta cuvîntul care trebuia să-i arate că ai înțeles. **

Prietenii îl ascultă, mirați de fiecare dată de siguranța, de modul « direct și infailibil » în care înfruntă problemele, pătrunde de-a dreptul în miezul lor și le rezolvă, justificîndu-și soluția cu argumente fără replică. *** În asemenea clipe ei uită tot ceea ce în alte împrejurări îi irită la Seurat, răceala, neîncrederea, înfățișarea dis-

* Verhaeren.
** Idem.
*** Relatat de John Rewald.

tantă, trufașă pe care o ia uneori tînărul acesta posomorît.

Nu mai văd în el decît artistul, în care se îmbină strîns și în egală măsură puterea de speculație abstractă și puterea de creație; și nu știu ce să admire în primul rînd: logica pătrunzătoare cu care își dezvoltă teoriile, sau demonstrațiile magistrale pe care le face cu penelul.

IV. PARADA

Știință și răbdare...
Supliciul e sigur.
RIMBAUD

În primăvara anului 1887, grupul neoimpresionist are două ocazii de a se manifesta.

În timp ce Seurat și tinerii săi colegi se pregătesc intens pentru apropiata expoziție a Independenților, Pissarro își alege tablourile pe care le va trimite în luna mai la a șasea expoziție internațională organizată de luxoasa galerie Georges Petit. A primit și el o invitație, și își propune cu îndrăzneală să nu participe decît cu pînze « divizate ». Ele vor putea fi astfel confruntate cu lucrările acelor impresioniști « romantici » care figurează la această expoziție: Renoir, Sisley, Berthe Morisot... Hotărîrea lui Pissarro de a nu expune decît tablouri « divizate » îi nemulțumește atît pe Georges Petit, cît și pe Monet și Renoir. Neoimpresionismul trebuie așadar să dea lupta pe toate fronturile.

Grupul ar fi putut fi reprezentat la începutul anului la o expoziție organizată de Van Gogh la restaurantul La Fourche de pe bulevardul Clichy. Van Gogh socotise, într-adevăr, că-i va putea asocia la această tentativă de expoziție populară pe Seurat și pe Signac, dar auzind de ultimul, Émile Bernard reacționase violent, obligîndu-l să aleagă între Signac și el. În ciuda protestelor lui Van Gogh, Bernard n-a cedat, ceea ce l-a mîhnit din cale afară pe pictorul olandez:

Dragă prietene Bernard. . . , dacă, fiindcă te-ai certat cu un pictor, spui: « Dacă Signac participă la aceeași expoziție cu mine, eu îmi retrag pînzele », și dacă îl ponegrești pe acel pictor, mi se pare că nu te porți așa cum ar trebui să te porți. . . Dacă totuși ți-ai dat seama pînă acum că Signac și ceilalți care fac pointillism fac adeseori lucruri foarte frumoase, ar trebui, tocmai fiindcă v-ați certat, nu să le ponegrești tablourile, ci să le apreciezi și să vorbești despre ele cu simpatie. Altminteri, ești în primejdie să devii părtinitor. . .

Seurat, Signac, și Pissarro s-au dus totuși să vadă expoziția din holul cu geamuri mari al restaurantului, unde sînt reunite lucrări de Van Gogh, Gauguin, Toulouse-Lautrec, Anquetin, Bernard, Koning.
Expoziția Independenților se deschide la 26 martie tot în Pavilionul Primăriei Parisului, pe Champs-Elysées, unde avusese loc, în 1884, prima manifestare a Societății. Seurat, Signac, Dubois-Pillet, Charles Angrand au adunat aici vreo cincizeci de lucrări. Seurat prezintă o *Femeie pozînd în picioare*, șase marine pictate la Honfleur, toate, în sfîrșit, terminate, *Podul de la Courbevoie*, un desen, *Eden-Concert* și 12 crochiuri. Catalogul precizează că *Intrare în portul Honfleur* este proprietatea lui Fénéon iar *Podul de la Courbevoie* aparține criticului Arsène Alexandre. Aceștia le-au primit în dar de la Seurat, care e îndeajuns de generos cu lucrările sale; a mai oferit cîteva și altor prieteni ca, de pildă, lui Gustave Kahn și lui Paul Alexis.
E cel mai mare succes obținut vreodată de Societatea Independenților. Mii de vizitatori se îndreaptă către Pavilionul Primăriei Parisului.
Criticile virulente din presă la adresa divizioniștilor sînt, de data asta, o excepție. Atacul cel mai vehement vine din partea lui Huysmans. Acesta laudă marinele lui Seurat, unde află, spune el « sub cerul care se întinde cît vezi cu ochii, toropeala unui suflet împăcat cu toate »; socotește, în schimb, că metoda își pierde din eficacitate cînd este exploatată de alți pictori: astfel, pictura lui Angrand « reprezintă o caricatură a tacticii punctului », Dubois-Pillet și Signac — care, «nebun după culoare, pictează tîrgul Asnières de parcă, ar picta Marsilia » — și-au pierdut, de cînd « pigulesc »

tonurile, calitățile de odinioară. Și, lucru și mai trist, la Seurat, ca și la ceilalți, toată « joaca asta de a punctul », toate aceste « împletituri cu ochiuri minuscule », toate « mozaicurile astea din puncte colorate », exclud umanul, așa cum se poate remarca în *La Grande Jatte*. Seurat merge pe un drum greșit.

Jupuiți-i personajele de puricii colorați care le acoperă, și dedesubt nu veți găsi nimic; nici suflet, nici idei, absolut nimic. În aceste trupuri, care nu există decît prin contururile lor, sălășluiește nimicul... Mise teamă, exclamă Huysmans, că am în față o pictură ce se bizuie prea mult pe procedeul tehnic, pe aplicarea sistematică a unei metode, și din care lipsește flacăra luminoasă, viața! *

Dar prietenii lui Seurat veghează. Paul Alexis, Gustave Kahn, Jules Christophe nu mai încetează cu laudele — « o adevărată capodoperă », spune Christophe despre *Femeie pozînd*; « E mult mai bun decît vicleana *La Source (Izvorul)* a bătrînului Ingres »** — în timp ce F.F. compune un nou și important articol despre neoimpresionism pentru *L'Art moderne*, în care va lăuda și el tabloul *Femeie pozînd*: « Ar face cinste, scrie el, chiar și celor mai vestite muzee ».
Fénéon discută în prealabil articolul — așa cum făcuse și cu cel precedent —, cu Pissarro, care-i recomandă mai cu seamă « să nu uite să vorbească în primul rînd de Seurat cînd va arăta cine a inițiat mișcarea științifică ». În textul său, « Regele » — așa l-au poreclit prietenii pe F.F. — îi răspunde lui Huysmans, fără a-l cita. Dealtminteri, lui Seurat i s-a adus de atîtea ori acuzația că personajele sale au o atitudine țeapănă, încît Fénéon, nemaiputînd eluda această critică, răstoarnă obiecția:

Neoimpresioniștii se străduie să sintetizeze peisajul, fixînd acel aspect definitiv care să perpetueze senzația... În scenele lor cu personaje întîlnim aceeași fugă de accidental și tranzitoriu. Iată de ce unii critici amatori de anecdote se află în mare suferință. Ni se arată niște manechine, spun ei, nu oameni. Acești critici nu s-au plictisit încă

* *La Revue indépendante*, aprilie 1887.
** *Journal des Artistes*, 24 aprilie 1887.

de portretele Bulgarului, care par să întrebe: Ghici ta ce mă gîndesc? Nu suferă cînd văd pe peretele camerei lor mutra unui domn a cărui locvacitate se eternizează într-o clipire de ochi vicleană, sau zig-zagul unui fulger, care de ani de zile stă să se abată asupra lor?
Aceiași critici — continuă Fénéon — compară cu obișnuita lor perspicacitate, tablourile neoimpresioniștilor cu tapiseria și mozaicul, contestîndu-le valoarea. Chiar întemeiat, argumentul nu ar însemna mare lucru; dar el este iluzoriu; e de ajuns să te dai cu doi pași îndărăt, și toate acele pică-turi felurit colorate se contopesc într-o masă luminoasă, ondulatorie; factura, putem spune, dispare; ochiul nu mai e solicitat decît de ceea ce este, în chip esențial, pictură.

Articolul care apare la 1 mai, îl tulbură întrucîtva pe Pissarro. Acesta se teme, cum îi scrie lui Signac, ca textul să nu fie « prea agresiv față de bătrînii maeștri ai impresionismului, care vor vedea în el, fără îndoială, multă rea-voință ». Peste o săptămînă, la 7 mai, se inaugurează expoziția internațională de la Galeria Georges Petit, cu care prilej se vor cristaliza neînțelegerile și animozitățile ce-l despart pe Pissarro de tovarășii săi de altădată. Raporturile lor, precare și pînă acum, se înrăutățesc în chip simțitor. Încă de la deschiderea expoziției, Pissarro constată nemulțumit « că și-au bătut joc de el ». În loc să-i grupeze tablourile, i le-au împrăștiat peste tot, « spre a le micșora importanța »; Sisley, care nu întîrzie să-i facă unele confidențe prudente, îl lasă să înțeleagă acest lucru.
Două tabere dușmane se înfruntă. Participanții se aprobă și se dezaprobă reciproc, căutîndu-și aliați. Cîțiva critici se amestecă în ceartă, părînd incapabili să-l laude pe Pissarro fără a denigra în același timp « picturile brutale » ale lui Monet și « operele simpliste » * ale lui Renoir. Intervin în acest scandal chiar și unele resentimente cu totul străine de pictură. La 13 mai Independenții se adună cu prilejul unui dineu; fostul colecționar Ernest Hoschedé, pe care l-a părăsit nevasta cu cîțiva ani în urmă pentru Monet, ia cuvîntul atacîndu-i pe adversarii « punctului », și, bineînțeles, în primul rînd pe Monet. Cu cîteva săptămîni înainte, la 27 martie, într-un articol din *L'Événement*, Hos-

* Jules Desclozeau în *L'Estafette* din 15 mai 1887.

chedé declarase că are « o adevărată slăbiciune » pentru Seurat, șeful « perliștilor ».
« Cîte neplăceri și complicații o să-ți aducă purtarea dumitale atît de curajoasă!, îi scrie Signac lui Pissarro. Noi, tinerii, ne simțim nespus de fericiți și de puternici luptînd sub conducerea dumitale ». Pissarro n-a avut poate nici o dată mai multă nevoie de sprijinul prietenilor săi mai tineri. În zadar îi scrie lui Lucien: « Sînt foarte mulțumit că m-am hotărît să expun, aveam nevoie de această experiență », în zadar, examinînd atît tablourile sale cît și pe cele ale celorlalți participanți, îl asigură că « e o mare deosebire între ele », că e conștient că a « făcut progrese », însăși insistența cu care compară meritele propriilor sale pînze în ulei cu cele pictate de Renoir, Monet, Sisley, însuși interesul cu care primește pînă și cea mai mică dovadă de simpatie, pînă și cel mai mic semn de încurajare, denotă o nesiguranță, o derută.

Seurat, Signac, Fénéon și toată armata tinerilor n-au ochi decît pentru pînzele mele și într-o oarecare măsură pentru cele ale doamnei Morisot; firește, e vorba aici și de o parțialitate legată de lupta noastră. Dar Seurat, care e mai rece, mai logic, mai moderat, nu șovăie nici o clipă să declare că sîntem pe drumul cel adevărat și că vechii impresioniști sînt cu totul depășiți.

Părerea tinerilor săi prieteni îi dă curaj lui Pissarro. Își pune toată nădejdea în ei și citește cu satisfacție scrisorile expansive ale lui Signac: « Formula noastră este sigură, demonstrabilă, tablourile noastre sînt logice și nu făcute la întîmplare ca acelea de la început. Reprezentăm o adevărată mișcare și nu doar cîteva cazuri izolate și distincte . . . ». Spre deosebire de Seurat, Pissarro, ca și Signac, este fericit cînd îi vede pe pictori aderînd la « neoimpresionism ». Toate acestea nu izbutesc totuși decît în chip vremelnic să-i potolească îngrijorarea care-l macină. E drept că dificultățile financiare în care se zbate nu contribuie la liniștea lui sufletească. Nevastă-sa îl cicălește, veșnic nemulțumită. Dar chinul lui își are izvorul în ceva mai profund, mai grav.
Tehnica « punctului » îi îngreunează lucrul. « Muncesc mult, îi scrie el în aceeași toamnă lui Durand-
 Ruel, dar cît de greu merge! . . . N-o să mă crezi cînd

o să-ți spun că-mi trebuie de trei sau de patru ori mai mult timp decît înainte ca să termin o pînză sau o guașă... Sînt disperat, și pe deasupra o duc și foarte greu din pricina situației mele bănești. Dacă sînt mulțumit de mine? Drept să-ți spun, nu!» Nici o dată n-a produs atît de puțin. Înainte de 1885 i se întîmpla uneori să picteze și pînă la patruzeci de pînze pe an, iar în mod obișnuit vreo treizeci; în 1886 n-a putut picta mai mult de cincisprezece, și acum parcă pictează într-un ritm și mai scăzut. Va ajunge oare să termine anul ăsta măcar zece tablouri? Dealtminteri, de vină nu e numai migala cerută de noua sa tehnică. Pissarro nu ar pîndi cu atîta lăcomie aprobarea celorlalți, dacă instinctul său de pictor, de pictor înnăscut, nu l-ar avertiza în chip tainic că merge pe un drum care nu e al lui.

Tablourile sale au pierdut ceva din viața lor concretă. «Metoda mea», spune Seurat, și are dreptate. Metoda aceasta este a lui pentru că îi aparține, spre a spune astfel, organic, pentru că a țîșnit din străfundurile ființei sale, hrănită de acele străfunduri, pentru că totul în această metodă exprimă și este propriul său adevăr, pentru că e încărcată cu tot ceea ce-l face pe artist să fie el însuși. Împrumutînd-o, Pissarro n-a împrumutat decît aspectul ei de suprafață. S-a lăsat înșelat de cuvinte, de încrederea sa în știință, fără să înțeleagă că rigoarea științifică a neoimpresionismului este înainte de toate rigoarea lui Georges Seurat — cîntul profund al unei individualități. Ceea ce lui Seurat i s-a impus ca mijloc obligatoriu de expresie și de creație nu poate fi pentru el decît un procedeu, gol de orice conținut. Parte din tablourile sale au început să fie stîngace, rigide și chiar dezechilibrate în ceea ce privește compoziția sau acordurile de tonuri. Nu se simte la îndemînă pe un teren ce-i este străin. Cu toate că nu vrea să și-o mărturisească, entuziasmul primelor zile a trecut și, deși încearcă să se convingă că e pe calea cea bună, pe calea adevărurilor științifice, în sinea lui blestemă zi și noapte încetineala «metodei». În timp ce expoziția internațională de la galeria Georges Petit e pe sfîrșite — se va închide la 30 mai —, în timp ce Signac se pregătește să plece în obișnuita sa vacanță de vară — are de gînd să se ducă în regiunea Cantal, apoi la Collioure — Seurat își reia lucrul la tabloul *Femei pozînd*. În acest an nu va mai merge pe coasta

Mînecii, căci e silit să facă, între 22 august şi 18 septembrie, un stagiu militar de douăzeci şi opt de zile.
Elaborarea tabloului necesită foarte mult timp deoarece pictorul, departe de a se conforma părerii lui Signac şi a prietenilor din Cercul celor XX, s-a hotărît pentru o execuţie cît mai strînsă, care, reducînd şi apropiind punctele, va putea reda şi mai bine fineţea epidermei. A procedat într-o serie de studii la cîteva prime încercări de o foarte mare delicateţe *.
Pe Seurat îl chinuie de multă vreme şi o altă problemă, aceea a ramei. Eliminînd rama aurită, care nu-i decît « o podoabă în jurul culorii », a utilizat pînă acum rama albă. Dar, chiar şi aşa, rama este « o barieră »; ea « rupe, sfîşie cu o lovitură bruscă acordul armonicelor ». Cu opt ani mai devreme, în 1879, la a patra expoziţie a impresioniştilor, Mary Cassatt îşi încadrase două tablouri în rame colorate, una verde, cealaltă roşie. La expoziţia următoare, în 1881, Pissarro încadrase în violet cîteva aquaforte fixate pe hîrtie galbenă. Şi Gauguin făcuse unele experienţe asemănătoare. Seurat inovează.
Păstrează rama albă, dar o stropeşte cu complementarele culorilor din marginea compoziţiei. În acest fel, armoniile tentelor se vor stinge treptat.
Totuşi nici asta nu-l satisface. În setea sa de absolut, un spirit ca al lui nu va fi niciodată pe deplin mulţumit. Dar un astfel de spirit riscă adesea, luat de şuvoiul propriei sale gîndiri, să se lase tîrît dincolo de ceea ce caută şi să cadă în excese sau în soluţii alambicate. Astfel Seurat ajunge să acorde ramei un rol cu totul neaşteptat. O asociază la subiectul tabloului şi, în funcţie de lumina care scaldă compoziţia venind din faţă sau din spate adaugă pe ramă pete portocalii sau albastre.
Această inovaţie va fi judecată în chipul cel mai felurit. Cei doi Pissarro, tatăl şi fiul, iau, pare-se, primii cunoştinţă de ea. La începutul lui iunie, Lucien, care locuieşte de cîtăva vreme la Paris, — pentru a-i ajuta pe ai săi, a intrat ca funcţionar într-o casă de cromolitografie

* După Henri Dorra, un examen microscopic al schiţei *Femeie pozînd în picioare* duce la convingerea că unele puncte — cele cu care a fost pictată gura modelului — au fost aplicate cu un fir de păr. « Microscopul ne arată, notează pe de altă parte Germain Bazin, că micile tuşe nu sînt juxtapuse, ci dispuse în mai multe straturi şi legate între ele ca ochiurile unei împletituri. »

din strada du Cherche-Midi — discută mult cu Seurat despre ramele colorate. Ceva mai tîrziu, pe data de 15, se duce și Camille Pissarro la atelierul lui Seurat. Rama tabloului *Femei pozînd* îl entuziasmează.

*O să fim siliți să facem același lucru, îi scrie el lui Signac. Tabloul arată cu totul altfel într-o ramă albă sau mai știu eu cum. Numai acest complement indispensabil poate pune cu adevărat în evidență ambianța luminoasă sau întunecată. Voi încerca și eu să fac la fel; nu voi expune, bineînțeles, se grăbește să adauge Pissarro, decît după ce prietenul nostru Seurat va fi făcut cunoscut, și pe bună dreptate, că ideea îi aparține.**

În cursul lunii iunie Seurat primește vizită după vizită. Într-o dimineață, Verhaeren, care se află la Paris, urcă la atelierul pictorului, și, pentru prima dată, în fumul țigărilor și al pipelor ce-i învăluie într-o « atmosferă intimă », « stinghereala pe care o simt unul față de celălalt se risipește ». Seurat, împăcat pentru o clipă cu sine, își amintește de primele sale încercări, de ucenicia la Lehmann, de împrejurimile orășelului Asnières, « unde lumina e mai catifelată și mai minunată » decît oriunde, de « existența lui, pe care însăși arta o împarte în două », cu săptămînile de vară consacrate peisajelor alternînd cu lunile de iarnă închinate lucrului la un tablou de mari dimensiuni. « Un tablou cu teză? îl întrerupe Verhaeren. — Nu », răspunde Seurat, care nu se oprește la această remarcă și își continuă gîndul.
Reviste, cărți — printre care, fără îndoială, și prima culegere de versuri a lui Gustave Kahn, *Palatele nomade*, apărută recent în librării — se îngrămădesc pe o masă alături de peneluri, de tuburi de culoare, de punga cu tutun. Pe pereți atîrnă, alături de cîteva studii, lucrări de Guillaumin, Constantin Guys, Forain și de afișistul Chéret, « acest Tiepolo pentru galerie », cum îl numește Fénéon, talent mult admirat de Seurat, care, « fermecat de bucuria și de veselia ce se revarsă din desenele sale », încearcă să-i pătrundă tainele meseriei. În liniștea atelierului, vocea pictorului curge potolit.
Dincolo de ziduri, Parisul e cuprins de febră. La 30 mai, generalul Boulanger a părăsit ministerul de război. Popularitatea lui crește amenințîndu-i pe cei de la putere,

* Citat de Adrien Dansette: *Bulangismul.*

hrănită cu una din acele patimi ale mulțimii care seamănă întrutotul cu nebunia dragostei. Eroului cu mustață blondă i se închină cîntece, poze colorate, broșuri, cărți de joc, jucării. Portretul lui poate fi văzut peste tot, pe pipe, pe broșe tricolore, pe monezi de cinci franci vîndute cu trei bani, pe jucării, dintre care una îl slăvește «pe veșnic neobositul general» în termenii următori: «Prin mecanismul construcției sale, această statuetă se ridică cu hotărîre în picioare din orice poziție ai răsturna-o; orice patriot va dori să posede și să dea și altora acest simbol popular al Franței respectate și al Republicii salvate. Pentru a o primi franco, ambalată cu grijă, adresați 1,50 franci etc. *».

La puțină vreme sosește din Belgia Théo van Rysselberghe, împreună cu fiul lui Edmond Picard, Robert. La 1 iulie îl vizitează pe Seurat. A început și el să «divizeze». Deprins să-i audă pe frații săi discutînd probleme științifice sau tehnice — doi sînt arhitecți, al treilea inginer de poduri și șosele, iar cel mai mare un remarcabil fizician avînd la activul său diferite invenții, dintre care cele mai importante sînt în domeniul telegrafiei — era predispus într-o oarecare măsură să adopte metoda neoimpresionismului. A absolvit Școala de Arte Frumoase din Gand și din Bruxelles, și s-a manifestat întotdeauna ca un spirit independent, înclinat către frondă. Pe «domnii Bouguereau et Cie» îi tratează drept «tîrfele artei». Este însă mai curînd înzestrat cu o neobișnuită capacitate de a se înflăcăra decît cu puterea de a crea, cu o mare facilitate decît cu o reală sensibilitate picturală. A suferit și suferă încă influența lui Bastien-Lepage și mai cu seamă pe aceea a lui Whistler, iar despre portretele pe care le tratează astăzi în maniera lui Seurat s-ar putea spune că «seamănă cu un tablou de Whistler executat din puncte» **.

C'est Boulange, Boulange, Boulange,
C'est Boulanger qu'il nous faut.
Oh! Oh! Oh! ***

---

* Citat de Adrien Dansette în *Bulangismul*.

** John Rewald.

*** Boulange, Boulange, Boulange, / Boulanger, și numai el, ne trebuie, / Oh! Oh! Oh!

În seara zilei de 8 iulie, capitala scoate un lung geamăt de dragoste. Mii de oameni năvălesc în gara Lyon vrînd să împiedice plecarea trenului care trebuie să-l ducă pe Boulanger la Clermont-Ferrand, unde guvernul, dornic să scape de acest personaj supărător, l-a numit comandant al corpului 13 de armată. Parizienii cîntă, strigă, se întind de-a curmezișul șinelor. « Viteazul general » va fugi în cele din urmă, pe o locomotivă, învăluit în întunericul nopții . . .
În atelierul său, Seurat lucrează cu rîvnă. Îl vizitează din cînd în cînd Lucien Pissarro sau Dubois-Pillet, pe care superiorii săi continuă să-l persecute: e vorba chiar să fie mutat. «Nu-i lucru de glumă, spune Seurat. Dar asta-i viața!» Într-un text de Verhaeren, *Cîteva note asupra operei lui Fernand Khnopff*, pictorul a citit următoarele cuvinte: « Cred că nu mai e nevoie să adăugăm că factura lui Fernand Khnopff, oricît de minuțioasă, nu se aseamănă întru nimic cu pigulelile, punctulețele și cîte alte împestrițături anapoda ale unor muieruști ce-și zic pictori sau ale unor fabricanți de poze colorate ».
Lui Seurat nu-i vine să-și creadă ochilor. « Fraza asta, îi scrie el în august lui Signac, mă pune pe gînduri . . . Nu mai înțeleg nimic ».
« Nu mai văd pe nimeni », adaugă în aceeași scrisoare. « Vreme blîndă. Pe străzi, seara, țipenie (sîntem, nu uita, în provincie). Ușor spleen ». Aflăm tot aici și o scurtă indicație cu privire la compoziția *Femei pozînd:* « Tabloul ăsta mă ucide. Nu mai înțeleg nimic. Totul îmi iese pe dos. Muncesc ca un rob ».
La 20 august moare Jules Laforgue, măcinat de boală și mizerie. Avea douăzeci și șapte de ani.

Vie ou néant! Choisir. Ah! quelle discipline! *

« Treaba merge din cale afară de încet », îi scrie Pissarro lui Lucien în iulie. Tabloul la care pictează nu înaintează de loc și «totuși, adaugă Pissarro, lucrez la el în fiecare zi . . . S-ar putea să fiu silit să mă întorc la vechea mea manieră ». Nu, Pissarro n-a ajuns să se lepede de neoimpresionism — nu încă —, dar e limpede că a început să caute mijlocul de a lucra mai repede.
Nu trec decît cîteva săptămîni și iată-l hotărît să renunțe

* Viață sau neant! Să alegi! Ce corvoadă!

la metoda care-l paralizează. Nu va mai aplica atît de scrupulos tehnica punctului, dar « va respecta totuși, pe cît îi va sta în putință, după cum asigură el într-o scrisoare din 25 august, legile culorii ». În urma hotărîrii luate, Pissarro încearcă poate un oarecare regret, dar mai cu seamă un sentiment de eliberare, care-l face să-și simtă inima mai ușoară, în ciuda nenumăratelor griji ce-l hărțuiesc. Căci, din păcate, situația bănească a pictorului nu se îmbunătățește cîtuși de puțin.
Nevastă-sa, care-l ocărăște cît e ziua de lungă, făcîndu-l « nepăsător », « indolent », « egoist », socotindu-se mai pricepută în afaceri, crede că va ști mai bine să-i convingă pe eventualii cumpărători. Iat-o, așadar, pornind într-o raită pe la cîțiva prieteni colecționari. Pissarro prevăzuse rezultatele negative ale acestui demers. Totuși nu prea se bucură cînd, la întoarcerea soției sale, află că fostul plăcintar Murer, retras din afaceri la Auvers-sur-Oise, îl consideră « ratat » — în ultima vreme, cînd vorbești despre Pissarro « toată lumea surîde », spune Murer — și că la Paris doctorul de Bellio « a constatat de asemenea că pictorul s-a ratat sau că, în orice caz, i-au scăzut mult acțiunile, căci a greșit peste măsură vrînd să facă — după propria expresie a lui Pissarro — pictură înaintată ».

Iată, deci, cum stau lucrurile: ignoranța, îndoiala, certurile de tot felul ne pîndesc de pretutindeni, și în aceste condiții trebuie să dai opere care să reziste alături de cele ale confraților. Trebuie să facem artă, altminteri totul e pierdut. De aceea, dragul meu Lucien, înfrunt furtuna și încerc să-mi țin cumpătul . . . Fac în sinea mea eforturi cu adevărat eroice ca să-mi păstrez sîngele rece.

La sfîrșitul lunii următoare Pissarro se duce el însuși pentru o zi la Auvers. A aflat că Paul Alexis vrea să scrie un articol despre colecția plăcintarului — cuprinzînd douăzeci și cinci de tablouri de Pissarro —, și se teme ca nu cumva Trublot, a cărui miopie e bine cunoscută, să nu pomenească de părerile dezastruoase ale lui Murer. Ghinionul face ca Trublot, zis și Tru-Tru, să lipsească din Auvers. Pissarro, care ia masa la Murer, are în schimb surpriza să se întîlnească aici cu familia Renoir,
 sosită cu același tren. Nimic mai binevenit decît un

atac, spre a întări o convingere care începe să se clatine.

S-a discutat cu înflăcărare despre punct, îi scrie Pissarro lui Lucien. La un moment dat Murer mi-a spus: « Doar știai foarte bine că metoda punctului e inacceptabilă! » Renoir s-a grăbit să adauge: « Ai renunțat la ea dar tot nu vrei să recunoști că te-ai înșelat! » Furios, i-am răspuns lui Murer că mă lua probabil drept un escroc, iar lui Renoir i-am spus: « Dragul meu, n-am ajuns să mă ramolesc în asemenea hal. Dealtminteri dumneata, Renoir, rătăcești la întîmplare. Eu însă știu bine ce fac! » Atunci au început să-și critice pe cei tineri: Seurat n-a descoperit nimic nou, individul ăsta se crede un geniu etc. Îți închipui cum mi-ți i-am frecat. Credeam că sînt cît de cît la curent cu mișcarea noastră, dar văd că habar n-au de nimic.

În ciuda libertăților pe care și le-a luat față de ortodoxia neoimpresionistă, curînd Pissarro începe iar să se plîngă. « Muncesc mult, dar lucrul merge tare încet! », se vaită el într-una.

Întors de la armată, Seurat se închide din nou în atelier. E obsedat de teoriile lui Charles Henry. Socotind experiența tabloului *Femei pozînd* nu îndeajuns de sistematică în raport cu aceste teorii, Seurat, fără a sta să-și termine această compoziție, începe să lucreze în același timp la un alt tablou — de un metru pe un metru cincizeci — în care își propune să aplice cu cea mai mare strictețe principiile stabilite de savant. Subiectul: o paradă la circul Corvi. De ce o asemenea grabă neobișnuită? S-ar spune că Seurat e chinuit de neliniștea de a ști cît mai repede încotro duce drumul pe care a pornit. Și cu această compoziție, continuă, bineînțeles, să anexeze divizionismului noi domenii. În tabloul *Parada* va trata o temă de « plein air », dar care se petrece noaptea, la lumină artificială.

Lumina artificială prezintă avantajul de a-i lăsa pictorului posibilitatea să aleagă, în condițiile unei relative libertăți, valorile colorate dominante ale compoziției. Procedînd în acest caz mai liber decît cu o scenă la lumină naturală, artistul poate dinainte determina cu precizie efectul — de veselie, de calm sau de tristețe — pe care urmează a-l produce tabloul. De vreme ce valorile colorate nu se găsesc în acord deplin decît cu linii avînd o

anumită direcție, ele hotărăsc la rîndul lor alegerea direcției acestor linii; arhitectura, ritmul compoziției le sînt așadar subordonate.

Vrînd să se verifice prin experiență, Seurat va exploata din plin aceste posibilități.

« Panateneele lui Fidias, îi va spune el lui Gustave Kahn, erau o procesiune. În tabloul meu, ca și pe acele frize, vreau să-i fac pe moderni să se perinde în ceea ce au ei esențial . . . » Dorind să confere acest caracter compoziției *Parada*, nu alege, pentru a înfățișa scena de bîlci, culorile calde care ar exprima veselia, însuflețirea zgomotoasă; fixează, dimpotrivă, coloritul general al pînzei în sectorul rece al albastrului și violetului.

« Decupează » apoi pînza matematic, conform principiilor lui Charles Henry. Punerea în practică a acestor principii îl determină să suprime adîncimea. Încă în *Femei pozînd*, deși modelul se află în unghiul format de intersecția a doi pereți, pictorul fusese silit să « zdrobească » a treia dimensiune. Ignorînd iluzia perspectivei, pînza, pe care se înscriau arabescurile compoziției, își regăsea realitatea sa de suprafață cu două dimensiuni. De la realismul stilizat al tabloului *La Grande-Jatte*, Seurat trece astfel la un irealism cu efect decorativ. Poate tocmai lucrul acesta îl tulbură, făcîndu-l atît de nerăbdător să purceadă la o încercare hotărîtoare. Mai puternică chiar decît dorința de a ști unde-l duc teoriile sale este poate nevoia de a-și domina îndoielile, de a-și potoli neliniștea pe care pare s-o trădeze graba sa de a începe să picteze *Parada*.

În *Parada* adîncimea și perspectiva sînt cu desăvîrșire negate. Mărginită în partea de sus de flăcările galbene ale unei rampe cu becuri de gaz iar în partea de jos de un rînd de spectatori, compoziția se desfășoară ca o friză plată, împărțită în două de un personaj cu scufie ascuțită, cîntînd din trombon, care se află pe o estradă, exact în centrul tabloului. La dreapta, văzuți din profil, directorul circului și un clovn. Ceva mai la o parte, la stînga, văzuți din față, trei muzicanți, așezați exact la aceeași distanță unul de celălalt. Poziția personajelor și a obiectelor este dictată de geometria riguroasă a operei. Armoniile de ton, de tentă și de linie care *fac* tabloul există în sine. Seurat a pătruns în zona picturii pure. Ar putea suprima subiectul. Subiectul e doar un

simplu pretext, un punct de plecare pentru o creație care ascultă de propriile sale legi — o abstracție. Teoriile lui Charles Henry au grăbit evoluția lui Seurat. Pînă atunci tablourile sale imobilizau viața, o făceau să amorțească într-un somn al veșniciei, dar, totuși, o reflectau. Cu *Parada*, pictorul intră într-un alt univers. Opera se desparte de viață, din care nu mai păstrează decît niște simple aparențe reduse la rolul de semne grafice. O nouă aventură creatoare începe. Dar în ce măsură va fi ea oare tot aventura lui Seurat, a lui Seurat omul, a ființei angajate într-un dialog patetic cu viața?

Elle est retrouvée.
Quoi? L'éternité *

ar fi putut exclama Seurat ca și Rimbaud în *Iluminările* sale, pe care Gustave Kahn le făcuse cunoscute publicului cu optsprezece luni în urmă în *La Vogue* **. Dar ceva e pe cale să se sfărîme. Acele imagini încremenite exprimau obsesiile ascunse care hrăneau pasiunea de gheață a pictorului. Viața, dominată, subjugată, cădea în capcana unei arte savante, care o împodobea cu «calmul amăgitor al extazului» ***. Impresia creată de acele opere e atît de puternică, atît de tulburătoare încît un critic se întreba, de pildă, în fața marinelor de la Honfleur: « Ce pictează? O idee? — Un vis, își răspundea același critic, sau mai curînd un spațiu de unde visul își poate lua zborul; dar un spațiu fără ecou, fără nici un fel de cîntec, un spațiu neînsuflețit pentru vecie » ****. Seurat a obținut această victorie stabilind metoda complexă care, controlînd cu strictețe arta de a picta, încremenește lucrurile, mineralizează durata. Or, iată că Seurat, sub influența teoriilor lui Charles Henry, se îndepărtează de lumea lucrurilor pentru a intra în lumea semnelor. Dacă vom examina acum tabloul *Femei pozînd* vom înțelege că el face trecerea între cele două lumi. Și oare nu-și trage farmecul — o, incertitudine a creației! — tocmai din ambiguitatea lui, tocmai din acel

* A fost regăsită. / Cine? Veșnicia.

** Între 13 mai și 27 iunie 1886 Fénéon nota următoarele: « Operă în afara oricărei literaturi, și probabil superioară oricărei literaturi. » (*Le Symboliste*, octombrie 1886).

*** Jules Christophe.

**** Le Fustec, în *Le Journal des Artistes*, 10 aprilie 1887.

echilibru instabil, provizoriu, al unor elemente opuse? Totuși, cum ar fi putut Seurat să nu cedeze atracției pe care teoriile lui Charles Henry trebuiau, în chip fatal, s-o exercite asupra lui? Și ideile se supun ordinei vieții. Un om nu e niciodată stăpîn pe gîndurile lui. Acestea au țîșnit din el, își au izvorul în natura umorilor, a gusturilor, a înclinațiilor sale, în ceea ce este înscris, încă dintru început, în țesuturile și glandele sale; dar mai mult încă, o dată născute, ideile se dezvoltă conform propriei lor forțe de a fi și de a deveni. Tot ce există e fără de sfîrșit. Tot ce se naște cheamă după sine ceea ce se va naște. Seurat, pornind pe calea speculațiilor abstracte, a declanșat un proces ireversibil. Ideile pe care le-a zămislit, îl aservesc, impunîndu-i legea lor de fier. Conform însești logicei gîndirii sale, artistul trebuia în chip fatal, după ce stabilise legile armoniei tonurilor și tentelor, să stabilească și legile armoniei liniilor, urmîndu-l pe Henry după cel urmase pe Chevreul. Dar aceste legi ale armoniei liniilor îl împing pe tărîmul picturii plate, al decorativului, al semnului, tărîm golit de rațiunile care stătuseră pînă atunci la baza picturii lui pasionale. Pe tărîmul acesta nu poate accepta să pătrundă, căci asta ar însemna să se lepede de tot ce reprezintă însăși viața sa și de tot ce o justifică; dar nici refuzul nu e cu putință, căci un atare refuz ar ruina edificiul pe care l-a ridicat. E încolțit din toate părțile!

În opera lui Seurat apare un moment de criză. O criză care anunță poate un eșec. Seurat este prea lucid pentru a nu avea conștiința acestui fapt. Viața se răzbună, căci manifestările spiritului sînt tot o formă a ei.

Cînd, în martie, e inaugurată cea de a patra expoziție a Independenților, pictorul a terminat *Femei pozînd* și *Parada*, tablou în care un spectacol de bîlci, pestriț și zgomotos, a devenit o scenă hieratică, lunară, spectrală: ceremonia, plină de o tristă solemnitate, a nu știu cărui cult necunoscut.

Signac e nespus de fericit.

XX-iștii îi fac în acest an cinstea de a-l invita să reprezinte, împreună cu Dubois-Pillet, neoimpresionismul, la a cincea lor expoziție, care are loc în februarie, la Bruxelles. Le va trimite douăsprezece tablouri: «Tehnica noastră, explică pictorul, devine mult mai pe înțelesul publicului cînd acesta are prilejul să o vadă aplicată

în cît mai multe lucrări, și cu cele mai variate efecte ». Merge el însuși, firește, în Belgia. Seurat nu-l va întovărăși. Signac e nespus de fericit, căci neoimpresionismul face într-una noi adepți, în anii aceștia plini de însuflețire din care se va naște viitorul, ani în care nenumărate forțe contrarii se înfruntă și în care totul, și în toate domeniile, este pus din nou în discuție. Pe plan politic, regimul republican s-a compromis printr-un scandal ce-l atinge pe însuși președintele republicii, Jules Grévy, al cărui ginere, Daniel Wilson, făcea trafic de influență, vînzînd favoruri și avansări și operînd în stil mare în comerțul cu decorații, pe care « Domnul ginere » le desemna cinic prin cuvîntul « tinichele ». Scandalul izbucnește toamna; la 2 decembrie Grévy trebuie să demisioneze. Îi urmează — « Să-l punem pe cel mai prost », se spune că ar fi zis Clemenceau — Sadi Carnot. Folosindu-se de împrejurări, bulangismul va ști să atîțe mînia mulțimii. Un alt scandal are loc în literatură, stîrnit de *Pămîntul*, roman publicat de Zola în ultimele zile ale lui noiembrie. La 18 august, în timp ce acest puternic și sumbru roman apărea în foileton în *Gil Blas*, cinci scriitori proclamă într-un manifest că se leapădă, « scîrbiți », de autorul ciclului *Les Rougon-Macquart*.

Naturalismul este totuși pe cale să-și anexeze teatrul. În acest domeniu, aflat oarecum în letargie, a apărut, într-adevăr, o nouă figură, André Antoine, unul dintre acei oameni care, lipsiți la început pînă și de cele mai elementare mijloace, avînd drept singură armă pasiunea ce-i însuflețește, răsar, purtați de patima lor, cu iuțeala năpraznică a fenomenelor naturale. Tatăl lui Antoine nu avusese decît un vis, visul pe care-l au atîția părinți, acela ca fiul lui să poată duce viața modestă dar tihnită a oricărui individ mediocru. Îl angajase încă de foarte tînăr la un agent de afaceri, apoi într-o librărie. Dar Antoine era posedat de demonul teatrului. La șaisprezece ani, fără bani dar vrînd să vadă cît mai multe piese, avusese ideea cît se poate de simplă de a intra în șleahta plătită să aplaude spectacolele de la Comedia Franceză. Acum, încă din luna martie, montează el însuși piese de teatru și, fiindcă nici acum nu are bani, soluțiile lui au rămas la fel de simple: pentru prima reprezentație a Teatrului liber (așa se numește noul teatru creat de el), neputîndu-și îngădui luxul de a plăti decoru-

rile, a cărat într-un fel de roabă mobilele din sufrageria părintească, pînă la mica scenă din La Butte Montmartre, care avea să uimească întreg Parisul. În septembrie, Antoine se mută în strada Blanche, la numărul 94.

Am de decorat între șaizeci și optzeci de metri pătrați de zid în sala de repetiții, îi scrie el lui Paul Alexis. Asta m-a făcut să mă gîndesc și la ceilalți tineri, cei care pictează sau sculptează adevărate minuni uneori și le țin prin poduri. Vreți să le adresați un apel în publicația dumneavoastră Cri? Pot veni la mine să-și expună tablourile, și cum aici vor circula de dimineață pînă seara tot felul de oameni din lumea mare, expoziția, deși foarte modestă, va fi poate utilă— gîndiți-vă că pe lista mea de abonați figurează acum prinți și milionari. Va fi deajuns ca vreun tablou să le sară în ochi și se vor și grăbi să-l cumpere. Artiștii își vor lua lucrările înapoi cînd vor dori.
Nu-i așa că-i o idee bună? Și că ne va fi, poate, tuturor de folos?

Seurat și Signac, informați de Trublot, au expus la Antoine; tot aici expune și Van Gogh.
Neoimpresioniștii expun de asemenea cu regularitate la sediul *Revistei independente* din strada Chaussée-d'Antin, numărul 11, unde Édouard Dujardin, actualul director al publicației, îi primește îmbrăcat ca un dandy — vestă roșie și cravată albă, pantaloni foarte strîmți, de culoarea « coapsei-de-nimfă-emoționată » * — pe reprezentanții tinerei literaturi simboliste. Toți pictorii din grupul « neo » — numărul lor a crescut: Maximilien Luce l-a convins de virtuțile divizionismului pe prietenul său Léo Gausson, care locuiește la Lagny — se perindă prin acest local. Poți auzi vorbindu-se aici în egală măsură despre subiecte ca diviziunea tonului, versul liber, teatrul lui Antoine sau despre necesitatea anarhiei. Grupul împărtășește entuziasmul lui Signac. Cîțiva dintre membrii săi, cuprinși în căutările lor de o adevărată emulație, se străduie să perfecționeze metoda lui Seurat. Cele mai adeseori o complică în chip ciudat. Hayet stabilește cercuri cromatice comportînd un număr de culori uimitor de ridicat. Gausson ar vrea să extindă

---

* Jacques-Émile Blanche.

legea culorilor complementare dincolo de culorile binare. De asemenea, culorile complementare par să-i rețină din nou atenția lui Signac, căci, împreună cu Angrand, se duce iar să-l vadă pe Chevreul, care trăiește acum retras în pavilionul său din Jardin des Plantes. Dar vai! Bătrînul savant — are acum o sută doi ani — nu mai este în deplinătatea facultăților sale mintale. « Ah! diviziunea luminii! îngaimă el, înțelegînd în sfîrșit despre ce i se vorbește. Ah! da, îmi amintesc, am scris odinioară o broșurică pe această temă. Ah! Sînteți pictori, vizitați-l pe colegul meu de la academie, pe domnul Ingres. O să vă dea el toate lămuririle ». Chevreul cam încurcă datele: domnul Ingres nu se mai află de mult printre cei vii; la moartea lui, Signac avea trei ani. Dubois-Pillet, pe de altă parte, scoate din tezele savantului englez Thomas Young despre interferențele luminoase o teorie a « trecerilor », care-l face să imagineze în domeniul diviziunii un sistem suplimentar de tușe. Chestiunea ramei îl preocupă. Tot el, alături de Signac, e primul care transpune tehnica punctului în negru și alb, umplînd desenele cu o puzderie de puncte, mai mult sau mai puțin apropiate, după densitatea umbrelor. Această febră de a inova, care cele mai adeseori nu duce la nimic, nelăsînd nici o urmă în evoluția neoimpresionismului, stă mărturie despre activitatea inventivă a grupului. O activitate oarecum dezordonată, prin care unii caută poate, conștient sau nu, să se elibereze de influența lui Seurat, devenind la rîndul lor inițiatori. Căci nu-i greu de bănuit că există și pictori care suportă cu greutate tutela, nu atît a omului Seurat — el vorbește atît de puțin! — cît pe aceea a operei și a metodei sale. Pictorii aceștia nu mai vor să se vadă mereu siliți să meargă pe drumurile jalonate de el, și cu o înflăcărare sporită încearcă să îmbogățească neoimpresionismul. Niciciînd n-au fost mai însuflețite discuțiile de la cafeneaua La Nouvelle-Athènes sau de la « ceaiurile » date de Signac. Peste măsură de înfierbîntat, Signac pleacă așadar la Bruxelles în februarie 1888.

Interesul stîrnit de divizionism cu un an în urmă nu a rămas fără urmări. Un pictor din Cercul celor XX, Willy Finch, expune acum tablouri neoimpresioniste, iar Dario de Regoyos face, la rîndul său, deși într-un

chip destul de fantezist, «pictură prismatică», cum o numește el. Din păcate, Théo van Rysselberghe nu participă la expoziție, aflîndu-se într-o călătorie împreună cu Edmond Picard, care are o misiune în Maroc.

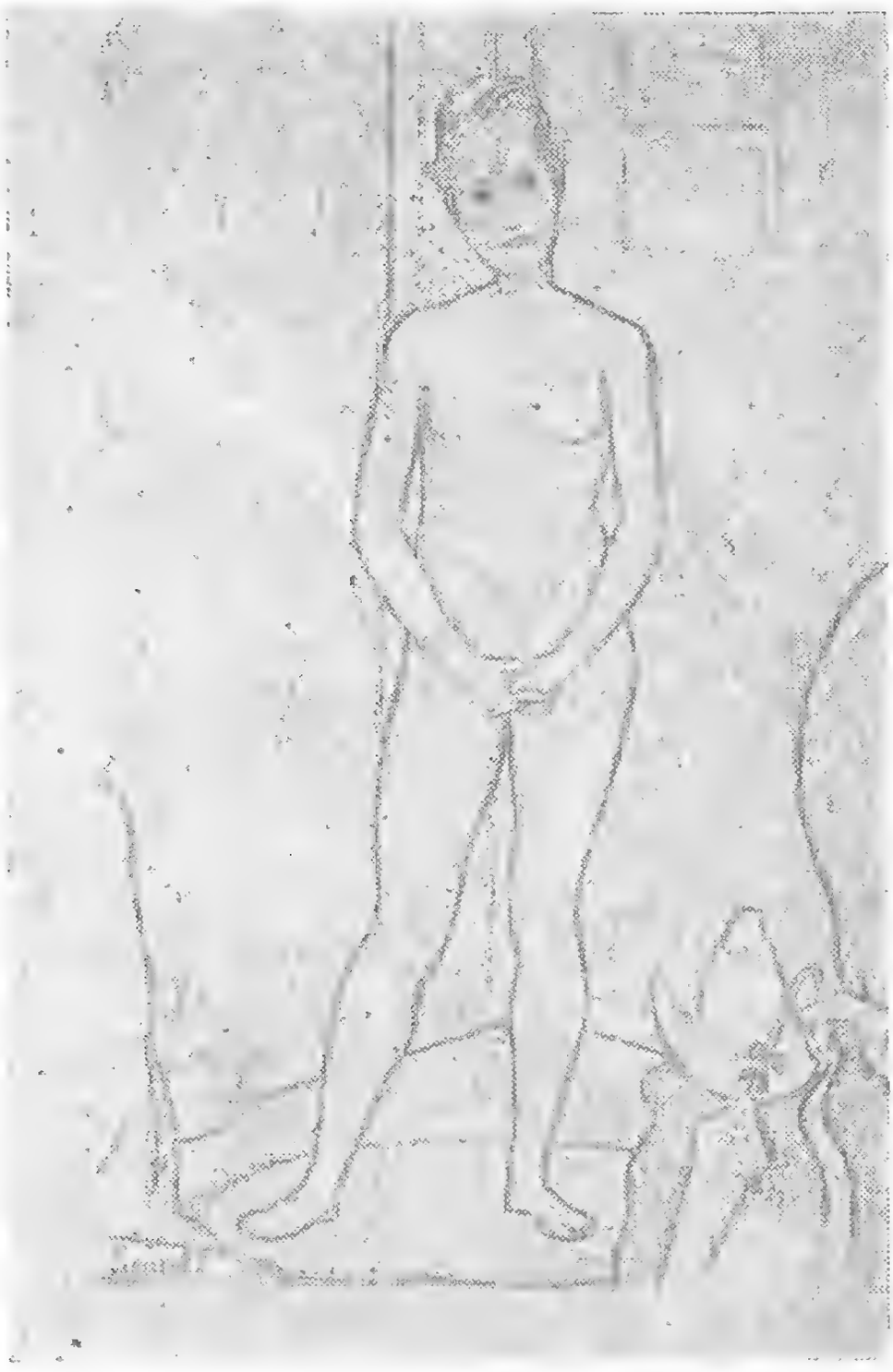

Stimulat de noile adeziuni, zelul lui Signac crește. Le povestește prietenilor belgieni ultimele noutăți în legătură cu Parisul artistic — Monet se află acum foarte «departe de acele marine luminoase ce i-au adus gloria», Renoir «a luat-o razna, pastișîndu-i pe pictorii din secolul al XVIII-lea» — și le dezvăluie cu vehemență tentativele lui Louis Anquetin, pe care XX-iștii au avut nefericita idee să-l invite și care, după ce a făcut pointillism, s-a apucat, împreună cu Émile Bernard, să exploateze o tehnică cu desăvîrșire opusă,

întemeiată pe folosirea unor mari aplaturi, strict delimitate, « cloisonnismul ». Pînă atunci Anquetin nu s-a manifestat încă niciodată public. Cloisonnismul constituie, fără îndoială un atac direct împotriva neoimpresionismului, atac ce-i pare deosebit de primejdios lui Signac, în sensul că pictura lui Anquetin, ca și cea a lui Seurat cu un an în urmă, provoacă numeroase discuții scandalizate. « Publicul o condamnă cu îndîrjire, va scrie Verhaeren în *La Revue Indépendante*. Toate aceste efecte țipătoare de lumină îl înspăimîntă ». Organizatorii refuză chiar să expună cîteva dintre lucrările lui Anquetin.

Signac se bate pretutindeni. Încă din ziua inaugurării expoziției, sub pseudonimul de Néo, îi trimite lui Paul Alexis, pentru cronica sa din *Cri du Peuple*, un articol despre expoziția Celor XX, în care nu uită să-i adreseze lui Dubois-Pillet, și sie însuși, cele mai mari laude: «Nota cea mai izbitoare, și totodată cea mai armonioasă, este dată de tablourile domnilor Dubois-Pillet și Signac . . . » E un text polemic. Signac atacă « bătrînul impresionism cu marile sale calități și marile sale defecte », îi judecă aspru pe Monet, Renoir, Caillebotte, invitat și el de Cercul celor XX și ale cărui pînze, notează Signac cu răutate, « peisaje și portrete rămase în urmă cu cincisprezece ani, amintesc, prin tonurile lor roșiatice, că domnul Caillebotte a fost elevul lui Bonnat », și se răfuiește cu Anquetin: « Domnul Anquetin și-a băgat în ochi cele patru degete de la mînă, și degetul cel mare pe deasupra, ca să dea la iveală ceva ciudat ». Signac salută în schimb cu mare pompă ralierea la neoimpresionism a lui Willy Finch, proaspătul autor, spune el, « al unor opere decisive și voluntare care-l așază printre inovatorii belgieni cei mai de frunte ». Ah! Dacă pictorii s-ar putea lipsi de critici — oameni greu de mînuit! — și dacă și-ar putea compune singuri propriile cronici! Corespondența lui Signac, pe care Tru-Tru o inserează în *Le Cri* din 9 februarie, iscă la Paris oarecare scandal.

Ai stîrnit o adevărată dezlănțuire de ură! îi va scrie Pissarro lui Signac în ziua de 24. Astași mai lipsea! Nuți dai seama că toată povara neoimpresionismului apasă pe umerii

tăi? Pe Seurat nu-l atacă nimeni, pentru că nu le răspunde. Pe mine mă disprețuiesc, socotindu-mă un bătrîn ramolit. Dar pe tine, dumnezeule, știind cum te înfurii, or să te sfîrtece în bucăți.

Propaganda lui Signac își dă totuși roadele. Cînd se întoarce la Paris poate să-l anunțe triumfător pe Seurat că și alți membri al Cercului Celor XX au intrat în rîndurile divizionismului: Georges Lemmen, Anna Boch, fiica unor bogați industriași din La Louvière, care a fost aleasă în grupul Celor XX acum doi ani, precum și Henry van de Velde din Anvers, ai cărui maeștri au fost — lucru îngrozitor! — în orașul său de baștină, Karel Verlat, cel care refuzase să-i fie profesor lui Van Gogh, iar la Paris, Carolus-Duran. « Bătălia de la Bruxelles a fost cîștigată », afirmă în concluzie Signac*.
Dar Seurat, mai închis în sine ca oricînd, nu reacționează nici într-un fel.

La 20 februarie Van Gogh ia trenul către Arles. Înainte de a părăsi capitala, vrînd să-i facă o vizită lui Seurat, pe care-l admiră atît pentru personalitatea cît și pentru opera lui, urcă la atelierul pictorului în tovărășia fratelui său Théo. Seurat lucra probabil în acea zi la compoziția *Femei pozînd*, singura pe care Van Gogh o vede în afară de *La Grande-Jatte*, ce se află atîrnată pe perete. La Arles, cînd va veni toamna cu fantomele ei întunecate, Van Gogh se va simți îmbărbătat de exemplul lui Seurat; și tot el îl va îndemna pe Théo să cumpere operele cele mai importante ale pictorului. « După părerea mea, *Femei pozînd* și *La Grande-Jatte* ar trebui plătite cu cel puțin cinci mii de franci fiecare ».
La începutul lui martie un desen de Seurat este scos la licitație la Hôtel Drouot. Théo îl cumpără prin mijlocirea lui Émile Bernard. Dă pe el — preț derizoriu! — vreo douăzeci de franci . . .

---

* Relatat de John Rewald.

PARTEA A TREIA

TABLOUL NETERMINAT

1888—1891

I. MADELEINE KNOBLOCH

Drumul ce urcă şi drumul ce coboară e unul şi acelaşi.
HERACLIT

A patra expoziţie a Independenţilor se va deschide în Pavilionul Primăriei Parisului la 22 martie, urmînd să se închidă la 3 mai.
În săptămînile ce o preced, Signac se agită peste măsură, străduindu-se să cucerească noi poziţii pentru mişcarea divizionistă.

*Miercurea viitoare are loc întrunirea plenară a Independenţilor, îi scrie el * lui Théo Van Rysselberghe, cu prilejul căreia vor fi numiţi membrii comisiei de plasare. O să facem presiuni electorale pentru ca (neo-)impresioniştii să fie în majoritate. E cu neputinţă să prevezi hotărîrile comisiei de plasare; Seurat, Lucien Pissarro şi cu mine facem parte din ea. Vom face totul spre a apăra interesele prietenilor noştri . . . Fii sigur c-o să urlăm cît or să ne ţină puterile . . . la luptă împotriva tuturor tîmpiţilor, smintiţilor şi ramoliţilor din comitet!*

Independenţii, în tabăra cărora, după cum se vede din scrisoare, lucrurile nu prea merg strălucit, aparţin acum de-a binelea vieţii artistice pariziene. Cîţiva mici negustori de tablouri încep chiar să se intereseze de ei, ca de pildă père Thomas din bulevardul Malesherbes. Ciudat om, père Thomas. Nu pune în vitrină decît

* Scrisoarea, publicată de John Rewald, nu e datată.

tablouri ce i-ar putea scandaliza pe trecători. Dacă cineva îndrăznește să ridice din umeri sau să-și arate dezaprobarea în vreun fel oarecare, Thomas se și repede afară din prăvălie împroșcîndu-l cu cele mai îngrozitoare injurii. Alteori, se mulțumește să întoarcă tablourile cu spatele sau să așeze alături o farfurie cu stridii sau o cutie de sardele care vrea să-i înfățișeze pe membrii juriului academic. Obișnuiții bulevardului Malesherbes se prăpădesc de rîs văzînd asemenea negustorie. Femeile din cartier îi ocolesc însă prăvălioara, știind că père Thomas are și altă ciudățenie: se uită prin ferestruica de la subsol după orice fustă care trece.

«Seurat îl intimida peste măsură», va spune despre el Gustave Coquiot.

Divizioniștii au obținut una din cele cinci săli ale expoziției. Totuși, nu în întregime, căci s-au văzut nevoiți s-o împartă cu cîțiva pictori mai mult sau mai puțin legați de mișcarea impresionistă, ca Van Gogh sau Henri Delavallée, ce i-a fost elev lui Gauguin la Pont Aven, sau, vai! cu Anquetin «cloisonnistul». Pe stofa cenușie care acoperă pereții sălii, ies în evidență lucrările lui Seurat, Signac, Dubois-Pillet, Lucien Pissarro, Angrand, Maximilien Luce, Léo Gausson și Henri-Edmond Cross, care tot nu s-a hotărît să facă pointillism.

Fénéon, într-unul din articolele scrise cu un an în urmă, se arăta mirat de faptul că toate ramele sînt dreptunghiulare deși «pare mai potrivit», spunea el, să circumscrii un peisaj într-o ramă ovală sau circulară *. Dubois-Pillet îi îndeplinește astăzi dorința expunînd o ramă rotundă, vărgată cu violet, care, de altfel, nu-l va mulțumi cîtuși de puțin pe F.F. Acesta nu va aprecia nici inovațiile prea complicate ale lui Seurat în materie de rame colorate.

Fénéon nu pare să aprecieze prea mult nici *Parada*, care, împreună cu *Femei pozînd* și cu opt desene, constituie lotul trimis de Seurat. Găsește că tabloul *Femei pozînd* este de «o supremă și surîzătoare seninătate, ... reprezentînd efortul cel mai ambițios al noii arte», dar rămîne vizibil rece în fața celuilalt tablou, mulțumindu-se să-l califice drept «interesant, întrucît aplică unei scene nocturne o metodă care nu a fost pînă acum

---

127 * *L'Art moderne*, 1 mai 1887.

aplicată decît unor scene desfășurate în plină lumină de zi » *.

Seurat vede limpede că *Parada* e primită cu oarecare stînjeneală. Prietenii îi fac o critică temperată, ocolind termenii jignitori; totuși, decepția lor e lesne de ghicit. « În noua căutare pe care o întreprinde în legătură cu efectele ce se pot obține pictînd la lumina becurilor de gaz, scrie Gustave Kahn, domnul Seurat nu izbutește, poate, să ne dea admirabila și armonioasa realizare din *Femei pozînd*. Trebuie însă să recunoaștem că ținta propusă nu era ușor de atins. » ** Dar pe măsură ce te îndepărtezi de cercul prietenilor, indulgența dispare. Fără a mai vorbi de opoziția neînduplecată a adversarilor, pînă și criticii simpatizanți atacă *Parada*. Gustave Geffroy constată că tabloul « are o înfățișare meschină », că « siluetele sînt stîngace » și că, « din pricina contrastelor neîndemînatice, întreaga compoziție are un colorit șters » ***.

În fața acestor reacții, șovăielile lui Seurat sporesc. E nespus de atent la orice critică. A fost întotdeauna întrucîtva mîhnit că marii pictori din generația vîrstnică, impresioniștii, nu l-au înțeles mai bine, nu l-au încurajat. În împrejurările de față simte poate și mai dureros înțepătura unei vorbe a lui Degas. Cineva din grup, fără îndoială Signac, îl duce pe Degas la Pavilion, în fața tablourilor lui Seurat, unde-i expune vreme îndelungată teoriile neoimpresionismului. Degas pleacă bombănind, străbate sălile expoziției și, deodată, arătînd la întîmplare un tablou, strigă: « De ce n-ar fi ăsta pictorul viitorului? » Tabloul era de Le Douanier Rousseau ****.

Seurat ascultă, cîntărește fiecare cuvînt. Fără să spună nici da, nici nu, dă urmare anumitor păreri. Revine, de pildă, în ceea ce privește ramele, la un procedeu mai simplu, mulțumindu-se să le puncteze în culori complementare, și distruge ramele tablourilor *Femei pozînd* și *Parada*. De asemeni nu va mai expune niciodată *Parada*.

Reușita sau eșecul unui tablou ar avea, la urma urmei,

---

* *L'Art moderne*, 15 aprilie 1888.
** *La Revue indépendante*, aprilie 1888.
*** *La Justice*, 11 aprilie 1888.
**** Relatat de Ambroise Vollard.

puțină însemnătate în sine; dar în evoluția profund voită și meditată a lui Seurat, reușita sau eșecul angajează pe de-a-ntregul destinul operei. Evoluția aceasta este, astăzi, oprită. Înseamnă că s-a înșelat, că se înșeală? Elogiile cu care e primit tabloul *Femei pozînd* nu-l împiedică să-și pună întrebări chiar și cu privire la el. Știe că Signac are unele rezerve și că repetă, cu și mai mare asprime, vechile sale reproșuri: tușele sînt prea divizate în raport cu suprafața pînzei, lucru cu atît mai supărător cu cît compoziția comportă « mari spații goale »; « iată pricina pentru care, spune Signac, o pictură făcută cu atîta măiestrie are o înfățișare . . . mecanică și meschină; . . . părțile colorate uniform fac o impresie neplăcută, . . . ansamblul are o tonalitate cenușie * ». În săptămînile următoare Seurat pictează o replică a tabloului, de format foarte redus — aproximativ patruzeci pe cincizeci de centimetri — pentru a-și putea da seama de temeinicia acestei critici.

Ca și cum ar vrea să se întoarcă la primele izvoare, ca și cum ar simți nevoia să stea iar de vorbă cu locurile care l-au inspirat la începutul carierei sale, se duce în insula La Grande-Jatte, unde începe să lucreze la două peisaje, unul scăldat în lumina soarelui **, celălalt sub un cer înnourat; își va confrunta știința, îndoielile, certitudinile cu acest ținut familiar.

Charles Angrand vine adeseori să picteze alături de el. Cînd sosește prietenul său, Seurat se află de mult în fața șevaletului; abia dește înalță capul, nu se clintește din loc și nici nu lasă din mînă paleta; îl privește doar cîteva clipe, începînd « să-și mai țină ochii pe jumătate închiși pironiți pe peisajul din fața lui », nu pune jos penelul decît pentru a-i strînge mîna lui Angrand, apoi, fără să mai piardă vremea, se așterne din nou pe lucru, tăcut, trăgînd dintr-o pipă scurtă, o « pipă micuță de băiețaș cuminte », spune Angrand.

Derbedeii care, cît e săptămîna de lungă, sînt singurii stăpîni ai insulei, aproape pustie în zilele de lucru, aruncă uneori cu pietre în Seurat. De altminteri, la fel pățesc toți pictorii ce vin aici; cei mai îndrăzneți încearcă să sfîșie pînzele, și uneori chiar izbutesc. E ceea ce i se

---

* *Jurnalul* lui Signac, 28 decembrie 1897.

** Aparține astăzi muzeului Regal de Arte Frumoase din Bruxelles.

întîmplă lui Seurat, care i se plînge unui tînăr scriitor, mare amator de canotaj, Maurice Beaubourg, împreună cu care se întoarce din cînd în cînd seara acasă; un tren cu imperială îi duce de la Asnières la gara Saint-Lazare. « Era un om plin de demnitate, modest și simplu în purtări, va spune Beaubourg despre Seurat; credea în asemenea măsură în necesitatea și în atotputernicia științei și a chimiei artei, încît rămîneam uluit ».
Discuțiile lui Seurat cu Angrand, după o zi de lucru, au un caracter mai tehnic. Cei doi pictori iau bacul de la Artilleur, tocmai de la capătul insulei, și ajung în capitală prin poarta Champerret și bulevardul Villiers. Vorbesc numai despre pictură, despre culorile complementare, despre contrastul simultan. Pe malul Senei au fost sădiți de curînd copaci și Seurat nu mai ostenește îndemnîndu-și prietenul « să vadă bine » cum « vîrfurile lor verzi, profilate pe cerul cenușiu, au o aureolă roză ». În cursul acestei primăveri, ierburile de pe mal, crescînd înalte, ajung să ascundă în parte privirilor lui Seurat barca pe care o pictează în prim planul unuia dintre cele două tablouri.

Deoarece... mi se plîngea de acest neajuns, povestește Angrand, m-am grăbit să-l ajut, cosind iarba, căci sînt aproape sigur că altfel ar fi renunțat la barca din tablou. Totuși nu era sclavul naturii, nu, nicidecum; dar o respecta, nefiind un imaginativ.

Seurat ignorează, sau nu vrea să țină seama de nimic din ceea ce scapă controlului judecății, de nimic din ceea ce nu poate fi aservit gîndirii sale despotice. Imaginația lui e, fără îndoială, săracă, dar el refuză imaginația așa cum refuză emoția sau inspirația, așa cum refuză toate capcanele sensibilității. Puțini pictori au ajuns la o asemenea « viziune de vis » *, la o poezie mai sugestivă și mai plină de vrajă: dar Seurat refuză această poezie, nevrînd s-o recunoască în operele sale. Referindu-se la ceea ce afirmă despre el unii oameni de litere sau critici, îi spune lui Angrand: « Ei văd poezie în ceea ce pictez. Se înșeală: nu fac decît să aplic metoda pe care am descoperit-o ». Romancierul Paul Adam tocmai a scris un articol elogios în care compară personajele

* Gustave Geffroy.

din *Duminica pe insula La Grande-Jatte* cu niște «egipteni defilînd în pioasă procesiune printre stele funerare și sarcofage» *. Literatură! Seurat comentează: «Aș fi pictat tot atît de bine, într-o altă armonie de tonuri, lupta Horaților cu Curiații».

În afara metodei nimic altceva nu mai există. Dacă, pictînd tabloul *Parada*, a apucat-o pe un drum greșit, dacă trebuie să-l considere un eșec, de lucrul acesta nu știința e răspunzătoare. A comis, fără îndoială, vreo greșeală în interpretarea sau în aplicarea ei. Trebuie să iasă din impas cu orice preț. Studiază din nou teoriile lui Charles Henry și le discută cu savantul lor autor, pe care-l vizitează la domiciliul său din Quai d'Anjou. Uneori îl însoțesc aici și cîțiva prieteni. Un tînăr scriitor, protejat al lui Fénéon, Georges Lecomte, din luna mai redactor-șef la *La Cravache*. asistă, zăpăcit de-a binelea, la o asemenea discuție, ce are loc în prezența lui Pissarro.

Domnul Charles Henry le vorbea pictorilor cu creta în mînă, va relata mai tîrziu Georges Lecomte, și discuta cu ei despre artă la tablă. Îmi amintesc și acum o asemenea neagră conversație, la sfîrșitul căreia domnul Charles Henry putea fi văzut stînd chircit în fața unei imense table pe care, în cursul acelei ciudate conworbiri estetice, o acoperise cu ecuații și formule, de sus și pînă jos și din Orient pînă în Far-West. Demonstrațiile lui savante despre lumină — prea luminoase de altfel — l-au lăsat totuși nesimțitor pe Pissarro, profanul prin excelență, artistul îndrăgostit de adevăr și de poezie, interpret emoționat și sincer al propriei sale simțiri. Dar gravul și răbdătorul Georges Seurat, care, în rîvna tinerească, se înflăcărase într-atît în fața acestor teorii încît nu se mai sătura ascultîndu-le, le-a clarificat, exprimîndule într-un limbaj pictural mai limpede, pentru ca și Camille Pissarro să se poată pătrunde de ele. **.

E îndoielnic ca Pissarro să se fi entuziasmat, în acea zi, de teoriile lui Charles Henry. Treptat, pe nesimțite, dar în chip hotărît, el se desprinde de neoimpresionism. Relațiile sale cu Seurat și cu Signac rămîn tot atît de prietenești. Este și se simte tot atît de legat de ei. Dar a pierdut credința.

* *La Vie moderne*, 15 aprilie 1888.

** Georges Lecomte: *Pissarro*, Paris, Bernheim-Jeune, 1922.

Adoptîndu-le teoriile cu aspect științific, a satisfăcut acea parte din el ce să lăsa cucerită de doctrine, de formule, de abstracțiile ideale, dar și-a bătut joc de cea-laltă parte, alcătuită din sensibilitate și din instinct, deschisă doar freamătului vieții, cea căreia îi datorează arta sa, și care acum se revoltă. Atins în forța-i vie de creator, pictorul e lovit parcă de un fel de sterilitate și scleroză. Puținele tablouri pe care le execută au o rigiditate convențională. Unde-i Pissarro cel de odinioară? Grea încercare pentru artistul de cincizeci și opt de ani, prins într-o aventură fără ieșire pentru el. Nu va fi oare în cele din urmă silit, pentru a încerca să se regăsească pe sine, să se întoarcă, după o experiență dezastruoasă, la trecutul de care s-a lepădat? Și cît de neplăcută îi apare, în împrejurarea aceasta, situația sa față de Seurat sau de Signac, cît de penibile animozitățile ce-i opun pe neoimpresioniști vechilor impresioniști, cît de nepotrivite afirmațiile din ce în ce mai agresive ale lui Fénéon, cuvintele sale brutale cu privire la «bătrînii practicieni ai impresionismului», care, spune criticul, «se încăpățînează să-și exercite la întîmplare virtuozitatea lor maniacală, bîiguind cîteva onomatopee ce nu se vor aglutina nici o dată în fraze»! Claude Monet, care expune, în bulevardul Montmartre, la galeria condusă de Théo van Gogh, cîteva marine pictate pe insulele Antibe, se vede tratat cu cruzime de necruțătorul F.F. în următorii termeni: «Fecunditate de improvizator... vulgaritate strălucitoare...»

Théo van Gogh a părut nemulțumit de articolul lui Fénéon, îi scrie în iulie Pissarro lui Lucien; mi-a spus că Monet îi spusese că era de așteptat. O să vezi că toate or să se spargă în capul meu; și totuși, eu nu caut să înveninez lucrurile, ci dimpotrivă, mă străduiesc pe cît e cu putință să-i potolesc și pe unii și pe ceilalți. Totuși nu pot să-mi asum responsabilitatea unor idei care nu sînt ale mele, cu atît mai mult cu cît afirmațiile, deși exagerate, sînt — sau mi se par mie — întemeiate, încheie pictorul.

Signac, mare amator de canotaj — Mallarmé i-a botezat una din bărcile cu pînze, albă, cu prora neagră și ascuțită: *Gulerul scrobit* — mare descoperitor de locuri bune de pictat — anul trecut «a descoperit» Collioure, cu-

rînd «va descoperi» Saint-Tropez —, i-a sugerat lui Seurat să-şi petreacă vara pe coasta Calvadosului, în tîrguşorul Port-en-Bessin, unde el însuşi se dusese trei ani de-a rîndul, în 1882, în 1883 şi 1884, la începuturile carierei sale de pictor.

În micul port de pescari, cu locuitori puţini dar harnici şi paşnici, Seurat, muncind din răsputeri, va experimenta, într-o suită de peisaje, teoriile lui Charles Henry, încercînd să se sustragă de la ceea ce pare să rezulte, la prima vedere, din aceste teorii. Nu vrea să renunţe la nici una din tezele savantului, dar caută să le includă într-un sistem şi mai complex, în care adîncimea şi perspectiva să fie restabilite, fără ca tabloul să-şi piardă valoarea decorativă. Extraordinară prinsoare! Seurat îşi propune astfel dificilul scop de a trata tabloul atît ca suprafaţă plată cu două dimensiuni cît şi în a treia dimensiune a perspectivei.

Pictorul ar putea să-şi acorde libertatea de a interpreta falezele sau cheiurile din Port-en-Bessin, modificîndu-le după voia sa. Dar nu o va face, pentru că el refuză imaginaţia, refuz ce îşi are izvorul în adîncurile firii lui, şi pe care neîncrederea sa în tot ceea ce nu poate fi controlat nu izbuteşte să-l explice pe de-a-ntregul. Pictor, se numără printre acei puţini oameni pe care realitatea îi fascinează într-un chip atît de absolut, încît, aspiraţi de ea, nu mai sînt în stare să o travestească, iar dacă, totuşi, ar încerca s-o facă, cuvintele nu i-ar mai sluji. Pe Seurat nu l-ar mai sluji culorile. De aceea este silit să descopere acele peisaje care răspund întru totul celor dinainte zămislite în mintea lui. Această căutare îl duce adeseori prin locuri foarte greu accesibile *. Pictorul începe să lucreze la nu mai puţin de şase pînze, reprezentînd vederi din port, în timpul fluxului şi refluxului **, intrarea în port ***, podul şi cheiurile **** o fîntînă publică într-o zi de duminică, cu drapele fluturînd în vînt *****, macarale în port

---

* Observaţia îi aparţine lui Henry Dorra.

** Primul dintre tablouri se află la City Art Museum din Saint-Louis (S.U.A.) iar cel de-al doilea la muzeul Luvru.

*** Aflat la Museum of modern Art din New York.

**** Aflat la Minneapolis Institute of Arts.

***** Aflat la Rijksmuseum Kröller-Müller din Otterlo.

În aproape toate aceste tablouri Seurat va ține prinsoarea făcută cu sine însuși. Supune diverse elemente ale acestor marine, pe care le-a construit conform legilor perspectivei, la ușoare deformări, cu scopul de a obține un efect decorativ. Astfel, în *Les grues et la Percée (Macaralele în port)*, nori groși se îngrămădesc deasupra mării în linii șerpuitoare. În *Intrarea în port* umbrele unor nori invizibili aruncă pete rotunde pe întinderea mării. Această trăsătură devine și mai evidentă în *Zi de duminică*, în care Seurat imprimă pînzei drapelelor o linie ondulatorie, care, din punctul de vedere al unui realism strict, ar putea să pară, pe bună dreptate, excesivă; ea corespunde de fapt unei preocupări de exprimare decorativă. Datorită acestor subtile combinații pictorul va reuși să dea marinelor din Port-en-Bessin o îndoită și uimitoare semnificație.

În luna august, în timp ce Seurat muncește cu îndîrjire, are loc un incident.

Signac, care locuiește cu începere din luna iunie pe coasta bretonă a Mînecii, la Portrieux, citește într-o bună zi în ziarul *Paris* un articol de Arsène Alexandre, scris pe un ton destul de neplăcut față de divizioniști, dar care, lucru și mai grav, e aproape injurios la adresa prietenilor lui Seurat:

Seurat, apostolul bobului de linte, cel ce l-a semănat și l-a văzut încolțind, Seurat, omul care știe să tragă din greu, . . . e pe cale să-și vadă contestată paternitatea teoriei sale de către cîțiva critici prost informați și de către niște prieteni lipsiți de scrupule.

Signac se sufocă de indignare. Cunoscînd prea bine susceptibilitatea lui Seurat, este convins că el e marele vinovat. Și, de data asta, Seurat a întrecut măsura. În ciuda prieteniei lor, a respectului pe care i-l poartă, Signac nu poate « lăsa fără răspuns » o asemenea imputare calomnioasă. Îi scrie imediat lui Seurat pentru a-l întreba « dacă fraza a fost inspirată de el », și totodată îi scrie și lui Pissarro, pentru a-i arăta cele întîmplate și a-i face cunoscute sentimentele sale: « Cred că ești de acord că dacă Seurat nu s-ar fi dus să se vaite ca un laș la pieptul lui Alexandre, acest domn n-ar

avea de unde să fie la curent cu invidiile mărunte ale prea bunului nostru prieten ».
Prin curierul următor din 26 august, Seurat îl asigură pe Signac că nu are nici un amestec în această afacere:

Nu cunosc din articolul cu pricina decît fraza citată în scrisoarea ta. Dacă domnul Alexandre mi-ar fi spus: voi scrie cutare lucru, i-aș fi răspuns: dar o să-l superi pe Signac, sau pe Pissarro, sau pe Angrand, sau pe Dubois. Eu nu vreau să supăr pe nimeni. Nu i-am spus niciodată nimic altceva decît ce-am gîndit întotdeauna: cu cît vom fi mai numeroși, cu atît vom fi mai puțin originali; iar în ziua în care toți vor aplica tehnica noastră, ea nu va mai avea nici o valoare și lumea va începe să caute altceva, lucru ce se întîmplă încă de pe acum.
E dreptul meu să gîndesc și să spun asta, de vreme ce n-am pictat așa cum pictez decît pentru a găsi ceva nou, o pictură care să-mi aparțină.
Iată tot ce-am putut să-i spun. Cît despre începutul frazei, e probabil o aluzie la un articol din Le Matin, *unde sînt tratat drept elev al lui Pissarro... Asta însă nu admit, pentru că e inexact. S-ar putea să-l fi arătat.*

Seurat adaugă că s-a întîlnit ultima oară cu Arsène Alexandre acum mai bine de un an, amintindu-i totodată lui Signac că expun alături, «într-o sală specială, lucru pe care nu l-aș face, precizează el, dacă aș gîndi despre *prietenii* mei așa cum îți închipui tu ». Pe marginea scrisorii, un ultim comentariu: «Doar știi că n-am obiceiul să vorbesc mult ». Această discuție epistolară n-ar prezenta, la urma urmei, prea mare interes, dacă n-ar avea o consecință la care Signac e limpede că nu s-a așteptat. Indignarea lui Signac îl îndeamnă pe Pissarro la confidențe, făcîndu-l să treacă peste toate șovăielile și scrupulele sale. Are în sfîrșit prilejul de a se elibera de tulburarea pe care i-o pricinuiește experiența sa ratată, de a rupe cu o situație apăsătoare și echivocă. « Dacă Seurat a pus într-adevăr la cale acel articol, scrie el, încep să cred că a înnebunit ». Dar Pissarro nu rămîne numai în domeniul ipoteticului, ci continuă:

Cum, nu-i oare de ajuns că, de la bun început, am luat cele mai mari precauții spre a-i lăsa lui Seurat toată gloria

de a fi avut primul în Franța ideea de a pune în practică știința aplicată la pictură, lucru pe care l-am afirmat în fața lui Fénéon, a lui Durand-Ruel, și a tuturor acelora ce s-au ocupat de noua pictură? Astăzi ar vrea să fie singurul ei proprietar!... E absurd!... Ce-ar fi, dragul meu Signac, dacă i-am da lui Seurat un brevet de inventator, de vreme ce asta-i măgulește orgoliul...

Și iată-l pe Pissarro atacînd miezul problemei, al propriei *sale* probleme:

La urma urmei, arta nu constă numai din teoria științifică. Dacă Seurat n-ar avea decît acest merit, îți mărturisesc că m-ar interesa prea puțin. Oare nu se pot face capodopere numai în alb și negru? Și dumneata, dragul meu Signac, îți închipui cumva că asta e caracteristica talentului dumitale? Din fericire nu. Nu te lăsa influențat de toate trăncănelile astea; fii calm, vezi-ți în liniște de lucru, și lasă-i pe invidioși să urle. Ai tot ce-ți trebuie ca să faci artă...

Signac citește fără îndoială aceste cuvinte cu cea mai mare uimire. Dar Pissarro nu se oprește aici. Suferind de luni întregi chinul a ceea ce pentru el s-a arătat a fi o povară de neîndurat, străduindu-se din greu să-l urmeze pe Seurat pe cărări prea anevoioase, ar putea să spună adevărul: că aceste cărări sînt prea anevoioase pentru puterile lui, că nu este făcut pentru urcușurile pieptișe, pentru înălțimile sterpe. Dar oamenii își recunosc arareori slăbiciunea, și Pissarro, după ce l-a atacat pe Seurat-omul, îi atacă metoda, arată cît e de primejdioasă, vede în exemplul său și în aspra sa disciplină un pericol, și, simțindu-se dintr-o dată puternic, deoarece, crede el, a aflat în Signac, în mînia lui trecătoare, un tovarăș de schismă, îl îndeamnă plin de înflăcărare să se elibereze de sub crîncena lege, în numele libertății, bineînțeles.

Pentru viitorul artei noastre «impresioniste», continuă el, trebuie neapărat să rămînem în afara influenței școlii lui Seurat. Lucrul acesta l-ai presimțit de altfel și dumneata. Seurat aparține școlii de Arte Frumoase, *e pătruns pînă în măduva oaselor de spiritul care domnește acolo... Să fim atenți, căci în asta stă primejdia. Nu mai e vorba nici*

de tehnică, nici de știință, e vorba de tradiția noastră; trebuie s-o salvăm. Aplică știința, ce aparține tuturor, dar păstrează pentru dumneata darul pe care-l ai de a simți ca un artist cu adevărat liber, *și lasă-l pe Seurat să rezolve niște probleme cărora-și vor avea, evident, utilitatea lor. Astăzi va fi fost menirea. Dar a crea înseamnă mai mult decît atît! spune Pissarro în încheiere. Cine are urechi de auzit, să audă!*

Signac nu mai poate ignora faptul că Pissarro părăsește neoimpresionismul. Micul incident care a prilejuit acest schimb de scrisori * a grăbit hotărîrea celui muncea de multă vreme pe pictorul de la Eragny. Totuși, Pissarro respectă prea mult știința pentru a nu se socoti încă un impresionist « științific ». Renunță însă la pointillism, metodă pe care o va critica de acum înainte în chip deschis. Renoir avea dreptate.

Mă gîndesc mult cum aș putea picta fără să utilizez punctul, îi scrie Pissarro lui Lucien încă din 6 septembrie. Nădăjduiesc că voi găsi ce caut, deși n-am putut încă rezolva problema tonului pur divizat fără duritate... Ce trebuie făcut pentru a obține calitățile de puritate, de simplitate ale punctului și în același timp prospețimea senzației, generozitatea, supleța, libertatea, spontaneitatea artei noastre impresioniste? Iată întrebarea; lucrul mă preocupă mult, căci punctul e meschin, fără consistență, diafan, mai curînd monoton decît simplu, chiar și în tablourile lui Seurat, mai cu seamă în tablourile lui Seurat... Problema mă preocupă foarte mult, și am de gînd să merg la Luvru spre a vedea cîțiva pictori care mă interesează sub acest raport.

Dezertarea lui Pissarro va fi o mare lovitură pentru Signac. Seurat, în schimb, o va primi cu indiferența cu care primește tot ceea ce nu constituie opera sa. Pentru el opera înseamnă totul. Neabătut, Seurat continuă să urce cărările anevoioase ale muntelui său. Reacția lui Pissarro este, fără îndoială, reacția unui artist ce și-a propus un model prea sever și care nu i se potrivește nicidecum, indiferent de ceea ce crede

* Au fost publicate de J. Rewald

el însuși în această privință. În cazul lui artistul, contrazicîndu-l pe teoretician, nu există decît prin acea spontaneitate, prin acea prospețime a senzației de care e vorba în scrisoarea sa către Lucien, prin adeziunea totală la dinamismul vieții, la ceea ce Seurat vrea să supună, să încremenească într-o veșnică imobilitate. Viața însăși, violentată, protestează prin gustul lui Pissarro.

În aceeași perioadă, printr-o ciudată coincidență, Seurat introduce pentru prima oară cîteva personaje într-o marină, și anume în tabloul început la Port-en-Bessin, *Portul și cheiurile*. În afară de cele cîteva siluete ce se disting în ultimul plan, mai pot fi văzuți, imobilizați în prim plan, un vameș, un copil și o femeie care duce nu se știe bine ce. Imobilizați, încremeniți, într-adevăr. Totuși, aceste ființe omenești sînt aici, spărgînd obișnuita și deplina singurătate a marinelor pictorului. În această împărăție a sa, cufundată într-o inefabilă toropeală, năvălește viața, invadînd marea, coastele și porturile.

Și ca și cum asaltul vieții s-ar fi produs pretutindeni, ca și cum forțele vieții, zăgăzuite, ar fi căutat pretutindeni, acumulîndu-se, exercitîndu-și presiunea, să se răspîndească în libertate, iată că în zilele goale și austere ale pictorului năvălește ceea ce el s-a străduit întotdeauna să supună, să exorcizeze — puterea întunecată care naște și distruge tot ce respiră, într-o proliferare dezordonată, luxuriantă și multiformă, într-un elan orb și victorios.

Cineva va spune într-o zi despre Seurat, referindu-se la discuțiile purtate între artiști, că «li se consacra cu totul atunci cînd nădăjduia să afle în ele idei folositoare pentru pictura sa. Ieșea atunci din tainica lui viață cu rîvna lupoaicei în căutare de hrană, dar nimeni nu-l putea urma în schivnicia sa *.

Formulă frapantă, și cît de exactă! Într-adevăr, cine-ar putea spune — nici chiar Signac — că va fi pătruns vreodată în intimitatea reală a pictorului, că-i va fi cunoscut nu numai ideile estetice, ci și gîndurile și sentimentele de ființă omenească? La suprafață apare, uneori, pictorul; omul, niciodată. De îndată ce pictorul a spus

* Lucie Cousturier.

ce avea de spus, omul se ascunde. Astăzi, totuși, viața sa strecurat în schivnicia lui de nepătruns. În existența lui Seurat s-a ivit o femeie.

Se numește Madeleine Knobloch. Mama ei, originară din Moselle, a venit încă de tînără la Paris. Tatăl e necunoscut. Madeleine are douăzeci de ani. Ar fi greu de închipuit tovarășă mai neașteptată pentru artistul pasionat după speculațiile abstracte. Această femeie întruchipează tot ceea ce-i inspiră lui Seurat repulsie sau groază, tot ceea ce-i motivează ascetismul de creator, tot ceea ce-l silește să dea naștere universului său mineral. De o mare frumusețe, dar foarte mediocră ca intelect, Madeleine Knobloch, alături de cerebralul Seurat, este cu adevărat carnea. Nici o urmă de spiritualitate nu-i înnobilează trăsăturile cam greoaie, nu-i luminează sau întunecă fața grăsuță de muierușcă lipsită de orice gînd. E una dintre acele fete foarte tinere pe care un instinct precoce le închide în strîmtul lor univers feminin și care, în așteptarea bărbatului, își măsoară, de dimineața pînă seara, pieptul și șoldurile. Cu gîtul cărnos, cu umerii rotunzi, cu brațele plinuțe și sînii umflați ce se revarsă din corsetul care-i strînge talia, femelă strălucind în toată prospețimea sa, răspîndește în jurul o atmosferă de pură animalitate. Un trup. Materia care cheamă, care atrage, vie, spre perpetuarea vieții. Da, șeful școlii divizioniste și femeia aceasta fac o pereche ciudată. Viața l-a prins pe Seurat în capcana instinctului.

Dragostea îl îndeamnă pe pictor să abordeze un domeniu nou, acela al portretului. În iarna anului 1888 — 1889 o pictează pe Madeleine pudrîndu-se în fața unei măsuțe de toaletă cu picioarele curbate *. Măsuța, precum și oglinda ovală cu panglici roz, susținută de niște tije de metal răsucite înăuntru, care e așezată pe ea,

---

* Se afirmă de obicei că acest tablou a fost pictat în iarna anului 1889—1890. Cred că se face o greșeală și că ar trebui adoptată data de 1888—1889, indicată de către Signac. Charles Angrand precizează că portretul a fost pictat în atelierul din bulevardul Clichy. Știm însă că Seurat se mută din acest atelier în toamna anului 1889. Madeleine Knobloch este, la acea dată, însărcinată încă din luna mai, lucru ce nu se vede în tabloul pictat de Seurat. Portretul nu poate fi așa dar decît anterior. (Se află astăzi la Institutul Courtauld din Londra).

sînt de un prost gust țipător. Dar, printr-o stilizare abilă, Seurat obține un efect decorativ neașteptat. Are în schimb ciudata idee, la care va renunța pînă la urmă, de a se picta pe el însuși în ultim plan, într-o oglindă cu cadrul de bambus atîrnată pe perete. Arătînd tabloul unui prieten care, firește, nu știe nimic nici despre Madeleine, nici despre dragostea artistului pentru ea, acesta socotește că autoportretul ar atrage batjocura cunoscuților. Seurat șterge atunci propria sa imagine, pictînd în loc un ghiveci cu flori.

Problema înrămării tablourilor continuă să-l preocupe. Fénéon nu fusese de acord cu ideea ramelor colorate și Seurat i-a acceptat critica. Cu portretul lui Madeleine face o experiență nouă, bine primită de F.F., experiență ce nu mai are de fapt nici o legătură cu rama: pe aceasta, «teoretic albă», Seurat se mărginește să indice «complementarele pe care le emit culorile limitrofe». Pictează în schimb, chiar pe pînză, o margine de o tonalitate ștearsă, care face tranziția între tablou și ramă. De acum înainte nu numai că va picta marginea aceasta pe toate noile sale tablouri, dar o va adăuga și la multe dintre vechile sale lucrări, ceea ce uneori îl va obliga — ca în cazul tabloului *La Grande Jatte* — să întindă pînzele pe rame mai mari.

Pentru martie 1889 fusese prevăzută o nouă expoziție a Independenților — a cincea. Totul prevestește însă că ea nu va mai avea loc. În sînul societății spiritele sînt învrăjbite, iar președinții se schimbă unul după altul. Seurat, sătul de toate aceste certuri, propune să se țină în luna decembrie, la cafeneaua Marengo, o întrunire care să ia măsuri pentru îmbunătățirea situației. Inițiativa nu duce la nimic. Expoziția va fi organizată sub un nou președinte — cîteva luni mai tîrziu.

Seurat expune în schimb în februarie, la Bruxelles, unde Cercul celor XX l-a invitat, alături de Pissarro, Maximilien Luce, Cross, Monet, Gauguin...

Acesta din urmă, pe care pînă atunci XX-iștii evitaseră, în general, să-l invite, declară peste tot că are de gînd să facă la Bruxelles «o expoziție serioasă, în opoziție cu punctul». În timpul verii, la Pont-Aven, a precizat o nouă formulă de artă sintetică — în prelungirea cloisonnismului — caracterizată prin aplicarea unor

mari aplaturi de culoare. Şi el, ca şi Seurat, refuză jocurile de lumină şi strălucirile înşelătoare ale impresionismului. Şi el, ca şi Seurat, visează permanenţe. Dar altele sînt mijloacele sale, după cum altele sînt şi motivele sale de a acţiona şi de a se manifesta. Spirit autoritar şi dominator, el aspiră la suveranitatea artistică. De aceea se străduie să anuleze la toţi pictorii pe care-i cunoaşte atracţia exercitată de punct. Divizionismul, pe care nu osteneşte ironizîndu-l sarcastic, e duşmanul ce trebuie doborît. La Pont-Aven, în cercul său de prieteni se fredonează toată vara cîntecele batjocoritoare despre punct. Émile Bernard face nişte poezioare botezate de el *Ripipointillades* (Ripipunctiade) şi inventează un personaj, *Ripipoint* (Ripipunct) — « rîde de punctuleţ » * —, inspirat după Pissarro, pe care prietenii lui Gauguin îl consideră, din pricina « bărbii lungi şi majestuoase şi talentului său venerabil », drept un « apostol militant şi primejdios ** » al divizionismului. Acest personaj, născut dintr-o varză verde şi una roşie, psalmodiază:

En peinture, il faut être sage.
Si vous peignez un paysage,
Restez deux jours planté devant
En vous disant, en vous disant:
Un petit point, avec grand soin,
Deux petit points, trois petit points (bis).
. . . . . .
Aux mécontents qui vont vous dire:
« Ils sont trop ronds », sans un sourire,
Avec emphase, répondez:
« Ils font très bien aussi carrés ».
Car ils font toujours bien de loin,
Les petits points, les petits points (bis). ***

---

* În franceză Ripipoint (rit du petit point) (n. tr.)

** Emile Bernard.

*** Ca pictor trebuie să fii cuminte. / Vrei un peisagiu? Ia aminte: Rămîi vreo două zile holbîndu-te la el, / Şi tot zicînd, zicînd încetinel: / Un punctuleţ, cu mare grijă, / Punctuleţe două, punctuleţe trei (bis) / . . . Invidioşii deţi vor zice, / Cu tonul grav: « Sînt prea rotunde-amice »! / Răspunde-le emfatic de fiecare dată: / « Pătrate de le-aş face, la fel de bine-arată » / Căci bine-ntotdeauna se văd din depărtare, / Micile punctişoare, micile punctişoare (bis). — *Melopeea punctelor, însoţită de sfaturi pentru buna lor folosinţă* în *La Rénovation esthétique*, aprilie 1909.

Gauguin, a cărui ședere la Arles împreună cu Van Gogh va lua curînd sfîrșit în chip dramatic, se pregătește pentru întîlnirea de la Bruxelles. Va expedia Cercului celor XX douăsprezece pînze. Seurat nu le trimite decît șapte: *Femei pozînd, Insula La Grande Jatte pe vreme mohorîtă*, cinci marine și trei desene de la Port-en-Bessin.

Cuprins de febra bulangismului — « viteazul general » candidează la alegerile legislative din 27 ianuarie —, Parisul așteaptă cu nerăbdare și un alt eveniment: în mai va fi inaugurată Expoziția universală, prin care Republica sărbătorește centenarul revoluției din 1789. Sînt doi ani de cînd, în vederea acestei expoziții, inginerul Gustave Eiffel construiește la Champ-de-Mars un turn de metal care stîrnește proteste violente. Trei sute de intelectuali, printre care, alături de Meissonier, Bonnat, Gérome, se află deopotrivă Dumas-fiul și Huysmans, Charles Garnier și Gounod, Maupassant și Sully Prudhomme, au semnat o petiție împotriva proiectului de a ridica acest « turn amețitor de ridicol, ce se înalță peste Paris asemeni unui negru și uriaș coș de uzină ». La începutul lui 1889, Seurat, primul dintre numeroșii pictori care, mai tîrziu, se vor inspira după turnul inginerului Eiffel *, se îndreaptă către Champ-de-Mars pentru a fixa într-o schiță silueta turnului, încă neterminat, dar a cărui construcție a ajuns la al treilea etaj.

Interesul acesta brusc pentru un subiect din actualitate ar fi destul de surprinzător la Seurat dacă n-ar avea o explicație mai adîncă. Dar într-o epocă în care inginerul rivalizează cu arhitectul, ultimul refuzînd să cedeze primului pînă și cea mai mică părticică din domeniul său, turnul Eiffel nu ne apare oare ca un triumf al inginerului și ca un simbol al puterii sale — ca un triumf al calculului științific? Și acest fapt nu confirmă oare, în felul său, ceea ce ambiționează să facă pictorul? Seurat termină schița în ajunul plecării sale la Bruxelles, unde urmează a avea loc banchetul Celor XX. La Paris domnește o atmosferă agitată: se dă bătălia elec-

* Tot în anul 1889 Louis Hayet va picta un tablou înfățișînd *Piața Concorde*, cu turnul Eiffel în ultim plan. Ulterior, turnul va putea fi văzut în operele lui Robert Delaunay, Bonnard, Gromaire, Chagall...

torală decisivă între partizanii și adversarii lui Boulanger. Însuși Signac participă la acest eveniment, făcînd caricatura generalului pentru un manifest ostil candidatului dictator. În preajma lui Seurat, în acel grup compus în majoritatea lui din artiști și scriitori cu simpatii anarhiste, se profesează, lucru de la sine înțeles, un antibulangism necruțător.

Bătălia pare dinainte pierdută. În seara zilei de 27 e neîndoielnic că a doua zi Boulanger va fi stăpînul Franței. Și, într-adevăr, alegerile îi asigură un succes zdrobitor. În timp ce se numără voturile, mulțimea năvălește în centrul Parisului, îngrămădindu-se în piața Madeleine, în fața restaurantului Durand, unde Boulanger, împreună cu statul său major, așteaptă rezultatele scrutinului; o mulțime electrizată, care și-a pierdut mințile, o mulțime străbătută de un freamăt pătimaș, și ale cărei strigăte și ovații urcă în văzduh ca un geamăt de dragoste: « La Elysée! Trăiască Boulanger! » Dar stăpînul, masculul care a trezit instinctul femel al mulțimii, provocînd acel delir, se dovedește a fi doar un actor de operetă. Nu ascultă de rugămințile prietenilor, care-l îndeamnă să răspundă chemării mulțimii și să pornească în marș spre Elysée. Orele trec. Se face noapte. Generalul cere o trăsură și pleacă. « E ora douăsprezece și cinci, domnilor, spune cineva. De cinci minute, bulangismul e pe ducă! »

La Bruxelles, Seurat îi întîlnește din nou pe discipolii săi belgieni. Théo van Rysselberghe se manifestă de data asta cu strălucire. Expune două portrete, executate după principiile divizionismului, unul dintre ele fiind portretul doamnei Edmond Picard. Dar — suferă Seurat o decepție? — atenția publicului se oprește mai puțin asupra neoimpresioniștilor și mai mult asupra lui Gauguin, « care, spune Octave Maus, se bucură de privilegiul de a stîrni un val de rîsete batjocoritoare ».* Este, într-adevăr, un privilegiu; începînd cu Monet și Courbet, cîte celebrități nu și-au făcut debutul — o, Boulanger! — violentînd părerile mulțimii!

În cursul lunii februarie, după întoarcerea lui Seurat la Paris, se ivește un cumpărător pentru *Femei pozînd*

---

* *Salonul de la Bruxelles al Celor XX*, în *La Cravache*, 16 februarie 1889.

și pentru unul din desene. Octave Maus îl anunță pe pictor, întrebîndu-l ce sumă dorește.

Dacă ai putea obține pentru desen șaizeci de franci, aș fi mulțumit, îi răspunde Seurat pe data de 17. Pentru tabloul Femei pozînd *mi-a fost foarte greu să fixez un preț. Mă costă un an întreg de lucru, a cîte șapte franci pe zi; iată la ce sumă se ridică, dacă socotesc așa. Pe scurt, calitatea cumpărătorului ar putea să compenseze diferența de la prețul lui la al meu.*

În ciuda concesiilor făcute de Seurat, afacerea nu se încheie.
În jurul lui Seurat totul se schimbă. De cînd e lumea, nimic nu rămîne neschimbat. Marea omenească e asemeni celeilalte mări, mereu în mișcare, în care Seurat a văzut imaginea de vis a veșniciei. Totul în lumea asta e numai mișcare, nestatornicie, înălțare și cădere, talazuri de ambiții ce se izbesc între ele, valuri ce se rostogolesc unele peste celelalte, în universala aspirație de a fi, și pe care le mătură, în legănarea-i uriașă, timpul. Turnul inginerului Eiffel se înalță către cerul Parisului. Bătrînul Chevreul — are acum o sută trei ani — care se ducea în fiecare dimineață cu trăsura să privească lucrările de la Champ-de-Mars, se stinge la 9 aprilie. Pe data de întîi aprilie Boulanger fuge peste graniță; acest veleitar « a spălat putina, după cum spune unul dintre foștii săi tovarăși, în doi timpi și trei mișcări » *. Signac, în drum spre Cassis, se oprește la Arles, unde îi face o vizită lui Van Gogh, internat la spital după criza din decembrie. În scrisorile pe care i le trimite, încearcă să-i trezească interesul pentru publicațiile lui Charles Henry, despre care F.F. se pregătește să scrie, spre a-i lăuda meritele.

De-acum înainte, notează Fénéon, înarmat cu raportorul și cu triplul decimetru estetic ale lui Charles Henry, cu inima senină și fără prea multe fraze, criticul va înregistra ritmul și măsura culorilor, unghiurilor, liniilor, va scrie un nume, un titlu și cîteva cifre; iar în tabloul alcătuit de domnul Bronislas Zebrowschi pentru primele zece bilioane, cititorul va putea verifica dacă numerele care

* La 30 septembrie 1891 se sinucide la Bruxelles, în cimitirul Ixelles pe mormîntul amantei sale.

simbolizează cutare operă de artă sînt de forma 2 n *sau sînt numere prime de forma* 2 n + 1.

Toate aceste considerații nu-l interesează cîtuși de puțin pe Gauguin. Odinioară, într-o scrisoare adresată lui Schuffenecker, exprimase păreri foarte apropiate de concluziile lui Charles Henry: «Există linii nobile, mincinoase etc.;... există tonuri nobile, altele comune, armonii liniștite, consolatoare, altele care te aținți prin îndrăzneala lor». Iar Gauguin se sinchisește prea puțin de matematici; el anunță reacția ce se va afirma pretutindeni împotriva misticei științei, împotriva cultului materialist al aparențelor, și care va instaura din nou valorile emoției și ale visului, făcînd iarăși simțită prezența invizibilului și a misterului. În străfundurile mării omenești se zămislesc marile vîltori, în învolburarea cărora colectivul absoarbe individualul. Rivalități, patimi, neliniști personale adaugă vîrtejului doar neînsemnata lor spumă. Cu prilejul Expoziției universale Gauguin încearcă să cîștige noi poziții. Pictorii din grupul său și el însuși își vor expune o parte din lucrări chiar în incinta Expoziției, la cafeneaua Volpini. Una dintre ele, o acuarelă de Charles Laval, reprezentînd un peisaj din Martinica, va fi catalogată cu mențiunea ironică: «Aparține domnului Ripipunct».

Dar pe adevăratul Ripipunct nu-l mai leagă de divizioniști decît amintirile. Anul trecut a pictat mai puțin de zece tablouri — toate conștiincioase, mediocre, reci. În februarie, răspunzînd la o întrebare a lui Fénéon, îi mărturisește că încearcă să găsească «mijlocul de a înlocui punctul». Se întoarce la trecutul său. Alții, în schimb, se îndreaptă, socotesc ei, către viitor, adaptînd tehnica lui Seurat la pictura academică. Acum trei ani a existat un precedent. În primăvara anului 1886, cînd a avut loc ultima expoziție a grupului impresionist, un pictor care obținuse cîndva premiul Romei, Albert Besnard, a expus la Salon un portret de factură convențională dar abil combinată cu efecte impresioniste. «Pompierul care ia foc», spusese cu acest prilej Degas, folosind o formulă ucigătoare. Această «îndrăzneală» a făcut oarecare scandal în cercurile picturii oficiale. Scandal profitabil. Cîteva luni mai tîrziu, Pissarro se va înfuria împotriva pseudo-revoluționarului

— « dușmanul nostru cel mai înverșunat, spune el, acela care ne jefuiește, care trece drept șeful nostru, furîndu-ne inovațiile și aranjîndu-le după gustul tuturor netoților ». Iar Degas, plin de dispreț, va spune batjocoritor: « Zboară cu aripile noastre ».

Acum lucrurile se repetă. Cînd, în 1885, cei doi prieteni ai lui Seurat, Ernest Laurent și Aman-Jean, obțin nuseră o bursă de studii în Italia, o împărțiseră cu un tînăr din Toulouse, Henri Martin. De origine modestă, acesta debutase la cincisprezece ani ca vînzător în prăvălia unui negustor de postavuri. Afirma și manifesta o vocație irezistibilă pentru arte, așa încît patru ani mai tîrziu primăria orașului Toulouse îi acordă o bursă pentru Paris. Henri Martin intră astfel în atelierul unui foarte celebru pictor, originar tot din Toulouse, Jean-Paul Laurens. Ne putem însă întreba dacă vocația lui Martin era, într-adevăr, vocația creatorului sau dacă nu-i vorba în cazul său mai curînd de o altfel de vocație, care, de altminteri, este adesea confundată cu prima: cea a succesului. La începuturile carierei sale, în atelierul lui Laurens, pictează nu ceea ce s-ar fi potrivit personalității sale ci ceea ce ar fi putut fi pe placul publicului. Tratează subiecte asemănătoare cu cele ale maestrului său academic, aplicîndu-i rețetele. La Salonul din această primăvară, inovează. Profitînd de dreptul pe care i-l dă titlul de « hors concours » — tablourile sale sînt admise în mod automat, — expune o *Sărbătoare a Federației*, în care a utilizat procedeul punctului, dar numai procedeul, de nimic justificat în această operă concepută într-un spirit strict tradițional. Tabloul provoacă un scandal asemănător cu cel stîrnit în urmă cu trei ani de portretul « impresionist » al lui Besnard.

« Cioclul nostru oficial », « domnul care-i fură pe impresioniști și pe neoimpresioniști », va spune peste tot Signac, plin de furie, și din acea zi îl va urmări fără încetare cu răzbunarea sa pe Henri Martin *.

---

* Jacques Guenne: *Convorbire cu Paul Signac*. Martin s-a apărat susținînd că nu cunoștea la acea dată operele neoimpresioniștilor și nici chiar pe cele ale impresioniștilor, fiind vorba de o simplă coincidență, de « căutări paralele ». « Căutările sale au fost în orice caz din plin răsplătite. La opt ani după moartea lui Seurat, în 1899, Signac va scrie: « Tablourile lui Henri Martin, a căror factură e

Seurat, ca întotdeauna, tace.
În timp ce Salonul — căruia micul scandal provocat de tabloul lui Henri Martin îi adaugă o notă de bun gust, — își desfășoară întreg fastul, în timp ce la poalele turnului construit de inginerul Eiffel are loc zgomotoasa paradă a Expoziției universale — la secția de pictură Henri Martin obține o medalie de aur —, Seurat află de la Madeleine Knobloch că așteaptă un copil.

---

pe de-a-ntregul împrumutată de la neoimpresioniști, sînt acceptate de public, de critică, de comisiile municipale și de stat... *Pointilismul*, cînd îl face el, este admis la muzeul Luxembourg și la Primăria Parisului, în timp ce marele Seurat, inițiatorul *diviziunii* și creatorul atîtor opere calme și pline de noblețe, este încă necunoscut». Henri Martin și-a continuat strălucita-i carieră. În 1917 este ales membru al Academiei de Arte Frumoase, unde îl întîlnește pe Albert Besnard, ales cu cinci ani în urmă, și care în noiembrie 1924 devine membru al Academiei Franceze. La moartea sa, în decembrie 1934, Besnard este celebrat așa cum puțini artiști au fost vreodată. Este socotit un Hugo al picturii și asemuit cu Delacroix. «Aparține aceleiași semințiii de regi», scria cu acest prilej cel mai tînăr dintre colegii săi de la Academia Franceză.

II. PASĂREA NEAGRĂ

Atunci, asemeni unui somnambul,
Fogar se ridică şi intră în mare.
RAYMOND ROUSSEL.

În vara acestui an Seurat stă mai puţin ca deobicei pe coasta Mînecii.
Părăseşte litoralul normand pentru a se duce în regiunea picardă, vizitată de el odinioară în tovărăşia lui Aman-Jean, la invitaţia unui coleg care-i chemase la Rue*. Acum se stabileşte la cîţiva kilometri de Rue, la Crotoy, în golful Somme, unde începe să lucreze doar la două marine, în nădejdea că vor fi gata, dacă nu la întoarcerea sa la Paris, cel puţin la începutul lui septembrie, cînd urmează în sfîrşit să aibă loc a cincea expoziţie a Independenţilor.
Independenţii şi-au găsit un preşedinte dinamic, pe Valton, care le va pune societatea pe roate. Deschisă între 3 septembrie şi 4 octombrie, expoziţia va grupa în localul Societăţii de horticultură din strada Grenelle-Saint-Germain, numărul 84, tablourile trimise de o sută douăzeci de artişti. Seurat şi Signac sînt însărcinaţi să vegheze la buna aşezare a lucrărilor. Ei nu vor reuşi însă, în ciuda ostenelii pe care şi-o dau, să-i satisfacă pe toţi colegii lor divizionişti. Astfel, Louis Hayet, căruia nimeni nu-i poate intra în voie, se va arăta nemulţumit că nu i-au pus tabloul *Place Concorde* într-un loc mai bine luminat.

* Probabil în 1885.

Expozanții, împreună cu cîțiva prieteni ai artelor, se întrunesc la 31 august, cu prilejul unui banchet ce are loc într-un restaurant din Palais Royal. Nici la aceste vesele agape Seurat nu vorbește mai mult decît de obicei. Valton a împodobit cu desene listele de mîncare, iar în friptura de pasăre sînt înfipte steguleţe în culorile Societății — roşu şi albastru. La desert lumea începe să cînte. Le Douanier Rousseau, căruia, ca întotdeauna, i se fac tot felul de farse, intonează sîrguincios şi cu convingere cîteva cuplete.
Inaugurată de consiliul municipal şi de preşedintele acestuia, expoziția atrage însă din prima zi aproape două mii cinci sute de persoane. Hotărît lucru, Valton se arată a fi un organizator desăvîrşit. Sălile sînt împodobite cu plante verzi, draperii, covoare. Doamnelor li se prind în piept buchețele de flori roşii şi albastre. Seurat participă doar cu cele două marine de la Crotoy şi cu una din pînzele pictate la Port-en-Bessin, *Podul şi cheiurile*. Pissarro vizitează expoziția împreună cu Fénéon şi cu Henri de Régnier. Cum era şi de aşteptat, nu apreciază prea mult tablourile divizioniştilor, « cam anemice, spune el, lipsite de vlagă, albe — mai cu seamă cele ale lui Seurat şi Signac ». Bineînțeles, de vină este, după el, « procedeul uniform şi rigid al punctului ». Dar nici F.F. nu se arată prea entuziasmat. I se pare prea vizibil felul în care Seurat aplică în marinele sale teoriile lui Charles Henry.

Spectacolul nu mai este plauzibil, va scrie el în cronica sa *. *Norii concoidali din* Crotoy *nu sînt convingători. Ai dori ca personajele care circulă pe cheiul din* Port-en-Bessin *să fie mai puțin anchilozate. Copilaşul ce rătăceşte pe chei are, e drept, o înfățişare fermecătoare şi plină de adevăr, dar acel presupus vameş precum şi femeia cu vreascuri sau iarbă de mare sînt neverosimili.*

În același articol Fénéon notează că Pissarro a părăsit neoimpresionismul şi că Lucien l-a urmat pe tatăl său în această evoluție — în « aceste fluctuații », cum scrie F.F. Rezervele lui Fénéon nu-l tulbură prea mult pe Seurat. Pictorul are acum certitudinea că şi-a atins scopul,

* *La Vogue*, septembrie 1889, şi *L'Art Moderne*, Bruxelles ,27 octombrie 1889.

că sistemul său formează un tot complet și coherent, aplicabil oricărui subiect. Diferitele condiții și consecințe ale esteticii și ale tehnicii sale sînt în sfîrșit riguros codificate în mintea lui. De altfel, cu prima ocazie, le va face publice, subliniind o dată pentru totdeauna căi aparțin.

În clipa de față are alte griji, de ordin material. E silit să-și caute o nouă locuință; foarte curînd i se va naște copilul.

Află ceea ce dorește lîngă piața Pigalle, în pasajul Elysées des Beaux-Arts, unde avuseseră loc cu doi ani în urmă primele reprezentații ale Teatrului Liber a lui Antoine. Seurat va locui la numărul 39, chiar alături de sala teatrului, ce are numărul 37.

Casa unde se mută e o clădire veche și lipsită de orice farmec, lucru ce-l lasă și acum, ca și în trecut, nepăsător. Anumite rafinamente ale lui Signac, care, de pildă, își leagă cărțile în culori ce se armonizează cu textul — a ales un pergament alb stropit cu aur pentru Rimbaud și Mallarmé, un argintiu-albastru pentru Leonardo da Vinci, violetul, pentru Baudelaire, albastrul și portocaliul pentru Kahn, purpuriul și negrul pentru Tolstoi, un roz cu ape pentru Paul Adam —, îl uimesc fără îndoială nespus de mult. Pentru el o locuință este, în primul rînd, un loc unde poate fi așezat un șevalet. A fost poate în schimb atras de un detaliu din istoria recentă a picturii, evocat de această străduță strîmtă? Urcînd către înălțimile din Montmartre, a putut vedea, la numărul 14, grădina lui Pertuiset, vînătorul de lei, al cărui portret, în picioare, a fost pictat chiar aici * de Manet în 1880.

În perioada în care se mută în noul atelier, Seurat află despre plecarea unuia dintre cei mai buni prieteni ai săi, Dubois-Pillet. De acum înainte neoimpresioniștii nu se vor mai putea bizui pe prietenia, sfaturile și sîrguința acestuia. Arsène Alexandre intervine pentru el la ministerul de război, dar situația lui Dubois-Pillet în garda republicană rămîne la fel de dificilă. Colonelul său continuă să-l hărțuiască într-una, învinuindu-l că, prin pictura sa, ar compromite tagma

---

* Grădina lui Pertuiset a dispărut în 1894, pe locul ei fiind construită biserica Saint-Jean-l'Evangéliste.

din care face parte. Pe scurt, pentru a se lichida o atare situație, s-a recurs la soluția clasică a avansării. Vrînd să-l îndepărteze de Paris pe Dubois-Pillet, l-au făcut șef de escadron și i-au dat compania de jandarmi din La Haute Loire. La sfîrșitul lui noiembrie, pictorul-ofițer părăsește Parisul, plecînd la Le Puy.

Seurat se așterne din nou la lucru, ceea ce nu-i decît un fel de a vorbi, căci nici o dată nu l-a întrerupt. Are intenția să se prezinte la viitoarea expoziție a Independenților — ce se va ține, datorită activității lui Valton, la abia șase luni după cea precedentă, în primăvara lui 1890 — cu un tablou în care va exploata o temă nouă pentru el: mișcarea. Și ce mișcare! Cea mai vie, mișcarea unuia din acele cadriluri îndrăcite, a unuia din acele dansuri deochiate care-i atrag pe numeroșii cheflii la Montmartre.

Le Moulin-Rouge, deschis la începutul lui octombrie, consacră renumele strălucit și scandalos al acestor dansuri. Stelele localului, La Goulue, Valentin le Désossé, Grille d'Égout*, sînt adevărate celebrități. Deși «modernismul» unei asemenea scene de dans nu-i este indiferent lui Seurat, el vede mai cu seamă în acest subiect posibilitatea de a demonstra că metoda sa este în stare să redea la fel de bine mișcarea ca și imobilitatea.

Seurat nu frecventează Le Moulin-Rouge. Nu-l interesează vedetele cadrilurilor. În apropierea locuinței sale, într-un local de noapte de mîna doua din Montmartre, Le Concert de l'Ancien Monde, se produc în fiecare săptămînă dansatoare și dansatori din l'Élysée-Montmartre. În încăperea prost luminată și umedă, duhnind a miresme grețoase, domnește o atmosferă sinistră. Ea îi oferă însă lui Seurat elementele de care are nevoie. Două dansatoare, Coccinelle și La Housarde, și doi dansatori, L'Artilleur și Blondinet, îi vor sluji drept modele.

Pictorul va lucra fără răgaz la noua sa compoziție, pe care o intitulează *Le Chahut (Dansul)*. Tabloul propriu-zis este pregătit prin două schițe și printr-un

---

* Vezi *Viața lui Toulouse-Lautrec* de același autor, apărută în Editura Meridiane în 1967 (n. r.).

studiu de dimensiuni destul de mari *. Departe de a-şi încetini ritmul, Seurat, pare, dimpotrivă, a-l accelera. În cazul său, tensiunea creatoare nu încetează nici o clipă.

Pentru a surprinde mişcarea, elaborează o « combinaţie » de o extremă complexitate, înscriind linii curbe şi drepte într-un ansamblu de o implacabilă geometrie, care determină locul fiecărei componente în parte. În prim plan, sub nivelul scenei, muzicanţi şi un spectator. În ultimul plan, pe scenă, cei patru dansatori ridicînd piciorul drept.

Strădania lui Seurat nu are drept scop numai redarea mişcării. Pictorul vrea totodată, şi lucrul este de asemenea nou la el, să exprime veselia — o veselie factice, pe măsura unui asemenea subiect. Obţine această veselie, atît de potrivnică firii sale, prin alegerea liniilor şi a culorilor. Dar în tablou mai poate fi surprins şi un anume humor. Stilizarea către care tinde artistul şi care-i îngăduie sigure efecte decorative, favorizează de altminteri aluziile caricaturale. Seurat are, neîndoielnic, umor, deşi el apare rareori în pictura sa de pînă acum. Maimuţa cu coadă lungă, pe care o femeie o duce de zgardă, sau trompetistul din *La Grande Jatte*, nu sînt tocmai expresia acestui humor? În tabloul *Dansul*, artistul îşi acordă mai multă libertate, descriind ironic spectatorul cu profil de porc din primul plan, insistînd asupra figurii dulcege a primei dansatoare, asupra înfăţişării de filfizon a dansatorului care-şi bombează pieptul îndărătul ei, sau accentuînd ridicolul panglicilor femeieşti sau a poalelor unui frac fluturate în vîrtejul dansului.

În acest tablou se vădeşte o influenţă, aceea a afişistului Jules Chéret, mult admirat de Seurat. O mare expoziţie a lui Chéret are loc în luna decembrie la Paris. E oare o simplă coincidenţă că Seurat abordează chiar atunci, pentru prima şi ultima dată, domeniul acestuia? Desenează coperta unui roman de Victor Joze, *Bărbatul cu trecere la femei* **. Acest scriitor de origină

---

* Una din schiţe aparţine astăzi Institutului Courtauld din Londra, studiul se află la Albright Art Gallery din Buffalo (SUA) iar tabloul la muzeul Kröller-Müller din Otterlo.

** Schiţa preparatorie a acestei coperţi se află astăzi la Barnes Foundation din Merion (SUA).

poloneză — pe adevăratul său nume Victor Dobrski —, autor foarte citit de romane uşoare, are incontestabil darul de a se pricepe să-i aleagă pe artiştii care-şi vor lega numele de soarta cărţilor sale. După Seurat i se va adresa lui Toulouse-Lautrec şi lui Bonnard: romanul său *Pagina bucuriei* va fi lansat cu un afiş al celui dintîi şi cu o copertă a celui de-al doilea.
Lucrînd cu înverşunare şi fără să-şi îngăduie o clipă de odihnă, lăsînd penelul din mînă doar noaptea tîrziu, din ce în ce mai tîrziu, Seurat continuă neostenit să-şi realizeze opera, ca şi cum ar fi mînat de graba de a ajunge la capătul drumului pe care a pornit, de graba de a oferi ultimele probe ale universalităţii metodei sale, ca şi cum ştiindu-şi dintr-odată ţinta aproape, şi-ar fi sporit, înfrigurat, strădania. Sau poate că... Sau poate că s-a iscat în el un presimţămînt, o spaimă ascunsă ce-l răscoleşte, şoptindu-i taina fiecărei vieţi, cuvîntul Ecleziastului: « Fă neîntîrziat tot ce mîna ta poate face, căci în groapa către care alergi nu va mai fi nici operă, nici judecată, nici înţelepciune, nici ştiinţă ».
Încordarea aceasta ucigătoare a minţii îi abate atenţia de la preocupările obişnuite ale celor din jur. Zăvorît în muncă, merge pe drumul strîmt, înaintînd încet şi anevoie, mai nepăsător ca oricînd la tot ce nu are vreo legătură directă cu opera sau cu gîndirea sa teoretică, operă, gîndire, ce-i aparţin întru totul, operă pe care o construieşte, zi de zi, noapte de noapte, singur, fremătînd de patimă, şi pe care-şi pune pentru veşnicie pecetea, aşa cum faraonii îşi puneau însemnele pe piramidele pe care le înălţau în mijlocul nisipurilor tăcute.
În timp ce Seurat pictează *Dansul* — tablou de un metru şaptezeci pe un metru patruzeci — Signac apără încă o dată culorile neoimpresionismului, alături de Hayet şi de Dubois-Pillet, la expoziţia Celor XX, care are loc la Bruxelles, în ianuarie 1890. Seurat nu ascultă, fără îndoială, decît în chip distrat, povestea acelor zile agitate şi a certei lui Toulouse-Lautrec şi Signac cu unul din Cei XX, Henry de Groux. În urma unor cuvinte jignitoare rostite de acesta la adresa lui Van Gogh, primii sînt cît pe ce să se bată în duel cu el; în cele din urmă de Groux demisionează din grupul Celor XX.

Este oare Seurat mai interesat de neașteptata dezertare a lui Louis Hayet? La 10 februarie acesta îl anunță pe Signac că se desparte de neoimpresioniști:

Cînd m-am pomenit atras de mișcarea impresionistă, înglobat în ea, îi scrie el, am crezut că e vorba de un grup de inteligențe care se ajută reciproc în căutările lor, fără nici o altă ambiție în afară de aceea a artei pure. Am crezut asta cinci ani la rînd. Într-o bună zi au început să apară tot soiul de neînțelegeri care m-au pus pe gînduri, și, tot gîndindu-mă, mi-am amintit trecutul; am văzut atunci că această grupare, pe care o socotisem alcătuită din inovatori de elită, era împărțită în două tabere; unii încercau să inoveze cu adevărat, alții discutau fleacuri cît era ziua de lungă, semănînd zîzanie (poate că nu o fac cu intenție) și neavînd alt țel decît succesul... Toate acestea m-au făcut să-mi pierd orice încredere. Neputînd trăi ros de îndoială și nemaivrînd să sufăr la nesfîrșit aceleași chinuri, m-am hotărît să mă izolez... *

Cîteva zile mai tîrziu, pe data de 16, Madeleine Knobloch naște un băiat. Seurat îl recunoaște, dar nu s-ar putea spune că-și dă prea mare osteneală să-i găsească un nume: pictorul se numește Georges-Pierre; fiul său se va numi Pierre-Georges.
Indiferență? E foarte probabil ca această naștere să-l fi abătut prea puțin pe Seurat de la munca sa istovitoare. « Lucrez ca o locomotivă de pictat », îi scria Van Gogh din Arles fratelui său Théo, cu optsprezece luni în urmă, și aceleași cuvinte i se potrivesc și lui Seurat. Fire închisă, rece, taciturnă, el pare cum nu se poate mai deosebit de pictorul lanurilor de floarea-soarelui, internat în acea vreme în azilul din Saint-Rémy; și totuși, cît de mult îi seamănă în esență, prin ideea sa fixă, prin pasiunea ce-l mînă tot înainte!
Peste o lună, la 20 martie, urmează să se deschidă expoziția organizată de Valton, a șaptea pe care o inițiază Societatea Independenților. Seurat lucrează de zor pentru a termina la vreme *Dansul*. E limpede că vrea să dea o lovitură decisivă, desfășurînd sub ochii tuturor bogăția și plenitudinea artei sale, acum completă. Va expune nu mai puțin de opt tablouri: *Dansul*, por-

* Scrisoare publicată de J. Rewald.

tretul lui Madeleine, pe care-l intitulează *Femeie tînără pudrîndu-se*, cele două peisaje de pe insula la Grande-Jatte, pictate în 1888, și patru marine din Port-en-Bessin. În afară de aceste uleiuri mai trimite și două desene: portretul lui Paul Alexis și cel al lui Signac. Această manifestare personală îi pare cu atît mai bine venită cu cît revista *Les Hommes d'Aujourd'hui*, a cărei apariție va coincide, aproape la zi, cu deschiderea expoziției, urmează a-i consacra un număr.

Les Hommes d'Aujourd'hui este o mică publicație ce apare pe patru pagini. Fiecare număr se ocupă de o celebritate contemporană, al cărui portret în culori figurează pe prima pagină. Textul despre Seurat urmează a fi scris de Jules Cristophe. Pictorul își propune, ca, prin intermediul criticului, să-și precizeze metoda în totalitatea ei. Astfel, orice posibilitate de echivoc va fi pe viitor înlăturată.

Dar vai! În cursul primăverii Seurat suferă numeroase nemulțumiri și decepții, adeseori agravate de importanța pe care le-o acordă el. A fost întotdeauna foarte susceptibil în legătură cu paternitatea metodei sale, dar poate că sentimentul acesta sporește cu cît ținta e mai aproape. Cel puțin așa s-ar părea, căci cu totul neînsemnată e pricina primei dintre aceste supărări, și anume a amărăciunii pe care o încearcă pictorul, citind, într-o zi de la începutul lui martie, numărul pe care tot revista *Les Hommes d'Aujourd'hui* îl publică despre Pissarro, cu puțin înainte de numărul ce urmează a-l prezenta pe Seurat însuși.

Venind într-o seară la el, Charles Angrand îl află peste măsură de mîhnios. Ce-a putut scrie atît de neplăcut Georges Lecomte, autorul articolului despre Pissarro? Îi va fi atribuit lui Pissarro metoda lui Seurat? Nicidecum. Pe pictor îl necăjește și-l înfurie doar următorul fapt: Lecomte a vorbit despre metoda divizionismului «fără să spună cine a inițiat-o». Angrand nu-și poate explica cu mSeurat se poate amărî pentru un lucru atît de mărunt. Încearcă să-și aducă prietenul pe făgașul înțelepciunii, după cum spune el, și, pentru a-i împrăștia gîndurile negre, îl ia la cafeneaua Guerbois. Oboseala excesivă, are, desigur, urmări asupra echilibrului nervos și poate chiar și fizic al acestui mare trup,
155 mistuit, zi și noapte, de un foc interior. Maximilien

Luce face pentru numărul din *Les Hommes d'Aujourd 'hui* portretul din profil al lui Seurat, care ni-l arată slăbit, cu obrajii scofîlciți și năpădiți de barbă, cu pomeții proeminenți, cu urechile prea depărtate de craniu, cu nările străvezii. Luce l-a surprins pe cînd picta la șevalet, punctîndu-și pînza cu un penel lung. Are brațul ridicat, trupul ușor înclinat, ochii pironiți într-un colț al tabloului, într-o încremenire străbătută parcă de undele unui freamăt.

Mai îndreptățit va fi Seurat să se arate nemulțumit de expoziția Independenților și de rezultatele sale. Într-adevăr, ea nu-i aduce nici pe departe satisfacțiile pe care le aștepta.

Totuși, expoziția e strălucită. Și de data asta, Valton se arată a fi un organizator remarcabil. A reunit nu mai puțin de o sută șaptezeci de artiști, printre care mulți noi veniți, ca Guillaumin, Willette sau doctorul Gachet. A izbutit chiar să obțină ca expoziția — care și anul acesta se deschide în Pavilionul Primăriei Parisului — să fie inaugurată de însuși președintele republicii, Sadi Carnot. Contribuția neoimpresionismului n-a fost nicicînd atît de substanțială și de variată. Cîțiva belgieni, Théo van Rysselberghe, Willy Finch, Henry van de Velde, li s-au alăturat prietenilor lor francezi. Este prezent și Dubois-Pillet. Deși se află departe de Paris, nu și-a părăsit colegii: a trimis din Puy opt tablouri, printre care și primul ce i-a fost inspirat de iarna acestui ținut, o vedere pe timp de zăpadă — pictată de la fereastră — a muntelui Saint-Michel-d'Aiguilhe, cu piscul său uriaș de lavă.

Dar contrariu celor nădăjduite de Seurat, atenția vizitatorilor nu se concentrează asupra lucrărilor sale. Pissarro e mai cu seamă cucerit de cele ale lui Van Gogh. Gauguin de asemenea, care-i declară lui Théo că tablourile fratelui său sînt « lucrul cel mai interesant din expoziție ». Cu prilejul vizitării Pavilionului, Gauguin, care-i dușmănește pe Seurat și pe neoimpresioniști, crede fără îndoială nimerit să-și arate și o altă preferință, declarînd teatral în fața unui tablou de Rousseau, poate « portretul-peisaj » intitulat *Eu însumi*, care stîrnește atîtea rîsete: « Iată adevărul, viitorul. . . asta zic și eu pictură! E singurul lucru de aici care merită să fie privit ».

Critica îi este cu totul defavorabilă lui Seurat. *Dansul* suscită atacuri violente.

Avem de a face, pare-se, scrie Le Salut Public, *cu reprezentarea picturală a distracțiilor coregrafice cărora li se dedau clienții de la Elysée-Montmartre. Îți vine să crezi că ai în față unul dintre acele cartoane colorate ce slujesc drept model de broderie pentru papucii de portar. Un lucru mai caraghios nici că se poate vedea.*

La rîndul său, *Le Moniteur de l'Armée*, după ce-și bate joc de « pictura cu strecurătoarea », de « pictorii bobului de linte », exclamă:

Cine n-a văzut tabloul lui Seurat, cu ale sale dansatoare, extatice și punctate, nu știe pînă unde poate merge nebunia omenească.

Cei ce publică asemenea amabilități, sînt, fără îndoială, niște idioți. Dar chiar printre prietenii pictorului există mulți care, deși nu ajung la asemenea exagerări ridicole, rămîn nehotărîți, puțin convinși de noua experiență a singuraticului. Théo van Gogh de pildă, este neplăcut impresionat de stilizările care pun în lumină humorul batjocoritor al tabloului. « Arată foarte ciudat iar ideea nu-i prea generoasă », îi scrie el lui Vincent. Jules Antoine, fratele actorului, nu-și ascunde dezamăgirea.

Sînt nevoit să mărturisesc că opera domnului Seurat n-a constituit pentru mine acea revelație pe care o seamă de conversații prealabile mă făcuseră să o nădăjduiesc. Mi se vorbise de Chéret, dar de un Chéret savant și artist totodată, lucrînd după principii noi și fixe. Domnul Seurat s-a înșelat, căci minunatele afișe ale lui Chéret rămîn, atît în ceea ce privește culoarea cît și desenul, de o mie de ori mai expresive decît opera sa, atît de cenușie, în ciuda diviziunii tonului, și atît de incorectă ca desen, cu toată riguroasa geometrie după care se călăuzește. Pictorul acesta se numără printre cei mai înzestrați din grup... Dar îl sufocă o tehnică prea îngustă, împiedicîndu-l să-și desfășoare în deplină libertate temperamentul, adică singurul lucru cu adevărat interesant în artă.

Fapt încă și mai grav: Fénéon tace, nepublicîndu-și obișnuitul articol. Tăcere pe deplin grăitoare... Signac îi pricepe semnificația mai bine ca nimeni altul cînd primește de la F.F. următorul bilețel:

Expoziția dumitale de la Independenți e splendidă... Nu mai încape îndoială că ești adevăratul cîștigător al acestui Salon. Părerea celor a căror părere te-ar putea interesa: Adam (Vielé), Griffin, Retté, Ajalbert de Régnier etc., era absolut unanimă în ziua vernisajului, și este și acum tot așa.

Nu-și exprimă admirația decît un singur prieten, poetul Gustave Kahn, dar fără nici o rezervă și întărind-o și printr-o dovadă concretă: cumpără *Dansul*.
În numărul consacrat lui Seurat al revistei *Les Hommes d'Aujourd'hui*, care apărea înainte de închiderea expoziției, Jules Cristophe salută *Dansul* cu cîteva cuvinte amabile, dar care au totuși un gust acrișor. «Tabloul înfățișează, scrie el, finalul unui cadril fantezist pe o scenă din Montmartre, unde, alături de partenerii lor parcă dezarticulați, două femei cu mișcări avîntate par a îndeplini riturile sacre ale kampong-ului japonez. Georges Seurat, adaugă Cristophe, știe de ce pictează și desenează astfel. Are o concepție sistematică despre lumină și culoare. Totul la el e logic, chiar prea logic poate».
Apariția revistei îi pricinuiește lui Seurat o nouă decepție. Pictorul se grăbise să-i dea lui Cristophe o notă despre metoda sa, dar acesta nu o interpretează corect, prezentînd elementele notei în chipul cel mai confuz. *Les Hommes d'Aujourd'hui* se consacră, hotărît lucru, prezentării neoimpresioniștilor. După numerele despre Pissarro și Seurat apar în săptămînile următoare două numere omagiale închinate lui Dubois-Pillet și Signac. De fapt, lucrurile se explică în chipul cel mai simplu: revista îi alege pe acești pictori la sugestia lui F.F. Acesta scrie el însuși textul despre Signac. Pictorul și criticul pun la cale împreună un plan ce pare să-i încînte în egală măsură pe amîndoi: primul îi va face celui de-al doilea un portret, dar nu «un portret banal, îi scrie Signac prietenului său, ci un tablou foarte construit, cu linii și culori cît mai savant distribuite.» Sig-

nac lucrează aproximativ doi ani împreună cu Charles Henry, colaborînd la unele lucrări ale acestuia, pentru care face planșe sau grafice, îndeletnicire ce are o influență nefastă asupra picturii sale. Lucrul se vede și în portretul lui Fénéon, ce se profilează, cu o enormă ciclamenă în mînă, «pe smaltul unui fond ritmic de măsuri și de unghiuri, de tonuri și de tente» — după cum anunță titlul pretențios al tabloului.

A vrut Fénéon să-i fie pe plac lui Signac? El, în general atît de precis cînd e vorba de date și cifre, notează în studiul său din *Les Hommes d'Aujourd'hui* — fără să-l citeze pe Seurat — că, «în jurul anului 1885», cîțiva tineri pictori au fost atrași de tehnica divizionismului. Seurat sare în sus, citind *Les Hommes d'Aujourd'hui*; lectura revistei pare să nu-i aducă, număr de număr, decît noi pricini de enervare.

Îi scrie neîntîrziat lui Fénéon pentru a-i atrage atenția asupra «inexactității» pe care a descoperit-o în articolul său. «Protestez, îi spune el, și restabilesc, cu o aproximație de cincisprezece zile, următoarele date». Îi amintește apoi lui Fénéon că, încă de cînd a început să picteze, a căutat «o formulă de pictură optică», că-l citise pe Charles Blanc de pe cînd era la liceu și că *La Grande-Jatte* a fost începută în 1884, în ziua Înălțării Domnului. Signac, adaugă el, nu și-a pictat primele două tablouri divizate — care poartă, de altminteri, dată — decît în martie-aprilie 1886.

«Iată adevărul, spune Seurat în încheiere. Trebuie să recunoști că sînt fapte ce nu pot fi nesocotite și că, chiar de-aș fi un necunoscut, aceasta nu m-ar putea împiedica să exist, eu și viziunea mea».

Seurat scrie scrisoarea pe 20 iunie. La puțină vreme după aceea pleacă în regiunea Dunkerque. Va locui aici toată vara, într-un port mic dar activ, care face comerț cu orășelul învecinat de pe coasta belgiană, Gravelines. Localitatea îi va inspira temele cîtorva tablouri în ulei, socotite astăzi printre cele mai extraordinare din întreaga sa operă. Aceste marine, în care ajunge la o simplificare desăvîrșită, sînt ca o muzică pură; Seurat atinge aici zona marii elocințe a ceea ce este simplu și esențial.

Canalul Gravelines, în fața căruia lucrează aproape tot timpul, îi oferă elementele lineare cu care-și structurează

compozițiile. Mai uimitoare încă decît tablourile sînt, fără îndoială, anumite schițe, care nu mai păstrează decît armonicile propriu-zis picturale: stilizarea formelor devine aici abstracție.

O dată mai mult Seurat e mînat pînă la hotarele acelui tărîm necunoscut în care nu vrea să pătrundă, dar către care îl duce în chip irezistibil logica evoluției sale.

Pasiunea sa creatoare rămîne aceeași. În timpul săptămînilor petrecute la Gravelines execută nu mai puțin de patru tablouri, șase schițe* și numeroase desene pregătitoare în creion.

Pe măsură ce elaborează toate aceste lucrări, revine și asupra problemei « marginei », spre a-i aduce o soluție definitivă. Marginile de tablou pictate de el pînă acum au o tonalitate mai mult ștearsă. Gîndindu-se — după cum îi va mărturisi mai tîrziu lui Verhaeren — că la teatrul din Bayreuth sala este anume lăsată în întuneric pentru ca întreaga atenție a publicului să se concentreze asupra scenei violent luminată, începe să le picteze în culori mai închise. Jules Cristophe n-a greșit, poate, calificîndu-l, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, drept un « cromatist wagnerian ». Bineînțeles, de cum se întoarce la Paris, Seurat se și apucă să picteze aceeași margine întunecată și pe cîteva dintre vechile sale tablouri.

În cea de-a doua jumătate a lui august, în plină perioadă de lucru, îi sosește vestea cu totul neașteptată a morții lui Dubois-Pillet. În cursul unei inspecții la Salettes, pictorul se îmbolnăvise de variolă. Fusese internat la Hôtel-Dieu **. Boala face progrese atît de rapide încît o săptămînă mai tîrziu, pe data de 17, Dubois-Pillet moare în urma unei congestii cerebrale, la mai puțin de patruzeci și cinci de ani. Seurat este adînc îndurerat. Îl stima pe acest bun prieten — « inima lui sinceră », « firea lui cinstită » — urmărindu-i cu simpatie căutările estetice, deși nu era de acord cu concluziile lor.

În lumina orbitoare a soarelui de august, răsfrîntă de cheiul canalului, trece în zbor uriașa pasăre neagră. Cu trei săptămîni în urmă, la sfîrșitul lui iulie, s-a sinucis

---

* Un tablou se află astăzi la Art Institute din Indianapolis, un altul la muzeul Kröller-Müller din Otterlo; două schițe figurează la Institutul Courtauld din Londra și la muzeul Annonciade din Saint-Tropez.

** Cel mai vechi spital din Paris *(N. tr.)*

la Auvers-sur-Oise Van Gogh. Seurat află vestea de la Signac: «Și-a tras un glonte dintr-o parte, care i-a străbătut trupul, înfigîndu-i-se în vintre. A umblat pe jos doi kilometri, pierzîndu-și tot sîngele, pentru ca în cele din urmă să moară la hanul unde locuia». Umbra păsării negre trece o dată și încă o dată, peste cheiuri. Van Gogh era și mai tînăr decît Dubois-Pillet: avea doar treizeci și șapte de ani.
În aceeași vreme, Seurat primește o scrisoare de la scriitorul Maurice Beaubourg, care-i cere cîteva indicații în legătură cu opera și metoda sa. La 28 august, într-o scrisoare lungă, în care nici un cuvînt nu e de prisos, în stilul sec al unui tratat științific, pictorul îi comunică cele mai mici amănunte ale gîndirii sale teoretice, la care nu mai are nimic de adăugat.
Scrisul său mărunt aleargă pe hîrtie:

Estetică:
Arta înseamnă Armonie.

Armonia este analogia contrariilor, analogia elementelor asemănătoare, de ton, *de* tentă, *de* linie, *considerate din punct de vedere al dominantei și sub influența unui eclerai din combinații vesele, calme sau triste.*

Seurat trage o linie.

Contrariile sînt:
în ceea ce privește tonul, unul mai luminos (deschis) pentru unul mai întunecat;
în ceea ce privește tenta, complementarele, adică un anume roșu opus complementarei sale etc. (roșu — verde, portocaliu — albastru, galben — violet);
în ceea ce privește linia, cele care fac un unghi drept.

Seurat trage din nou o linie.

Veselia tonului *e dată de dominanta luminoasă; a* tentei, *de dominanta caldă; a* liniei, *de liniile situate deasupra orizontalei.*
Calmul tonului e dat de utilizarea în proporții egale a tonului întunecat și luminos; al tentei, de utilizarea în proporții egale a dominantei calde și reci; al liniei, de cea orizontală.

Tristețea tonului e dată de dominanta întunecată; a tentei, de dominanta rece; a liniei, de liniile îndreptate în jos.

Seurat desenează două mici schițe cu linii verticale și oblice, care coboară sau urcă de la o orizontală.
Apoi trage din nou o linie și scrie:

Tehnica:
Dat fiind fenomenele duratei impresiei luminoase pe retină, sinteza se impune ca rezultantă.
Mijlocul de expresie este amestecul optic de tonuri, de tente (ale locului pictat și ale culorii care luminează: soare, lampă cu petrol, bec de gaz etc), adică a luminilor și a reacțiilor lor (umbre) conform legilor contrastului, *ale degradării iradiației.*

Urmează un spațiu alb.

Rama este în armonia opusă aceleia a tonurilor, a tentelor și a liniilor tabloului.

Seurat ilustrează opoziția cu două mici schițe. Recitește apoi scrisoarea și o lipește.
Afară, soarele de august aruncă văpăi deasupra mării încremenite.

Şi nu să ştiţi nici ziua şi nici ceasul, căci moartea veni va ca un fur.

SFÎNTA SCRIPTURĂ.

Toamnă. Poate niciodată Seurat şi Signac n au fost mai activi ca acum. Fiecare, bineînţeles, în felul său: Signac, cheltuindu se cu violenţă în exterior. În octombrie, Cei XX l au numit membru al grupului lor. « Să nu vă sfiiţi să mă puneţi la lucru în interesul asociaţiei noastre », se şi grăbeşte el să i scrie lui Octave Maus, rugîndu l să le mulţumească în numele lui Celor XX. La îndemnul său, Independenţii hotărăsc să i consacre o retrospectivă lui Dubois-Pillet cu prilejul viitoarei lor expoziţii. Deşi Signac nu preţuieşte prea mult opera lui Van Gogh — « olandezul, socoteşte el, nu i interesant decît ca fenomen patologic » —, se străduieşte să organizeze şi o retrospectivă a lucrărilor acestuia atît la Expoziţia Celor XX cît şi la Salonul Independenţilor. În paranteză fie spus, iniţiativa nu pare să l încînte pe tînărul Émile Bernard: şi el pregăteşte o expoziţie Van Gogh şi e mînios la culme cînd vede că e pe cale să i se năruie planul din pricina lui Signac, pe care de altminteri îl detestă; în ianuarie, după moartea lui Théo van Gogh, îi sugerează chiar văduvei acestuia « să refuze a şi da consimţămîntul la retrospectiva Independenţilor»*.

* John Rewald. Mai tîrziu, Émile Bernard îşi va atribui gloria de a fi organizat primul o expoziţie Van Gogh. În realitate, expoziţia proiectată de el are loc abia la un an după retrospectiva Independenţilor, în aprilie 1892, la Le Barc de Boutteville.

Seurat, în schimb, își continuă experiențele cu patimă sporită. A început să lucreze la o nouă compoziție, de dimensiuni destul de mari — un metru optzeci și cinci înălțime pe un metru cincizeci lățime — ce va înfățișa o altă scenă în mișcare: evoluțiile unei călărețe pe pista circului Fernando, în fața spectatorilor aflați pe băncile amfiteatrului. E același circ Fernando care i-a atras și pe alți artiști, inspirîndu-i lui Renoir tabloul *Femei jonglînd*, lui Degas tabloul *Lola*, și unde Toulouse-Lautrec a lucrat, cu vreo doi ani în urmă, la aceeași temă, pictînd *Călăreața de la circul Fernando;* ba chiar e cu putință să fie vorba de aceeași femeie, o tînără roșcată, vioaie și plină de nerv, ajunsă din dragoste vedetă a călăriei acrobatice.

Arhitectura noului tablou va fi tot atît, dacă nu chiar și mai complexă ca aceea a compoziției *Dansul*. Pictorul trasează cu albastru pe pînză o plasă de linii ce-i vor îngădui să calculeze cu obișnuita sa precizie locul personajelor și felul cum vor fi dispuse — sînt mai bine de patruzeci — precum și locul și dispoziția decorului. Această complexitate contrastează puternic cu mijloacele, de o economie extremă, utilizate de Seurat, și mai cu seamă cu sărăcia voită a gamei de culori, pictorul mărginindu-se a folosi doar galbenul, roșul și albastru. Seara merge adesea la circul Fernando, pentru a o desena cînd pe călăreață, cînd pe domnul Loyal, cînd ciudata tichie a clovnului pe care-l va înfățișa cu spatele în primul plan al compoziției. Din cînd în cînd, fără îndoială, îl ia cu sine și pe prietenul său Angrand; în orice caz acesta apare în tablou, cu joben pe cap, chiar lîngă pistă, lîngă băncile cele mai de jos, pe care se înșiruie spectatorii.

Împreună cu un tînăr de treizeci și șase de ani originar din Mâcon, Hippolyte Petitjean, proaspăt adept al neoimpresionismului, Angrand este unul dintre vizitatorii cei mai neobosiți ai atelierului lui Seurat. E unul dintre puținii prieteni ai pictorului care știe de existența Madeleinei Knobloch, dacă nu și de cea a copilului. Petitjean se bucură de aceeași favoare. Seurat s-a împrietenit cu acest fost elev al lui Cabanel. E timid, are o privire blajină, și pare foarte înspăimîntat de viață; și poate pe bună dreptate: fiu de negustori, a pornit pe drumul nesigur al artei fără a avea cine știe ce talent.

Dar nu-i deajuns să-i uimești pe cei din satul sau din mahalaua ta: lumea-i uriașă; nu te poți impune decît dacă ești înzestrat cu daruri excepționale. Atracție nesăbuită către năluciri înșelătoare, atracție minunată, căci altminteri cum de s-ar îngrămădi o asemenea mulțime de figuranți în jurul cîtorva aleși, atracție nefastă, care-i expune pe cei interesați la atîtea amare deziluzii! Firesc ar fi ca tendințele academice ale lui Petitjean să-l îndepărteze de acesta pe Seurat. Signac, căruia, după cît se pare, nu-i inspiră prea multă simpatie, îi critică desenul « siropos », « banal », de o corectitudine « bouguereautească » *, cum îl califică el cu profundă silă, « lipsa de armonie » a culorilor și chiar « greșelile de acord » . . . Dar Seurat trece ușor peste toate aceste cusururi. Poate că tristețea, existența grea, orizontul cenușiu și închis al lui Petitjean fac să vibreze în el coarde ascunse. Viața înseamnă și asta. Viața neîndurătoare și ucigașă, viața crudă — nenumărate mîini oarbe întinse către tărîmuri de neatins, către împărățiile luminii, în care prinții acestui pămînt pătrund în chipul cel mai firesc! După ce pictează pe lemn un studiu pregătitor și definitiv, reprezentînd, ca dimensiuni, cam a treia parte din tablou, Seurat începe să lucreze la acesta. ** O ciudată nerăbdare a pus stăpînire pe el. Va fi oare în stare să-și termine opera pînă în luna martie, cînd are loc viitoarea expoziție a Independenților? Vrea fără îndoială să-și ia revanșa pentru primirea călduță ce i s-a făcut în primăvara trecută tabloului *Dansul*. Și totuși, să fie aceasta singura pricină a tainicei înflăcărări, a vehemenței — am îndrăzni să spunem, dacă acest cuvînt n-ar părea nepotrivit pentru un om cu o fire atît de ponderată — care-l stăpînește? Angrand însuși mărturisește uneori că este surprins de ciudatele izbucniri ale prietenului său.

Îmi amintesc foarte bine, va scrie el mai tîrziu, de o după amiază cînd stăteam împreună de vorbă în atelierul lui din pasaj. Lucra la tabloul Circul. Îndemnat de nu știu ce demon, începusem să-i aduc obiecții cu privire la rafinamentele lui teoretice, căci de la armoniile binare trecea la cele ternare,

* Aluzie la maniera academizantă a pictorului francez William Bouguereau (1825—1904) (*N. tr.*)

** Tabloul și studiul, precum și o acuarelă (clovnul și domnul Loyal), aparțin astăzi muzeului Luvru.

iar liniile urmau culorile; cînd deodată l-am văzut cum apucă scaunul și, făcîndu-mi o întreagă demonstrație cu el, omul acesta, d eobicei tăcut și timid, începu să-mi vorbească cu o elocință de fanatic. Modul lui de a reacționa m-a impresionat nespus de mult.

Dar Angrand nu-i singurul care face asemenea constatări. Cum intră cineva în atelier, Seurat aduce de îndată vorba despre divizionism; lucrul nu e nou, dar ceva s-a schimbat față de trecut, căci iată-l pe pictor cum, la prima observație sau întrebare, coboară în goană de pe scară, și, așezat pe călcîie, cu o bucată de cretă în mînă, se apucă să deseneze pe podea, contrazicînd, argumentînd, demonstrînd *.

Ciudată nerăbdare și ciudată schimbare la acest tînăr — a împlinit treizeci și unu de ani la 2 decembrie —, înainte vreme atît de puțin comunicativ și care acum, tot învestunîndu-se să-i convingă pe cei din jur a devenit aproape vorbăreț! Cu ce se luptă? Cu timpul prea scurt ce-i va mai rămas? Socotind din ziua anului nou, nu mai are, decît, șaizeci și nouă de zile pentru a termina *Circul*, căci comisia de organizare, din care face parte, va fi silită să-și înceapă lucrările încă de la 10 martie, pentru ca expoziția Independenților să se poată deschide pe data de 20. Dar ce e timpul? Ceea ce noi numim astfel nu-i decît asaltul de neînlăturat al vieții, în noi și în afara noastră. Șaizeci de zile . . . Cincizeci și cinci . . .

Valuri și vîrtejuri ale vieții neistovite, zadarnică frămîntare a oamenilor! Cu cîteva luni în urmă Maximilien Luce și Pissarro au plecat într-o scurtă călătorie în Anglia; au pictat la Londra, la Hampton Court, la Kensington. Hayet încearcă să pună la cale o afacere cu un negustor de tablouri, care să-l înalțe pe Pissarro la rangul de șef al neoimpresionismului. Vis absurd, de vreme ce pentru Pissarro neoimpresionismul nu mai există. Nu-l ispitește nici gîndul de a deveni șeful unei grupări disidente. « Am destulă bătaie de cap cu vînzarea tablourilor, îi scrie el lui Lucien. De altfel, adaugă cu înțelepciune, o anumită influență nu se capătă decît cu timpul și aproape fără să vrei. Cînd ai ceea ce-ți trebuie pentru o atare poziție, lucrurile vin de la sine ». Zbucium al oamenilor, asemeni zbuciumului trestiilor clătinate de

* Relatat de Lucie Cousturier.

vînt! Viața neobosită merge înainte, trecînd din ființă în ființă! Madeleine Knobloch e din nou însărcinată. Simbolismul literar cunoaște acum cea mai mare strălucire pe care a avut-o vreodată. La 2 februarie, în localul Societăților din strada Danton, Seurat asistă, în tovărășia lui Signac și a lui Fénéon, la banchetul pe care Moréas nu s-a sfiit să-l organizeze în propria sa onoare, pentru a sărbători apariția cărții *Pelerinul pătimaș*. Concilianți, Henri de Régnier și Maurice Barrès au acceptat să semneze invitațiile. . . . Treizeci și șase de zile . . . Banchetul, al cărui fast zgomotos, agrementat de nenumărate toasturi, se desfășoară într-o dezordine de nedescris, este prezidat de Mallarmé. Trestiile se zbuciumă și se observă între ele, felicitîndu-se reciproc, cu nesfîrșite amabilități superlative. Barrès, pe chip cu o expresie distinsă de plictiseală, își plimbă peste convivi — printre care pot fi văzuți Georges Lecomte și Odilon Redon, Emmanuel Chabrier și Charles Morice, André Fontainas și Félicien Rops, Clovis Hugues și Francis Vielé-Griffin, puternicul Laurent Tailhade precum și un tinerel André Gide . . . — privirea strecurată pe sub pleoapele căzute. Gauguin, care se pregătește să plece în Oceania, îi privește cu atenție pe Seurat și pe Signac. Henri de Régnier îl ascultă pe Anatole France, socotindu-l în sinea sa un « pisălog de mîna întîi ». «Domnul Baudelaire a venit la banchet? îl întreabă pe Gauguin vecinul său, care, după cît se vede, nu prea e la curent cu chestiunile literare. — Da, răspunde Gauguin fără să clipească, e aici, printre poeți. Barrès vorbește chiar acum despre el . . . — Oh! suspină vecinul, cît aș vrea să-i fiu prezentat » *. Într-un colț, impasibil și la pîndă, Jules Renard își ascute săgețile pe care le va azvîrli a doua zi, scriindu-și *Jurnalul*, împotriva bunilor săi confrați, împotriva lui Catulle Mendès — « are apucături de pederast » —, împotriva lui Octave Mirbeau — « o mutră de plutonier major » —, împotriva lui Moréas — « părul îi cade tot timpul peste mustăți » —, împotriva lui Barrès — « seamănă cu o piftie » —, împotriva unui debutant, care « se pricepe să strîngă mîinile în dreapta și în stînga cu un talent! » —, în sfîrșit, împotriva tuturor. « Fiecare dintre cei de față pare să spună: „Sînt un revol-

* Relatat de Henri Mondor.

tat", cu aerul satisfăcut al unui babalîc care tocmai a făcut pipi fără să-l doară prea tare ». Partea mai nostimă este că acest banchet dat în cinstea simbolismului consacră de fapt o ruptură; sărbătoritul, Jean Moréas, regele serii, se va lepăda foarte curînd de noua poezie, întemeind o altă școală, zisă « romană », ce revine la o versificație riguros tradițională *.

Treizeci și patru de zile. Trei zeci și trei. Va izbuti oare Seurat să termine *Circul?* . . . Treizeci și două. Treizeci și una . . . În ziua de sîmbătă 7 februarie se deschide la Bruxelles obișnuita expoziție a Celor XX, la care Seurat a trimis *Dansul*, patru din pînzele pictate la Gravelines și cele două marine de la Crotoy. Signac s-a dus la fața locului spre a asista la pregătiri și a aprecia pe cît cu putință șansele de izbîndă ale neoimpresioniștilor, care, și de data asta, se află în concurență cu Gauguin. Din fericire, neoimpresioniștii se prezintă cu un mare număr de lucrări. Signac expune opt tablouri, Angrand șapte, Théo van Rysselberghe șapte. Willy Finch, pe de altă parte, a venit nu numai cu tablouri și desene, ci și cu ceramică, creată de el la atelierul de faianță Boch din La Louvière și pictate după metoda divizionismului. Totuși, vor avea de luptat chiar și pe acest teren cu Gauguin, care a expediat în Belgia două vase și o statuie de gresie smălțuită, precum și două sculpturi policrome în lemn, *Fiți îndrăgostite* și *Fiți misterioase*, ce stîrnesc pe dată verva lui Signac: « Fiți îndrăgostite. Fiți misterioase. Fiți simboliști. Fiți de partea lui Boulanger. Fiți bine îmbrăcați. Al dracului și Gauguin ăsta! »

Presa va revărsa însă același uriaș potop de injurii peste « toți acești nevrozați » și « epileptici », citîndu-i fără deosebire pe Seurat, « pontiful picturii cu sigilii din miez de pîine », « unul dintre pictorii nebuni care a avut cea mai mare influență asupra tendinței manifestate de Cercul celor XX », pe Gauguin, « pictorul cîrpaci », «obsedat al infamiei și al viciului », « artistul pornograf a cărui sublimă ignoranță n-a putut fi depășită nici chiar de sculptorii din Pădurea neagră », și pe toți ceilalți — Pissarro, Sisley, Chéret (cîteva lucrări ale acestuia

* Moréas, care, cu cinci ani în urmă, publicase în *Le Figaro* Manifestul Simbolismului, publică în același jurnal, la 14 septembrie 1891, Manifestul Școlii romane.

figurează la expoziția Celor XX), Guillaumin, Filliger — ce și-au dat întîlnire la această « saturnală pointillistă ». Invectivele pe care îndrăznesc să le tipărească gazetele și redactorii lor, sînt atît de excesive, încît își depășesc scopul; ai zice că asiști la un fenomen de isterie colectivă.

Tabloul nu-i decît spasmul frenetic al împerecherii dintre un gnom gîfîitor și o vrăjitoare în călduri, spune despre Dansul *criticul Edgar Baes, de la* Revue Belge. *Imn suprem al cărnii ce palpită, puturoasă și verzuie, ca balele vărsate de melc, dansatoarele sale au culoarea mucedă și moartă a buboiului copt. Plină de atracție, totuși, căci mie mi-a tăiat răsuflarea și pot să jur că mulți scot limba și arată cu pumnul, hipnotizați de zvîcnirile lente ale unei monstruoase și degradante nerușinări.*

Niciînd expoziția n-a prilejuit o mai mare dezlănțuire de patimi. Nici chiar *Olympia* lui Manet nu dăduse naștere, cu un sfert de veac în urmă, la atît de violente și de extravagante atacuri. Găsindu-le pline de savoare, Edmond Picard și Octave Maus își vor oferi plăcerea de a le publica pe cele mai deocheate în *L'Art moderne*, ca « documente ce merită a fi păstrate » *.

Paisprezece zile. Treisprezece zile. Douăsprezece . . .
Infernalul metronom bate măsura. Unsprezece . . .
Un punctuleț, cu mare grijă,
Două punctulețe, punctulețe trei . . .

Seurat nu e mulțumit de felul cum e pictat calul pe care aleargă călăreața. Nu va mai avea timp să-l corecteze. Șase zile. Cinci. Trei, nu va mai avea timp — nu mai are timp să sfîrșească *Circul*. Băncile din ultimul plan rămîn neterminate. Seurat hotărăște să expună totuși tabloul. Zece martie. Comisia de organizare, condusă de Henri-Edmond Cross, își începe lucrările în Pavilionul Primăriei Parisului. Obligațiile ei sînt tot mai mari cu fiecare an, căci numărul participanților sporește într-una. De data aceasta vor fi două sute douăzeci și nouă. Seurat și-a luat întotdeauna în serios îndatoririle de membru al Societății Independenților, îndeplinindu-le cu punctualitate. Acum se duce zilnic la Pavilion, unde-i întîlnește pe ceilalți colegi din comisie, Signac, Luce și pe Toulouse-Lautrec.

* În numerele din 15 februarie și 29 martie 1891.

Neoimpresioniștilor li s-a pus la dispoziție ultima sală, aflată în fundul Pavilionului. Retrospectiva Dubois-Pillet va fi cu totul remarcabilă, grupînd nu mai puțin de șaizeci și patru de tablouri, în timp ce retrospectiva Van Gogh va prezenta doar zece. Dar, cu excepția lui Signac, care expune nouă tablouri (printre care și portretul lui F.F.), ceilalți divizioniști — Seurat, care participă doar cu *Circul* și cu cele patru marine pictate la Gravelines și cerute de el în cea mai mare grabă de la Bruxelles, Angrand, Théo Van Rysselberghe, Hippolyte Petitjean, Cross, care a adoptat în sfîrșit teoriile neoimpresionismului — au trimis în general puține lucrări. Grupul riscă astfel să fie pus în inferioritate de vecinii ce nu se dau bătuți: dușmani declarați, ca Anquetin și Émile Bernard sau prieteni și discipoli ai lui Gauguin, ca Maxime Maufre, nabiștii Maurice Denis și Bonnard, danezul Willumsen, care au depus fiecare cîte nouă sau zece lucrări, situație în care se află, de asemenea, Guillaumin, Le Douanier Rousseau, Toulouse-Lautrec și chiar doctorul Gachet, ce prezintă între altele un desen înfățișînd chipul nefericitului Van Gogh pe patul de moarte. Vineri 20 martie, după cum fusese prevăzut, expoziția este inaugurată. Seurat a luat foarte activ parte la operațiile de amplasare a tablourilor, operații multiple și obositoare. Totuși continuă să vină zi de zi la Pavilion și după deschiderea expoziției, spre a observa reacțiile vizitatorilor. În ziua de marți 24 tocmai stă de vorbă pe o bancă din sala neoimpresioniștilor, cu Angrand, care trebuie să plece joi la Criquetot-en-Caux, cînd îl vede intrînd pe Puvis de Chavannes.

Puvis se oprește lîngă ușă, în fața desenelor lui Maurice Denis pentru volumul *Înțelepciune* de Verlaine. Seurat îi șoptește lui Angrand: « O să-și dea seama de greșeala pe care am făcut-o la cal ». Puvis înaintează încet, se apropie de *Circul*, dar își vede de drum fără să se oprească. Indiferența lui îl rănește adînc pe Seurat. Este atît de amărît încît, de supărare, iese să fumeze o țigară de foi. Două zile mai tîrziu, joi, i se plînge lui Signac de dureri mari în gît. Bănuiește că a răcit în ajun, pe cînd se întorcea acasă împreună cu prietenul său, pe imperiala tramvaiului cu cai care leagă piața Alma de Gara de Nord. Cu o iarnă în urmă o epidemie de gripă, botezată atunci pentru prima oară influența, făcuse numeroase victime

la Paris. Recent, doctorul de Bellio i-a vorbit lui Pissarro despre apariția unei gripe difterice. De ce suferă, de fapt, Seurat? Boala care s-a abătut asupra lui face progrese fulgerătoare în trupul său de uriaș. Vineri, pictorul, chinuit de febră, se mută să zacă la părinții săi, în bulevardul Magenta. Sîmbătă nu se simte mai bine, ci dimpotrivă. Într-un colț întunecat al apartamentului, Seurat se zbuciumă în așternut, delirînd. Febra urcă, pulsul bate mai repede. Șaisprezece zile, trei zile, opt zile. Va putea termina la vreme *Circul?* Puvis de Chavannes ar fi trebuit să vadă greșeala de la cal. Trei zile, două zile. Băncile din ultimul plan sînt abia schițate. Arta înseamnă Armonie. Două zile. Trebuie să lupte cu viața, pentru a o supune, pentru a o încremeni într-o imobilitate minerală, ca marea nemișcată sub soarele fierbinte de august. În artă totul trebuie să fie voit. Biciul domnului Loyal înscrie o linie sinuoasă între umbre și lumini. Umbre calculate. Lumini calculate. Arabescul biciului, calculat. Ovalul circului, calculat. Liniile ascendente ale acestui tablou înfățișînd veselia și mișcarea, determinate și ele după teoriile lui Charles Henry. Seurat se zbuciumă. Va avea oare timp? Infernalul metronom bate măsura. Inima se zbate în pieptul fierbinte. Mintea poate totul. Forma cea mai ordonată, spunea David Sutter, este cea care captivează pe deplin inteligența. Mintea poate totul. Natura trebuie văzută cu ochii minții. Mintea poate totul. Mintea . . .

În zorii zilei de duminică 29 martie — e duminica Paștilor —, pictorul are o hemoragie cerebrală. Se zbate. Se sufocă. Geme. Apoi trupul său uriaș încremenește pe pat, în acel colț întunecat al apartamentului cu mobile de mahon, pe care pîlpîie stinse luciri roșiatice. Pereții sînt plini de icoane — tipărite la Épinel sau aiurea —, pe care fostul portărel din La Villette le adună cu o încăpățînare de maniac. Ciungul îi va face fiului său o înmormîntare frumoasă. O pendulă bate ora zece.

Elle est retrouvée.
Quoi? L'éternite.
C'est la mer allé
Avec le soleil *.

* A fost regăsită. / Cine? Veșnicia. / Este marea, plecată / Cu soarele. (Rimbaud)

DESTIN POSTUM

Geniul strălucitor şi veşnic nu cunoaşte umbra.
MALLARMÉ

Totul, acum, se va petrece ca şi cum puterile vieţii, care sînt şi puterile morţii, ar vrea să se răzbune pe Seurat, ştergînd orice urmă a existenţei sale.

Fiul pe care pictorul l-a avut de la Madeleine Knobloch, molipsindu-se de la tatăl său, moare două săptămîni mai tîrziu, la 14 aprilie; tatăl pictorului moare peste cîteva săptămîni, la Raincy, la 24 mai; iar copilul cu care Madeleine era însărcinată nu va mai veni pe lume. Cît priveşte opera lui Seurat, ea va da loc, de la bun început, unei afaceri lamentabile.

În aprilie, părinţii artistului i-au rugat pe Maximilien Luce, pe Signac şi pe Fénéon să facă, împreună cu Emile Seurat, inventarul atelierului. Încheiat la 3 mai, inventarul stabileşte existenţa a patruzeci şi două de tablouri, a o sută şaizeci şi trei de schiţe, a cinci sute douăzeci şi şapte de desene sau crochiuri. Familia e nehotărîtă. A aflat de legătura pictorului şi de faptul că are şi un copil. Părinţii n-au nimic împotriva acestei căsătorii nelegitime; acceptă s-o considere pe Madeleine drept văduva fiului lor, dîndu-i ca moştenire jumătate din atelier. Încă de la moartea lui Seurat, Signac, înduioşat, i-a scris lui Théo van Rysselberghe s-o roage pe soacra sa — ce tocmai cumpărase una din marinele de la Gravelines — să dea banii nu familiei, ci lui Madeleine, care, spune el, n-o să mai aibă curînd din ce trăi.

O clipă familia plănuieşte să scoată totul la licitaţie. Dar renunţă: cîştigul ar fi neînsemnat, căci lucrările lui Seurat au o valoare comercială redusă. Se hotărăşte aşadar ca tablourile să se împartă prin bună înţelegere între familie şi Madeleine.

Se mai hotărăşte, de comun acord, să li se dăruiască prietenilor artistului, în amintirea acestuia, fie un panou pictat, fie un desen, fie — în cazul prietenilor mai apropiaţi — şi unul şi celălalt. Rudele vor primi de asemeni, cîte două panouri şi cîte un desen.

Faptul că opera lui Seurat este astfel împrăştiată poate părea uimitor. Se vădeşte aici, într-o oarecare măsură, grija lui Fénéon, care nu are o părere prea bună despre biata Madeleine; într-o scrisoare către Gustave Kahn — ce s-a stabilit de cîtva timp în Belgia — arată deschis ce gîndeşte despre ea, precizînd că ar fi « primejdios să i se încredinţeze întreaga operă a lui Seurat », căci « trebuie să ne temem de viitorii amanţi ».

Madeleine are de gînd să se stabilească în Belgia, unde vrea să-şi cîştige viaţa ca modistă. Pleacă la Bruxelles în a doua jumătate a lunii mai, luînd cu ea cinci panouri şi nouă desene, fiecare urmează să le împartă prietenilor belgieni ai lui Seurat, conform unei liste ce i s-a dat. Madeleine se duce la Gustave Kahn. Din acea clipă iţele se încurcă în chipul cel mai uimitor. Ce se petrece la drept vorbind? Condiţiile împărţelii i s-au părut suspecte lui Kahn? Sau poate intră în joc interesul său personal? Sau poate, aşa cum se întîmplă adesea, cearta a izbucnit din pricina unei neînţelegeri, din cîteva cuvinte rostite la întîmplare, din cine ştie ce bănuieli gratuite sau nu îndeajuns de întemeiate dar care, în focul pasiunii, au fost preschimbate în tot atîtea adevăruri? Din nefericire, nu dispunem, pentru a ne pronunţa asupra acestei împrejurări, decît de o serie de scrisori foarte vehemente, ale căror semnatari se învinuiesc reciproc de cele mai negre mîrşăvii. « Fénéon, Luce şi cu mine sîntem acuzaţi că ne-am purtat ca nişte hoţi », va spune Signac, pentru care scopul lui Kahn este limpede: poetul vrea « să pună mîna pe toate tablourile lui Seurat, din vanitate şi ca să-şi facă reclamă ».

Fapt este că în Belgia, Madeleine — căreia doamna Kahn, după cum afirmă Signac, «a avut neruşinarea » să-i arate scrisoarea în care Fénéon vorbeşte despre ea — se înfurie împotriva prietenilor de la Paris şi-i vorbeşte peste tot de rău. Este încurajată şi de Georges Lemmen. Spiritele se înfierbîntă. Kahn şi Lemmen pleacă în cele din urmă la Paris, pentru a proceda la o « anchetă ».

Lui Signac, care, furios la culme, i-a cerut ajutorul, rugîndu-l totodată să-i dea unele lămuriri, Théo van Rysselberghe îi răspunde, arătîndu-i că el, Fénéon şi Luce sînt învinuiţi:

1. de a fi favorizat interesele familiei Seurat în detrimentul văduvei — care ar fi fost astfel frustrată; 2. de a-şi fi oprit cea mai mare parte din succesiune; de a fi scotocit prin corespondenţa lui Seurat şi de a fi sustras o seamă de hîrtii; de a fi fost generoşi şi binevoitori cu jurnaliştii, pe

spinarea lui Seurat; de a fi profitat de boala văduvei etc., etc., etc., adică o grămadă de alte fapte mărunte, adevărate mahalagisme, inventate în chip evident cu intenția de a (le) dăuna *.

Théo van Rysselberghe, pe care cearta îl mîhnește nespus de mult, are meritul de a-și fi păstrat calmul. Cînd se duce la Madeleine spre a-i înmîna cei patru sute de franci luați pe tabloul *Gravelines*, îi ascultă doleanțele, apoi îi roagă pe Kahn și pe Lemmen să accepte o convorbire într-o cafenea, pe « teren neutru », la care le declară că nimic în actele sau în scrierile lui Signac, Luce și Fénéon « nu trădează nici cea mai mică incorectitudine » și nu dă naștere la nici un fel de echivoc. Ce-ar putea face mai mult? « Aș da oricît ca întreaga afacere să fie încheiată, uitată ».
După o întrevedere destul de furtunoasă a lui Luce și Signac cu Madeleine, la întoarcerea acesteia de la Bruxelles, Signac trage următoarea concluzie:

Vinovată de tot ceea ce se întîmplă este vipera de doamna Kahn. Pentru că vrea so facă pe mărinimoasa, pentru că-i rea și intrigantă, și-a dat toată osteneala s-o aţîţe împotriva noastră pe femeia asta slabă și fără minte... Am aflat, de pildă, că Luce și Fénéon erau niște hoțomani și că eu n-aveam decît o dorință: să-l îngrop pe rivalul meu Seurat...

Treptat, furtuna se potolește. La 28 iunie, Signac, care s-a întors la Concarneau, unde îl așteaptă yachtul său *L'Olympia*, îl anunță pe Théo van Rysselberghe că « printr-o scrisoare recomandată doamna Kahn i-a dat de știre văduvei lui Seurat că a rupt prietenia cu ea » și că el însuși a primit de la doamna Kahn o scrisoare de douăsprezece pagini, în care aceasta îi înșiră cu de-amănuntul « calomniile » pe care le-ar fi colportat Madeleine. Signac tună și fulgeră:

În aceste douăsprezece pagini nici măcar un cuvînt nu-i adevărat, scrie el. *Mă crezi c-au ajuns să-l acuze pe Luce că a continuat schița* Circului *lui Seurat? Ce ladă de gunoi! Sînt foarte supărat pe Lemmen, care s-a purtat ca un turnător și nu ca un prieten... Cea mai de plîns, în ciuda inconștienței ei — groaznică inconștiență —, este zăpăcita asta de văduvă a lui Seurat care, prin bîrfe și minciuni de față ce și-a pierdut capul, a izbutit să-și facă dușmani peste tot.*

Despre Madeleine Knobloch nu se va mai ști nimic. La sfîrșitul verii o ultimă întîmplare atrage încă o dată atenția asupra ei. În septembrie, i se îneacă mama. Pe ziua de 5, la orele nouă dimineața, este pescuită

* Scrisoarea publicată, ca și majoritatea textelor citate, de către Guy Pogu, care a alcătuit un interesant dosar în legătură cu această ceartă.

la Argenteuil, în locul numit Port d'Enbas. Madeleine merge la morgă spre a o recunoaşte.

E uşor de prevăzut că moartea lui Seurat va avea grele urmări pentru viitorul neoimpresionismului. Lucien Pissarro îi scrie tatălui său de la Londra, de îndată ce află de moartea pictorului: « O dată cu el a murit şi pointillismul ». Pissarro e de aceeaşi părere: « Cred că ai dreptate, s-a terminat cu pointillismul, dar, adaugă tot el, socotesc că va avea consecinţe foarte importante pentru arta de mai tîrziu. Seurat a adus, fără îndoială, ceva nou ».

Pissarro, asupra căruia adeziunea sa temporară la divizionism a lăsat urme de neşters, nu şi-a găsit încă echilibrul. În noiembrie, îi scrie, nu fără melancolie, lui Octave Mirbeau: « Cînd revăd un vechi tablou de-al meu de care am uitat o vreme, devin foarte indulgent şi-l privesc ca şi cum ar fi pictat de altcineva, descoperindu-i calităţi şi mîhnindu-mă la gîndul că n-am ştiut să lucrez în continuare tot aşa ». Nu o duce prea bine cu sănătatea. Vederea îi oboseşte. În schimb, va avea parte de o mare bucurie la începutul anului 1892: expoziţia pe care i-o consacră Durand-Ruel pune pentru prima oară în deplină lumină talentul artistului sexagenar.

Cei care au participat la aventura artistică a lui Seurat resimt, în marea lor majoritate, în chipul cel mai crud, dispariţia pictorului. Moartea lui Seurat îl deprimă pe Signac mai mult ca pe oricare altul. Se simte covîrşit de obligaţia ce-i revine de a apăra neoimpresionismul. Felul său deschis de a vorbi, expresiile tari pe care le foloseşte, excesiva sa încredere în sine i-au făcut mulţi duşmani, ceea ce-i va uşura sarcina. Monet nu-l poate suferi; Degas, care « urăşte „tinerele genii", cum le numeşte el » — spune Pissarro —, îl înjură şi-l ia în batjocură; dînd glas, pînă la un punct, acestor opinii defavorabile, Mirbeau, cu prilejul ultimei expoziţii a Independenţilor, îl atacă cu cruzime pe Signac în *l'Echo de Paris* *, vorbind despre « nulitatea lui zgomotoasă, uscată, pretenţioasă ».

În chiar sînul Societăţii Independenţilor apar anumite manevre ostile. În luna mai, Anquetin, de pildă, încearcă — fără succes, de altfel — să obţină schimbarea statutului şi numelui societăţii.

Totuşi, pentru moment, important este în primul rînd să-i aducă lui Seurat un omagiu postum prin cîteva expoziţii retrospective. Două sînt organizate în 1892, prima în februarie de către grupul Celor XX — cu prilejul căreia Anna Boch cumpără *Sena în dreptul insulei La Grande Jatte*, un peisaj în plin soare din primăvara lui

* 31 martie 1891

1888* — a doua în martie, de către Societatea Independenților. La ambele manifestări prietenii și discipolii lui Seurat fac o figură destul de ștearsă. La expoziția Celor XX portretul lui Fénéon semnat de Signac produce un efect deplorabil. Mai mult chiar, un nou membru părăsește gruparea, Georges Lemmen.

În lunile următoare neoimpresioniștii încearcă să recîștige pozițiile pierdute. La sfîrșitul lui 1892, Signac, Cross, Théo van Rysselberghe, Luce, Petitjean, Léo Gausson și Lucien Pissarro fac o expoziție de grup în saloanele hotelului Brébant din bulevardul Poissonnière, numărul 32. Un an mai tîrziu, un pictor amator foarte bogat, care-i ajută cu bani pe artiști, contele Antoine de la Rochefoucauld, devenind el însuși adept al divizionismului, închiriază la numărul 20 din strada Laffitte un local unde ar urma să fie organizate expozițiile neoimpresioniștilor.

La începutul lui decembrie 1893, Signac, cît se poate de fericit, îi întrunește pe neoimpresioniști spre a le aduce la cunoștință « frumoasa și generoasa inițiativă » a lui La Rochefoucauld. La început vor fi prezentate expoziții colective, ce se vor reînnoi în fiecare lună, apoi fiecare pictor din grup va avea dreptul la o expoziție personală. Localul expoziției, care atrage în primul rînd atenția prin aceea că e luminat cu electricitate, li se oferă trecătorilor sub o înfățișare agresivă. « Într-un ungher străvechi și demodat ca acela din strada Laffitte, clădirea face o impresie nemaipomenită, exclamă Signac. Albastru verzui, litere rotunde de metal, roșu ca sîngele. Parcă ar intona un cîntec plin de dinamism, aducător de veselie, de lumină, de forță, de sănătate... de victorie ». Pissarro, încurcat, nu-i de aceeași părere: «E tare urîtă, îi scrie el lui Lucien. Seamănă cu intrarea unui bazar, dar se pare că toată lumea e mulțumită ». Prima expoziție este inaugurată chiar la sfîrșitul lui decembrie. Ea are mai cu seamă drept rezultat agravarea vechilor rivalități, arătînd tuturor că, lipsit de șeful său, neoimpresionismul este ca o roată fără osie. Signac și Petitjean discută la nesfîrșit, fără a cădea de acord. «Petitjean, scrie Pissarro, e cu totul de părerea noastră că singurul viitor al unei metode atît de închise este punctul final ». Dar se întîmplă un lucru și mai grav. La 23 ianuarie Octave Mirbeau îl atacă din nou pe Signac în *L'Echo de Paris*. Vizitînd expoziția, acesta s-a putut convinge că moartea lui Seurat « a însemnat o imensă nenorocire »; tînărul artist, spune el, era « înzestrat cu calități extraor-

---

* Cu doi ani în urmă, Anna Boch cumpărase, cu prilejul expoziției Celor XX, singurul tablou pe care Van Gogh a izbutit să-l vîndă cît a trăit. În 1936 pictorița donează *Sena în dreptul insulei La Grande Jatte* muzeului regal din Bruxelles.

dinare de pictor». Signac, după părerea lui, nu-i seamănă nici pe departe.

Domnul Signac a vrut să-l continue pe Seurat. Eu unul nu mă pot obișnui cu pictura lui. Îi recunosc calitățile, dar ele dispar sub o grămadă de cusururi. Ceea ce i se putea admite lui Georges Seurat, căci, la urma urmei, sistemul acesta este creația lui, e mai greu de înțeles la domnul Signac, care nu-i totuși decît un prea sîrguincios și fidel discipol.

Afirmația îl revoltă peste măsură pe cel interesat. Jignit, îi scrie pe dată lui Pissarro rugîndu-l să intervină pe lîngă Mirbeau și să-și arate că e nedrept ca Paul Signac să fie tratat astfel. Pretenția îi pare nebunească lui Pissarro — «de neconceput». Cîtă «lipsă de modestie» la «acest băiat de treabă» dacă «te gîndești la rezultatele atît de slabe ale picturii pe care o face»! Și cît poate fi de irascibil, numai pentru că nu află la toată lumea excelenta opinie pe care o are el însuși despre sine! Pissarro îi răspunde în termeni «atenuați», refuzîndu-l, și anume precizînd că «nu se cade să discuți părerea unui critic». «Și dacă vrei să-ți spun deschis cum văd eu lucrurile — sînt fericit că am prilejul ăsta — află că socot că însăși metoda neoimpresionismului e greșită; în loc să-l slujească pe artist, îl anchilozează, paralizîndu-l». Signac reacționează cu violență: «Cum e cu putință să urăști dintr-o dată în asemenea măsură un lucru pe care l-ai iubit cîndva atît de mult? Dragă maestre, nu eu sînt cel care m-am schimbat! De cînd ne-ai părăsit, n-am dat îndărăt, ci am făcut progrese, mergînd pe același drum...» Pissarro nu răspunde; refuză să ducă mai departe o discuție de asemenea natură, care nu poate lua decît o întorsătură neplăcută pentru mai tînărul său coleg. «Ei drăcie! Pictează în... sepia, dacă vrei, dar pentru Dumnezeu, pictează tablouri adevărate!... Bietul Signac, nimeni nu îndrăznește să-i spună adevărul... Cineva va trebui totuși s-o facă într-o bună zi. De altminteri nu-i greu de văzut că nici chiar înainte de a adopta metoda punctului n-a pictat lucruri prea grozave».

Experiența expozițiilor neoimpresioniste, care continuă tot anul, nu este, din nefericire, concludentă. În septembrie, La Rochefoucauld se hotărăște să renunțe. Signac se mînie din nou: «Știam prea bine că entuziasmul acestui neofit o să se stingă sub urina primului trecător care o să se pișe în fața expoziției noastre! Oameni ca el se mai pot încă mira că niște artiști mîndri, deschizători de drumuri noi, n-au succesul imediat al jalnicilor artiști la modă. Cum de n-a priceput că singura răsplată pe care o cere e tocmai asta: să nu obțin un succes banal și facil». La 24 ianuarie 1895 se închide ultima expoziție din strada Laffitte, cuprinzînd lucrările lui Théo van Rysselberghe.

Practic, acest eşec înseamnă sfîrşitul grupului neoimpresionist. Cîţiva dintre adepţii lui — Signac, Cross, Angrand, Petitjean, Luce, Van Rysselberghe — vor expune din nou alături, patru ani mai tîrziu, în martie 1899, în sala pe care le-o rezervă La Rochefoucauld la expoziţia organizată de el la galeria Durand-Ruel şi consacrată diferitelor tendinţe contemporane. În acelaşi an Signac publică o lucrare teoretică despre divizionism, *De la Eugène Delacroix la Neoimpresionism*, adevărat « discurs funebru pe mormîntul divizionismului » *.
Grupul se împrăştie.
Pissarro se arată tot mai aspru faţă de neoimpresionism, împotriva influenţei căruia a luptat ani de-a rîndul, înainte de a i se putea sustrage pe deplin. «Toate tablourile mele din perioada diviziunilor sistematice, şi chiar din vremea cînd mă străduiam din răsputeri să renunţ la această metodă, mă dezgustă. I-am mai simţit încă influenţa chiar şi în 1894! », afirmă el în aprilie 1895. Iată ce-i scrie lui Lucien în octombrie, în urma unei conversaţii avute cu Angrand la Durand-Ruel: « Dumnezeule! cîte teorii... Plicticoase, exasperante! N-am mai putut răbda şi i-am spus că totul e o idioţenie, că ştiinţa lor e o gogoriţă, că adevărul e că nu sînt artişti, că şi-au ucis instinctul în numele unei false ştiinţe, că Seurat, care avea talent şi instinct, şi-a ucis spontaneitatea cu teoria lui rece şi enervantă şi că tablourile lui Monet sînt mai luminoase şi mai puţin plictisitoare decît ale lor ». Şase luni mai tîrziu, în aprilie 1896, Pissarro anunţă, fericit şi triumfător, că, în sfîrşit, « s-a eliberat cu desăvîrşire de neoimpresionism ». Cam tot în acea vreme, se împotriveşte ca Van de Velde să-l citeze printre neoimpresionişti.

Cred că e de datoria mea, îi spune el, să-ţi arăt deschis felul meu de a vedea lucrurile în legătură cu tentativa pe care am făcut-o, urmîndu-l pe prietenul nostru Seurat, de a picta conform diviziunii sistematice. Am experimentat teoria aceasta timp de patru ani, părăsind-o apoi, nu fără greutate şi după o muncă înverşunată, pentru a regăsi ceea ce pierdusem şi a nu pierde ceea ce putusem învăţa; de aceea nu pot fi numărat printre neoimpresionişti, căci ei refuză mişcarea şi viaţa, pentru o estetică diametral opusă, ce poate eventual să i se potrivească unui temperament pe măsura ei, dar nu mie, care vreau să fug de orice teorie îngustă şi aşa-zis ştiinţifică. Constatînd (vorbesc numai de mine), după multe străduinţi, că-mi era cu neputinţă să mă conformez propriilor mele senzaţii şi, în consecinţă, să redau viaţa, mişcarea, că-mi era cu neputinţă să surprind efectele atît de efemere şi de minunate ale naturii, că-mi era cu neputinţă să desenez într-un fel care să fie numai al meu, am fost silit

* G. Bazin.

să renunț la drumul pe care pornisem. Era și timpul! Din fericire, se pare că nu sînt făcut pentru o asemenea artă, căreia mi dă senzația cenușie a morții.

O serie de pictori aparținînd grupului nu mai pictează ani îndelungați, ca de pildă Angrand, care în 1896 se retrage în regiunea Caux, sau Willy Finch, ce pleacă în 1897 la Helsinki, unde va realiza o importantă operă de ceramist. Alții renunță pentru totdeauna la pictură, ca de pildă Van de Velde, care se orientează către artele aplicate, apoi către arhitectură, domenii în care își va afirma puternic originalitatea. *
Cît despre pictorii ce se declară în continuare neoimpresioniști, ei evoluează, modificîndu-și treptat tehnica. Signac, care, începînd din 1896, e tot mai atras de acuarelă, caută, cum spune el însuși, « o factură mai liberă... Aceste căutări au la bază sila mea tot mai mare de « punctuleț ». Într-adevăr, începe să picteze în tușe mai largi, de formă dreptunghiulară sau pătrată, care se adună într-un fel de mozaic.
Théo van Rysselberghe de asemeni se eliberează de tehnica divizionistă, și în primul rînd de metoda punctului. Deși foarte bun prieten cu Signac, acesta îl va critica nu o dată cu asprime.

Cel mai mare succes în sala noastră îl are Théo, scrie Signac în 1899, cu prilejul expoziției de la Galeria Durand-Ruel. Pentru asta a făcut de altminteri toate concesiile necesare. Portretele lui, grațioase la culme, ar putea fi semnate de orice pictor de la Salonul Champ-de-Mars. Carnația plată, ochii dintr-o singură tușe, gura încercuită cu o linie, par a fi pictate de Gervex. Mai persistă, cu totul inutil, unele urme, nu ale diviziunii, căci nu există nici un fel de contrast, ci ale punctului, în maniera în care sînt tratate fundalurile și veșmintele. De vreme ce și-a reluat întreaga libertate, de ce nu știe cîtuși de puțin să profite de avantajele contrastului? Dacă s-ar sluji de contrast pentru a concentra efectul, pentru a îndrepta întreg interesul asupra figurii și asupra mîinilor modelului, în loc să-l lase să se piardă în detalii, dacă l-ar folosi pentru a varia tentele și a le degrada, tablourile lui ar avea infinit mai mult stil! Farmecul pe care-l mai păstrează provine tocmai din acele puține urme de diviziune ce se mai pot întîlni... Soarta a vrut ca Cross să fie ignorat și ca Théo să triumfe, diminuînd astfel meritul căutărilor lui Cross. Unul are geniu, celălalt doar îndemînare.

Signac vorbește pe bună dreptate în acești termeni despre Cross. Acest pictor singuratic, care, la puțină vreme după ce adoptă tehnica

* Henry van de Velde a construit teatrul Werkbund din Colonia (1914), biblioteca universității din Gand (1936), muzeul Kröller-Müller din Otterlo (1937—1954).

neoimpresionistă, se retrage în sudul Franței, mai întîi la Cabasson, în octombrie 1891, apoi, în 1892, lîngă Lavandou, la Saint-Clair (unde se va stabili și Van Rysselberghe), continuă să picteze conform propriului său temperament, urmînd drumul deschis de Seurat. « Este, notează Signac, un gînditor rece și metodic și totodată un visător ciudat și chinuit ». Are simțul decorativului, și, uneori, se situează destul de aproape de grupul nabiștilor. În jurul lui 1895 se precizează la el o evoluție majoră. Culoarea începe să capete în pictura lui un loc din ce în ce mai important. De la lună la lună coloritul tablourilor sale devine tot mai viu, tot mai intens. Fapt semnificativ, și foarte elocvent în ceea ce privește profunda autenticitate a căutărilor sale artistice, se izbește și el, ca odinioară Seurat, de problema inevitabilă a fidelității față de realitate. Îi împărtășește frămîntările sale lui Théo van Rysselberghe:

Oare acesta să fie scopul artei? mi-am spus. Fragmentele acestea de natură, dispuse, cu un gust mai mult sau mai puțin sigur, într-un dreptunghi? Iată de ce revin, ca punct de plecare, la ideea unor armonii cromatice stabilite pe de-a-ntregul (ca să spun așa) și fără a ține seama de natură.

Cross va încerca să depășească ceea ce pentru el reprezintă « eterna dilemă ». Peisajele pe care le va picta vor deveni, spre a folosi expresia lui Verhaeren « tot atîtea prilejuri de emoție lirică » *. Dar vai! Viața sa, măcinată de boală, va fi scurtă. Suferind încă din tinerețe de un reumatism ce-i slăbește vederea, moare de cancer, în vîrstă de numai cinci zeci și patru de ani, la 16 mai 1910.

Neoimpresionismul nu supraviețuiește așadar decît cu multă greutate celui ce l-a creat. Însăși opera lui Seurat nu pare să aibă, la început, o soartă mai bună. Destinul ei va fi ciudat. În primii ani este ignorată, fapt deplîns de Signac în *Jurnalul* său, în 1894: « Cîtă nedreptate i se face lui Seurat! Cum de nu sînt în stare să vadă că e unul dintre geniile secolului nostru! Tinerii sînt plini de admirație pentru Laforgue și Van Gogh. Peste opera lui Seurat s-a așternut uitarea, « tăcerea ».

În același an, la licitația ce are loc după moartea lui moș Tanguy, un tablou de Seurat este cumpărat cu 50 de franci. Cîțiva ani mai tîrziu, un alt tablou se vinde cu 27 de franci. Jalnice prețuri!

Multă vreme încă opera lui Seurat va fi prea puțin gustată de amatorii de pictură, și mai cu seamă — putem afirma aceasta — de colecționarii francezi. Așa se și explică de ce, în afară de *Circul* (donat prin

* Prefață la catalogul expoziției Cross de la galeria Druet (Paris, martie-aprilie, 1905).

testament muzeului Luvru de către un american), absolut toate marile compoziții ale lui Seurat se găsesc acum în străinătate.

În 1897, criticul german Meier-Graefe cumpără *Dansul* cu 400 de franci. La sfîrșitul lui decembrie 1897, Vollard îi propune lui Signac spre cumpărare *Femei pozînd*, pentru suma de 800 de franci; la numai cîteva zile tabloul este cumpărat de un alt german, contele Harry Kessler, cu 1 200 de franci.

Două luni și jumătate mai tîrziu, în martie 1898, Signac îi face o vizită mamei lui Seurat. Aceasta se întreabă ce se va întîmpla după moartea ei cu tablourile de mari dimensiuni ale fiului său. « Ar vrea ea să le lase moștenire unui muzeu... dar care muzeu, scrie Signac cu tristețe, le-ar accepta astăzi? »

La moartea mamei lui Seurat, în iulie 1899, întrebarea rămîne tot fără răspuns. În anul următor, Fénéon organizează, între 19 martie și 5 aprilie, în localul publicației *La Revue Blanche*, o mare expoziție alcătuită din trei sute douăzeci și trei de lucrări ale lui Seurat, aparținînd unor rude ale pictorului. « Familia, deși are averi de milioane, vinde toate lucrările expuse, notează Signac în Jurnalul său; și asta, cred eu, mai cu seamă pentru că asemenea tablouri o stînjenesc ». Expoziția capătă într-adevăr caracterul unei lichidări. Desenele sînt vîndute în general cu 10 franci, și cu 100 de franci cînd sînt înrămate. Fénéon își mărește cu acest prilej colecția cu tabloul *La Scăldat*, Signac cumpără *Circul*, cu 500 de franci, iar Casimir Bru, tatăl pictoriței Lucie Cousturier, mare admiratoare a lui Seurat și a lui Cross, *La Grande-Jatte*, cu 800 de franci.

Lucrările lui Seurat au într-adevăr o soartă ciudată. Prețul lor începe să urce, treptat, doar după primul război mondial. În februarie 1922, *Ospiciul și Farul* e vîndut la Hôtel Drouot cu 19 000 de franci, iar *Dansul* (cumpărat de doamna Kröller-Müller) cu 32 000 de franci. În 1924, un colecționar din Chicago cumpără *La Grande-Jatte* cu 24 000 de dolari; în 1926 doctorul Barnes devine proprietarul tabloului *Femei pozînd*, pe care-l plătește cu aproximativ 50 000 de dolari. (Să notăm, spre comparație, că *Prînzul barcagiilor*, de Renoir, fusese vîndut cu 200 000 de dolari în 1923).

Pe nesimțite, și înainte ca amatorii de pictură să se înflăcăreze pentru ele, operele majore ale lui Seurat ajung în sălile muzeelor. Pictorul taciturn cucerește gloria definitivă pe aceleași drumuri de tăcere pe care a mers și cînd trăia.

Compozițiile sale majore lipsind de pe piață, Seurat nu mai poate fi vedeta marilor licitații, deși amatorii își smulg pînă și cele mai mici schițe ale sale.

Una dintre ele, *Stropitoarea*, datînd de la începutul carierei pictorului, este vîndută în mai 1956, la Hôtel Drouot, cu 5 100 000 de franci.

Alte două sînt cumpărate la Londra, în iulie 1957, cu 5 500 și 7 000 de lire sterline, o dată cu un tablou din tinerețe, *Grădinarul*, vîndut cu 22 000 de lire sterline.

Aceste date sumare nu ne îngăduie să apreciem corect creșterea prețurilor tablourilor lui Seurat. Următoarea comparație va fi poate și mai concludentă: *Portul-Bessin, intrarea în port în timpul fluxului*, cumpărat în 1951 de Luvru (din fondurile unei donații canadiene) cu 16 000 000 de franci, fusese vîndut în 1923 cu 1 500 de franci. Profeția lui Pissarro, care-i spusese lui Lucien că exemplul lui Seurat va avea într-o zi și «alte consecințe», se dovedește întemeiată. Influența acestuia este pînă la urmă considerabilă. Tot așa în jurul marilor copaci doborîți de furtună răsar mlădițe tinere, mustind de seva ce va hrăni pădurea viitoare.

Trebuie să observăm în primul rînd că atît înainte cît și după 1900, numeroși artiști îi suferă influența, e adevărat, din experiența neoimpresionismului, mai cu seamă factura pointillistă. Dintre nabiști, Maurice Denis, Vuillard, Félix Vallotton folosesc temporar acest procedeu, ce se află la loc de cinste și în cîteva ateliere academice.

«Divizionismul academic», prin care am trecut cu toții, povestește Jacques-Émile Blanche, l-a cucerit în asemenea măsură pe bătrînul Tony Robert-Fleury, autorul tabloului Ultimele zile ale Corintului, *încît l-am văzut expunînd la sfîrșitul vieții niște capete de frumoase «cor-tegiane», vibrînd de pigmenți colorați ce veneau de-a dreptul din paleta lui Seurat... Cineva chiar s-a distrat făcînd în aceeași manieră o copie după o* Venus *de Bouguereau, în care totuși puteai recunoaște stilul originalului.*

E vorba aici de prelungiri de un interes foarte redus, ca să nu spunem nul. De o cu totul altă importanță se dovedește a fi lecția pe care unii tineri artiști o vor trage din neoimpresionism, nu imitîndu-l, căci imitația e sterilă, ci utilizîndu-i aportul spre folosul unei creații vii. Viața, întotdeauna, înseamnă dinamism.

Henri Matisse, care aplicase metoda pointillistă în 1899, își petrece vara anului 1904 în preajma lui Signac, la Saint-Tropez. Intră de asemenea în legătură cu Cross, care, într-o scrisoare către Théo van Rysselberghe, datată din septembrie, notează cîteva reflecții vesele prilejuite de această întîlnire: «Ne-am dus la Saint-Tropez. Matisse neliniștitul, veșnic neliniștitul! Nu-ți va fi greu să înțelegi că-mi făcea tot atîta plăcere să stăm împreună de vorbă pe cît de încîntat eram... văzînd cît de plin de sine este prietenul nostru Signac» *. Șederea la Saint-Tropez marchează o etapă în evoluția lui Matisse,

* Citat de Isabelle Compin, după A. Barr.

care practică diviziunea cu acea grijă pentru culoare ce-i este atît de caracteristică. Consecința întîlnirii dintre cei doi pictori va fi un tablou, devenit mai tîrziu celebru. *Lux, calm și voluptate*, pictat în iarna următoare și expus la Independenți în 1905. Astfel ia naștere fauvismul, ce se va dezvolta, bineînțeles, conform tendințelor sale proprii. Matisse nu se arată fidel neoimpresionismului vreme prea îndelungată; dar acesta va fi contribuit totuși la formația sa estetică. Derain, Vlaminck, Braque uzează la rîndul lor de un fel de pointillism fauvist, în tușe largi, pentru care tablourile lui Derain pictate în 1905 la Collioure rămîn, poate, exemplul cel mai semnificativ. Mult mai profundă este influența lui Seurat — căruia Independenții îi consacră o retrospectivă în 1905 — asupra cubiștilor. Ea se conjugă cu aceea a lui Cézanne. « Arta lui Cézanne și a lui Seurat, va scrie Metzinger, a avut un rol hotărîtor. Datorită ei cîțiva artiști, puțini la număr, au început să mediteze asupra adevăratului sens al picturii, descoperind sub aparențele efemere jocul raporturilor constante » *. Orfismul lui Delaunay își are de asemenea originea tot în divizionism. Și în Italia — unde neoimpresionismul numără foarte curînd cîțiva adepți (Pelizza da Volpedo, Segantini, Previsti) —, futuriștii se declară în mod deschis discipolii lui Seurat. « Primul meu contact cu arta lui Seurat, pe care l-am adoptat, și pentru totdeauna, ca maestru, m-a ajutat mult să mă exprim. . . », va declara Gino Severini, la cincizeci de ani după venirea sa la Paris **.
Mai rămîne, în sfîrșit, pictura abstractă. Ruptura cu reprezentarea figurativă, către care Seurat — ca și Cross — s-a îndreptat în chip logic, este consumată în 1910 de către o nouă generație de pictori. Primul maestru și teoretician al picturii abstracte, Kandinsky, în lucrarea sa *Despre spiritualitate în artă* (1912), nu uită să vorbească despre teoria neoimpresionistă. Ea « anunță pictura abstractă, scrie Kandinsky. Această teorie, pe care neoimpresioniștii o consideră universală, nu constă în a fixa pe pînză un fragment de natură ales la întîmplare, ci în a reda întreaga natură în toată măreția și strălucirea sa ».

Ideea care stă la temelia vocației și a căutărilor lui Seurat, ideea ce constituie nucleul ascuns, sămînța din care a rodit opera și destinul său: obsesia condiției trecătoare a omului, poate fi regăsită, modificată de caracteristicile personale ale unei puternice individualități, la Félix Fénéon.
Chiar înainte de moartea lui Seurat, Félix Fénéon renunță aproape cu desăvîrșire la activitatea de critic, ne mai vrînd să-și folosească

* În *Bulletin de la Vie artistique* din 11 noiembrie 1924.
** Prefață la catalogul expoziției Severini (Galeria Berggruen, Paris, 1956).

talentele excepționale și uimitoarea perspicacitate. Pe cît poate, se învăluie în tăcere.

În aceeași perioadă, anarhiștii, cărora le poartă, ca de altfel mulți intelectuali ai vremii, o simpatie plină de solicitudine, încep să se facă foarte cunoscuți. La 1 mai 1891 (prima manifestație muncitorească de 1 mai — organizată în amintirea grevei ce avusese loc în 1886 la fabrica Mac Cormick din Chicago și ai cărei conducători, în număr de cinci, fuseseră condamnați la moarte — datează din 1890), o seamă de anarhiști, maltratați de poliție, sînt arestați și aduși apoi în luna august, în fața Curții cu juri. Acest eveniment va fi urmat de o serie de atentate. La 11 martie 1892 explodează o bombă în imobilul de la numărul 136 din bulevardul Saint-Germain, unde locuiește președintele Curții cu juri. Pe ziua de 18, o a doua bombă, la cazarma Lobau. Pe 27, o a treia bombă, la domiciliul avocatului-general, în strada Clichy, numărul 39. În urma denunțului făcut de un chelner de la restaurantul Véry din bulevardul Magenta, poliția arestează la 30 martie pe un anume Ravachol. Procesul acestuia începe o lună mai tîrziu, la 27 aprilie. În seara din ajun, restaurantul Véry sare în aer în urma unei teribile explozii.

Ravachol este condamnat la muncă silnică pe viață de către juriul departamentului Sena. În luna iulie este condamnat la moarte de către juriul departamentului Loire, în fața căruia trebuie să răspundă de crime de drept comun săvîrșite anterior. Personajul e oarecum compromis în ochii opiniei publice, lucru ce nu-i împiedică pe scriitori ca Octave Mirbeau sau Paul Adam să-l glorifice. La o subscripție deschisă de către periodicul anarhist *L'Endehors* în folosul copiilor unui complice al lui Ravachol, Fénéon își dă obolul alături de Signac, Camille și Lucien Pissarro, Théo van Rysselberghe, Verhaeren, Henri de Régnier și mulți alți artiști sau oameni de litere, ca Tristan Bernard, Ibels, Romain Coolus, Lucien Descaves... Fénéon colaborează, de altminteri, la periodicele *L'Endehors* și *Le Père Peinard*.

Atentatele din 1892 constituie preludiul unei perioade de teroare. În după-amiaza zilei de 9 decembrie 1893, o bombă explodează la Palais Bourbon, în timp ce deputații se aflau întruniți în ședință. Autorul atentatului, Vaillant, arestat pe data de 11 decembrie, este judecat la 10 ianuarie, condamnat la moarte și executat — președintele Republicii, Sadi Carnot, refuză să-l grațieze — pe 5 februarie. De îndată urmează represaliile. În seara zilei de 12 februarie un tînăr de vreo douăzeci de ani, Émile Henry, candidat la Școala Politehnică, aruncă o bombă în cafeneaua Terminus din gara Saint-Lazare, în timpul concertului; este arestat pe loc. Pe data de 15 martie, un prieten al lui Vaillant, Pauwels, este victima bombei pe care o transportă la biserica Madeleine. Poliția arestează tot mai mulți

anarhiști și suspecți. Fénéon este denunțat. Poliția, de altminteri, îl cunoaște pe F. F. Un raport purtînd data de 31 martie 1892 îl desemna ca « anarhist militant ».

Deși urmărit pas cu pas, F. F. își vede, nepăsător, de treburile obișnuite. Într-o seară se duce la un teatru din strada Blanche. Ajuns la intrare, își scoate pălăria, arată către cei doi polițiști în civil ce-i merg pe urme într-un chip ce nu mai lasă nici o îndoială asupra misiunii lor, și rostește cu o voce liniștită: « Felix Fénéon și suita lui ».

La 4 aprilie, o bombă explodează în restaurantul Foyot din strada Tournot, rănindu-l grav la un ochi pe poetul Laurent Tailhade, partizan entuziast al atentatelor anarhiste. Se bănuie că ar fi și el amestecat în această afacere.

Ancheta stabilește că F. F. întreținea relații strînse cu Émille Henry și că frecventează și pe alți anarhiști, ca, de pildă, pe Ortiz sau pe Matha, directorul revistei *L'Endehors*. La 26 aprilie i se face o percheziție la domiciliu. Mama sa izbutește totuși să facă să dispară testamentul lui Émile Henry, ascuns aici de Fénéon*. Poliția percheziționează și la biroul acestuia de la ministerul de război, unde descoperă un flacon de mercur și douăsprezece detonatoare băgate într-o cutie de chibrituri.

Arestat și încarcerat la Mazas, F. F. refuză să dea vreo explicație asupra provenienței acestor obiecte compromițătoare.

Fénéon e dat pe mîna justiției în cursul verii, împreună cu alți intelectuali — responsabili sau colaboratori ai unor periodice anarhiste — și cu cîțiva criminali de meserie, acuzați fiind și unii și alții de a aparține aceleași « asociații de indivizi primejdioși ». Va fi așa-numitul proces al Celor Treizeci.

Perioada de instruire a procesului ia sfîrșit pe 8 iunie, la puțină vreme după executarea lui Henry, condamnat la 28 aprilie la pedeapsa sa capitală. Un tînăr anarhist italian, Caserio, se pregătește să-l răzbune, pe el și pe Vaillant. Pe data de 24 îl înjunghie la Lyon pe Sadi Carnot, fapt ce ar putea agrava sentințele date în procesul Celor Treizeci. Poliția își întețește activitatea. Este arestat și Maximilien Luce, care colaborează cu desene la jurnalele anarhiste. Mirbeau, Paul Adam, Steinlen izbutesc să fugă. Pissarro, care călătorește în Belgia, își amînă întoarcerea în Franța.

Toate acestea nu par de loc să-l impresioneze pe F. F., care rămîne « rece ca statuia Comandorului », după cum spune Jules Laforgue. Tînărului avocat Thadée Natanson, care se oferă să-l apere, F. F. îi cere, ca și cum nimic altceva nu l-ar interesa mai mult pe lume, o cutie cu cremă de ghete.

---

* Relatat de J. Rewald.

La 3 august, Caserio este condamnat la moarte. Pe ziua de 6 începe procesul Celor Treizeci, în timpul căruia F. F. are aceeași atitudine liniștită. « Înalt, slab, cu pomeții ieșiți, cu trăsăturile energice, n-are cîtuși de puțin o înfățișare banală », scrie un jurnalist. Răspunsurile lui la întrebările președintelui, rostite cu o politețe desăvîrșită, cad scurte, limpezi, luînd uneori o întorsătură neprevăzută.

Președintele — Portarul dumneavoastră afirmă că primeați vizitele unor indivizi suspecți.
F. F. — Nu sînt vizitat decît de scriitori și de pictori.
Președintele — Anarhistul Matha, cînd a venit la Paris, a tras la dumneavoastră.
F. F. — Poate că nu avea bani.
Președintele — La anchetă ați refuzat să ne dați informații în legătură cu Matha și Ortiz.
F. F. — N-am vrut să spun nimic care i-ar putea compromite. Aș proceda în același fel și față de dumneavoastră, domnule președinte, dacă s-ar ivi prilejul.
Președintele — Am aici un flacon care s-a găsit în biroul dumneavoastră. Îl recunoașteți?
F. F. — Seamănă, într-adevăr, cu un flacon care-mi aparține.
Președintele — Émile Henry a recunoscut în închisoare că flaconul a fost al lui.
F. F. — Și dacă i-ați fi arătat un butoi cu mercur, tot l-ar fi recunoscut. Îi plăcea să se laude.

Acuzațiile aduse împotriva Celor Treizeci nu par a-i convinge pe jurați. La rugămintea mamei lui Fénéon, Mallarmé vine să depună mărturie în favoarea prietenului său: « Știu că nu e în stare să se folosească de nici un alt mijloc, în afară de literatură, pentru a exprima cele ce gîndește ». La 12 august Fénéon și majoritatea celorlalți inculpați sînt achitați.
În ciuda acestui verdict, poliția rămîne convinsă de vinovăția lui F. F. Se pare că într-o zi, Lépine, prefectul poliției, i-ar fi declarat soției lui Fénéon, care i se plîngea că este urmărită: « Doamnă, îmi pare rău că trebuie să vo spun, dar v-ați căsătorit cu un asasin » *.
La sfîrșitul lui decembrie, F. F., care asistă împreună cu Signac la premiera piesei lui Ibsen, *Dușmanul poporului*, face o reflecție ciudată:

Mi-a arătat, spune Signac în Jurnalul *său, logica diferitelor atentate,*

* Relatat de Jean Paulhan, care socotește că aprecierea este « exagerată ».

*care atacă prin Gallo bursa *, prin Ravachol magistratura şi armata (cazarma Lobau), prin Vaillant pe deputaţi, prin Henry pe alegători, prin Caserio pe reprezentantul puterii. Cel mai « anarhist » i se pare atentatul lui Henry, îndreptat împotriva alegătorilor, care sînt mai vinovaţi decît cei aleşi, de vreme ce aceştia sînt siliţi de primii să facă meseria de deputat.*

Fénéon este, bineînţeles, concediat de la ministerul de război. Thadée Natanson, care, împreună cu fraţii săi, fondase *La Revue blanche*, în octombrie 1891, îi oferă postul de secretar de redacţie. F. F. îl va ocupa pînă în 1903, dată la care periodicul îşi încetează apariţia. După ce, pentru puţină vreme şi spre marea sa nemulţumire se aflase, cu prilejul procesului Celor Treizeci, în centrul atenţiei generale, poate aici, mai mult ca niciodată, să intre din nou în umbră, satisfăcîndu-şi pasiunea pentru anonimat. În nouă ani nu îngăduie să i se tipărească numele în revistă decît de trei ori. De cîtăva vreme a încetat să mai scrie. Totuşi, nu pe deplin. El, care declară « că nu-i plac decît muncile indirecte », se amuză uneori scriind articole semnate de alţii, ca, de pildă, de Willy, care l-a poreclit « prietenul cel scump la vorbă ».
După ce *La Revue blanche* îşi încetează apariţia, F. F. pune din nou mîna pe condei, dar de astă dată ca redactor la un cotidian de mare tiraj, *Le Matin*, unde ţine o rubrică de « fapte diverse », rezumate de el în trei rînduri, pe un ton hazliu şi nepăsător, plin de ironie faţă de zădărnicia zbuciumului omenesc.

Două sute de răşinari de la Mimizan (Landes) sînt în grevă. Trei plutoane de jandarmi şi o sută de soldaţi din regimentul 34 infanterie îi ţin sub observaţie.

« Feriţi-vă de alcool şi de voluptate », spune generalul Privat, adresîndu-se diviziei a 32-a, în ordinul de zi prin care îşi ia rămas bun.

Domnul Abel Bonnard, din Villeneuve-Saint-Georges, în timp ce juca biliard, şi-a crăpat ochiul stîng, căzînd pe tac **.

A fost găsit individul suspect ce fusese văzut de către mecanicul Gicquel dînd tîrcoale gării orăşelului Herblay: Jules Ménard, culegător de melci.

Doisprezece ani de ocnă la Portebotte: a ucis-o la Le Havre pe vesela Nini la Chèvre, convins că are dreptul să-i ceară socoteală.

* E vorba de unul dintre primele atentate. La 5 martie 1886, Charles Gallo a aruncat o bombă şi a tras cîteva focuri de revolver în clădirea Bursei.

** Joc de cuvinte, cuvîntul francez *queue* (tac) însemnînd şi coadă (*Nota tr.*).

În 1906 F. F. renunță la aceste exerciții care, cu timpul, încep să-l plictisească, atît pe el cît și, pentru cu totul alte pricini, pe o parte dintre cititorii ziarului *Le Matin*. Intră ca funcționar la galeria Bernheim-Jeune, unde va ocupa curînd postul de director artistic. Nu-i greu de bănuit că judecata lui sigură face aici minuni, dar în acel fel foarte ciudat care a fost și va fi, în orice împrejurare, felul său propriu. Nu prezintă eventualilor cumpărători decît tablourile pe care el însuși le admiră. Socotește inutil să le mai comenteze, explicînd în ce constă interesul lor sau discutînd o părere care diferă de a sa; iar dacă-și dă seama de incompetența sau de prostia interlocutorului, știe să ocolească răspunsul printr-o ironie. Unei vizitatoare, care, arătînd cu ochelarii către o sculptură de Rodin ce înfățișa o femeie cu coapsele depărtate, îl întreabă: « Ce reprezintă asta, domnule Fénéon? », el îi răspunde pe tonul cel mai serios: « O doamnă » *.

Impertinența lui aproape fățișă și tăcerile lui ar trebui, s-ar putea crede, să-i izgonească pe clienți. Dar, dimpotrivă, ei se arată cu atît mai atrași, într-atît de mare este puterea acestui negustor despre care toată lumea știe acum că pentru el important este nu să vîndă ci să iubească, și că nu ar putea să-i înșele nici pe alții așa cum nu se poate înșela nici pe sine; și asta cu atît mai mult cînd e vorba de artă, care pentru el înseamnă totul. Priceperea sa în acest domeniu nu le poate scăpa cunoscătorilor, chiar dacă ea se exprimă în fraze puține și eliptice.

Dar într-o bună zi (sîntem în anul 1924), F. F. — are șaizeci și trei de ani — le declară pe neașteptate fraților Bernheim: « Mi-a venit și mie vremea să trîndăvesc » și se retrage din activitate. E pe deplin hotărît să facă totul spre a fi uitat. Un editor îl îndeamnă să-și scrie memoriile: refuză. I se propune să i se retipărească unicul volum, *Impresioniștii în 1886:* refuză. Jean Paulhan îi cere cîteva însemnări sau amintiri pentru *La Nouvelle Revue Française*: refuză. Cineva vrea să facă o culegere din « nuvelele sale de trei rînduri » publicate în ziarul *Le Matin:* F. F. refuză, de data aceasta chiar cu mînie **. Nu dorește decît uitarea. Mai lucrează și acum, stabilind elementele unui catalog al operei lui Seurat, care, conform voinței sale limpede exprimată, urmează să apară fără semnătură. Catalogul nu conține nici un fel de comentariu ci numai « titluri, date și dimensiuni » ***. Uitarea? F. aspiră la mai mult decît atît: la dispariția totală, la neant. Cînd, în 1938, trebuie să se supună unei grave operații, nu dorește

---

* Relatat de M. Saint-Clair.

** Relatat de Jean Paulhan și de John Rewald.

*** Jean Paulhan.

să-i supravieţuiască. « E absurd să mai fii încă în viaţă la şaptezeci şi opt de ani (sau la şaptezeci şi nouă, sau la optzeci, sau la optzeci şi unu) », spune el *... Această « absurditate » stîrneşte în el « nerăbdare şi mînie », după cum observă doamna Théo van Rysselberghe. Operaţia l-a slăbit. Dar trupul îi mai rezistă cîţiva ani. F. distruge şi ultimele documente pe care le mai păstra, împrăştie o parte din colecţia de tablouri. Aşteaptă moartea, ultima şi cea mai deplină uitare. Ea vine la începutul lui 1944. În ziua de 29 februarie, F. F. nu mai e printre cei vii.

* Relatat de Jean Paulhan şi de John Rewald.

Nu posedăm decît puține scrisori ale lui Seurat. Cele mai multe au fost publicate (de către Gustave Coquiot, C.-M. de Hauke, Robert L. Herbert, Madeleine Octave Maus, John Rewald, Robert Rey, Paul Signac și fiica sa Ginette Cachin-Signac, Guy Pogu); altele rămîn inedite, ivindu-se din arhive, apărînd uneori pe piața autografelor. La această corespondență de mici proporții se adaugă *Însemnările asupra lui Delacroix*, publicate pentru prima oară de Félix Fénéon în *Bulletin de la Vie artistique*, la 1 aprilie 1922.

Din fericire, există în schimb numeroase mărturii ale contemporanilor cu privire la Seurat și la prietenii săi.

Dintre cele ce mi-au fost cu deosebire folositoare, citez:

ADAM (Paul): *Symbolistes et Décadents, Les Personnalités Symbolistes* (sub pseudonimul de B. de Monconys), în *La Vie moderne*, 27 noiembrie, 4 și 18 decembrie 1886, 8, 15 și 22 ianuarie 1887. *Petit Glossaire pour servir à l'Intelligence des Auteurs décadents et symbolistes* (sub pseudonimul de Jacques Plowert), Vanier, Paris, 1888. A se vedea *Petit Bottin*.

AJALBERT (Jean): *Mémoires en vrac. Au temps du Symbolisme*. Albin Michel, Paris, 1938.

ALEXANDRE (Arsène): *Dubois-Pillet*, în *Paris*, august 1890.

ALEXIS (Paul): A Minuit. *Visite à la Revue indépendente* (sub pseudonimul de Trublot), în *Le Cri du Peuple*, 14 aprilie 1888.

AMAN-JEAN: Puvis de Chavannes, în *L'Art dans les Deux Mondes*, 29 noiembrie 1890.

ANGRAND (Charles): *Lettre inédite à Lucie Cousturier* (4 iulie 1912), în *La Vie*, 1 octombrie 1936.

ANTOINE (Jules): *Georges Seurat*, în *La Revue indépendente*, aprilie 1891. — *Dubois-Pillet*, în *La Plume*, 1 septembrie 1891.

BEAUBOURG (Maurice): *Nouvelles passionnées*. Ed. de la *Revue blanche*, Paris, 1893.
BERRICHON (Paterne): *Louis Anquetin*, în *La Plume*, 1 septembrie, 1891.

CHADOURNE (André): *Les Cafés-Concerts*, Dentu, Paris, 1889.
CHRISTEN (Locotenent-colonel de): Discurs pronunţat la înmormîntarea lui Dubois-Pillet, reprodus în *La Haute-Loire*, 20 august 1890.
CHRISTOPHE (Jules): *George Seurat*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 376, 1890. — *Georges Seurat*, în *La Plume*, 1 septembrie 1891.

COQUIOT (Gustave): *Les Indépendants* (1884—1920), Ollendorff, Paris, f. d. — *Vincent van Gogh*, Ollendorff, Paris, 1923, — *Georges Seurat*, Albin Michel, Paris, 1924. — *Des Peintres maudits*, André Delpeuch, Paris, 1924.
COUSTURIER (Lucie): *Paul Signac*, în *La Vie*, 23 martie 1912. — *Henri-Edmond Cross*, în *L'Art décoratif*, martie 1913. — *Seurat*, Crès, Paris, 1926.

DARIEN (Georges): *Maximilien Luce*, în *La Plume*, 1 septembrie 1891.

FÉNÉON (Felix): (Textele al căror titlu este precedat de un asterisc au fost retipărite în volumul *Oeuvres*, menţionat mai jos) ° *Les Impressionnistes en 1886, VIIIe Exposition impressionniste*, în *La Vogue*, 13—20 iunie 1886. — * *IIe Exposition de la Société des Artistes indépendants*, în *La Vogue*. — * *Les Impressionnistes en 1886*, Ed. de *La Vogue*, Paris, 1886 (sînt retipărite aici cele două texte precedente). — *L'Impressionnisme aux Tuileries*, în *L'Art moderne*, 19 septembrie 1886. — *Jules Christophe et Anatole Cerfberr*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 308, 1887. — *Le Néo-Impressionnisme*, în *L'Art moderne*, 1 mai 1887. — * *Exposition de la Revue indépendante*, în *La Revue indépendante*, februarie 1888. — * *A la Revue indépendante* în *La Revue indépendante*, martie 1888. — *Le Néo-Impressionnisme à la IVe Exposition des Artistes indépendants*, în *L'Art moderne*, 15 aprilie 1888. — * *Une Esthétique scientifique*, în *La Cravache*, 18 mai 1889. — *Ve Exposition de la Société des Artistes indépendants*, în *La Vogue*, septembrie 1889, şi *L'Art moderne*, 27 octombrie 1889. — * Kahn, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no 360, 1890. — *Paul Signac*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no 373, iunie 1890. — *Sur la Mort d'Albert Dubois-Pillet*, în *L'Art moderne*, 21 august 1890. — Notiţă necrolo-

gică despre Seurat (nesemnată), în *Entretiens politiques et littéraires*, 1891, vol. II, no. 13. — * *Paul Signac*, în *La Plume*, 1 septembrie 1891 (în *Oeuvres*, menționat din greșeală ca apărut în *Les Hommes d'Aujourd'hui*). — *Au Pavillon de la Ville de Paris, Société des Artistes indépendants*, în *Le Chat noir*, 2 aprilie 1892. — *Au Pavillon de la Ville de Paris*, Société des Artistes indépendants, în *L'En-Dehors*, 12 aprilie 1892. — *Léo Gausson*, în *La Revue blanche*, primul semestru al anului 1896. — Prefață la catalogul expoziției Signac de la galeria Druet, Paris, decembrie 1904 (traducere engleză în catalogul retrospectivei Signac la Marlborough gallery, Londra, 11 martie — 15 aprilie 1954). — *Précisions concernant Seurat*, în *Bulletin de la Vie artistique*, 1, august 1924. — *Charles Angrand*, în *Bulletin de la Vie artistique*, 15 aprilie 1926. — *Charles Henry*, în *Bulletin de la Vie artistique*, 15 noiembrie 1926. — *Oeuvres*, cu o introducere de Jean Paulhan: *F. F. ou le Critique*, Gallimard, Paris, 1948. — Scrierile lui Fénéon cu privire la Seurat au fost adunate în volumul *Seurat* de H. Dorra și J. Rewald. — A se vedea *Petit Bottin*.

FONTAINAS (André): *Mes Souvenirs du Symbolisme*. Ed. de la *Nouvelle Revue critique*, Paris, 1928.

Guide des Plaisirs de Paris, Édition photographique, Paris, 1900.

Hommage à Charles Henry, în Cahiers de l'Étoile, ianuarie-februarie 1930.

HUYSMANS (J. K.): *Les Indépendants*, în *La Revue indépendante*, aprilie 1887.

JAMOT (Paul): *Ernest Laurent*, în *Gazette des Beaux-Arts*, martie 1911.

JEANÈS (J.-E.-S.): *D'après Nature*, Granvelle, Besançon, 1946.

JOËTS (Jules): Amintiri despre Hippolyte Petitjean, adunate de Michel-Ange Bernard, împreună cu opt scrisori ale lui Camille și Lucien Pissarro către Petitjean, în *Art-Documents*, noiembrie 1954.

JOURDAIN (Frantz): *Au Pays du Souvenir* Crès, Paris, 1922.

KAHN (Gustave): *Jules Laforgue*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 298, f. d. — *Paul Adam*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, nr. 304, 1887. — *Symbolistes et Décadents*, Vanier, Paris, 1902. — *Au Temps du pointillisme*, în *Mercure de France*, 1 aprilie 1924. — *Charles Angrand*, în *Mercure de France*, 15 mai 1926. — *Les Dessins de Georges Seurat*, 2 vol., Bernheim-Jeune, Paris, 1928. — *Charles Henry. Quelques Souvenirs de Jeunesse*, în *Cahiers de L'Etoile*, ianuarie — februarie 1930.

LAFORGUE (Jules): *Lettres à un Ami*, Mercure de France, Paris, 1941.
LANGLADE (Emile): *Artistes de mon Temps*, seria a 3-a. Editions I. N. S. A. P., Arras, 1936.
LEBLOND-ZOLA (Denise): *Paul Alexis, bohème et critique d'art*, în *L'Ordre*, 1 şi 2 martie 1939.
LECOMTE (Georges): *Camille Pissarro*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 366. 1890.

MARCHESSOU (Léon): *Le Commandant Dubois-Pillet*, în *La Haute-Loire*, 18 august 1890.
MAUS (Madeleine Octave): *Trente Années de Lutte pour l'Art* (1884—1914), L'Oiseau bleu, Bruxelles, 1926.
MERY (Jules): *Les Préludes. Simples Documents*, în *La Vie moderne*, 14 şi 21 iunie 1891.
MÉTÉNIER (Oscar): A se vedea *Petit Bottin*.
MIOMANDRE (Francis de): *Vingt ans après*, în *Bulletin de la Vie artistique*, 15 februarie 1926.
MONCONYS (B. de): A se vedea Paul Adam.
MORÉAS (Jean): A se vedea *Petit Bottin*.

NATANSON (Thadée): *Peints à leur tour*, Albin Michel, Paris, 1948.

Petit Bottin des Lettres et des Arts (publicat fără semnătură; redactat de Paul Adam, Jean Moréas, Oscar Méténier şi Félix Fénéon), Nouvelle Librairie parisienne, Paris, 1886.
PIERRE ET PAUL: *Michel-Eugène Chevreul*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 227, 1886. — *Henri de Régnier*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 342, 1889.
PISSARRO (Camille): *Lettres à son fils Lucien*, Albin Michel, Paris, 1950. — *Lettres à Paul Signac et Félix Fénéon*, în *Les Lettres françaises*, 8 octombrie 1953. A se vedea Jules Joëts.
PISSARRO (Lucien): A se vedea Jules Joëts.
PLOWERT (Jacques): A se vedea Paul Adam.
RICHE (Auguste): *Quelques Pages intimes sur M. Chevreul*, Poussielgue, Paris, 1889.

ROSENTHAL (Léon): *Ernest Laurent*, în *Art et Décoration*, martie 1911.

SAINT-CLAIR (M): *Doamna Théo van Rysselberghe: Galerie privée*, Gallimard, Paris, 1947.
SEGARD (Achille): *Peintres d'Aujourd'hui, Les Décorateurs*, 2 vol., Ollendorff, Paris, 1914.

SIGNAC (Paul): *Lettres à Trublot* (Paul Alexis), în *Le Cri du Peuple*, 23 iunie 1887, 9 februarie şi 29 martie 1888. — *D'Eugène Delacroix au Néo-Impressionnisme*, Ed. de la *Revue blanche*, Paris, 1899; Floury, Paris, 1939: introducere şi note de Françoise Cachin, Hermann, Paris, 1964. — *Charles Henry*, în *Cahiers de l'Etoile* ianuarie-februarie 1930. *Le Néo-Impressionnisme, documents*, în *Gazette des Beaux-Arts*, ianuarie 1934. — Fragmente din *Journal*, în *Arts de France*, no 11—12 şi no 17—18, 1947. — *Extraits du Journal inédit de Paul Signac*, în *Gazette des Beaux-Arts*, iulie-septembrie 1949, aprilie 1952 şi iulie-august 1953.

TABARANT (Adolphe): *Pissarro*, Rieder, Paris, 1924. — *Maximilien Luce*, Crès, Paris, 1928.
TEXCIER (Jean): *Félix Fénéon, curieux Homme*, în *Le Populaire Dimanche*, 9 ianuarie 1949. — *Maximilien Luce*, în *Le Populaire Dimanche*, 10 aprilie 1949.
TRUBLOT: A se vedea Paul Alexis.

VERHAEREN (Emile): *Les XX*, în *La Société nouvelle*, 1891 pp. 248 şi urm. — *Sensations*, Crès, Paris, 1927.

WYZEWA (Teodor de): *Une Critique*, în *Revue indépendante* noiembrie 1886. — *Georges Seurat*, în *L'Art dans les Deux Mondes* 18 aprilie 1891. — *Edouard Dujardin*, în *Les Hommes d'Aujourd'hui*, no. 388, 1892.

Catalogul tablourilor lui Seurat a fost alcătuit de către Henri Dorra şi John Rewald şi publicat în cartea lor Seurat, Les Beaux-Arts, Paris 1959; un catalog care conţine atît tablourile cît şi desenele a fost publicat de către C.—M. de Hauke în *Seurat et son Oeuvre*, 2 vol., Gründ, Paris, 1961. Amîndouă lucrările sînt cu totul remarcabile.

Am consultat, de asemeni, numeroase alte scrieri. Printre ele citez:
AMAN—JEAN (François): *L'Enfant oublié*, Buchet-Chastel, Paris, 1963.
AMIEL (Jean): *Six Ataciens célèbres*, Au Livre du Pays, Carcassonne, 1929.
ANGRAND (Charles): Catalogul expoziţiei Charles Angrand de la galeria André Maurice, Paris, 23 decembrie 1960—21 ianuarie 1961.
ARLIN (Jean): *Deux Bourses annuelles en souvenir de Félix Fénéon*, în *Arts*, 12 martie 1948.

BAZALGETTE (Léon): *Emile Verhaeren*, Sansot, Paris, 1907.
BAZIN (Germain): *Trésors de l'Impressionnisme au Louvre*, Aimery Somogy, Paris, 1958.

BERNHEIM DE VILLERS (Gaston): *Petites Histoires sur de grands Artistes*, Bernheim-Jeune, Paris, 1940.
BESSON (George): *Paul Signac. The Man*, în catalogul retrospectivei Signac de la Marlborough gallery, Londra, 11 martie — 15 aprilie 1954.
BLANCHE (Jacques-Émile): *La Troisième République. Les Arts plastiques*, Les Éditions de France, Paris, 1931. — *La Pêche aux souvenirs*, Flammarion, Paris, 1949. — *De Gauguin à la Revue nègre*, Émile-Paul, Paris, 1928.
BOULEAU (Charles): *Charpentes, la Géométrie secrète des Peintres*, Éd. du Seuil, Paris, 1963.

CACHIN (Françoise): *Un Défenseur oublié de l'Art moderne* (Octave Mirbeau), în *L'Oeil*, iunie 1962.
CACHIN—SIGNAC (Ginette): *Autour de la Correspondance de Signac*, în *Arts*, 7 septembrie 1951. — *Un Poète turc avait inspiré les Néo-Impressionnistes?* în *Les Lettres françaises*, 7 ianuarie 1954.
CHABOT (G.): *Théo van Rysselberghe*, în catalogul (stabilit de Paul Eeckhout) retrospectivei Théo van Rysselberghe la Muzeul de Arte Frumoase din Gand, 1 iulie-16 septembrie 1962.
Centenaire de M. Chevreul. Principaux Travaux de M. Chevreul, Société Anonyme des Imprimeries Réunies, Paris, 1886.
Cinquantenaire du Symbolisme, catalog al unei expoziții de la Biblioteca națională din Paris, 1936.
COGNIAT (Raymond): *Seurat*, Fernand Nathan, Paris, 1953.
COMPIN (Isabelle): *H. E. Cross*, Quatre-Chemins-Éditart, Paris, 1964.

DEVERIN (Édouard): *Fénéon l'énigmatique*, în *Mercure de France*, 15 februarie 1934.
DORIVAL (Bernard): *Les Étapes de la Peinture française contemporaine*, t. I *De l'Impressionnisme au Fauvisme*, Gallimard, Paris, 1943.
DORRA (Henri) et REWALD (John): *Seurat*, Les Beaux-Arts, Paris, 1959.
DUJARDIN (Édouard): *Les Premiers Poètes du Vers libre*, Mercure de France, Paris, 1922.

EECKHOUT (Paul): A se vedea Chabot.

FIERENS (Paul): *Théo van Rysselberghe*, cu un studiu de Maurice Denis, Éditions de la Connaissance, Bruxelles, 1937.

FLAMANT (Élie-Charles): *Signac, ses Amis, ses Tableaux, ses Yachts*, în *Connaissance des Arts*, noiembrie 1963.
FRY (R.): *Seurat*, în *The Dial*, septembrie 1926.

GAY (Paul): *Signac, the Painter*, în catalogul retrospectivei Signac de la Marlborough gallery, Londra, 11 martie-15 aprilie 1954. — *La Création de l'Oeuvre chez Paul Signac*, în catalogul expoziției Signac de la Marlborough gallery, Londra, aprilie-mai 1958.
GOLDWATER (Robert J.): *Some Aspects of the Development of Seurat's Style*, în *The Art Bulletin*, iunie 1941.
GUENNE (Jacques): *Entretien avec Paul Signac*, în *L'Art vivant*, 20 martie 1925.

HELLENS (Franz): *Verhaeren*, Seghers, Paris, 1953.
HERBERT (Robert L.): *Seurat's Drawings*, în catalogul expoziției Seurat de la Art Institute din Chicago și de la Museum of Modern Art din New York, 1958. — *Seurat in Chicago and New York*, în *The Burlington Magazine*, mai 1958. — *Seurat and Jules Chéret*, în *The Art Bulletin*, iunie 1958. *Seurat and Puvis de Chavannes*, în *Yale University Art Gallery Bulletin*, octombrie 1959. — *Seurat and Émile Verhaeren, unpublished Lettres*, în *Gazette des Beaux-Arts*, decembrie 1959.
HOMER (William I.): *Georges Seurat. Port-en-Bessin*, în *Minneapolis Institute of Arts Bulletin*, vara anului 1957. — *Notes on Seurat's Palette*, în *The Burlington Magazine*, mai 1959.

KAHNWEILER (Daniel-Henry): *Confessions esthétiques*, Gallimard, Paris, 1963.

LAPRADE (Jacques de): *Seurat*, Aimery Somogy, Paris, 1951.
LHOTE (André): Seurat, Braun, Paris, 1948.

MAUCLAIR (Camille): *Servitude et Grandeur littéraires*, Ollendorff, Paris, 1922.
MULLER (Joseph-Émile): *Seurat. Dessins*, Hazan, Paris, 1960. *Seurat*, Hazan, Paris, 1960.

Le Néo-Impressionnisme. Catalogul expoziției neoimpresioniștilor de la Galerie de France, Paris, 12 decembrie 1942—15 ianuarie 1943.

PAULHAN (Jean): *F. F. ou le Critique*, Gallimard, Paris, 1945 (retipărită ca introducere la *Oeuvres* de Félix Fénéon; a se vedea mai sus).

PILLEMENT (Georges): *Charles Henry et Jules Laforgue*, în *Cahiers de l'Étoile*, ianuarie-februarie 1930.
PISSARRO (Ludovic Rodo) și VENTURI (Lionello): *Camille Pissarro, son Art, son Oeuvre*, 2 vol., Paul Rosenberg, Paris, 1939.
POGU (Guy): *Théo van Rysselberghe, sa Vie*, 1963 (fără altă indicație.

RAYNAUD (Ernest): *La Mêlée symboliste*, 3 vol., La Renaissance du Livre, Paris, 1920—1922.
REWALD (John): *Félix Fénéon*, în *Gazette des Beaux-Arts*, iulie-august și februarie 1948. — *Seurat*, Albin Michel, Paris, 1948. — Prefață la catalogul expoziției *Seurat and his Friends*, Wildenstein, New York, noiembrie-decembrie 1953. *Histoire de l'Impressionnisme*, Albin Michel, Paris, 1955. *Le Post-Impressionnisme*, Albin Michel Paris, 1961. — A se vedea Henri Dorra.
REY (Robert): *La Renaissance du Sentiment classique*, Les Beaux-Arts, Paris, 1931.
RICH (Daniel Catton): *Seurat's Paintings*, în catalogul expoziției Seurat de la Art Institute din Chicago și de la Museum of Modern Art din New York, 1958.
ROUSSOU (Matei): *André Antoine*, L'Arche, Paris, 1954.

SALMON (André): *Propos d'Atelier*, Crès, Paris, 1922.
Seurat et ses Amis. La Suite de l'Impressionnisme. Catalogul unei expoziții organizate de *Beaux-Arts* și de *Gazette des Beaux-Arts*, Paris, decembrie 1933 — ianuarie 1934.

VENTURI (Lionello): *Les Archives de l'Impressionnisme*, 2 vol., Durand-Ruel, Paris-New York, 1939. A se vedea Pissarro (Ludovic Rodo).
VIENNE (Gabrielle): Catalogul expoziției Signac de la Muzeul național de Artă modernă, cu o prefață de Jean Cassou, Paris, 25 octombrie — 2 decembrie 1951.
VOLLARD (Ambroise): *Souvenirs d'un Marchand de Tableaux*, Albin Michel, Paris, 1948.

WHITE (Gabriel): Prefață la catalogul expoziției *Reproductions of the Drawings of Seurat*, Arts Council of Great Britain, 1946.

ZERVOS (Christian): *Un Dimanche à la Grande-Jatte et la Technique de Seurat*, în *Cahiers d'Art*, no 9, 1928.
ZWEIG (Stefan): *Émile Verhaeren*, Mercure de France, Paris, 1910.

PRINCIPALELE PERSONAJE CITATE ÎN CELELALTE VOLUME DIN «ARTĂ ŞI DESTIN»

În *Viaţa lui Van Gogh*: Charles Angrand, Louis Anquetin, Antoine, Émile Bernard, Anna Boch, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Pissarro, Seurat, Signac, Karel Verlat.

În *Viaţa lui Cézanne:* Arsène Alexandre, Paul Alexis, Anquetin, Bernard, Caillebotte, Victor Chocquet, Degas, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Georges Lecomte, Roger Marx, Octave Maus, Mirbeau, Monet, Pissarro, Odilon Redon, Renoir, Rodin, Seurat.

În *Viaţa lui Toulouse-Lautrec*: Adolphe Albert. Arsène Alexandre, Anquetin, Bernard, Jules Chéret, Charles Cros, Degas, Édouard Dujardin, Paul Durand-Ruel, Fénéon, Fernando, Gauguin, Van Gogh, La Goulue, Grille d'Égout, Guillaumin, Victor Joze. Antoine de la Rochefoucauld, Mallarmé, Roger Marx, Octave Maus, Mirbeau, Jean Moréas, Thadée Natanson, Edmond Picard, Pissarro, Puvis de Chavannes, Raffaëlli, Redon, Henri de Régnier, Jules Renard, Renoir, Théo van Rysselberghe, Seurat, Signac, Alfred Stevens, Valentin le Désossé, Henry van de Velde, Willy.

În *Viaţa lui Manet:* Anquetin, Bernard, Bracquemond, Charles Cros, Degas, Durand-Ruel, Van Gogh, Hoschedé, Mallarme, Eugene Manet, Monet, George Moore, Berthe Morisot, Pertuiset, Pissarro Renoir, Alfred Stevens.

În *Viaţa lui Gauguin:* Arsène Alexandre, Anquetin, Georges de Bellio, Bernard, Jacques-Émile Blanche, Bracquemond, Degas, Édouard Dujardin, Durand-Ruel, Fénéon, André Fontainas, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Antoine de la Rochefoucauld, Mallarmé, Roger Marx, Maxime Maufra, Mirbeau, Monet, Moréas, Murer, Pissarro,

Puvis de Chavannes, Raffaëlli, Redon, Henri de Régnier, Renoir, Schuffenecker, Seurat, Walter Sickert, Signac, Fritz Thaulow.

În *Viața ui Renoir:* Arsène Alexandre, Paul Alexis, Anquetin, Antoine, Georges de Bellio, Bernard, Jacques-Émile Blanche, Caillebotte, Victor Chocquet, Henri-Edmond Cross, Degas, Édouard Dujardin, Durand-Ruel, Fénéon, Fernando, Gauguin, Van Gogh, Guillaumin, Hoschedé, Georges Lecomte, Maximilien Luce, Mallarmé, Eugène Manet, Roger Marx, Meier-Graefe, Mirbeau, Monet, Moréas, Berthe Morisot, Murer, Georges Petit, Pissarro, Puvis de Chavannes, Redon, Henri de Régnier, Renoir, Rodin, Seurat, Teodor de Wyzewa.

CRONOLOGIA GENERALĂ
A PRIMELOR ȘAPTE VOLUME DIN « ARTĂ ȘI DESTIN »

Cronologia care urmează are, evident, un scop de ordin practic. Prin trimiterile sale, îi va îngădui cititorului să consulte cu ușurință, în legătură cu orice fapt, cele mai importante paragrafe din volumele seriei *Artă și destin*.

Dar ea răspunde totodată unei preocupări ce ține de însăși esența operei căreia i-am închinat întreaga mea viață. Tocmai asupra acestui lucru aș vrea să mă explic aici în cîteva cuvinte — și ca și cum mi-aș vorbi mie însumi.

«Oamenii vin în contact unii cu alții, scriam cîndva în *Viața lui Renoir*. Destinele lor se încrucișează, răsărind pentru o clipă din ceață. Se întîlnesc, își fac mărturisiri, dezvăluindu-și unii altora crîmpeie de viață, dar restul se pierde în noapte. Numai istoria poate cunoaște acest păienjeniș de destine: numai ea poate cuprinde viața trăită în totalitatea ei, aruncînd asupra acestui teatru de umbre marea și blînda-i lumină.»

E o afirmație incidentală, dar care oglindește o preocupare ce m-a urmărit neîncetat de-a lungul întregii mele existențe. O preocupare complexă.

Am fost întotdeauna chinuit de dorința, fără îndoială instinctivă, în orice caz adînc înscrisă în firea mea pentru pricini pe care nu le cunosc, să compun nu numai cărți ci un grup de cărți, puternic legate între ele, adăugîndu-se una alteia ca pietrele unui edificiu sau, și mai bine, ca organele într-un trup. Această dorință, pe care m-am străduit să o concretizez în felurite chipuri, este tot atît de adînc înrădăcinată în mine ca și înclinarea mea pentru biografie. Din această dorință și din această înclinare,

al căror caracter obsesiv îmi apare cum nu se poate mai limpede, s-a născut în cele din urmă seria « *Artă și destin* », ce trădează însă și o a treia obsesie: ideea prodigioasă, care de asemeni m-a urmărit întotdeauna, că nenumărate destine, foarte deosebite unele de altele, coexistă și se împlinesc în mod concomitent. După mine, unul dintre scopurile majore, primordiale, ale scriitorului, este acela de a surprinde viața. Or, nimic mai dificil decît să surprinzi viața în extraordinara ei proliferare.

În existența noastră de fiecare zi, după cum arată observația mai sus citată, destinele celorlalți ni se dezvăluie cînd și cînd, într-un fel de străfulgerare. Puținul pe care-l surprindem astfel este aproape întotdeauna înșelător. Dispunem de obicei de elemente nesigure și prea puține la număr, care nu ne îngăduie o judecată limpede. Chiar propriul nostru destin ne rămîne în parte ascuns, din pricina unui fel de orbire pe care o avem față de noi înșine, a memoriei noastre slabe, și pentru multe alte pricini. Iată de ce marii romancieri, ca de pildă Balzac, nu sînt simpli observatori, ci adevărați vizionari. « Balzac, Flaubert, nobili coloși, în timp ce stăteați aplecați la masa de lucru, viața trecea pe lîngă voi », exclama liric tînărul Montherlant. Nu sînt de această părere; cred, dimpotrivă, că nici o viață, nici măcar cea mai intens trăită, nu poate avea bogăția unei existențe creatoare de mare amplitudine. « Nobilii coloși » n-ar fi stat aplecați la masa lor de lucru dacă n-ar fi purtat în ei o întreagă lume — o lume a cărei densitate nu poate fi nici pe departe asemuită cu lumea așa cum îi este dat individului s-o trăiască în faptele sale reale. Adevărata intensitate trebuie căutată tocmai la « nobilii coloși ». Arătam cîndva cît de săracă este ficțiunea, chiar în manifestările excepționale ale fecundității sale, în fața prodigioasei bogății a realității. Principalul ei mijloc de expresie, romanul, îmi pare un instrument insuficient, « depășit », ținînd de un fel de empirism al sensibilității [1], de vreme ce dispunem astăzi de posibilități de

[1] În vremea noastră, cel puțin în Franța, cînd se vorbește despre literatură, se vorbește de fapt aproape întotdeauna numai despre roman. S-ar părea că adevărul literaturii își găsește expresia și trebuie în chip obligatoriu să și-o găsească doar în roman. Această prepon-

investigare considerabile. Fac aluzie, evident, la metodele științei istorice. Dar o atare afirmație necesită cîteva comentarii.

În afară de puterea de imaginație vizionară, de ce alte mijloace dispunem pentru a cuprinde realitatea? Știm atît de puțin despre clipa prezentă! Atîtea lucruri ne rămîn necunoscute! «Actualitatea», așa cum ni se înfățișează, nu-i decît un reflex foarte palid, o imagine inconsistentă și deformată a celor ce se petrec cu adevărat. Evenimentele hotărîtoare nu sînt neapărat acelea ce ni se par nouă importante; evenimente cu o mare semnificație ne scapă, pentru că, atunci cînd se produc sînt învăluite în ceață. E nevoie de o anumită perspectivă, e nevoie ca lucrurile ce ne erau ascunse să ni se dezvăluie pentru ca peisajele istoriei să înceapă a se înfiripa, pentru ca accidentele devenirii umane să capete adevăratul lor relief.

Ajunși aici, trebuie să înaintăm cu prudență. Istoria — politică, literară, artistică etc. — concepută în spirit tradițional se ocupă în primul rînd de evenimentele în sine. Astfel, ea se interesează mai cu seamă de colectivități. De obicei indivizii nu-i reține atenția decît sub raportul relațiilor lor cu colectivitatea. Prima sa ambiție este aceea de a pune în lumină — și, trebuie să notăm, adesea cu parțialitate, deci în chip arbitrar — logica evenimentelor, sensul lor general și aproape abstract. Istoria nu se preocupă decît în mod accidental și, spre a spune așa, lăturalnic, de uman.

Umanul, dimpotrivă, este, ca și pentru roman, principiul fundamental a ceea ce ar putea să pară la prima vedere o variantă a genului istoric — biografia —, dar care de fapt reprezintă un gen cu totul specific. E drept că biografia folosește metodele istoriei, dar ea o face într-un scop cu totul diferit, scop care coincide cu cel pe care și l-au propus marii creatori de universuri imaginare: ea vrea mai presus de orice și întotdeauna să cerceteze

---

derență acordată romanului este o trăsătură specifică timpului nostru căci ea nu e nici pe departe un dat permanent. De aceea e foarte probabil că avem de-a face doar cu o falsă optică. Totuși, fie că e sau nu justificată, preponderența de care vorbeam există. În zilele noastre scriitorul debutant vrea să ajungă romancier, așa cum ieri vroia să ajungă poet, așa cum în secolul al XVIII-lea vroia să ajungă «filozof», iar în secolul al XVII-lea autor de tragedii.

condiția umană. Pentru biografie primează indivizii. Ea se ocupă înainte de orice de reacțiile lor psihologice, de manifestările sensibilității lor, de tot ce este legat de viața profundă, intimă a oamenilor. Și-a împrumutat obiectul de la roman, puterea de investigare de la istorie. Astfel, biografia poate să cuprindă și să recreeze viața, s-o cuprindă și s-o recreeze în plenitudinea ei.

Mă grăbesc totuși să adaug că lucrul nu s-ar putea realiza în chip cu adevărat satisfăcător numai cu o singură biografie sau cu cîteva biografii izolate, pe care nimic nu le-ar lega între ele. E nevoie de o suită coherentă și bine gîndită de biografii, consacrate unor oameni care au trăit într-o perioadă dată și într-un spațiu dat. Faptul că în ele revin numeroase personaje care figurează cînd ca actori principali cînd ca actori secundari, le articulează într-un tot unitar. Fiecare biografie trebuie elaborată în vederea acestui tot unitar căruia trebuie să i se adauge în chip organic (insist asupra acestui cuvînt, care evocă viața). Numai cînd acest tot unitar există pot apare concomitențele de care vorbeam mai sus și numai atunci se poate realiza o imagine plenară a vieții, captată în sfîrșit în totalitatea ei de realitate, trăită și în întreaga ei complexitate umană. E de ajuns să îmbrățișăm cu privirea acest tot unitar — și cronologia care urmează încearcă tocmai să ușureze o asemenea « lectură » globală — pentru a vedea împletindu-se între ele, ca într-un contrapunct, an de an, lună de lună, diferitele vieți ce constituie materia umană cu care s-a construit întregul.

Cu fiecare zi văd tot mai limpede că aceasta este una dintre acele cauze adînci, obscure fără îndoială la origine, dar hotărîtoare, cărora m-am supus cînd am început să scriu « *Artă și destin,* » și care îmi impun — mai e nevoie s-o spun? — ducerea la bun sfîrșit a ceea ce am început, cu acea *ostinato rigore* de care vorbește Leonardo da Vinci.

De altfel, nu sîntem oare în prezența unui fenomen de un ordin mai general? Evoluția anumitor discipline istorice în sensul « totalității » nu este evidentă? . . . Și poate, la urma urmei, nu avem de-a face, cum a spus cineva, decît cu o tentativă « de a nega timpul ». Ciudată coincidență, trebuie s-o recunoaștem, de vreme ce o tentativă asemănătoare, chiar dacă mijloacele au

fost altele, stă în însăși inima acțiunii creatoare a lui Georges Seurat.
Trimiterile indicate între paranteze — care figurează în această cronologie sînt foarte simple. Primul semn, o literă majusculă, indică volumul (V: *Viața lui Van Gogh;* C: *Viața lui Cézanne;* T: *Viața lui Toulouse-Lautrec;* M: *Viața lui Manet;* G: *Viața lui Gauguin;* R: *Viața lui Renoir;* S: *Viața lui Seurat*). Cifrele romane indică partea din volumul la care ne referim; cifrele arabe, capitolul. Sînt utilizate încă două abreviații: Pr, pentru Prolog, Dp, pentru Destin postum.
Cronologiile ce vor figura în volumele ulterioare din *Artă și Destin* vor completa treptat, cu același sistem de referințe, cronologia de ansamblu.
Pentru a facilita consultarea acesteia, s-au introdus cîteva subtitluri care evocă evenimente cheie.

Cele mai vechi fapte pomenite în seria *Artă și Destin* sînt cele care se referă la Flora Tristan, bunica lui Gauguin și la Louis-Auguste Cézanne, tatăl pictorului. În 1821 Flora Tristan se căsătorește cu André Chazal, iar Louis-Auguste Cézanne pleacă la Paris spre a învăța meseria de pălărier. Se poate spune că destinele lor încep atunci. Iată de ce am crezut nimerit să deschid cronologia de față cu această dată.
Se născuseră: Ingres (1780), Géricault (1791), Corot (1796), Delacroix (1798), Constantin Guys (1802), Diaz (1804), Daumier (1808), Théodore Rousseau (1812), Millet (1814), Meissonier și Couture (1815), Daubigny (1817), Courbet și Jongkind (1819).

1821 — *3 februarie:* André Chazal se căsătorește cu Flora Tristan (G, Pr).
Louis-Auguste Cézanne, ucenic pălărier la Paris (C, Pr). Se nasc Baudelaire, Henri Cernuschi, Champfleury, Victor Chocquet, Flaubert, Jobbé-Duval, Paul Mentz, Ludovic Piette, Ziem.

1822 — Se nasc Rodolphe Bresdin, Edmond de Goncourt, pastorul Théodore van Gogh.

1823 — Se nasc Théodore de Banville, Marcellin Desboutin, Alfred Stevens.

1824 — Romantismul triumfă la Salon (*Masacrul din Chios* de Delacroix; « E masacrul picturii », spune baronul Gros). Moare

Géricault. Se nasc Hippolyte Babou, Boudin, Cabane Gérome, Josef Israëls, Monticelli, Puvis de Chavannes.

1825 — *16 octombrie:* Flora Tristan, care şi-a început viaţa de « femeie liberă », o naşte pe Aline, viitoarea mamă a lui Gauguin (G, Pr).

La Aix-en-Provence, Louis-Auguste Cézanne deschide în asociaţie un magazin de pălării (C, Pr.) Moare David. Se nasc Bouguereau, Désiré Dihau, Emile Ollivier, moş Tanguy.

1826 — Se naşte Gustave Moreau.

1827 — La Salon, *Moartea lui Sardanapal* de Delacroix. Adolphe Goupil devine editor de stampe. Moare Beethoven. Se naşte Jules Breton.

1828 — *3 martie:* Se naşte Ernestine Faivre, mama lui Seurat. *17 noiembrie:* Léonard Renoir şi Marguerite Merlet, viitorii părinţi ai lui Renoir, se căsătoresc la Saintes. Mor Bonington şi Goya. Se nasc Albert de Balleroy, Carjat, Fernand Desnoyers, doctorul Gachet, Ibsen Taine.

1829 — Se nasc John-Lewis Brown, Achille Emperaire, Henner, Joseph Villevieille, Auguste Toulmouche.

1830 — *10 iulie:* Se naşte la Saint-Thomas (Antilele daneze) Camille Pissarro. *2 august:* Carol X abdică; *9 august:* Se urcă pe tronul Franţei regele Ludovic-Filip. Se nasc Philippe Burty, Castagnary, baritonul Faure, Jules de Goncourt, Charles Le Coeur, Suzanne Leenhoff, chirurgul Péan, Rochefort.

1831 — *18 ianuarie:* Se căsătoresc Auguste Manet şi Eugénie-Desirée Fournier, viitorii părinţi ai lui Manet. *31 octombrie:* se naşte Paul Durand-Ruel.

La Salon, *Libertatea pe baricade* de Delacroix. Se nasc Chaillan, Constantin Meunier.

1832 — *23 ianuarie:* Se naşte la Paris Édouard Manet. *Ianuarie—iunie:* Delacroix călătoreşte în Maroc, Spania şi Algeria. Mor Goethe şi Walter Scott. Se nasc Gustave Eiffel, Jules Ferry, Honoré Gibert, Jules Le Coeur, Antonin Proust.

1833 — *Aprilie:* Flora Tristan se îmbarcă la Bordeaux pentru Peru (G, Pr). *21 noiembrie:* Se naşte Eugène Manet, fratele lui Edouard.

Se nasc Zacharie Astruc, Paul Berard, Bonnat, Bracquemond, Ernest Chesneau, Gustave Doré, Duranty, Félicien Rops, Henri Rouart.

1834 — *15 iulie:* Flora Tristan pleacă din Peru (G, Pr). *19 iulie:* Se naşte la Paris Edgar Degas.

La Salon, *Femeile din Alger* de Delacroix. Se naşte Whistler.

1835 — *16 martie:* Se naşte Gustave Manet, fratele lui Edouard. *26 iunie:* Se sinucide baronul Gros. Se nasc Ernest Chaplet, Jean Dolent, Fernando, Cipa Godebski, Albert Wolff.

1836 — *18 mai:* Se naşte la Limoges Léonard-Victor Renoir, fratele pictorului. *25 octombrie:* Obeliscul de la Luxor este aşezat în Place de la Concorde.
Se nasc Jules Cheret, Fantin-Latour, Edmond Picard, Auguste Truphème.

1837 — Moare Gérard. Se nasc Carolus-Duran, Alphonse Legros, Armand Silvestre.

1838 — *7 ianuarie:* La Luvru este inaugurat « muzeul spaniol » al lui Ludovic-Filip (M. I. 1). *10 august:* Se naşte, la Albi, Alphonse de Toulouse-Lautrec, tatăl artistului. *10 septembrie:* André Chazal încearcă s-o omoare pe Flora Tristan, care a publicat în acest an *Peregrinările unei paria* (G, Pr).
Se nasc Théodore Duret, Gambetta, Hoschédé, J.-P. Laurens, Anton Mauve, Pierre-Ernest Prins, Villiers de l'Isle-Adam.

1839 — *19 ianuarie:* Se naşte la Aix-en-Provence Paul Cézanne (C, Pr şi I, 1). *1 februarie:* André Chazal este condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică (G, Pr). *19 august:* Arago face o comunicare la Academie despre procedeul dagherotipului. Pictorul Paul Delaroche declară: « Cu începere de azi pictura a murit ». *30 octombrie:* Se naşte la Paris Alfred Sisley. Chevreul publică *Despre legea contrastului simultan al culorilor* (S, I, 1). Se nasc Marie-Jeanne Gloanec, Gabrielle Meley, Joseph Oller.

1840 — *2 aprilie:* Se naşte la Paris Émile Zola. *12 noiembrie:* Se naşte la Paris Rodin. *14 noiembrie:* Se naşte la Paris Claude Monet. Courbet soseşte la Paris. Se nasc Jules Claretie, Jules Christophe, Alphonse Daudet, André Gill, Joseph Huot, Edmond Maître, Odilon Redon, Philippe Solari, Antoinette Veillard, bunica dinspre mamă a lui Seurat.

1841 — *14 ianuarie:* Se naşte, la Bourges, Berthe Morisot. *25 februarie:* Se naşte la Limoges Pierre-Auguste Renoir (R, I, 1). *9 iunie:* Baudelaire se îmbarcă la Bordeaux pe *Pachebotul mărilor din Sud*; ajunge pînă la insulele Maurice şi Bourbon; se întoarce la Paris în februarie 1842. *4 iulie:* Se naşte la Aix-en-Provence Marie Cézanne, sora pictorului. *13 noiembrie:* Se naşte la Narbonne Adèle Tapié de Céleyran, mama lui Toulouse-Lautrec. *5 decembrie:* Se naşte la Montpellier Frédéric Bazille.
La Salon *Cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi* de Delacroix. Pissarro pleacă din Antile şi vine să studieze

a Paris. Se nasc Baptistin Baille, Hector de Callias, Emmanuel Chabrier, Clemenceau, Guillaumin, Émile Laporte, Louis Margurye, Catulle Mendès, factorul Roulin, Agostina Segatori, Zandomeneghi.

1842 — Colecția Standish intră în posesia muzeului spaniol al lui Ludovic-Filip. Începe lagătura lui Baudelaire cu mulatra Jeanne Duval. Victor Chocquet intră ca funcționar la Vamă. Moare Stendhal. Se nasc Charles Cros, Hérédia Massenet, Auguste Pontier.

1843 — Familia Zola se instalează la Aix-en-Provence. Flora Tristan publică *Uniunea muncitorească* (G, Pr). Se nasc Numa Coste, Nina Gaillard (Nina de Villard), Guillemet, Prin-ceteau, Clémence Tréhot, Valentin le Désossé.

1844 — *29 ianuarie:* Louis-Auguste Cézanne se căsătorește cu Elisabeth Aubert, mama copiilor săi (C, Pr). *Aprilie:* Flora Tristan întreprinde un turneu de propagandă revoluționară prin toată Franța (G, Pr). *Octombrie:* Manet intră la colegiul Rollin (M, I, 1). *14 noiembrie:* Moare la Bordeaux Flora Tristan (G, Pr). Moare Thorvaldsen. Se nasc Bernadotte, Anatole France, Nietzsche, Le Douanier Rousseau, Antony Valabrègue, Verlaine.

PRIMUL SALON AL LUI BAUDELAIRE

1845 — *2 ianuarie:* Se căsătoresc Antoine-Chrysostome Seurat și Ernestine Faivre, viitorii părinți ai lui Seurat (S, I, 1). *Aprilie:* Prima publicație semnată de Baudelaire, *Salonul din 1845*; în încheiere, aflăm următoarele: « Eroismul *vieții moderne* ne înconjoară și ne solicită... Acela va fi *pictor*, pictor cu adevărat, care va ști să smulgă vieții actuale aspectul ei epic, făcîndu-ne să vedem și să înțelegem, prin mijlocirea culorii și a desenului, cît sîntem de măreți și de poetici cu cravatele noastre și cu cizmele noastre de lac ». *29 mai:* Moare François Renoir, bunicul dinspre tată al pictorului.
Louis-Auguste Cézanne se desparte de asociații săi și rămîne singurul stăpîn al magazinului de pălării (C, Pr). Se nasc Émile Bergerat, Fernand Cormon, Albert Dubois-Pillet, Judith Gautier, Victor Leydet.

1846 — *15 iunie:* Se căsătoresc Clovis Gauguin și Aline Chazal, viitorii părinți ai lui Gauguin (G, Pr). *21 iunie:* Se naște la La Villette Émile Seurat, fratele pictorului (S, I, 1).
În *Salonul* său *din 1846*, Baudelaire scrie: « Viața pariziană este bogată în subiecte poetice și supranaturale. Supranaturalul

ne învăluie din toate părțile, este însăși aerul în care ne mișcăm; numai că noi nu știm să-l vedem ». Théodore Rousseau se stabilește definitiv în pădurea Fontainebleau, la Barbizon, unde Millet se va stabili în 1849. La Aix-en-Provence încep lucrările la canalul proiectat de François Zola (C, I, 2). Moare Claude-Augustin Faivre, bunicul dinspre mamă al lui Seurat. Se nasc Isidore Baille, Georges Charpentier, Henri Guérard, Marion, plăcintarul Murer, Joseph de Nittis.

1847 — *14 martie:* Moare la Marsilia François Zola (C, I, 2). *Iulie.* Manet se prezintă dar fără succes, la concursul de la Școala navală (M, I, 1). *17 noiembrie:* Se naște la La Villette Marie Berthe Seurat, sora pictorului (S, I, 1).

Pissarro se întoarce în Antile; va lucra în magazinul de fierărie al tatălui său. Se nasc Paul Alexis, Camille Doncieux, Marie Gauguin, sora pictorului, Fritz Thaulow, Victor Vignon.

1848 — *februarie:* Revoluția de la 1848. Ludovic-Filip abdică. Este proclamată cea de a doua Republică. *1 iunie:* Este fondată Banca Cézanne și Cabassol din Aix-en-Provence; tot capitalul (100 000 de franci-aur) îi aparține lui Louis-Auguste Cézanne (C, Pr). *7 iunie:* Se naște la Paris Paul Gauguin (G Pr). *23—26 iunie:* zile de insurecție la Paris. Monseniorul Affre e rănit mortal pe data de *25* (M, I, 1). *19 august:* Se naște la Paris Gustave Caillebotte. *Decembrie:* Manet se îmbarcă în calitate de elev de marină pe Le Havre-et-Gaudeloupe (M, I, 1 și 2). *10 decembrie:* Ludovic-Napoleon Bonaparte este ales președinte al Republicii.

Se nasc Anna Boch, Édouard Detaille, J.-K. Huysmans, Octave Mirbeau, Lise Tréhot.

1849 — *5 februarie — 10 aprilie:* Manet se află la Rio de Janeiro unde *Le Havre-et-Guadeloupe* face escală (M, I, 2); se întoarce în Franța la 13 iunie, dezgustat de marină (M. I, 3). *11 mai:* Se naște la Paris Edmond Renoir, fratele pictorului. *15 iunie — 31 august:* La Salon, Courbet expune tabloul *După amiază la Ornans. August:* Familia Gauguin se îmbarcă cu destinația Peru; în timpul escalei de la Port-Famine, Clovis Gauguin moare subit (30 octombrie); Aline se stabilește la Lima împreună cu copiii săi Paul și Marie, în casa lui don Pio de Tristan Moscoso (G, I, 1).

Cézanne intră la școala Saint-Joseph din Aix, unde va rămîne trei ani (C, I, 1). Théodore van Gogh este numit pastor la Groot-Zundert (V, I, 1). Mor Hokusai și Edgar Poe. Se nasc Albert Besnard, Eugène Carrière, Éva Gonzalès, Méry Laurent, Michel Manzi, Jean Richepin, August Strindberg.

1850 — *Ianuarie*: Manet intră la atelierul lui Thomas Couture; curînd se va certa cu profesorul său. Începutul legăturii sale cu Suzanne Leenhoff (M, I, 3). *22 aprilie*: Se naşte la Saligney (Jura) Maria-Hortense Fiquet, viitoarea soţie a lui Cézanne. *7 septembrie*: Se naşte la Vesterhavn (Danemarca) Mette-Sophie Gad, viitoarea soţie a lui Gauguin. *30 decembrie:* Se deschide Salonul. Courbet expune *Spărgătorii de piatră* şi *O înmormîntare la Ornans.*

Moare Balzac. Se nasc Pierre Loti, Maupassant, Octave Mirbeau, Raffaëlli.

1851 — *Martie:* Echenique, ginerele lui don Pio de Tristan Moscoso, devine preşendinte al Republicii Peru (G, I, 1). *Mai:* Pastorul Van Gogh se căsătoreşte cu Anna-Cornelia Carbentus (V, I, 1). *2 decembrie:* Lovitura de stat a lui Ludovic Napoleon Bonaparte.

Moare Turner. Se nasc Aristide Bruant, Denys Cochin, Rodolphe Salis, Claude-Emile Schuffenecker.

1852 — *29 ianuarie:* Suzane Leenhoff dă naştere unui fiu (nerecunoscut) al lui Manet, Léonard-Edouard Koëlla (M, L, 3). *30 martie:* Se naşte la Groot-Zundert Vincent Van Gogh, fratele mai mare al pictorului; copilul se naşte mort (V, I, 1). *Mai:* Este pusă în vînzare colecţia mareşalului Soult (muzeul Luvru cumpără cu 586 000 de franci tabloul *Zămislirea Sfintei Fecioare* de Murillo). *Octombrie:* Cézanne şi Zola intră la colegiul Bourbon din Aix. Împreună cu Baptistin Baille, vor forma curînd un trio nedespărţit (C, I, 2). *2 decembrie:* Proclamarea celui de al Doilea Imperiu.

Pissarro îşi părăseşte familia şi pleacă la Caracas împreună cu pictorul danez Fritz Melbye. Se nasc Elémir Bourges, Forain, Henri Gervex, Gustave Larroumet, Meyer de Haan, George Moore.

1853 — *29 şi 30 ianuarie:* Napoleon al III-lea se căsătoreşte cu Eugenia de Montijo. Spania devine la modă (M, II, 1). *30 martie:* Se naşte la Groot-Zundert Vincent van Gogh (V, I, 1). *22 iunie*: Haussmann e numit prefect al Senei. *Septembrie*: Manet porneşte în prima sa călătorie în Italia (M, I, 3). Se naşte Henry Roujon

1854 — *Începutul anului:* Izbucneşte în Peru un război civil îndreptat împotriva lui Echenique (G, I, 1). *30 iunie:* se naşte la Aix en-Provence Rose Cézanne, sora pictorului (C, I, 2).

Bună ziua, domnule Courbet de Courbet. Renoir îşi face ucenicia într-o fabrică de porţelanuri (R, I, 1). Se nasc Alphonse Allais, Charles Angrand, Frédéric Cordey, Willy

Finch, Norbert Goeneutte, Hippolyte Petitjean, Rimbaud, Skredswig, Slewinski, Lauret Tailhade, Oscar Wilde.

1855 — *5 ianuarie:* Războiul civil din Peru se termină prin înfrîngerea lui Echenique. Aline Gauguin şi copiii săi se întorc în Franţa; se stabilesc la Orléans, la unchiul Zizi (G, I, 1). *15 mai:* Se deschide Expoziţia universală, în vederea căreia s-a construit palatul Industriei, unde se va ţine de-acum înainte Salonul; Ingres şi discipolii săi triumfă (Gérome, Cabanel, Meissonnier, Lehmann, Couture, Bouguereau...) Două tablouri de Courbet (unul dintre ele este *Atelierul*) au fost refuzate; la 28 iunie Courbet deschide în strada Montaigne o expoziţie particulară, « Pavilionul Realismului » (M, II, 1).
Pissarro se stabileşte la Paris. Moare Gérard de Nerval. Se nasc Adolphe Albert, Eugène Boch, Franc-Lamy, Gustave Geffroy, Georges Rivière, Verhaeren.

ÎNCEPUTURILE « PLEIN AIR »-ULUI

1856 — *27 februarie:* « Romanticii şi-au trăit traiul, notează Boudin. De-acum înainte trebuie să căutăm frumuseţile simple ale naturii, s-o observăm cu atenţie, în toată varietatea şi în toată prospeţimea ei ». *Martie:* este eliberat André Chazal (G, I, 1). *Sărbătorile Paştilor:* Manet părăseşte atelierul lui Couture; va împărţi cu Albert de Balleroy o casă din strada Lavoisier, va călători în Olanda, Germania, Austria, şi va face o a doua călătorie în Italia (M, II, 1). *15 noiembrie:* Duranty fondează o revistă, *Realisme*, care anunţă naturalismul lui Zola; Duranty pledează aici pentru o artă întemeiată pe observarea lumii contemporane. Revista îşi va înceta apariţia în mai 1857.
Domnişoarele de pe malurile Senei de Courbet. Degas studiază primitivii în Italia. Bracquemond studiază *Mangwa* de Hokusai (Japonia a reluat relaţiile cu Occidentul în 1854). Mor Heine, Schumann, don Pio de Tristan Moscoso. Se nasc Henri-Edmond Cross, Maurice Gangnat, Jean Lorrain, Charles Maurin, Octave Maus, Georges-Daniel de Monfreid, Moréas, Henri Moret, Henri Rachou, Renée Vert.

1857 — *10 ianuarie:* Delacroix este ales membru al Academiei de Arte Frumoase (după şapte eşecuri). *23 aprilie:* Moare la Limoges Anne Régnier, bunica dinspre tată a lui Renoir (R, I, 1). *1 mai:* Se naşte la Groot-Zundert Théo van Gogh (V, I, 1). *Iunie:* Apar *Florile răului* de Baudelaire. *August:* procesul

volumului *Florile răului*. *Noiembrie:* moare bunica dinspre mamă a lui Zola; situaţia familiară a lui Zola devine disperată (C, I, 2).

Daubigny pune să i se construiască o corabie-atelier, *Le Botin*, de pe care pictează malurile rîurilor Seine, Oise şi Marne; în afară de Boudin, nici un alt peisagist nu lucrează în acea vreme numai în aer liber. Moare Musset. Se nasc Auguste Delaherche, Isabelle Lemonnier, Jeanne Samary, Willette.

1858 — *Februarie:* Zola pleacă la Paris; la 1 martie intră ca bursier la liceul Saint-Louis (C, I, 2 şi 3). *Vara:* la Le Havre, Boudin, în vîrstă de treizeci şi patru de ani îl convinge pe Monet, care, pînă atunci — are şaptesprezece ani şi jumătate — făcuse caricaturi, să facă pictură, luîndu-l totodată cu el la Rouelles, unde lucrează amîndoi în aer liber. « Parcă dintr-o dată mi s-ar fi luat o ceaţă de pe ochi », va spune Monet mai tîrziu. *Noiembrie:* Cézanne îşi dă bacalaureatul şi, fără prea mare tragere de inimă, începe să studieze dreptul (C, I, 3).

Manet îl întîlneşte pe Baudelaire; între cei doi se leagă o strînsă prietenie; Manet pictează *Băiatul cu cireşe* şi începe să lucreze la *Băutorul de absint* (M, II, 1). Moare Hiroshighe. Se nasc André Antoine, Marie Le Coeur, Maximilien Luce, Péladan, Van Rappard, John Russell, Ary Scheffer.

1859 — *Primăvara:* În urma unor observaţii nepoliticoase ale lui Couture cu privire la *Băutorul de absint*, Manet rupe cu fostul său profesor. Juriul Salonului respinge tabloul; un singur vot favorabil: cel al lui Delacroix (M, II, 1). *Mai:* Monet soseşte la Paris. Lucrează la Academia elveţiană, unde îl întîlneşte pe Pissarro, care în acea vreme este discipolul lui Corot. *23 mai:* Se naşte Aline Charigot, viitoarea soţie a lui Renoir. *10—20 iunie:* Baudelaire publică în *La Revue Française Salonul din 1859*, în care face elogiul « sutelor de studii în pastel improvizate în faţa mării şi a cerului », pe care le-a văzut recent la Boudin, la Honfleur. Îl laudă pe pictor pentru că a ştiut să surprindă cu exactitate acele « frumuseţi meteorologice ». Baudelaire constată totodată că în pictură nu este de loc reprezentat « un gen pe care, spune el, l-aş numi peisajul marilor oraşe ». *28 noiembrie:* Cézanne, care, împotriva voinţei tatălui său, doreşte să picteze, e admis la primul său examen de drept (C, I, 3). *1 decembrie:* Se naşte la Paris Georges Seurat (S, I, 1).

Louis-Auguste Cézanne cumpără ferma Jas de Bouffan (C, I, 3). Se nasc Charles Henry, Marie Henry (Marie Poupée)

Gustave Kahn, Ernest Laurent, Roger Marx, Fréderic Satre, Steinlen, Alfred Vallette, Willy.

1860 — *aprilie:* Zola intră în administrația Docurilor; insistă pe lîngă Cézanne să vină și el la Paris (C, I, 3). *15 aprilie:* moare la Evreux André Chazal (G, I, 1).
Manet pictează *Muzica la Tuileries* și cele două tablouri ce vor fi admise la Salon în 1861: portretul domnului și doamnei Manet și, sub influența modei spaniole, *Il Guitarrero*. Se stabilește, împreună cu Suzanne Leenhoff, la Batignolles (M, II, 2). Moare Raffet. Se nasc Aman-Jean, James Ensor, Émile Jourdan, Jules Laforgue, Henri Martin, Charles Morice, Walter Sickert.

1861 — *Aprilie:* Cézanne sosește la Paris; se înscrie la Academia elvețiană (C, I, 4). *Mai: Il Guitarrero* de Manet cunoaște un mare succes la Salon; îi este decernată o mențiune (M, II, 2). *21 iulie:* Sînt inaugurate frescele lui Delacroix la biserica Saint-Sulpice. Pictorul folosește aici tușele separate. «E bine, spusese Delacroix, ca tușele să nu fie contopite material, căci ele se contopesc de la sine la distanța cerută de legea ce le-a asociat». «Pentru decorarea acestei capele, va scrie Signac, (Delacroix) nu mai pictează decît în culorile cele mai simple și mai pure; renunță definitiv să-și subordoneze culoarea clarobscurului... Utilizează culoarea pentru culoare, fără alt pretext!». *Septembrie:* Cézanne, descurajat, se întoarce la Aix; intră ca funcționar la banca tatălui său (C, I, 4 și 5). *Septembrie—octombrie:* La Ménil-Hubert, Degas se interesează de cai și de cursele de cai
Semiramida întemeind un oraș de Degas. Berthe Morisot devine eleva lui Corot. Moare Lacordaire. Se nasc Louis Anquetin, Jacques-Émile Blanche, Édouard Dujardin, Félix Fénéon, René Grenier, Aristide Maillol, Maxime Maufra, Henri Murger.

1862 — *Ianuarie:* Cézanne renunță la slujba de la bancă; începe din nou să picteze și intenționează să se reîntoarcă curînd la Paris (C, I, 5). *Februarie:* Zola intră ca funcționar la Hachette (C, I, 5). *9 martie:* Este suprimată gazeta studențească *Le Travail*, la care colaborează Zola și Georges Clemenceau (C, I, 5), *1 aprilie:* Renoir intră la școala de Arte Frumoase și la atelierul lui Gleyre (R, I, 1 și 2). *Vara:* Monet, după o perioadă de serviciu militar (Algeria), scurtată de boala pictorului, se întoarce la Le Havre. Îl întîlnește aici pe Jongkind care îi dă o seamă de sfaturi. «Lui îi datorez educarea definitivă a ochiului», va spune el. *Toamna:* Monet,

Sisley și Frédéric Bazille intră la atelierul lui Gleyre unde se împrietenesc cu Renoir (R, I, 2). *25 septembrie:* Moare Auguste Manet (M, II, 3). *Noiembrie:* Cézanne se întoarce la Paris (C, I, 5 și II, 1). *8 decembrie:* Horace Vernet este făcut mare ofițer al legiunii de onoare. *Decembrie:* Douăzeci și șase de artiști (printre care Ingres, R. Fleury, Puvis de Chavannes, Troyon, Th. Rousseau, Isabey) semnează protestul următor: « Considerînd că fotografia se rezumă la o serie de operații pe de-a-ntregul manuale, care necesită fără îndoială o anume deprindere a manevrelor pe care le comportă, dar că produsele care rezultă de aici nu pot fi în nici o împrejurare asimilate cu operele originale, fruct al inteligenței și al studiului artei; artiștii mai jos semnați protestează împotriva oricărei asimilări a fotografiei cu arta. » Delacroix refuză să semneze.

Manet se pregătește cu înfrigurare pentru viitorul Salon; pictează tablourile *Lola de Valence* și *Dejunul pe iarbă* (M, II, 3). Degas pictează *Cursa de gentlemeni*. Sînt găsite primele desene ale lui Van Gogh (V, I, 1). Începe moda produselor japoneze: în strada Rivoli se deschide un magazin de artă orientală, *Poarta chinezească*. Se nasc: Paul Adam, Maurice Barrès, Johanna Bonger, François-Rupert Carabin, Debussy, Romain Coolus, Henri Delavallée François Gauzi, Charles Laval, Maeterlinck, Théo van Rysselberghe.

SALONUL REFUZAȚILOR. MOARE DELACROIX

1863 — *martie:* Manet expune la galeria Martinet, stîrnind indignarea generală (M, II, 3; R, I, 2), *Primăvara:* Monet și Bazille se stabilesc pentru prima oară în pădurea Fontainebleau, la Chailly-en-Bière (R, I, 2). *Aprilie:* Juriul Salonului refuză 2 800 de lucrări, printre care *Dejunul pe iarbă*, ceea ce provoacă mare nemulțumire printre pictori; pe ziua de 24 *Le Moniteur* anunță că, în urma hotărîrii lui Napoleon al III-lea, lucrările refuzate vor fi totuși expuse (M, II, 3 și 4). *1 mai*: La Salon, *Nașterea lui Venus* de Cabanel cunoaște un imens succes (M, II, 4). *9 mai:* Alphonse de Toulouse-Lautrec se căsătorește cu Adèle Tapié de Céleyran. *15 mai*: Se deschide Salonul Refuzaților; *Dejunul pe iarbă* provoacă scandal; Whistler expune tot aici *Fata în alb* (C, II, 1; M, II, 4; R, I, 2). *16 mai*: Se naște la Montfermeil François Gabriel Seurat, fratele pictorului (S, I, 1), *4 iulie:* Orașul Montauban

îi dăruieşte lui Ingres o cunună de aur. *13 august:* Moare Delacroix, evenimentul îi inspiră lui Fantin-Latour tabloul *Omagiu lui Delacroix* în care sînt înfăţişaţi Manet, Baudelaire, Whistler, Duranty, etc; tabloul va fi expus la Salonul din 1864 (M, II, 4, R, I, 2). *Vara:* Manet pictează tabloul *Olympia* (M, II, 4). *28 octombrie:* Manet se căsătoreşte cu Suzanne Leenhoff la Zalt-Bommel, în Olanda (M, II, 4). *11 noiembrie:* Se naşte la Paris Paul Signac. *26 noiembrie — 3 decembrie:* Baudelaire publică în *Le Figaro* articolul *Pictorul vieţii moderne:* « Să extragem din modă, din istoricitatea ei, toată poezia pe care o conţine, să extragem eternul din tranzitoriu... Modernitatea constă în ceea ce este tranzitoriu, efemer, întîmplător; ea reprezintă numai o jumătate din artă, cealaltă jumătate fiind alcătuită din ceea ce este etern şi imuabil. »

Se nasc Filliger, Stuart Merrill, Edvard Munch, Lucien Pissarro, Jehan Sarrazin, Sérusier, Henry van de Velde, Willumsen, Teodor de Wyzewa.

1864 — *ianuarie*: Gleyre, pe punctul de a orbi, îşi închide atelierul (R, I, 2). *16—29 februarie:* Se vînd postum, cu un succes surprinzător, lucrările lui Delacroix. «Cum să ne explicăm nebunia publicului, care a dat 27 000 de franci pe patru tablouri cu flori, bune de aruncat pe fereastră, şi care a plătit cu bani grei toate gunoaiele ce s-au mai găsit prin atelier, schiţe informe făcute parcă de vreun liceean aflat la arest sau chiar de geamgiul din faţă? scrie Edmond About în *La Nouvelle Revue de Paris*. Am văzut, continuă el, un om fără avere, aproape sărac, ducînd triumfător acasă o mîzgăleală informă, fără cap, pe care nici dracul n-ar şti cum s-o agaţe pe perete; îl costase, bietul de el, cinci sute de franci! N-ar fi meritat să-l bage la balamuc? Halal cumpărătură! Peste trei luni n-o să facă mai mult de o sută de franci. Nădăjduiesc că peste trei ani o s-o poată vinde cu vreo cîţiva gologani ». *5 aprilie:* Renoir trece la Şcoala de Arte Frumoase ultimul examen la care se va prezenta. În cursul acestei primăveri lucrează împreună cu Monet, Sisley şi Bazille în pădurea Fontainebleau, la Chailly; îl întîlneşte aici pe Diaz (R, I, 2). *16 aprilie:* Baudelaire se stabileşte la Bruxelles (M, III, 1). *30 aprilie:* Henri Lehmann este ales membru al Academiei. *1 mai:* La Salon care se va ţine de acum înainte în fiecare an Manet expune *Episod dintr-o luptă de tauri* şi *Îngerii la mormîntul lui Christos* (M, III, 1); Renoir îşi face debutul cu o *Esmeralda dansînd*, pe care mai

tîrziu o va distruge (R, I, 2). Cézanne este refuzat pentru întîia oară (C, II, 1). Juriul Salonului refuză prima lucrare trimisă de Rodin, *Bărbatul cu nasul zdrobit. 19 iunie:* Manet asistă la lupta dintre *Kearsarge* şi *Alabama* în zona portului Cherbourg, eveniment care-i va inspira un tablou (M, III, 1). *Iulie:* Monet şi Bazille se duc la Honfleur. După plecarea lui Bazille, Monet continuă să lucreze la Honfleur. El precizează într-o scrisoare pe care i-o trimite lui Bazille la 14 octombrie, că unul dintre studiile sale « este pe de-a-ntregul făcut după natură » (R, I, 2). *1 octombrie:* Van Gogh intră ca intern la pensionul domnului Provily, din Zevenbergen (V, I, 1). *Octombrie:* Zola îşi publică prima carte, *Povestiri pentru Ninon* (C. II, 1). *24 noiembrie:* Se naşte la Albi Henri de Toulouse-Lautrec (T, Pr).
Moare Meyerbeer. Se nasc: Louis Hayet, Maurice Joyant, Ferdinand du Puigaudeau, Paul Ranson, Henri de Regnier, Jules Renard, Francis Vielé-Griffin.

SCANDALUL STÎRNIT DE TABLOUL OLYMPIA

1865 — *Primăvara:* Monet se stabileşte la Chailly, unde începe să lucreze la un *Dejun pe iarbă:* Renoir şi Sisley se stabilesc la Marlotte, la hanul mătuşii Anthony (R, I, 2). *1 mai:* La Salon, scandal în jurul tabloului *Olympia* de Manet (C, II, 2; M, III, 1); Renoir expune aici *Seară de vară* şi portretul lui William Sisley (R, I, 2); Degas expune *Nenorocirile oraşului Orléans*, ultimul său tablou cu temă istorică. *6 iulie:* Renoir şi Sisley coboară pe Sena într-o barcă cu pînze pînă la Le Havre. Cînd se întoarce la Marlotte, Renoir îl cunoaşte pe Courbet; începutul prieteniei cu Jules Le Coeur şi Lise Tréhot (R, I, 2). *25 august:* Manet pleacă în Spania (M, III, 1). *23 septembrie:* Se naşte la Bessines-sur-Gartempe Suzanne Valadon. *Octombrie:* Zola publică *Confesiunea lui Claude;* cartea e socotită primejdioasă; are loc o percheziţie la Zola acasă (C, II, 2). *1 noiembrie:* Apare primul număr din *L'Événement*, ziar fondat de Villemessant (C, II, 3). *7 decembrie:* La Le Havre, Gauguin se îmbarcă în calitate de elev de marină pe *Luzitano*, pe bordul căruia va face o primă călătorie la Rio de Janeiro; Aline Gauguin încredinţează tutela copiilor săi lui Gustave Arosa (G, I, 1).
Primele întruniri de la cafeneaua Guerbois, unde se întîlnesc Manet şi prietenii săi (« Şcoala de la Batignolles »)

(M, III, 2; R, I, 2). *Război și Pace* de Tolstoi. Se nasc Albert Aurier, André Fontainas, Julien Leclercq, Georges Lemmen, Félix Rey, Félix Vallotton.

1866 — *Ianuarie:* Zola renunță la slujba sa de la Hachette; intră la ziarul L'Evénement (C, II, 3). *3 martie:* Baudelaire e lovit de paralizie în biserica Saint-Loup din Namur (M, III, 2). *Aprilie:* Juriul Salonului refuză *Le Fifre* (*Copil de trupă cu piculina*) și *Actorul de tragedie* de Manet; Renoir este de asemenea refuzat. În două scrisori către directorul general al Artelor Frumoase, Cézanne cere să se reînființeze Salonul Refuzaților (C., II, 3; M, III, 2; R, I, 2). *27 aprilie:* Zola întreprinde în L'Événement o violentă campanie împotriva juriului Salonului și a artei oficiale (C, II, 3; M, III, 2; R, I, 2). *Primăvara:* Renoir pictează la Marlotte *Hanul mătușii Anthony* curînd urmat de tabloul *Diana vînînd* (R, I, 2). *Vara:* Cézanne, Zola și alți cîțiva prieteni din Aix își petrec vacanța la Bennecourt (C, II, 3). *2 iulie:* Baudelaire, paralizat, este adus la Paris (M, III, 2). *29 octombrie:* În calitate de locotenent secund, Gauguin se îmbarcă pe vaporul *Le Chili*, care pleacă într-o călătorie în jurul lumii (G, I, 1).
Manette Salomon de frații Goncourt. Moare Gavarni. Se nasc Tristan Bernard, Georges Durand-Ruel, Henry de Groux, Juliette Huet, Wassily Kandinsky, Alexandre Natanson, Ambroise Vollard.

MOR INGRES ȘI BAUDELAIRE

1867 — *14 ianuarie:* Moare Ingres. *Primăvara:* Juriul Salonului refuză tablourile *Diana vînînd* de Renoir și *Femei în grădină* de Monet (R, I, 2). *1 aprilie:* Se deschide Expoziția universală. *Mai:* Cu prilejul Expoziției universale, Manet și Courbet organizează două expoziții personale deschise în zilelele de 24 și respectiv de 27 ale lunii (M, III, 2; R, I, 2). *6 iunie:* La Bois de Boulogne are loc un atentat împotriva țarului Alexandru al II-lea (M, III, 2). *19 iunie:* În Mexic, la Queretaro, este împușcat Maximilien; evenimentul îi inspiră lui Manet tabloul *Execuția lui Maximilien* (M, III, 2). *Iulie;* Monet are un fiu, Jean, cu Camille Doncieux (R, I., 2). *7 iulie:* Moare la Saint-Cloud Aline Gauguin (G, I, 1). *Vara:* Renoir pictează *Lise cu umbrela* (R, I, 2). Bazille, *Întrunirea de familie. 28 august:* Se naște la Albi Richard de Toulouse-Lautrec, fratele

pictorului (T, Pr). *31 august:* Moare Baudelaire (M, III, 2). *Decembrie: Le Chili* se întoarce în Franța (G, I, 2). *22 decembrie:* Moare la Barbizon Théodore Rousseau.

Théodore Duret publică *Pictorii francezi în 1867* (M, III, 2); Charles Blanc, *Gramatica artelor desenului* (S, I, 1). *Capitalul* de Karl Marx. Alphonse Daudet se căsătorește cu Julia Allart. Se nasc Bonnard, Maxime Dethomas, Paule Gobillard, Ibels, Georges Lecomte, K.—X. Roussel.

1868 — *Martie:* Angajîndu-se în marina de război, Gauguin se îmbarcă la Cherbourg ca matelot clasa a treia pe vasul *Jérôme-Napoléon* (G, I, 2). *Aprilie:* Renoir pictează la Chailly portretul *Soților Sisley* (R, I, 2). *Mai:* Manet expune la Salon portretul lui Zola și *Femeia cu papagalul* (M, III, 3); Renoir, *Lise cu umbrela;* Monet, o marină; Bazille, *Întrunirea de familie;* Sisley și Pissarro, cîteva peisaje (R, I, 2); Degas, *Domnișoara Fiocre în baletul « Izvorul ». 1 iunie:* Apare primul număr din *La Lanterne*, publicație condusă de Rochefort. *Iunie-iulie:* Vasul *Jérôme-Napoléon* face o călătorie în Mediterana orientală, în marea Neagră și în marea Egee; în septembrie ajunge la Londra (G, I, 2). *28 iunie:* Monet încearcă să se sinucidă (R, I, 3). În aceiași zi se naște la Paris Madeleine Knobloch, viitoarea tovarășă de viață a lui Seurat (S, III, 1). *27 august:* Moare la Loury Richard de Toulouse-Lautrec (T, Pr.). *14 septembrie:* colecționarul Alfred Bruyas își donează « galeria » de tablouri orașului Montpellier. *Toamna:* Manet pictează *Balconul* avînd drept model și pe Berthe Morisot (M, III, 3). *16 noiembrie:* Moare fratele mai mic al lui Seurat, François-Gabriel (S, I, 1).

Pissarro se stabilește la Louveciennes. Moare contele Walewski. Se nasc Jane Avril, Émile Bernard, Charles Conder, Yvette Guilbert, Thadée Natanson, Angèle Satre (« frumoasa Angèle »), Édouard Vuillard, Arthur Zimmerman.

1869 — *Februarie:* Éva Gonzalès devine eleva lui Manet (M, III, 3). *Aprilie-mai:* Vasul *Jérôme-Napoléon* face o călătorie în Mediterana și în Adriatica (G. I, 2). *1 mai:* Manet expune la Salon *Balconul* și *Dejunul pe iarbă;* Renoir, *Țiganca* (M, III, 3; R, I, 3). *Mai:* Zola începe să scrie ciclul de romane *Familia Rougon-Macquart* (C, II, 4). *Vara:* Renoir și Monet își petrec lunile de vară la Bougival, unde pictează La Grenouillère (R, I, 3). *30 iulie:* Van Gogh intră ca funcționar la sucursala firmei Goupil din La Haye (V, I, 1 și 2). *27 august:* Cineva mînjește *Dansul* de Carpeaux, de la Opera din Paris. Începe legătura lui Cézanne cu Hortense Fiquet (C, II, 4). Degas

pictează primul tablou din seria *Femei călcînd rufe*. Durand-Ruel își instalează galeria în strada Laffitte.
Mor Berlioz, Fernand Desnoyers, Lamartine, Sainte-Beuve. Se nasc Albert André, Loïe Fuller, André Gide, Lugné-Poe Matisse, Armand Séguin, Gabriel Tapié de Céleyran, Louis Valtat.

1870 — *2 ianuarie:* Émile Ollivier devine președinte al Consiliului de miniștri. *10 ianuarie:* Victor Noir este asasinat din ordinul prințului Pierre Bonaparte (R, I, 3). *23 februarie:* Are loc un duel între Manet și Duranty (M, III, 3). *Mai:* Manet expune la Salon portretul Evei Gonzalès și *Lecția de muzică;* Fantin-Latour, *Un atelier la Batignolles;* Renoir, *Femeia făcînd baie și cîinele* (La Baigneuse au griffon) și *Femeia din Alger* (M, III, 3; R, I, 3). *31 mai:* Zola se căsătorește cu Gabrielle Meley (C, II, 4). *26 iunie:* Monet se căsătorește cu Camille Doncieux (R, II, 1). *Iulie:* vasul *Jérôme-Napoléon* face o croazieră în Nordul Îndepărtat; la 1 iulie Gauguin e avansat matelot clasa a doua (G, I, 2). *19 iulie:* Franța declară război Prusiei. *Sfîrșitul lui iulie — august:* vasul *Jérôme-Napoléon* călătorește în Marea Nordului și în Baltica (G, I, 2). *10 august:* Bazille se înrolează în regimentul 3 zuavi (R, II 1). *August:* Autoritățile militare îl trimit pe Renoir în regiunea Bordeaux (R, II. 1). *2 septembrie:* Dezastrul de la Sedan. *4 septembrie:* Este proclamată cea de a treia Republică. *19 septembrie* Începe asediul Parisului. Manet și Degas se înrolează (M, III, 4). Pissarro, Monet, Daubigny, Durand-Ruel emigrează la Londra. Cézanne pictează pe colinele din Estaque (C, II, 6). *Octombrie:* Vasul *Desaix,* (fostul *Jérôme-Napoléon*) capturează cîteva vapoare germane (G. I, 2). *28 noiembrie:* Bazille este ucis în luptele de la Beaune-la-Rolande (R. II, 1). *Decembrie:* Vasul *Desaix* patrulează în oceanul Atlantic (G, I, 2). *12 decembrie:* Zola încearcă să fie numit subprefect la Bordeaux (C, II, 5).
Mor Dickens, Alexandre Dumas, Jules de Goncourt, Mérimée Se nasc Gaston Bernheim de Villers, La Goulue, Maurice Denis.

1871 — *Ianuarie:* Monet și Pissarro fac cunoștință la Londra cu Durand-Ruel, care le cumpără cîteva tablouri (R, II, 1). *28 ianuarie:* Parisul capitulează. *Februarie:* Rodin pleacă în Belgia, unde va rămîne pînă în 1877. *12 februarie:* Manet pleacă la Oloron-Sainte-Marie, unde s-au refugiat ai săi (M, III, 4). *26 februarie:* La Versailles sînt semnate preliminariile tratatului de pace. *1 martie:* Manet se stabilește la Arca-

chon (M, III, 4). Renoir se află la Vic-en-Bigorre, într-o companie de remontă; curînd se va întoarce la Paris (R, II, 1). *14 martie:* Zola se întoarce la Paris (C, II, 5). *18 martie:* Primele zile ale Comunei. Renoir lucrează cînd la Paris, cînd la Louveciennes, împreună cu Sisley (R, II, 1). *1 aprilie:* Manet pleacă din Arcachon şi se îndreaptă către Paris, de-a lungul coastei Atlanticului (M, III, 4). *23 aprilie:* Gauguin debarcă de pe *Desaix* la Toulon (G, I, 2). *26 aprilie:* Raoul Rigault devine procuror al Comunei (R., II, 1). *28 mai:* Căderea Comunei; Manet se întoarce la Paris (M, III, 4). *7 iunie:* Courbet este arestat pentru a fi luat parte la Comună. *Iulie:* Théodore Duret pleacă împreună cu Cernuschi într-o călătorie în jurul lumii. *4 iulie:* Zola îi scrie lui Cézanne: « Ne-a venit şi nouă vremea »! (G, II, 5). Gauguin intră ca remizier la agentul de schimb Paul Bertin; primele sale încercări artistice. (G. I, 2). *Sfîrşitul lui august:* Greu încercat de evenimente, Manet are o criză depresivă; se va stabili din nou la Boulogne (M, III, 4). *2 septembrie:* Courbet este condamnat de Consiliul de război (M, III, 4). *Septembrie:* Durand-Ruel se întoarce la Paris. *21 septembrie:* Henri Rochefort este condamnat la deportare. *14 octombrie:* Apare primul volum din ciclul *Familia Rougon-Macquart* de Zola, *Izbînda familiei Rougon* (C, II, 5). *25 octombrie:* Mallarmé este numit profesor de engleză la liceul Fontanes (Condorcet) din Paris. *5 noiembrie:* Gambetta fondează *La République française* (critic de artă: Philippe Burty). *23 decembrie:* Raymond-Casimir de Toulouse-Lautrec, « Prinţul Negru », bunicul artistului moare în valea Viaur, în timpul unei vînători (T, Pr).

Moare Gervais Charpentier. Se nasc Mögens Ballin, Madeleine Bernard, Marcel Proust, Rouault, Roux-Champion, Paul Valéry.

1872 — *Ianuarie:* Durant-Ruel îi cumpără lui Manet tablouri în valoare de mai bine de cincizeci de mii de franci (M, IV, 1; R., II, 1). *4 ianuarie:* Se naşte la Paris fiul lui Cézanne, Paul (C, III, 1). *Primăvara:* Georges Charpentier se căsătoreşte cu Marguerite Lemonnier. Pissarro se stabileşte la Pontoise (C, III, 1). *9 aprilie:* Doctorul Gachet cumpără casa din Auvers-sur-Oise (C, III, 1). *Mai:* Manet expune la Salon *Lupta dintre vasele Kearsarge* şi *Alabama* (M, IV, 1); juriul refuză tabloul *Parizience în costum algerian* de Renoir (R, II, 1). *Vara:* Monet şi Renoir pictează la Argenteuil (R, II, 1). *August:* Prima scrisoare a lui Van Gogh către fratele său

Théo. *Octombrie:* Toulouse-Lautrec intră ca elev la liceul Fontanes din Paris. *23 octombrie:* Moare Théophile Gautier. *Toamna:* Cézanne se stabilește la Auvers-sur-Oise (C, III, 1). Degas pleacă la La Nouvelle Orléans, unde va rămîne pînă în primăvara lui 1873. Degas se ocupă de fotografie; începe seria «dansatoarelor» cu tabloul *Foaierul dansatoarelor de la Opera din strada Le Peletier.* Durand-Ruel se arată foarte interesat de pictorii de la Guerbois (R, II, 1). Se nasc Paul Fort, Marie Girard (Marie Gasquet), Alfred Jarry, Paul Leclercq, Mondrian.

1873 — *1 ianuarie:* Théo van Gogh intră ca funcționar la sucursala firmei Goupil din Bruxelles (V, I, 2). *Începutul anului:* Théodore Duret și Cernuschi se întorc din călătoria lor în jurul lumii aducînd din Extremul Orient numeroase opere de artă. *Martie:* Duret cumpără de la Renoir tabloul *Țiganca* și *Lise.* Durand-Ruel începe să se intereseze de Renoir. Acesta închiriază un atelier în strada Saint-Georges unde va picta în lunile următoare o *Dansatoare* și *Loja* (R, II, 1). *Mai:* La Salon, Manet obține un mare succes cu tabloul *(Le Bon Bock (Halba de bere*), succes ce le pare însă suspect prietenilor săi (M, IV., 1). Juriul refuză tabloul *Călăreți la Bois de Boulogne* de Renoir (R, II, 1). Charles Cros publică *Lădița de santal* (M, IV, 1). Van Gogh este avansat și pleacă la Londra. În septembrie locuiește la familia Loyer: se îndrăgostește de Ursula Loyer (V, I, 2). *Vara:* Berthe Morisot care o vizitează pe sora ei Edma (doamna Pontillon) pictează *Leagănul. 9 august:* Circul Fernando se instalează în bulevardul Rochechouart. *28 octombrie:* Incendiul Operei din strada Le Peletier. *22 noiembrie:* Gauguin se căsătorește cu Mette-Sophie Gad (G, I, 2). *Sfîrșitul anului:* Pictorii de la Guerbois (Renoir, Monet, Sisley, Pissarro, Degas, Cézanne) fondează împreună cu alți artiști o «Societate Anonimă Cooperativă» (statutul acesteia datează din 27 decembrie), în scopul de a organiza expoziții în afara Salonului. Manet refuză să participe la aceste expoziții (C, III, 1 și 2; M, IV, 1; R, II, 1).
Cézanne pictează la Auvers-sur-Oise *Casa spînzuratului* (C, III, 1). *Magazin de desfacere a bumbacului la La Nouvelle-Orléans,* de Degas. Manet se împrietenește cu Mallarmé (M, IV, 1). Cele mai vechi desene cunoscute ale lui Toulouse-

Lautrec (T, Pr). Mor Albert de Balleroy, Chintreuil, Napoleon III. Se naşe Paul Gachet, Joachim Gasquet, Alfred Natanson, Charles Péguy.

PRIMA EXPOZIŢIE A IMPRESIONIŞTILOR

1874 — *15 aprilie — 15 mai:* Expoziţia « Societăţii Anonime Cooperative ». La 25 aprilie, Louis Leroy, în *Le Charivari,* dă în batjocură, numele de « impresionişti » pictorilor care participă la această expoziţie (C, III, 2; M, IV, 2; R, II, 2). *1 mai:* Manet expune la Salon *Calea ferată*; juriul îi refuză alte două tablouri (M, IV., 1 şi 2). *5 mai:* Moare Gleyre. *Iulie:* Van Gogh este refuzat de Ursula Loyer (V, I, 2). Se întoarce disperat în Olanda. La jumătatea lui iulie, vine din nou la Londra împreună cu sora sa Anna (V, I, 3). *Vara:* Manet, Monet şi Renoir lucrează la Argenteuil; îl cunosc aici pe Gustave Caillebotte (M, IV, 2; R, II, 2). *31 august:* Se naşte primul copil al lui Gauguin, Emile (G, I, 2). *Octombrie:* Nădăjduind a-l face pe Van Gogh să uite de dragostea sa nefericită, patronii lui îl trimit la Paris; Van Gogh se întoarce pe neaşteptate la Londra, încercînd în zadar s-o revadă pe Ursula (V, I, 3). *17 decembrie:* « Societatea Anonimă Cooperativă » este lichidată (R, II, 2). *22 decembrie:* Eugène Manet şi Berthe Morisot se căsătoresc la Passy (M., IV, 2). Tatăl lui Renoir, Léonard, moare la Louveciennes (R, II, 2).

Moare Michelet. Se naşte Manguin.

1875 — Pictorii impresionişti lipsiţi de avere îndură o neagră mizerie (M, IV, 2; R, II, 2). *5 ianuarie:* Este inaugurată Opera din Paris. *20 ianuarie:* Millet moare la Barbizon. Este votat amendamentul Wallon; este proclamată cea de a treia Republică. *22 februarie:* Moare la Paris Corot *24 martie:* Renoir, Monet, Sisley şi Berthe Morisot vînd la Hotel Drouot şaptezeci şi trei de lucrări. Ciştig total: 11 491 de franci. Preţul cel mai ridicat (Berthe Morisot): 480 de franci. Preţul mijlociu: 157 de franci. A doua zi după vînzare, Renoir îl cunoaşte pe Victor Chocquet (C, III, 3; R, II, 2). Curînd îl va întîlni pe George Charpentier, care făcuse parte dintre cumpărători; începe să frecventeze salonul editorului (R, II, 2). *1 mai:* La Salon tabloul *Argenteuil* de Manet provoacă scandal (M, IV, 2). *Mai:* Van Gogh, care se comportă ca un prost funcţionar, este mutat la centrala firmei Goupil, la Paris. Locuieşte în Montmartre. Se cufundă în misticism. Nu se

poate împăca de loc cu meseria pe care o face. Patronii săi se plîng de el (V, I, 3). *Vara:* Manet pictează *Artistul* (un portret al lui Marcellin Desboutin) și *Rufăria* (M, IV, 2). *24 august:* Jeanne Samary debutează la Théâtre-Français. *Toamna:* Manet face o călătorie la Veneția (M, IV, 2). *Iarna:* Gauguin pictează *Sena la podul Iena* (G, I, 2). *Decembrie:* Van Gogh, fără să-și anunțe patronii, pleacă în Olanda (V, I, 3). Toulouse-Lautrec părăsește liceul Fontanes din motive de sănătate. Moare Bizet. Se nasc Paco Durrio, Marquet, Rilke.

1876 — *Ianuarie:* La întoarcerea sa la Paris Van Gogh este concediat de firma Goupil. În aprilie revine în Olanda, apoi se angajează ca institutor la Ramsgate, la o școală de pe lîngă o biserică anglicană, condusă de domnul Stokes. Soseşte aici pe ziua de 16 (V, 1, 3). *8 ianuarie:* Bouguereau este ales membru al Academiei de Arte Frumoase. *Aprilie:* La galeria Durand-Ruel are loc a doua expoziție a impresioniștilor (R, II, 2). Duranty publică *Noua pictură* (R, II, 2). *3 aprilie:* Vehement articol al lui Albert Wolff în *Le Figaro* împotriva impresioniștilor (R, II, 2). *13 aprilie: Le Bien public* începe să publice romanul *Cîrciuma* de Zola; evenimentul va provoca scandal (C, III, 3). *15 aprilie — 1 mai:* Manet expune în atelierul său cele două tablouri refuzate de juriul Salonului, *Artistul* și *Rufăria;* vin să le vadă patru mii de vizitatori; cu acest prilej Manet o cunoaşte pe Méry Laurent (M, IV, 2). *Mai:* Gauguin expune la Salon *Interior de pădure la Viroflay* (G, I, 2). Renoir se stabileşte în strada Cortot din Montmartre, unde pictează *Bal la Moulin de la Galette;* în același timp pictează și *Leagănul* (R, II, 2). *Iunie:* Domnul Stokes își mută școala la Isleworth, în împrejurimile Londrei. Van Gogh este însărcinat cu strîngerea taxelor pentru elevi; este adînc tulburat de mizeria pe care o întîlneşte în cartierul East End. Va încerca să-i mîngîie pe acești nefericiți. În luna iulie domnul Stokes îl concediază. Intră în serviciul domnului Jones, ca ajutor de predicator (V, I, 3). *Vara:* Manet își petrece vara la Montgeron, la Hoschédé (M, V, 2). *Toamna:* Renoir se stabileşte la Champrosay, în casa lui Alphonse Daudet (R, II, 2). *3 noiembrie:* Caillebotte lasă statului prin testament colecția sa; îl alege pe Renoir executor testamentar (C, III, 3; R, II, 3). *Zilele Crăciunului:* Van Gogh se întoarce în Olanda (V, I, 3).

Manet pictează portretul lui Mallarmé (care publică în acest an *După-amiaza unui faun*), al baritonului Faure în *Hamlet* și *Nana* (M, IV, 2). *Absintul* de Degas. Mor Narcisse

Diaz, doamna Morisot, George Sand. Se naşte Henri Bernstein, Fromentin, Francis Jourdain, Vlaminck.

MOARE COURBET

1877 — *Ianuarie:* Van Gogh intră ca funcţionar la librăria Braam şi Blussé din Dordrecht (V, I, 3). *Februarie :* Apare în librării *Circiuma* de Zola (C, III, 3; M, IV, 2). *4—30 aprilie:* în strada Le Peletier are loc a treia expoziţie a impresioniştilor (C, III, 3; R, II, 3). *6 aprilie:* apare primul număr al unei mici reviste scoase de Georges Rivière, *Impresionistul* (numărul patru care este şi ultimul va apare pe data de 28) (C, III, 3; R, II, 3). *30 aprilie:* Van Gogh îşi părăseşte slujba de la librăria din Dordrecht. Vrea să devină pastor şi pleacă la Amsterdam spre a face studiile necesare; ajunge aici la 9 mai (V, I, 3). *1 mai:* Se deschide Salonul, unde Manet expune portretul baritonului Faure; juriul i-a refuzat tabloul *Nana,* ca fiind imoral (M, IV, 2). Rodin expune *Vîrsta de aramă;* sculptorul este calomniat că ar fi făcut un mulaj. *Primăvara:* Gauguin se mută în strada Des Fourneaux (G, I, 2). *28 mai:* Renoir, Sisley, Pissarro şi Caillebotte scot în vînzare la Hôtel Drouot patruzeci şi cinci de tablouri. Suma totală încasată: 7 610 franci (R, II, 3). *Toamna:* Rodin se stabileşte la Paris. *8 noiembrie:* Se organizează o tombolă cu tablourile lui Pissarro la locuinţa plăcintarului Murer, care, pentru a-l ajuta pe pictor, a scos la loterie cîteva dintre lucrările acestuia (o sută de bilete a cîte un franc) (R, II, 3). *24 decembrie:* Se naşte al doilea copil al lui Gauguin, Aline (G, I, 2).
31 decembrie: Moare Courbet la La Tour-de-Peilz, în Elveţia. Manet suferă de un picior; şchioapătă şi, din cînd în cînd, se simte foarte obosit (M, IV, 2). Claude Monet pictează cîteva tablouri cu gara Saint-Lazare. Victor Chocquet este scos la pensie. Daubigny cumpără la Auvers-sur-Oise casa pe care o va picta Van Gogh. Mor Alfred Bruyas, Charles-Alix Dubosc, Ludovic Piette, Thiers. Se nasc Jeanne Baudot, Raoul Dufy.

1878 — *Februarie:* Seurat intră la Şcoala de Arte Frumoase, unde, la 19 martie, este admis în clasa de pictură (S, I, 1). *19 februarie:* Moare la Paris Daubigny. *25 februarie:* Este scoasă în vînzare colecţia lui Gustave Arosa (G, I, 2). *Martie:* Se naşte al doilea fiu al lui Monet, Michel. Louis-Auguste Cézanne care bănuieşte legătura fiului său îl ameninţă că nu-i va mai da bani

și-l supraveghează îndeaproape (C, III, 4). *1 mai:* Se deschide Expoziția universală; în cadrul ei există și o expoziție internațională de Arte Frumoase. Manet nu expune aici și, de asemeni, nu prezintă nici o lucrare la juriul Salonului (M, IV, 2; R, II, 3). *Mai:* Théodore Duret publică *Pictorii impresioniști* (R., II, 3). *25 mai:* Se deschide Salonul. Renoir, care a hotărît să se prezinte din nou, expune *Ceașca cu ciocolată;* pictează de asemeni tabloul *Doamna Charpentier și copiii săi* (R, II, 3); lucrările trimise de Cézanne sînt refuzate (C, III, 4). *28 mai:* Zola cumpără casa din Medan (C, III, 4 și 5). *30 mai:* La Albi, primul accident al lui Toulouse-Lautrec (T, Pr). În aceiași zi, pentru prima oară, și cu titlu de încercare, Bulevardul Operei și Piața Etoile sînt luminate cu electricitate. *3 iunie:* Este fondată banca *Uniunea Generală* (G, I, 2). *5 și 6 iunie:* Este pusă în vînzare colecția Hoschedé (M, IV, 3; R, II, 3). *Vara:* Monet se stabilește la Vétheuil. *Iulie:* Van Gogh renunță la studii și pleacă din Amsterdam. După o scurtă ședere la Etten, intră, în august, la o școală evanghelică, la Laeken, în împrejurimile orașului Bruxelles (V, I, 4). *Noiembrie:* după trei luni de stagiu nu capătă numirea. Se hotărăște să plece în regiunea Borinage stabilindu-se la Pâturages. La sfîrșitul anului, Comitetul de evanghelizare, surprins de activitatea sa și de spiritul său de sacrificiu, revine asupra deciziei, numindu-l pe timp de șase luni la Wasmes (V, I, 4). *Sfîrșitul anului:* Manet are primele semne de ataxie (M, IV, 3).

Moare Hippolyte Babou. Se nasc Julie Manet, Gabrielle Renard, Victor Segalen.

879 — *5 ianuarie:* Alegerile senatoriale consacră eșecul definitiv al încercărilor de restaurare a monarhiei; în ziua de 29 mareșalul de Mac-Mahon demisionează de la președinția Republicii; în ziua de 30 îi ia locul republicanul Jules Grévy; în ziua de 31, Gambetta este ales președinte al Camerei deputaților. *10 februarie:* La Valmondois moare Daumier. *Februarie:* Moare Marguerite Legrand (R. II, 3). *Primăvara:* Sisley și Cézanne (acesta locuiește la Melun), care au renunțat să se mai prezinte la expozițiile impresioniste, se prezintă la Salon, dar juriul le refuză lucrările (C, III, 5; R, II, 3). *10 aprilie — 11 mai:* În bulevardul Operei a patra expoziție a impresioniștilor. Un nou venit: Gauguin. După ce vizitează această expoziție, Seurat, Aman-Jean și Ernest Laurent părăsesc Școala de Arte Frumoase (G, I, 2; R, II, 3; S, I, 1). *10 aprilie:* Apare primul număr al revistei *La Vie moderne,* fondată

de Charpentier; galeria acestei reviste din bulevardul des Italiens se va ocupa de organizarea sistematică a expozițiilor particulare (R, II, 3). *16 aprilie:* Explozie de grizu în mina din Agrappe (Frameries), Van Gogh izbutește să salveze un miner rănit (V, I, 4). *10 mai:* Se naște al treilea copil al lui Gauguin, Clovis (G, I, 2). *12 mai:* Se deschide Salonul; Renoir obține un mare succes cu *Doamna Charpentier și copiii săi:* el expune și un portret al Jeannei Samary, în picioare (R, II, 3). Manet expune tablourile *Cu barca* și *În Seră* (M, IV, 3). *Iunie:* Expoziție personală a lui Renoir la galeria *La vie moderne* (R, II, 3). *Iunie:* Rodin lucrează la manufactura din Sèvres. *Vara:* Van Gogh, care, din exces de zel, și-a atras mustrările Comitetului de evanghelizare, este demis din funcție. El pleacă la Bruxelles, de unde se întoarce în regiunea Borinage, stabilindu-se la Cuesmes (V, I, 4 și 5). Renoir se stabilește în Normandia, la Wergemont, la familia Berard (R, II, 3); la întoarcere, va picta la Chatou (sînt primele tablouri în care figurează Aline Charigot) (R, III, 1). Gauguin își petrece concediul anual la Pontoise, în preajma lui Pissarro (G, I, 2). *August:* La Barèges, al doilea accident al lui Toulouse-Lautrec, care rămîne infirm pe viață. (T, Pr). *5 septembrie:* Moare doamna Claude Monet (Camille Doncieux) (R, III, 1). *15 septembrie:* Manet, care a terminat tabloul *La moș Lathuile*, urmează o cură de hidroterapie la băile din Bellevue (M. IV, 3). *Noiembrie:* Seurat este încorporat într-un regiment de infanterie la Brest, unde își face « voluntariatul » (S, I, 1 și 2). *Iarna:* Van Gogh duce o existență de vagabond spunîndu-și întruna: «Simt ceva în adîncul ființei mele, ce să fie oare? » Își pierde credința. Desenează. Se duce la Courrières, unde își are atelierul Jules Breton (V, I, 5).

Primul album de litografii al lui Odilon Redon, *În vis.* Henri Guérard se căsătorește cu Eva Gonzalès. Mor Thomas Couture, baronul Taylor, Villemessant, Viollet-le-Duc. Se nasc Charles Camoin, Einstein, Othon Friesz, Klee.

1880 — *15 februarie:* Zola publică *Nana* (C, III, 5). *Primăvara:* Începe o nouă etapă în existența lui Van Gogh. O călătorie în Țările de Jos, la părinții săi, nu-i aduce decît dezamăgiri. Cu acest prilej primește cincizeci de franci din partea lui Théo. Se întoarce în regiunea Borinage, la Cuesmes. Reia legăturile cu Théo, căruia nu-i mai scrisese de nouă luni, și se apucă să deseneze cu febrilitate (V, I, 5). *1—30 aprilie:* În strada Piramidelor, la numărul 10, are loc a cincia expoziție a impresioniștilor, la care Gauguin (care realizează mari

cîştiguri la bursă) prezintă şapte tablouri şi un bust de marmură (G, I, 2; S, I, 3). *8—30 aprilie:* Are loc o expoziţie Manet la galeria revistei *La Vie moderne* (M, IV, 3). *9 aprilie:* Moare la Paris Duranty (M, IV, 3). *1 mai:* Apare volumul *Serile de la Médan* (Zola, Maupassant, Huysmans, Paul Alexis...). Se deschide Salonul. Manet expune *La moş Lathuile* şi portretul lui Antonin Proust (M, IV, 3); Renoir, *Fată adormită cu pisica* şi *Pescuitoare de midii la Berneval;* Monet, *Lavacourt.* Renoir şi Monet protestează în legătură cu proasta aşezare a lucrărilor lor, punîndu-l la curent şi pe Zola prin intermediul lui Cézanne (C, III, 5; R, III, 1). Tot la acest Salon, mare succes al tabloului *Cain* de Cormon, cumpărat de stat (T, I, 2). *Mai:* Manet se stabileşte pentru a doua oară la Bellevue; se va întoarce la Paris la 2 noiembrie (M, IV, 3). *7 iunie:* Se deschide o expoziţie Monet la Galeria revistei *La Vie moderne. 18—22 iunie:* Zola, răspunzînd dorinţei lui Renoir şi Monet, publică în *Le Voltaire* o serie de articole despre *Naturalismul la Salon* (C, III, 5; R, III, 1). *12 iulie:* Meissonier este făcut mare ofiţer al legiunii de onoare. *14 iulie:* ziua de 14 iulie, proclamată sărbătoare naţională, este sărbătorită pentru prima oară. Rochefort (tocmai s-a votat amnistia celor condamnaţi pentru a fi participat la Comună) publică primul număr din *Intransigeant.* Plăcintarul Murer, care se va stabili curînd la Auvers-sur-Oise dă o masă de despărţire (R, III, 1). *16 august:* Statul îi comandă lui Rodin o poartă *(Poarta infernului)* pentru muzeul Artelor decorative. *Octombrie:* Van Gogh pleacă din Cuesmes la Bruxelles, unde se împrieteneşte cu Van Rappard; perioadă de lucru metodic, intens (V, II, 1). Se căsătoreşte Schuffenecker (G, I, 2). *Noiembrie:* Seurat se întoarce la Paris după un an de « voluntariat » petrecut la Brest (S, I, 2). *Decembrie:* Statul renunţă la prerogativele sale în domeniul artelor frumoase; pe viitor artiştii înşişi îşi vor organiza singuri Salonul (M, IV, 3; R, III, 1). *21 decembrie:* Se votează o lege pentru înfiinţarea liceelor de fete. Comanditat de Feder, directorul *Uniunii Generale,* Durand-Ruel începe să facă din nou achiziţii (R, III, 1). Mor George Eliot, Flaubert, Offenbach. Se nasc Guillaume Apollinaire, Derain.

1881 — *28 ianuarie:* Este constituită Societatea artiştilor francezi, care urmează a organiza Salonul. *5 februarie:* Bonnat este ales membru al Academiei de Arte Frumoase (T, I, 1). *Martie — aprilie:* Renoir se stabileşte în Alger. La întoarcere pictează la Chatou *Prînzul barcagiilor* (R, III, 1). 2 *aprilie—1*

mai: Are loc în bulevardul des Capucines, la numărul *35*, a şasea expoziţie a impresioniştilor, Gauguin expune între altele un *Studiu de nud*, foarte elogiat de Huysmans (G, I, 2). *12 aprilie:* Se naşte al patrulea copil al lui Gauguin, Jean-René (G, I, 2). În aceiaşi zi, Van Gogh soseşte la Etten de la Bruxelles. În cursul verii primeşte vizita lui Théo şi a lui Van Rappard; merge la La Haye, la vărul său, pictorul Anton Mauve, care-i dă sfaturi privitoare la pictură. Îndrăgostindu-se din nou, îi face stăruitor curte uneia dintre verişoarele sale, Kee, aflată în vacanţă la Etten. Aceasta îl refuză categoric; Van Gogh insistînd, Kee pleacă la Amsterdam. Vincent îi scrie nenumărate scrisori, urmîndo în cele din urmă la Amsterdam. Kee refuză să-l vadă. Vincent se întoarce la Etten în culmea deznădejdii (V, II, 1 şi 2). *2 mai—20 iunie:* Manet expune la Salon portretele lui Pertuiset şi Rochefort (primind o a doua medalie, devine « hors concours ») (M, IV, 3); Renoir, două portrete ale « micuţelor » Cahen D'Anvers (R, III, 1); Puvis de Chavannes, *Sărmanul pescar* (G, I, 2). *14 mai:* licitaţie la Hôtel Drouot în folosul muzicianului Cabaner (C, III, 5). *Vara:* Manet se stabileşte la Versailles; boala sa face progrese alarmante (M. IV, 4), Gauguin îşi petrece concediul la Pontoise, în preajma lui Pissarro şi a lui Cézanne (C, III, 5; G, I, 2). *1 octombrie:* Manet se întoarce la Paris; va picta aici *Toamna* (un portret al lui Méry Laurent) şi *Un bar la Folies-Bergère* (M, IV, 4). *25 octombrie:* André Gill este internat la azilul din Charenton, care-i va inspira tabloul *Nebunul* (T, II, 1). *Toamna:* Renoir călătoreşte în Italia (Veneţia, Florenţa, Roma, Neapole, Calabria). Este cu deosebire interesat de tablourile lui Rafael şi de frescele de la Pompei (R, III, 1). *14 noiembrie:* se alcătuieşte cabinetul Gambetta; Antonin Proust devine ministru al Artelor Frumoase (M, IV, 4; R, III, 1). *Noiembrie:* Toulouse-Lautrec, după ce şi-a dat prima parte a bacalaureatului, părăseşte studiile consacrîndu-se picturii (T, I, 1). *Decembrie:* Van Gogh, care, la Etten, se ceartă întruna cu tatăl său, pleacă la La Haye, unde este găzduit de Anton Mauve (V, II, 2). *9 decembrie:* La Hôtel Drouot se pun în vînzare numeroase lucrări ale lui Courbet. *30 decembrie:* Manet este numit cavaler al Legiunii de onoare (M, IV, 4; R, III, 1). Salis deschide în Montmartre localul *Le chat noir* (T, I, 3). *Înţelepciune* de Verlaine. Mor Carlyle, Dostoievski, Louis Marguery. Se nasc René Gimpel, Gleizes, Léger, Picasso.

1882 — *15 ianuarie:* Renoir pictează la Palermo portretul lui Wagner. Se întoarce la Neapole și apoi în Franța, oprindu-se la sfîrșitul lui ianuarie la Estaque, unde-l vizitează pe Cézanne. O pneumonie (februarie) îl obligă să-și amîne plecarea. Pentru a se însănătoși pe deplin se va stabili din nou în Algeria (R, III, 1). *26 ianuarie:* Cade cabinetul Gambetta. *Sfîrșitul lui ianuarie:* Crahul *Uniunii Generale* (G, I, 3; R, III, 1). *Februarie:* Între Van Gogh și Mauve relațiile devin încordate. Vincent rupe definitiv cu Sien, (V, II, 2). *1 martie:* Are loc în strada Saint-Honoré, la numărul 251, a șaptea expoziție a impresioniștilor (G, I, 3; R, III, 1). *Martie:* Toulouse-Lautrec intră la atelierul lui Bonnat (T, I, 1 și 2). *1 mai:* Manet expune la Salon *Primăvara* și *Un bar la Folies-Bergère* (M, IV, 4); Renoir, un portret (R, III, 1); André Gill, *Nebunul;* Cézanne (față de care prietenul său Guillemet, membru în juriu, se arată «caritabil»), un portret (C, III, 5). *Mai:* Renoir se întoarce în Franța; începe legătura sa cu Aline Charigot (R, III, 1 și 2). *Iulie-decembrie:* Emmanuel Chabrier face o călătorie în Spania, care îi va inspira opera *España* (R, III, 2). *Vara:* Manet, a cărui boală se agravează, se stabilește la Rueil (M, IV, 4). *Septembrie:* Sisley se stabilește la Moret. *Octombrie:* Cézanne părăsește Parisul și se întoarce la Aix; «Singurătatea, iată singurul lucru de care sînt vrednic» (C, III 5 și IV, 1). *Toamna:* Toulouse-Lautrec lucrează în atelierul lui Cormon (T, I, 2). Pissarro se stabilește la Osny. Prima expoziție internațională la galeria Georges Petit (R, III, 2). Mor Charles Blanc, Darwin, Emerson, Gambetta, Jules Le Coeur, Lehmann. Se naște Braque.

MOARE MANET

1883 — *Ianuarie:* Gauguin îi înmînează demisia sa agentului de schimb Galichon; «De acum înainte, voi picta în fiecare zi» (G, I, 3). *1 februarie:* Apare volumul *Flamandele*, prima culegere de versuri de Verhaeren. *Februarie:* Durand-Ruel organizează o serie de expoziții particulare, prima îi este consacrată lui Boudin, a doua, în martie, lui Monet (R, III, 2). *19 aprilie:* Lui Manet i se amputează piciorul stîng pînă la genunchi (cangrenă) (M, IV, 4). *21 aprilie:* La galeria Dowdeswell and Dowdeswell din Londra expoziție de pictură impresionistă organizată de Durand-Ruel (R, III, 2). *30 aprilie:* Moare Édouard Manet. Monet se stabilește la Giverny (M, IV, 4;

R, III, 2). *1 mai —20 iunie:* Renoir expune la Salon un portret (R, III, 2), Seurat, un desen, portretul lui Aman-Jean (S, I, 2). *5 mai:* moare Éva Gonzalès (M, Dp). *20 mai:* Contesa Adèle de Toulouse-Lautrec cumpără castelul Malromé T, I, 2). *Vara:* Sien a ajuns în ultimul hal de decădere. Bolnav, sleit de puteri, Van Gogh îl cheamă pe fratele său, care izbuteşte să-l despartă de Sien. Van Gogh, cu sufletul sfîşiat şi totodată uşurat în urma hotărîrii luate, începe din nou să lucreze. Pictează *Arborele biciuit de vînt* (V, II, 2). *Septembrie:* Renoir şi Paul Lhote fac împreună o călătorie la Guernesey (R, III, 2). Van Gogh părăseşte La Haye şi se stabileşte în Drenthe. La început priveliştile acestui ţinut sălbatic îl liniştesc, curînd însă vremea devine urîtă. Van Gogh, bîntuit de tot felul de spaime, fuge în decembrie la Nuenen, unde se află acum părinţii săi (V, II, 3). *Noiembrie:* Orchestra Lamoureux pregăteşte spectacolul cu opera España de Chabrier (R, III, 2). *6 decembrie:* Se naşte al cincilea copil al lui Gauguin, Paul-Rollon, numit şi Pola (G, I, 3). *10—26 decembrie:* Renoir şi Monet călătoresc pe coasta Mediteranei de la Marsilia la Genova (R, III, 2). *Sfîrşitul anului:* Berthe Morisot şi soţul ei Eugène Manet se stabilesc în casa pe care şi-au construit-o în strada Villejust, la numărul 40 (R, III, 3). *26 decembrie:* Se naşte Utrillo în strada du Poteau, numărul, 3 în Montmartre (T, I, 3).

Începe să se afirme curentul Modern Style (în Marea Britanie). La Barcelona Gaudi începe să construiască *Sagrada Familia.* Mor Gustave Doré, Karl Marx, Wagner. Se nasc Marcoussis, Severini.

SOCIETATEA INDEPENDENŢILOR

1884 — *Ianuarie:* Gauguin se stabileşte la Rouen (G, I, 3). Mama lui Van Gogh fracturîndu-şi piciorul, artistul se apropie pentru scurt timp de ai săi; dar neînţelegerile cu familia sînt fără ieşire; curînd pictorul îşi va instala atelierul în două camere închiriate la paracliserul bisericii catolice (V, II, 4). *4 ianuarie:* La Bruxelles este înfiinţat oficial Cercul celor XX (bazele asociaţiei fuseseră puse la 28 octombrie 1883 de către primii săi treisprezece membri, întruniţi la taverna Guillaume, din piaţa muzeului); prima expoziţie a Cercului se deschide la 2 februarie, în vechiul muzeu din palatul Artelor Frumoase. *5—29 ianuarie:* La Şcoala de Arte Frumoase are loc o expo-

ziție Manet urmată, la 4 și 5 februarie, de scoaterea în vînzare a atelierului Manet la Hôtel Drouot. Sînt vîndute 93 de picturi, 30 de pasteluri, 14 acuarele, 23 de desene, 9 aquaforte și litografii; totalul sumei obținute este de 116 637 franci (M, Dp). *Primăvara:* Pissarro se stabilește la Eragny. *1 mai — 20 iunie:* La Salon, bustul lui Victor Hugo de Rodin, *Pădurea sacră scumpă muzelor și artelor* de Puvis de Chavannes. *Întoarcerea de la o vînătoare de urși în epoca de piatră* de Fernand Cormon (T, I, 2); juriul refuză tabloul trimis de Seurat (S, I, 2). *Mai:* Apare primul număr din *La Revue indépendente*, fondată de Fénéon. *15 mai — 30 iunie:* Are loc prima expoziție a Independenților, organizată în urma refuzului suferit de numeroși artiști ce și-au prezentat anul acesta lucrările la juriul Salonului; Seurat participă cu tabloul *La scăldat* (S, I, 3). *22 mai:* Seurat începe să picteze *O duminică de vară pe insula La Grande-Jatte* (S, I, 3). *11 iunie:* este înființată oficial Societatea Artiștilor Independenți (S, I, 3). *22 iulie:* Moare Nina de Villard (M, Dp). *August:* O ultimă și, ca și toate celelalte, nefericită aventură sentimentală îi răpește lui Van Gogh orice speranță de a putea duce vreodată o existență normală; părinții lui Margot Begemann sînt împotriva căsătoriei fiicei lor cu pictorul. Fata încearcă să se otrăvească. Pentru Van Gogh pictura va deveni de acum înainte singurul scop al vieții, « mijlocul de a trăi fără nici un alt gînd » (V, II, 4). *Octombrie:* Emile Bernard se înscrie la atelierul Cormon (T, I, 3). *Toamna-iarna:* Van Gogh pictează tablou după tablou și hotărăște ca în timpul iernii să picteze cincizeci de portrete de țărani. Este preocupat fără încetare de legile culorii, a căror însemnătate a descoperit-o (V, II, 4). *Toamna*: Gauguin pleacă din Rouen la Copenhaga (G, I, 4). *16 noiembrie*: Jules Roques fondează în Montmartre *Le Courrier français* (T, I, 3). *9 decembrie:* Apare prima culegere de poezii de Moréas, *Syrtele*. *10 decembrie:* Prima expoziție a Societății Artiștilor Independenți; Seurat participă cu *Peisaj de pe insula La Grande-Jatte* (S, I, 3). *18 decembrie:* Moare la Menton Gustave Manet (M, Dp.) Toulouse-Lautrec pictează o parodie a tabloului *Pădurea sacră* de Puvis de Chavannes și *Maria cea voinică*, se stabilește în Montmartre (T, I. 2). *De-a-ndoaselea* de Huysmans. Mor Bastien-Lepage, Joseph Gibert, Hippolyte Lejosne, Joseph de Nittis. Se naște Modigliani.

1885 — *5 ianuarie:* Banchet la moș Lathuile pentru a sărbători aniversarea expoziției Manet din 1884. *8 ianuarie:* Moare mama

lui Manet (M, Dp.). *8 februarie:* Apare primul număr din *La Revue wagnérienne*, condusă de Edouard Dujardin. *21 martie:* Se naşte primul fiu al lui Renoir, Pierre (R, III, 2). *26 martie:* Moare subit pastorul Van Gogh, la Nuenen. Se consumă ruptura lui Van Gogh cu familia sa. Van Gogh lucrează la marele său tablou din perioada olandeză, *Ţărani mîncînd cartofi*, pe care-l termină în mai; el îi prilejuieşte pictorului o discuţie epistolară cu Van Rappard, care va duce la cearta dintre cei doi prieteni (V, II, 4). *Primăvara:* Cézanne are o aventură sentimentală cu o servitoare de la Jas de Bouffan, Fanny (C, IV, 2). *1 mai:* Moare la Charenton André Gill. *10 mai — 21 iunie:* Are loc expoziţia unor pictori independenţi; cu acest prilej Le Douanier Rousseau se manifestă public pentru întîia oară (S, I, 3). *10 mai:* Zola începe să scrie romanul *Opera*. *22 mai:* Moare Victor Hugo. *Iunie:* Aristide Bruant înfiinţează localul *Le Mirliton* (T, I, 3). *Jumătatea lui iunie:* Cézanne fuge la Paris; locuieşte la Renoir la La Roche-Guyon; se întoarce la Aix la sfîrşitul lui iulie (C, IV, 2; R, III, 2). *25 iulie:* Apar *Tînguirile* de Jules Laforgue. *Vara:* Gauguin pleacă din Danemarca şi se întoarce în Franţa împreună cu fiul său Clovis; soţia şi ceilalţi copii rămîn la Copenhaga (G, I, 4). Seurat se stabileşte la Grandcamp (S, II, 1). *25 august:* Charles Henry îşi publică lucrarea *Introducere la o estetică ştiinţifică în La Revue contemporaine* (S, II, 3). *Octombrie:* Pissarro îl cunoaşte pe Signac şi, la scurtă vreme după aceea, pe Seurat; este cucerit de teoriile colegului său mai tînăr (S, II, 1). *23 noiembrie:* Van Gogh pleacă la Anvers. « Doresc din răsputeri să văd tablourile lui Rubens », spune el. Începe marea sa călătorie spre sud. « Senzaţia că trebuie să intri în foc, îi scrie el lui Théo, are în ea ceva extraordinar » (V, II, 4). Anvers reprezintă pentru Van Gogh o adevărată eliberare; îl descoperă aici pe Rubens şi culoarea, crepoanele japoneze, lumină, mişcarea. Paleta sa devine mai luminoasă (V, III, 1). Toulouse-Lautrec începe să ducă o existenţă febrilă în Montmartre; frecventează *L'Elysée-Montmartre*, *Le Moulin de la Galette*, *Le Chat Noir*, *Le Mirliton;* leagă cunoştinţă cu Suzanne Valadon şi cu Aristide Bruant, îşi arată interesul faţă de La Goulue şi de Valentin Le Désossé (T, I, 3), *Germinal* de Zola. *Mîine*, primul Volum de versuri al lui Henri de Régnier. William Le Baron Jenney construieşte la Chicago primul zgîrie-nori: Home Insurance Company Building. Moare Rodolphe Bresdin. Se nasc Robert Delaunay, Pascin.

NEOIMPRESIONISMUL

1886 — *7 ianuarie:* Se constituie guvernul Freycinet; generalul Boulanger, ministru de război (S, II, 2). *18 ianuarie:* Van Gogh se înscrie la Academia de Arte Frumoase din Anvers. La începutul lui martie sosește pe neașteptate la Paris (V, III, 1); se înscrie la atelierul Cormon, descoperă pictura luminoasă a impresioniștilor (V, III, 2; T, 1, 3). *13 martie:* Durand-Ruel pleacă la New York (R, III, 2; S, II, 1). *Sfîrșitul lui martie:* Apare *Opera* de Zola (C, IV, 3; R, III, 2, S, II, 1). *10 aprilie:* Se deschide la New York o mare expoziție de pictură impresionistă organizată de Durand-Ruel; expoziția obține un mare succes (R, III, 2; S, II, 1). *11 aprilie:* Apare primul număr din *La Vogue*. *28 aprilie:* Cézanne se căsătorește cu Hortense Fiquet (C, IV, 3). *Mai:* Pictorul academic Albert Besnard expune la Salon un portret «impresionist» (S, III, 1). *13 mai:* Gustave Kahn devine director al revistei *La Vogue*, în care apar, între 15 mai și 27 iunie, *Iluminările* lui Rimbaud. *15 mai — 15 iunie:* A opta și ultima expoziție a impresioniștilor, la care Seurat prezintă *O duminică de vară pe insula La Grande-Jatte* (divizionism). Seurat îl întîlnește pe Félix Fénéon, care, într-un articol din *La Vogue* (13—20 iunie), dă artei divizioniștilor numele de «neoimpresionism» (G, II, 1; R, III, 2; S, II, 1 și 2). *Iunie:* Van Gogh și fratele său Théo se stabilesc în strada Lepic, la numărul 54 (V, III, 2). *15 iunie — 15 iulie:* La galeria Georges Petit are loc a cincea expoziție internațională, la care participă Renoir și Monet (R, III, 2). *20 iunie — 13 august:* Seurat se stabilește la Honfleur (S, II, 2). *29 iunie:* Moare la Marsilia Monticelli (C, IV, 3). *14 iulie:* Boulanger trece în revistă trupele la Longchamp; evenimentul pune în lumină imensa popularitate a generalului. *18 iulie:* Durand-Ruel se întoarce în Franța (R, III, 3). *Sfîrșitul lui iulie:* Gauguin pleacă la Pont Aven, unde va rămîne pînă la 13 noiembrie (G, II, 1). *August — septembrie:* Renoir se stabilește la Saint-Briac (R, III, 3). *20 august — 21 septembrie:* Are loc a doua expoziție a Societății Artiștilor Independenți; Seurat expune din nou *O duminică de vară pe insula La Grande-Jatte* (S II, 2). *7 septembrie — 9 noiembrie:* Monet se stabilește la Belle-Ile-en-Mer. *18 septembrie* Moréas publică în *Le Figaro* Manifestul Simbolismului (G, II, 2). *23 octombrie:* Moare la Aix Louis-Auguste Cézanne (C, IV, 3).

Sfîrșitul lui octombrie: Félix Fénéon publică lucrarea *Impresioniștii în 1886* (S, II, 3).

Bruant expune lucrări de Toulouse-Lautrec la Mirliton (T, I, 3). Moare Èmile Bellot, modelul din *Halba cu bere*, și Cora Pearl. Se naște Foujita.

1887 — *8 ianuarie:* Eiffel semnează un contract cu primăria orașului Paris angajîndu-se să construiască un turn metalic de trei sute de metri pentru Expoziția universală din 1889. Lucrările încep pe data de 26. *2 februarie:* La Bruxelles are loc a patra expoziție a Celor XX la care participă Seurat; acesta, împreună cu Signac, asistă la vernisaj (S, II, 3). *Februarie:* Trei sute de intelectuali (printre care Meissonier, Gounod, Charles Garnier, Gérome, Jules Lefebvre, Bonnat, Dumas fiul, Leconte de Lisle, François Coppée, Sully Prudhomme, Maupassant, Huysmans) protestează împotriva construirii turnului proiectat de Eiffel. *Începutul anului:* Expoziția organizată de Van Gogh în restaurantul La Fourche (V, III, 2; T, II, 1; G, II, 1; S, II, 4). *Martie:* Durand-Ruel pleacă din nou în Statele Unite. *26 martie — 3 mai:* Are loc a treia expoziție a Independenților, la care participă Seurat și prietenii săi neoimpresioniști (S, II, 4). *30 martie:* Are loc prima reprezentație a Teatrului Liber al lui Antoine. *Primăvara:* Gauguin și Charles Laval pleacă în Panama; de acolo, în Martinica (G, II, 1 și 2). *Începutul lui mai:* Gustave Kahn publică prima sa culegere de poezii (în versuri libere) *Palatele nomade*. *5 și 6 mai:* Durand-Ruel organizează la New York vînzarea la licitație a unor lucrări impresioniste (R, III, 3). *7—30 mai:* La Galeria Georges Petit are loc a șasea expoziție internațională, la care participă și Renoir cu tabloul *Femei făcînd baie (Les Grandes Baigneuses)*, Monet, Pissarro (cu tablouri «divizate»), Sisley, Berthe Morisot (R, III, 3; S, II, 4). *25 mai:* Durand-Ruel deschide la New York o nouă expoziție de lucrări impresioniste, cu tablouri de Renoir, Pissarro, Sisley (R, III, 3). *30 mai:* generalul Boulanger părăsește ministerul de război (S, II, 4). *8 iulie:* Generalul Boulanger pleacă la Clermont-Ferrand; mare manifestație boulangistă în gara Lyon (S, II, 4). *Vara:* Signac le descoperă «micul port» Colioure. *18 august: Le Figaro* publică Manifestul celor cinci (P. Bonnetain, J. H. Rosny, Lucien Descaves, P. Margueritte, G. Guiches) împotriva lui Zola, al cărui roman *Pămîntul* (al cincisprezecelea din ciclul *Familia Rougon-Macquart*) apare în foileton în *Gil Blas* (S, II, 4). *20 august:* Moare Jules Laforgue (S, II, 4). *Octombrie:* Izbucnește scandalul decora-

țiilor, în care va fi compromis Daniel Wilson, ginerele lui Grévy, președintele Republicii (S, II, 4). *Noiembrie:* Gauguin se întoarce în Franța (G, II, 2). *Sfîrșitul lui noiembrie:* apare în volum *Pămîntul* de Zola (S, II, 4). *2 decembrie:* Grévy demisionează de la președinția Republicii; Sadi Carnot îi urmează pe ziua de 3 (S, II, 4).

Începe legătura lui Van Gogh cu Agostina Segatori (V, III, 2). Mor Hector de Callias, Echenique, Emmanuel Gonzalès. Se nasc Marc Chagall, Juan Gris, Le Corbusier, Louis Morel.

1888 — *Ianuarie:* Renoir se stabilește la Jas de Bouffan, pe proprietatea lui Cézanne, apoi, în februarie — martie, la Martigues (C, IV 4; R, III, 3). *5 februarie:* moare Anton Mauve la Arnhem (V, III, 3). *6 februarie:* La Bruxelles se deschide a cincea expoziție a Celor XX, la care neoimpresionismul este reprezentat de către Signac și Dubois-Pillet; Louis Anquetin (cloisonism) expune aici pentru prima oară (S, II, 4). *9 (?) februarie:* Gauguin pleacă la Pont-Aven (G, II, 2). *21 februarie:* Van Gogh sosește la Arles, în «Japonia»; în martie — aprilie pictează livezile înflorite și podul lui Anglois; în mai închiriază «Casa Galbenă»; în iunie petrece o săptămînă la Saintes-Maries-de-la-Mer (V, III, 3). *22 martie — 3 mai:* A patra expoziție a Independenților, la care figurează trei tablouri de Van Gogh; Seurat expune aici *Femei pozînd* și *Parada* (S, III, 1). *Martie:* Édouard Dujardin, într-un articol despre Anquetin din *La Revue indépendante*, lansează termenul de «cloisonism» (G, II, 2; S, II, 4). *26 martie:* Boulanger este îndepărtat din armată. *15 aprilie:* Boulanger este ales deputat al regiunii de nord. *25 mai — 25 iunie:* Expoziția de lucrări de Renoir, Pissarro și Sisley la galeria Durand-Ruel din Paris (R, III, 3). *14 iulie:* Zola este numit cavaler al Legiunii de onoare. *Vara:* Seurat se stabilește la Port-en-Bessin (S, III, 1). *21 octombrie:* Gauguin pleacă de la Pont-Aven la Arles, unde se află Van Gogh (V, III, 4; G, II, 2 și 3). *Noiembrie:* Berthe Morisot închiriază o vilă la Cimiez (R, III, 3). *23 decembrie:* La Arles Van Gogh se năpustește cu un brici în mînă asupra lui Gauguin. Cînd Gauguin se întoarce cu fața spre el, fuge. Întors acasă, își taie urechea. Este dus la spital. Gauguin se întoarce la Paris (V, III, 4; G, II, 3). *29 decembrie:* Renoir, aflat la Essoyes, începe să sufere de o paralizie facială parțială (R, III, 3). Se termină brusc legătura lui Toulouse-Lautrec cu Suzanne Valadon; Toulouse-Lautrec este contaminat de Rosa La Rouge. Pictează *Călăreața de la circul Fernando* (T, II 1). *Intrarea lui Christos în Bruxelles* de James

Ensor. Gustave Larroumet devine director al Artelor Frumoase. Mor Castagnary, Charles Cros. Se naşte Giorgio de Chirico.

1889 — *7 ianuarie:* Van Gogh iese din spitalul din Arles, dar crizele nu încetează. Încearcă să lupte împotriva bolii; curînd înţelege că ar fi mai bine să se interneze într-un azil (V, IV, 1). *27 ianuarie:* Boulanger cunoaşte un adevărat triumf electoral; îndemnat să ia puterea, fuge pe ascuns (S, III, 1). *Ianuarie — februarie:* Seurat pictează turnul Eiffel în curs de construcţie (S, III, 1); turnul va fi inaugurat la 31 martie. *Martie:* Signac îi face o vizită lui Van Gogh (V, IV, 1, S, III, 1). *1 aprilie:* Boulanger fuge în Belgia (S. III, 1). *9 aprilie:* Moare Chevreul (S, III, 1). *17 aprilie:* Théo Van Gogh se căsătoreşte cu Johanna Bonger (V, IV, 1). *1 mai:* Pictorul academic Henri Martin expune la Salon un tablou «poantilist» (S, III, 1). *Mai:* Apare primul număr din *La Plume*. *6 mai — 6 noiembrie:* La Paris are loc expoziţia universală (turnul Eiffel, galeria maşinilor, expoziţia colonială); la Centenarul artei franceze, organizat de Antonin Proust, figurează patruzprezece tablouri de Manet; Gauguin expune împreună cu prietenii săi la cafeneaua Volpini (M, Dp; G, II, 3; R, IV, 1; S, III, 1). *8 mai:* Van Gogh pleacă din Arles la azilul din Saint-Paul de-Mausole, din apropierea localităţii Saint-Remy-de-Provence (V, IV, 2). *Iunie:* Gauguin se întoarce în Bretania. Se stabileşte la Pouldu. Pictează *Calvarul, Christos galben, Frumoasa Angèle*, sculptează *Fiţi îndrăgostite...* Ar dori să meargă la Tonkin (G, II, 3). *21 iunie:* Expoziţie Monet — Rodin la galeria Georges Petit, punînd admirabil în lumină importanţa celor doi artişti. *Vara:* Seurat se stabileşte la Crotoy (S, III, 2). *Iulie:* Claude Monet deschide o listă de subscripţie publică în vederea cumpărării în beneficiul statului a tabloului *Olympia* de Manet (M, Dp). *Iulie:* Van Gogh are o nouă criză (V, IV, 2). *Septembrie:* Pissarro scrie că un american a dat pe un tablou de Monet nouă mii de franci. *3 septembrie — 4 octombrie:* A cincea expoziţie a Independenţilor, la care participă Van Gogh, Toulouse-Lautrec, (cu *Bal de la Moulin de la Galette*), Seurat (V, IV, 2; T, II, 1; S, III, 2). *5 octombrie:* Este inaugurat Le Moulin Rouge pe care Toulouse-Lautrec începe curînd să-l frecventeze zilnic (T, II, 1). *21 noiembrie:* Dubois—Pillet este mutat la Puy (S, III, 2). *Zilele Crăciunului:* Van Gogh are două crize mai puţin grave (V, IV, 2).

Se formează grupul Nabiştilor (Sérusier, Maurice Denis, Bonnard, Vuillard, K.—X. Roussel, Ranson...) (G, II,

3). *Datele imediate ale conștiinței* de Bergson; *Marii inițiați* de Schuré; *Literatura de mâine* de Charles Morice. Mor Barbey d'Aurevilly, Cabanel, Champfleury, Jules Dupré, Jobbé-Dubal, Villiers de l'Isle-Adam.

SE SINUCIDE VAN GOGH

1890 — *Începutul anului:* Van Gogh primește cîteva veşti bune: despre nașterea unui fiu al fratelui său Théo (31 ianuarie); despre apariția, în primul număr al revistei *Le Mercure de France (1 ianuarie)*, a unui studiu important de Albert Aurier închinat picturii sale; despre vînzarea unui tablou al său *Via roșie;* toate acestea nu-l pot însă face să uite de situația sa dramatică. După o criză neobișnuit de lungă (februarie — aprilie) cade pradă deznădejdii; încearcă să se sinucidă. Nemaiputînd suporta existența de la Saint-Paul-de-Mausole, îl roagă insistent pe Théo să-l aducă din nou în nord (V, IV, 2). *18 ianuarie:* La Bruxelles, cu prilejul inaugurării expoziției Celor XX, Toulouse-Lautrec are o discuție violentă cu Henry de Groux în legătură cu Van Gogh (T, II, 1; S, III, 2). *8 februarie:* Gauguin se întoarce la Paris (G, II, 3 și 4). *16 februarie:* Se naște fiul lui Seurat și al Madeleinei Knobloch (S, III, 2). *20 martie — 27 aprilie:* A șasea expoziție a Independenților, la care participă Van Gogh și Seurat; acesta expune *Femeie pudrîndu-se* și *Dansul* (V, IV, 2; S, III, 2). *14 aprilie:* Renoir se căsătorește cu Aline Charigot (R, IV, 1). *1 mai:* Se deschide Salonul, la care Renoir expune pentru ultima oară (*Fetele lui Catulle Mendès*) (R, IV, 1). Prima manifestație muncitorească de 1 Mai. *17 mai:* Van Gogh sosește la Paris; pe data de 20 pleacă la Auvers-sur-Oise (V, IV, 3). *Jumătatea lui iunie:* Gauguin se întoarce în Bretania. Plănuiește să plece în Madagascar, dar în cele din urmă se hotărăște pentru Tahiti (G, II, 4). *27 iulie:* Van Gogh își trage un glonte în piept; moare în ziua de 29 (V, IV, 3). *Vara:* Seurat se stabilește la Gravelines (S, III, 2). *17 august:* Moare Dubois-Pillet (S, III, 2). *28 august:* Seurat îi adresează lui Maurice Beaubourg o scrisoare în care își rezumă teoriile (S, III, 2). *Septembrie:* Renoir locuiește la Mezy, la Berthe Morisot (R, IV, 1). *Octombrie:* Renoir se stabilește la Château des Brouillards (R, IV, 1). *12 octombrie:* Théo Van Gogh, nebun, este internat în spital, apoi pe data de 14, în sanatoriul doctorului Blanche (V, IV, 3; G, II, 4). Maurice Joyant

îi urmează la direcția galeriei Goupil din bulevardul Montmartre (T, II, 2). *Noiembrie:* Tabloul *Olympia* intră la muzeul Luxembourg (M, Dp). Paul Fort înființează Teatrul de Artă. *7 noiembrie:* Gauguin se întoarce la Paris, unde simboliștii vor sărbători în persoana lui reprezentantul cel mai de seamă al noii picturi (G, II, 4). *22 noiembrie:* Durand-Ruel înființează revista *L'Art dans les Deux Mondes*, care va apare pînă la 2 mai 1891 (R, IV, 1).
Dans la Moulin Rouge de Toulouse-Lautrec (T, II, 1). Monet începe «seria» *Căpițelor* și *a Plopilor de pe malul rîului Epte*. Chauchard cumpără cu 750 000 de franci *L'Angélus* de Millet. Mor John-Lewis Brown, Philippe Burty, Ernest Chesneau, Victor Chocquet, Ernest Hoschédé, Jeanne Samary, Auguste Toulmouche. Se naște Richard Guino.

MOARE SEURAT
GAUGUIN PLEACĂ ÎN TAHITI

1891 — *25 ianuarie:* Théo van Gogh moare la Utrecht, în sanatoriul Willem Arntsz (V, IV, 5). Opera fratelui său, cuprinsă în succesiune, este evaluată la foarte modesta sumă de 2 000 de florini; numeroase persoane o sfătuiesc pe văduva lui Théo să le distrugă. *30 ianuarie:* Moare Meissonier. *Sfîrșitul lui ianuarie — 5 aprilie:* Renoir se stabilește la Tamaris. Curînd se va duce în Lavandou (pînă la 25 aprilie), de unde se va întoarce la Paris prin Nîmes; ajunge la Paris în ziua de 29 (R, IV, 1). *2 februarie:* Banchet în cinstea lui Moréas; triumful simbolismului (S, III, 3). *7 februarie:* Se deschide la Bruxelles expoziția Celor XX, la care participă Seurat și Gauguin (S, III, 3). *9 februarie:* Moare Jongkind. *23 februarie:* Se vînd lucrări de Gauguin la Hôtel Drouot; pictorul a organizat această vînzare spre a-și procura fondurile necesare pentru călătoria în Tahiti (G, II, 4). *20 martie — 27 aprilie:* A șaptea expoziție a Independenților, comportînd o retrospectivă Van Gogh (10 tablouri) și o retrospectivă Dubois-Pillet; Seurat expune tabloul său neterminat *Circul* (S, III 3). *25 martie:* Banchet în cinstea lui Gauguin (G, II, 4). *29 martie:* Moare Seurat (S, III, 3). *1 aprilie:* Gauguin se îmbarcă la Marsilia pentru Tahiti (G, II, 4). *6 aprilie:* Émile Zola este ales președinte al Societății oamenilor de litere. *14 aprilie:* Moare fiul lui Seurat (S, Dp). *Mai:* Un număr din *Hommes d'aujourd'hui*

îi este închinat lui Cézanne (C, IV, 4). *21 mai:* Reprezentație teatrală la Vaudeville în beneficiul lui Gauguin și Verlaine (G, III, 1). *24 mai:* Moare la Raincy Antoine-Chrysostome Seurat, tatăl pictorului (S, Dp). *9 iunie:* Gauguin ajunge în Tahiti. Locuiește mai întîi la Papeete, apoi se stabilește la Mataiea. Pictează *Ia Orana Maria, Visare, Sub arborii Pendanus* (G, III, 1). *6 iulie:* Comitetul Societății oamenilor de litere îl însărcinează pe Rodin să execute o statuie a lui Balzac. *13 august:* Se naște la Paris Germaine Huet, fiică naturală a lui Gauguin (G, III, 2). *Septembrie:* Afișul lui Toulouse-Lautrec pentru Le Moulin Rouge; artistul începe să fie cunoscut (T, II. 2). *5 septembrie:* Mama Madeleinei Knobloch se înecă (S, Dp.). *14 septembrie:* Moréas publică în *Le Figaro* Manifestul Școlii romane (S, III, 3). *30 septembrie:* Generalul Boulanger se sinucide la Bruxelles. *Octombrie:* Frații Natanson înființează *La Revue blanche*. H.—E. Cross se stabilește în sudul Franței (S. Dp). *Toamna:* Sosește la Paris Gabriel Tapié de Céléyran; Toulouse-Lautrec asistă la operațiile doctorului Péan (T, II, 2). *Decembrie:* Toulouse-Lautrec expune alături de Bernard, Anquetin, Bonnard, Maurice Denis la Galeria Le Barc de Boutteville (T, II, 2). Spaniolul Miguel Utrillo y Molins îl recunoaște pe fiul Suzannei Valadon, Maurice. Henry Roujon îi urmează lui Gustave Larroumet ca director al Artelor Frumoase. Mor Théodore de Banville, Honoré Gibert, Haussmann, prințul Jérôme, Rimbaud, Albert Wolff.

1892 — *1 ianuarie:* Gustave Moreau ia conducerea atelierului în care vor lucra cîțiva dintre viitorii fauviști. *23 ianuarie — 20 februarie:* Mare expoziție Pissarro la Galeria Durand-Ruel (71 de lucrări care consacră reputația bătrînului artist). *1 februarie:* Apare în *Le Figaro* un articol entuziast despre expoziția Pissarro, semnat de Octave Mirbeau : este una dintre cele mai frumoase și mai importante opere ale timpului nostru. *Februarie:* Retrospectivă Seurat (29 de lucrări) la expoziția Celor XX. La Bruxelles. *10 martie:* Primul Salon de la Rose † Croix du Sâr Péladan, la galeria Durand-Ruel, la care participă Émile Bernard și Filliger. *11 martie:* Primul atentat al anarhistului Ravachol (S, Dp). *19 martie—27 aprilie:* A opta expoziție a Independenților, comportînd o retrospectivă Seurat (46 de tablouri și desene). *Aprilie:* Expoziție Van Gogh (16 tablouri), organizată de Émile Bernard la Galeria Le Barc de Boutteville (S, III, 3). *13 aprilie:* Moare Eugène Manet (M, Dp,; R, IV, 1). *Mai:* Expoziție Renoir —

adevărat triumf — la Galeria Durand-Ruel. Statul cumpără de la Renoir tabloul *Fete cîntînd la pian* care va intra în noiembrie la muzeul Luxembourg (R, IV, 1). Pictorul, care face în acest an o călătorie în Spania pentru a vedea picturile lui Velázquez aflate la Madrid, se stabilește cu începere din august și pînă în octombrie pe coasta Atlanticului, la Pornic, la Noirmoutier și la Pont-Aven (R, IV, 2). *6 iunie:* la Nancy se inaugurează monumentul lui Claude Lorrain, operă de Rodin. *18 septembrie:* Moare fiul lui Durand-Ruel, Charles (R, IV, 2). *5 octombrie:* Moare Albert Aurier (G, III, 1). *Decembrie:* Din inițiativa văduvei lui Théo Van Gogh se organizează la Panorama din Amsterdam o expoziție Van Gogh de o sută patru tablouri și desene; primire mediocră, aproape ostilă. Gauguin se inițiază în străvechea religie maori; pictează tabloul *Manao Tupapau* (G, III, 1). Montmartre începe să-l intereseze mai puțin pe Toulouse-Lautrec, pictorul se stabilește pentru cîtva timp în casele de toleranță; lucrează la primele sale litografii (T, II. 3). Claude Monet începe « seria » *Catedrala din Rouen.* Signac « descoperă » localitatea Saint-Tropez. *La Revue blanche* organizează o expoziție Seurat. Georges Lecomte publică *Arta impresionistă, după colecția particulară a domnului Durand-Ruel.* Loïe Fuller la Folies-Bergère (T, II, 3). Mor Constantin Guys, de Nieuwerkerke, Renan, Signol, Van Rappard. Se naște Gromaire.

1893 — *Ianuarie-februarie:* Toulouse-Lautrec și Charles Maurin expun la galeria Maurice Joyant (T, II, 3). *Martie:* Émile Bernard pleacă din Franța în Italia; de acolo se va duce în Orientul apropiat. *Primăvara:* Renoir se stabilește la Saint-Chamas, în Beaulieu (R, IV, 2). *30 iunie:* Se închide cafeneaua Tortoni. *Iulie:* Apare un album despre *Café-Concert* de Toulouse-Lautrec și Ibels. Toulouse-Lautrec duce o viață intensă; ilustrează cîntece, face afișe (pentru Jane Avril etc), continuînd-și în același timp activitatea de pictor; intră în cercul celor ce colaborează la *La Revue blanche;* face astfel cunoștință cu frații Natanson, cu Tristan Bernard și cu Romain Coolus; în septembrie face o adevărată pasiune pentru teatru (T, III, 1). *Vara:* Renoir călătorește prin Normandia; apoi, după un drum la Essoyes, se duce la Pont-Aven. Se întoarce la Paris pe 3 septembrie (R, IV, 2). *August:* Încep să apară în *Le Mercure de France* extrase din corespondența lui Van Gogh. *30 august:* Gauguin se întoarce din Oceania în Franța (G, III, 2). *9 septembrie:* Moare la Orléans

unchiul lui Gauguin, Zizi (G, III, 2). *Noiembrie:* Expoziția Gauguin la galeria Durand-Ruel (G, III. 2). *9 decembrie:* Vaillant aruncă o bombă în Camera deputaților (S, Dp). *Sfîrșitul lui decembrie:* Au loc primele expoziții neoimpresioniste într-un mic local din strada Laffitte (S, Dp).
Ambroise Vollard își deschide în strada Laffitte prima galerie. Zola publică *Doctorul Pascal*, al douăzecilea, și ultimul roman din ciclul *Familia Rougon-Macquart*. Apare *Jurnalul* lui Delacroix (1893—1895). Mor Jules Ferry, Gounod, Maupassant, Taine. Se naște Miró.

AFACEREA CAILLEBOTTE

1894 — *Ianuarie:* Mallarmé este scos la pensie. *Începutul anului:* Toulouse-Lautrec face o călătorie la Bruxelles, cu ocazia expoziției Celor XX; la întoarcerea la Paris se instalează într-o casă de toleranță, recent deschisă în strada des Moulins (T, III, 1). *6 februarie:* Moș Tanguy moare de un cancer la stomac (C, IV, 4). *12 februarie:* Émile Henry aruncă o bombă în cafeneaua Terminus din gara Saint-Lazare (S, Dp). *17 februarie:* Se deschide la Bruxelles primul Salon al Esteticei Libere, care urmează Cercului Celor XX, Toulouse-Lautrec și Gauguin sînt prezenți (T, III, 1; G, III, 2). *21 februarie:* Moare Gustave Caillebotte la Gennevilliers; începe afacerea donației testamentare Caillebotte (C, IV, 4; R, IV, 2). 19 *martie:* Colecția Théodore Duret este scoasă la licitație la galeria Georges Petit; *Odihna* de Manet se vinde cu 11 000 franci, *Curcanii albi* de Monet cu 12 000 franci; statul cumpără un tablou de Berthe Morisot (C, IV, 4; R, IV, 2). *8 aprilie: Le Journal des artistes* începe o campanie împotriva impresioniștilor cu prilejul donației Caillebotte (C, IV, 4; R, IV, 2). *Aprilie:* Gauguin pleacă în Bretania cu Annah la Javanaise (G, III, 2). *26 aprilie:* Suspect de anarhism militant, Félix Fénéon este arestat (T, III, 2; S, Dp). *25 mai:* La Concarneau, Gauguin își rupe piciorul într-o încăierare cu niște marinari (G, III, 2). *2 iunie:* La Hôtel Drouot este vîndută la licitație colecția Tanguy. O serie de tablouri sînt cumpărate la prețuri derizorii: șase lucrări de Cézanne sînt plătite cu 902 franci, un Van Gogh cu 30 de franci (C, IV, 4). *24 iunie:* Sadi Carnot este asasinat la Lyon de către anarhistul Caserio (S, Dp). *27 iunie:* Cazimir-Perier este ales președinte al Republicii. *6—12 august:* Are loc procesul Celor Treizeci, printre care

se află și Félix Fénéon, care este achitat (T, III, 2; S, Dp). *Sfîrșitul lui august:* Toulouse-Lautrec publică un album consacrat lui Yvette Guilbert (T, III, 1). *13 septembrie:* Moare Emmanuel Chabrier (R, IV, 2). *15 septembrie:* Se naște Jean, al doilea fiu al lui Renoir; cu puțină vreme înainte, Gabrielle Renard intră în serviciul artistului (R, IV, 2). *Toamna:* Renoir suferă de reumatism; intră în relații strînse cu Ambroise Vollard (R, IV, 2). *31 octombrie:* Este arestat căpitanul Dreyfus. *Noiembrie:* Gauguin se întoarce la Paris (G, III, 2). *26 noiembrie:* Rodin are un diferend cu Societatea oamenilor de litere; președintele acesteia, Jean Aicard, solidarizîndu-se cu sculptorul, demisionează. *14 decembrie:* «Pe zi ce trece, scrie Signac în *Jurnalul* său, măreția acestui pictor (Manet) se impune tot mai mult». *22 decembrie:* Dreyfus este condamnat. Mor Georges de Bellio, Norbert Goeneutte, Jules de Jouy, Charles Laval, Leconte de Lisle, Louis Martinet. Se naște Marcel Gimond, Soutine.

MOARE BERTHE MORISOT
PRIMA EXPOZIȚIE CÉZANNE

1895 — *5 ianuarie:* Căpitanul Dreyfus este degradat. *16 ianuarie:* Banchet, prezidat de Rodin, în cinstea lui Puvis de Chavannes. *17 ianuarie:* Félix Faure este ales președinte al Republicii. *Februarie:* Renoir se stabilește la Carry-le-Rouet împreună cu Jeanne Baudot (R, IV, 2). Toulouse-Lautrec organizează o serată la Alexandre Natanson (T, III, 2). *18 februarie:* Sînt scoase a doua oară în vînzare lucrări de Gauguin la Hôtel Drouot (G, III. 2). *2 martie:* Moare Berthe Morisot (R, IV, 2). *5 aprilie:* Este arestat Oscar Wilde (T, III, 2). *Aprilie:* Cézanne lucrează la portretul lui Gustave Geffroy (C, IV, 4). *Mai:* în afacerea Caillebotte intervine un compromis între moștenitori și stat; se renunță la aproape treizeci de tablouri de Manet, Cézanne, Monet, Pissarro, Renoir, Sisley (C, V, 1; R, IV, 2). Toulouse-Lautrec termină decorarea barăcii în care dansează La Goulue (T, III, 2). *3 iunie:* La Calais este inaugurat monumentul lui Rodin, *Burghezii din Calais*. *3 iulie:* Gauguin se îmbarcă pentru Tahiti (G, III, 2). *Vara:* Renoir locuiește la Pont-Aven împreună cu «fetițele Manet» (R, IV, 2). Toulouse-Lautrec face o călătorie de la Le Havre în Portugalia, împreună cu Maurice Guibert; episodul «pasagerei de la numărul 54» (T, III, 2). *29 septembrie:* Moare

Pasteur. *Decembrie:* Expoziție Cézanne la galeria Ambroise Vollard (C, V, 1). *28 decembrie:* Frații Lumière prezintă la Grand Café, din bulevardul des Capucines, primele lor filme. Toulouse-Lautrec termină tabloul de mari dimensiuni *În salonul din strada des Moulins;* o pictează pe Marcelle Lender în *Chilpéric*, dansînd boleroul; se interesează de ciclism, merge la velodrom *(Tristan Bernard la velodromul Buffalo)* (T, III, 2); la Albi, unchiul său Charles arde o parte din tablourile nepotului (T, III, 3). Picasso (are patrusprezece ani) intră la Școala de Arte Frumoase din Barcelona. Mor Madeleine Bernard, Meyer de Haan, Paul Mantz.

1896 — *Ianuarie:* Expoziție Toulouse-Lautrec la galeria Manzi și Joyant (T, III, 3). *8 ianuarie:* Moare Verlaine. *26 februarie:* Este publicat decretul prin care se soluționează afacerea Caillebotte (R, IV, 2). *Primăvara:* Cézanne îl întîlnește pe Joachim Gasquet (C. V, 1). *Sfîrșitul lui aprilie:* Toulouse-Lautrec publică albumul *Ele* (T, III, 3). *Mai—iunie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel (R, IV, 2). *16 iulie:* Moare Edmond de Goncourt. *12 noiembrie:* Moare Marguerite Merlet, mama lui Renoir (R, IV, 2). *Toamna:* Toulouse-Lautrec devine din ce în ce mai nervos: prietenii săi se neliniștesc (T, III, 3). Auguste Vermeylen ține în fața studenților din Groningue (Țările de Jos) o lecție înflăcărată despre Van Gogh și opera sa. « Tablourile lui Van Gogh, îi scrie în noiembrie Gauguin lui Monfreid, nu se vînd prea greu dacă mai lași din preț ». Ambroise Vollard locuiește la Cézanne (C, V, 2). Stabilit la Punaauïa, Gauguin pictează *Nave Nave Mahana* și autoportretul *Lîngă Golgota* (G, III, 3). Bing deschide la Paris galeria *Arta nouă;* la München apare revista *Jugend*, de la care își va lua numele curentul *Jugendstil*. Mor Henri Cernuschi, doctorul Evans, Arsène Houssaye, Le Barc de Boutteville.

1897 — *19 ianuarie:* Moare Aline Gauguin (G. III, 3). *Februarie:* tablourile din donația Caillebotte intră la muzeul Luxembourg; evenimentul provoacă violente proteste în cercurile academice (C, V, 2; R, IV, 2). *Aprilie:* Gauguin este adînc zguduit de vestea morții fiicei sale Aline (G, III, 3). *4 mai:* Arde Le Bazar de la Charité. *Mai:* Toulouse-Lautrec închiriază un atelier în bulevardul Frochot (T, III, 3). *16 mai:* Hervé de Saisy este interpelat în Senat cu privire la donația Caillebotte (R, IV, 2). *25 octombrie:* Moare mama lui Cézanne (C, V, 2). *16 decembrie:* Moare Alphonse Daudet. *Decembrie:* Gauguin pictează *De unde venim?* (G, III, 4). *28 decem-*

brie: « La galeria Vollard, scrie Signac în *Jurnalul* său, se află expus tabloul *Femei pozînd* de Seurat, cumpărat odinioară de Kahn, şi care zace de cîţiva ani prin tot felul de dughene. Din păcate nu-l pot cumpăra fiindcă e prea mare. Cer pe el doar 800 de franci dar n-am unde să-l pun. » La 2 ianuarie Signac notează că, sfătuit de el, contele Kessler a cumpărat tabloul cu 1 200 franci (S, Dp).
Le Douanier Rousseau pictează *Ţiganca adormită.* Mor Henri Guérard, Moş La Pudeur, Rodolphe Salis.

AFACEREA MONUMENTULUI LUI BALZAC DE RODIN

1898 — *Ianuarie:* Gauguin încearcă să se sinucidă; în cursul primăverii intră ca funcţionar la cadastru, la Papeete (G, III, 4 şi IV, 1). *13 ianuarie:* Zola publică articolul *Acuz* (C, V, 3; R, IV, 2). *30 ianuarie:* Moare chirurgul Péan. *18 aprilie:* Moare Gustave Moreau. *1 Mai:* Rodin expune la Salon. *2 mai:* Se deschide o expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Goupil din Londra; pictorul bea din ce în ce mai mult (T, IV, 1). *9 mai :* Comitetul Societăţii oamenilor de litere refuză monumentul lui Balzac, de Rodin. Hotărîrea provoacă un imens scandal; se deschide o listă de subscripţii şi i se fac sculptorului diferite propuneri de cumpărare; la 9 iunie aceasta anunţă că nu va vinde lucrarea. *Mai—iunie:* Are loc o nouă expoziţie Cézanne la galeria Ambroise Vollard (C, V, 3). *8 august:* Moare Boudin la Deauville. *9 septembrie:* Moare Stéphane Mallarmé la Valvins; este înmormîntat în ziua de 11 la cimitirul din Samoreau (R, IV, 2). *24 octombrie:* Moare Puvis de Chavannes. *Toamna—iarna:* Starea lui Toulouse-Lautrec se înrăutăţeşte (T, IV, 1). *16 noiembrie:* Se deschide muzeul Cernuschi. *Decembrie:* Renoir are o criză acută de reumatism (R, IV, 2).
Mor Bismarck, Achille Emperaire, Joseph Huot, Edmond Maître, Félicien Rops, Auguste Truphème.

MOARE SISLEY

1899 — *Ianuarie:* Gauguin părăseşte slujba de la cadastru; pictează *Sînii cu flori roşii* (G, IV, 1). *29 ianuarie:* Moare Sisley, la Moret (R, IV, 3). *18 februarie:* Loubet este ales preşedinte al

Republicii. *Februarie-aprilie:* Renoir se stabileşte pentru prima oară la Cagnes (R, IV, 3). *Sfîrşitul lui februarie:* După o criză de delirium tremens, Toulouse-Lautrec este dus la Neuilly, la sanatoriul doctorului Semelaigne; rămîne internat aici pînă în mai. Vrînd să arate că starea sa mintală este normală execută în această perioadă de izolare vreo cincizeci de lucrări, printre care cele treizeci şi nouă de desene din seria *Circul* (T, IV, 1). *19 aprilie;* Se naşte la Punaauïa un fiu al lui Gauguin şi al lui Pahura, Émile (G, IV, 1). *Mai:* După ce pleacă din sanatoriul Madrid-les-Bains, Toulouse-Lautrec, escortat de-acum înainte de un paznic, «cornacul» său, se duce la Le Crotoy, apoi la Le Havre, unde rămîne mai multă vreme spre a picta portretul lui Miss Dolly, barmaid la *Star* (T, IV, 2). *Iunie:* Gauguin începe să colaboreze la *Les Guêpes* (G, IV, 1). *4 iulie:* La galeria Georges Petit este vîndută la licitaţie colecţia Chocquet; Tabloul *Băltoaca* de Renoir este vîndut cu 20 000 franci (C, V, 3; R, IV, 3). *30 iulie:* Moare mama lui Seurat (S, Dp). *Vara:* Cézanne se stabileşte la Montgeroult (C, V, 3). *August:* Renoir face o primă cură la Aix-les-Bains (R, IV, 3). Gauguin fondează *Le Sourire* (G, IV, 1). *Toamna:* După ce şi-a petrecut vara la Taussat, Toulouse-Lautrec se întoarce la Paris. Începe din nou să bea. Tehnica sa picturală îşi pierde vechile caracteristici (T, IV, 2).

Cézanne pictează portretul lui Ambroise Vollard (C, V, 3). Signac publică *De la Eugène Delacroix la Neoimpresionism.* Monet începe să picteze seria *Nuferii albi.* Moare Henry Becque.

1900 — *Ianuarie — mai:* Renoir se stabileşte la Magagnosc (R, IV, 3). *6 martie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Adolphe Tavernier tabloul *Inundaţie la Port-Marly* de Sisley este vîndut cu 43 000 franci lui Isaac de Camondo (R, IV, 3). *Martie:* Ambroise Vollard îi asigură lui Gauguin o sumă lunară (G, IV, 1). *19 martie — 5 aprilie:* Expoziţie Seurat la Paris, la *La Revue blanche* (66 picturi, 257 desene). Tabloul *La Grande Jatte* este vîndut cu 800 franci. *Circul* cu 500 franci (S, Dp). *14 aprilie:* La Paris este inaugurată Expoziţia universală ce se va închide la 12 noiembrie. *21 aprilie:* Pissarro îi scrie fiului său Lucien: «Tablourile lui Sisley se vînd în mod curent între 6 000 şi 10 000 de franci, cele ale lui Cézanne între 5 000 şi 6 000, cele ale lui Monet între 6 000 şi 10 000.» *1 mai:* În cadrul Expoziţiei universale este inaugurat, la Petit

Palais, Centenarul artei franceze, unde figurează 16 lucrări de Manet, 14 de Monet, 11 de Renoir, 8 de Pissarro, 8 de Sisley, 3 de Cézanne, 3 de Berthe Morisot, 2 de Degas, un Gauguin, un Seurat, un Guillaumin (C, V, 4; R, IV, 3). *Mai:* Toulouse-Lautrec pleacă din Paris la Le Havre și la Arcachon. Are discuții bănești cu familia (T, IV, 2). *16 mai:* Moare la Copenhaga Clovis Gauguin (G, IV, 1). *Sfîrșitul lui mai — sfîrșitul lui octombrie:* Cu prilejul Expoziției universale, Rodin își expune lucrările într-un pavilion pe care l-a construit în Piața Alma; Renoir este numit cavaler al Legiunii de onoare (R, IV, 3). *Toamna:* La Malromé, Toulouse-Lautrec începe să picteze portretul «cornacului» său în haine de amiral. În decembrie se află la Bordeaux, unde se apucă din nou să lucreze cu frenezie (T, IV, 2). *Noiembrie:* Renoir se întoarce la Magagnosc, unde rămîne pînă în primăvara anului 1901 (R, IV, 3). Doctorul Rey, pus în legătură cu Ambroise Vollard, scoate la iveală portretul pe care îl făcuse Van Gogh pe cînd era internat în spitalul din Arles și care, de unsprezece ani, slujea la astuparea unei spărturi din cotețul de găini. Vollard îl cumpără cu o sută cincizeci de franci. Picasso vine pentru prima oară la Paris. Mor Méry Laurent, Marion, Nietzsche, Antony Valabrègue, Oscar Wilde.

MOARE TOULOUSE-LAUTREC
PRIMA EXPOZIȚIE PICASSO

1901. — *Martie:* La galeria Bernheim-Jeune din strada Laffitte are loc o retrospectivă Van Gogh (71 tablouri). Ieșind din expoziție, Vlaminck îi spune lui Matisse: «Îl iubesc pe Van Gogh mai mult decît pe tatăl meu». Hugo von Hofmannsthal notează într-o scrisoare extraordinara emoție pe care i-au pricinuit-o tablourile acestui pictor necunoscut lui pînă atunci: «Eram asaltat de uimitorul miracol al existenței lor puternice și violente... Fiecare arbore, fiecare fîșie de pămînt galben sau verzui, fiecare gard de mărăcini, fiecare drum săpat în coasta dealului pietros, ulciorul de aluminiu, strachina de pămînt, masa, jilțul grosolan erau tot atîtea ființe atunci născute ce se înălțau către mine răsărind din haosul înspăimîntător al non-vieții, din abisul neființei, și simțeam, nu, știam, că fiecare dintre aceste creaturi se născuse dintr-o îndoială înfricoșătoare care nu mai nădăjduia în

nimic, că existența fiecăreia afirmă pentru totdeauna hidoasa prăpastie a neantului... Simțeam pretutindeni sufletul celui ce le făcuse, și care prin această viziune își răspunsese sie însuși pentru a se elibera din spasmul de moarte al unei înfricoșătoare îndoieli» (Scrisoarea din 26 mai, în *Scrieri în proză*). *Aprilie:* Toulouse-Lautrec se întoarce la Paris unde pictează ultimele sale tablouri; își pune atelierul în ordine (T, IV, 2). *24 iunie:* La galeria Ambroise Vollard, are loc prima expoziție Picasso prezentată la Paris. *August:* Gauguin pleacă din Tahiti în arhipelagul Marchizelor. Se stabilește în insula Hiva-Oa (insula Dominique), la Atuona, unde își construiește o colibă «Casa plăcerii». Pictează *Și aurul trupului lor* (G, IV, 2). *4 august:* Se naște la Essoyes al treilea fiu al lui Renoir, Claude (R, IV, 3). *Jumătatea lui august:* Toulouse-Lautrec, care locuiește la Taussat, are un atac de paralizie. În ziua de 20, mama sa îl aduce la castelul Malromé (T, IV, 3). *9 septembrie:* Moare Toulouse-Lautrec la Malromé (T, IV 3). *Noiembrie:* Cézanne hotărăște să-și construiască un atelier, pe drumul care duce la Lauves (C, V, 4).

Maurice Denis pictează tabloul *Omagiu lui Cézanne* (C, V, 4). Mor Paul Alexis, Julien Leclercq.

1902 — *14 februarie:* Contesa Adèle de Toulouse-Lautrec donează Cabinetului de stampe de la Biblioteca națională 371 de litografii ale fiului său. *29 martie — 5 mai:* Retrospectivă Toulouse-Lautrec (aproximativ cincizeci de lucrări), în cadrul celei de a optsprezecea expoziții a Independenților, care are loc în marile sere ale Expoziției universale, la Cours-la-Reine. *Iunie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel (R. V, 1). *Iunie — iulie:* Prima expoziție Maillol, la galeria Ambroise Vollard. *Septembrie:* Primele întîlniri ale lui Rodin cu Rilke, *29 septembrie:* Moare la Paris Émile Zola (C, V, 4). *Toamna:* Cézanne locuiește la Léo Larguier, în Ceveni (C, V, 4). Gauguin intră în conflict cu misionarii și jandarmii din arhipelagul Marchizelor (G, IV, 2 și 3). Retrospectivă Toulouse-Lautrec la galeria *Estetica liberă* din Bruxelles (45 de lucrări) și la galeria Durand-Ruel (201 lucrări). Léonce Bénédite, directorul muzeului Luxembourg, nu acceptă decît un singur carton: *La Femme au boa* dintre lucrările lui Toulouse-Lautrec pe care Joyant i le oferă din partea contesei Adèle. Misia se căsătorește cu Alfred Edwards. Mor Marcellin Desboutin, Fernando, Portier, contesa Raymond de Toulouse-Lautrec, bunica dinspre tată a pictorului.

1903 — *31 martie:* Acuzat de a fi insultat un jandarm, Gauguin este condamnat la trei luni închisoare şi la cinci sute de franci amendă (G, IV, 3). *Aprilie — mai:* Expoziţie Toulouse-Lautrec trec la galeria Barthélemy din Paris. *Aprilie:* Renoir, aflat la Cannet, pleacă din nou la Cagnes, unde cu timpul se va stabili definitiv (R, IV, 3). *15 aprilie:* Apare ultimul număr din *La Revue blanche*, *8 mai:* Gauguin moare în urma unei crize cardiace (G. IV, 3) *31 octombrie — 6 decembrie:* Primul Salon de Toamnă, în cadrul căruia are loc o retrospectivă Gauguin (8 tablouri). *13 noiembrie:* Moare la Paris Pissarro. Expoziţie Gauguin la galeria Vollard (aproximativ o sută de tablouri şi desene făcute în Oceania). Mor Rudolph Leenhoff, Gustave Larroumet, factorul Roulin, Armand Séguin, Whistler.

1904 — *10 ianuarie:* Moare la Paris Gérome. *Februarie:* Émile Bernard îi face o vizită lui Cézanne (C, V, 5). *Mai:* Se deschide o listă de subscripţie publică în vederea cumpărării statuii *Gînditorul* de Rodin. *Vara:* Matisse lucrează la Saint-Tropez, în preajma lui Signac şi a lui Cross (S. Dp). *25 august:* Moare Fantin-Latour. *15 octombrie — 15 noiembrie:* Al doilea Salon de Toamnă; cuprinde o sală Cézanne (33 lucruri), o sală Renoir (35 lucrări), o sală Odilon Redon (64 lucrări) şi retrospectivele Toulouse-Lautrec (28 lucrări) şi Puvis de Chavannes (43 lucrări) (C, V, 5; R, V, 1). Contesa Adèle de Toulouse-Lautrec donează o lucrare a fiului său *(Cucerire de o zi)* muzeului din Toulouse. Picasso începe să locuiască în aşa-numitul Bateau-Lavoir. Mor Marguerite Lemonnier (doamna Georges Charpentier), Edouard Petit. Se naşte. Salvador Dali.

FAUVISMUL

1905 — *22 martie:* Moare Antonin Proust (M, Dp). *24 martie — 30 aprilie:* Retrospectivă Van Gogh (45 lucrări) şi Seurat (44 lucrări), la a douăzeci şi una expoziţie a Independenţilor. *Aprilie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Bruant tabloul *Rosa la Rouge*, de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 4 500 de franci. *8 şi 9 mai:* Este vîndută colecţia lui Paul Bérard, mort în martie (R, V, 1). *Iulie — august:* Din iniţiativa doamnei Van Gogh-Bonger, sînt expuse la Stedelijkmuseum din

Amsterdam 473 lucrări de Van Gogh, dintre care 234 tablouri; în același an are loc o expoziție Van Gogh la galeria Arnold din Dresda. *Septembrie:* Rilke devine secretarul lui Rodin. *18 octombrie — 25 noiembrie:* Al treilea Salon de Toamnă, cuprinzînd o retrospectivă Manet (26 picturi și 5 pasteluri) și un ansamblu de sculpturi de Rodin; mare scandal în jurul lucrărilor expuse de fauviști (Matisse, Vlaminck, Derain, Van Dongen, Marquet...) La cererea cititorilor săi, care îi reproșaseră că nu dă atenția cuvenită Salonului de Toamnă, *L'Illustration* dă pe două pagini reproducerile a douăsprezece tablouri expuse la Salon. « Dacă unii cititori se vor mira de alegerea noastră, să binevoiască a citi rîndurile tipărite sub fiecare tablou: sînt aprecierile celor mai cunoscuți critici de artă, la adăpostul autorității cărora ne punem. Vom remarca doar că dacă odinioară critica își rezerva toate laudele pentru gloriile consacrate și toate sarcasmele pentru debutanți și inovatori, lucrurile s-au schimbat astăzi cu totul. » Sînt reproduse picturi de Cézanne (*les Baigneuses*), de Le Douanier Rousseau (*Leu năpustindu-se asupra unei antilope*), Vuillard, Rouault, Matisse, Derain etc. Consiliul superior al muzeelor, prezidat de Bonnat, refuză un tablou de Toulouse-Lautrec, *Portretul domnului Delaporte la Jardin de Paris*, oferit de Societatea prietenilor muzeului Luxembourg. Este creată la Dresda asociația Brücke (Kirchner, Heckel, Schmidt-Rottluff...) Mor Alphonse Allais, Bougereau, Jules Breton, Georges Charpentier, Henner, Heredia, Constantin Meunier, Jehan Sarrazin.

MOARE CÉZANNE

1906 — *17 ianuarie:* Moare Solari (C, V, 5). *1—17 martie:* Expoziție Manet la galeria Durand-Ruel, din Paris (colecția Faure: 24 de tablouri și acuarele). *8 martie:* Moare doamna Édouard Manet (M, Dp). *Aprilie:* Este inaugurat în fața Panteonului *Gînditorul* de Rodin. *12—14 mai:* Este scoasă la licitație colecția Eugène Blot; *Mélinite* de Toulouse-Lautrec se vinde cu 6 600 franci iar *Flori din Tahiti* de Gauguin cu 2 900 franci. *31 mai — 1 iunie:* Este scoasă la licitație colecția Depeaux; *Interior de cabaret* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 7 000 de franci. *12 iulie:* Căpitanul Dreyfus este reabilitat. *27 iulie:* Donația Moreau-Nélaton către stat; donația cuprinde 6 lucrări de Manet printre care și *Dejunul pe iarbă*, 10 lucrări de Monet,

lucrări de Sisley etc. Între anii 1907 și 1934 vor fi expuse la muzeul Artelor decorative, apoi vor intra în posesia muzeului Luvru. *6 octombrie:* Al patrulea Salon de Toamnă, cuprinzînd o retrospectivă Gauguin (227 lucrări); sînt expuse aici și 10 tablouri de Cézanne. *22 octombrie:* Moare Cézanne (C, V, 5). A doua zi după moartea pictorului, cronicarul ziarului *Mémorial d'Aix* scrie: « Aș vrea ca orașul Aix să-și amintească de Cézanne. Deși tablourile sale se află astăzi la Paris, la muzeul Luxembourg, la Berlin, în principalele colecții din Europa, nici Aix și nici Marsilia nu posedă nici cea mai mică schiță făcută de el. O inițiativă în acest sens ar constitui un omagiu tardiv și atît de îndreptățit adus memoriei unui pictor al cărui renume crește pe zi ce trece... Tot așa cum păstrăm... manuscrise de Zola, ar trebui să fim în măsură să le arătăm oaspeților frumosului nostru muzeu că nu sîntem nici ingrați, nici ignoranți, nici pătimași, nici înapoiați, și că, atunci cînd unul dintre compatrioții noștri face cinste acestui oraș, orașul, la rîndul său, are grijă să-și amintească de el ». Se publică la Weimer prima lucrare despre Gauguin, semnată de Jean de Rotonchamp (300 de exemplare). Familia Ravoux vinde cu patruzeci de franci unui american cele două tablouri primite de la Van Gogh, *Primăria din Auvers* și *Femeia în albastru.* Modigliani sosește la Paris. Mor Carjat, Eugène Carrière, Ibsen, Charles le Cœur, Jean Lorrain, plăcintarul Murer, Alfred Stevens, Fritz Thaulow.

IA NAȘTERE CUBISMUL

1907 — *4 martie:* La scoaterea la licitație a colecției Viau, tabloul *Fructe* de Cézanne se vinde cu 19 000 de franci; pictura lui Toulouse-Lautrec ce decora baraca în care dansa La Goulue se vinde cu 5 200 franci. *Martie — aprilie:* Expoziție Gauguin la galeria Mittke din Viena. *Aprilie:* Moare Anna Cornélia Carbentus, mama lui Van Gogh. La scoaterea la licitație a colecției Charpentier, tabloul lui Renoir *Doamna Charpentier și copiii săi* este vîndut cu 84 000 franci (R, V, 1).

Primăvara: Picasso termină *Domnișoarele de la Avignon* (ia naștere cubismul). *Iunie:* Expoziția *Acuarele de Cézanne* (79 lucrări) la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *28 iunie:* Renoir cumpără la Cagnes domeniul Collettes (R, V, 1). *1—22 octombrie:* Al cincilea Salon de Toamnă, cuprinzînd retrospectivele Cézanne (56 lucrări), Berthe Morisot, Éva

Gonzalès, Carpeaux; Le Douanier Rousseau expune aici *Îmblînzitoarea de şerpi. 25 noiembrie:* Léonce Bénédite face un raport în urma căruia statul refuză picturile lui Cézanne ce decorau casa de la Jas de Bouffan, oferite de domnul Granel, noul proprietar al domeniului. *Decembrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec în saloanele ziarului *Télégramme* din Toulouse.

La intervenţia lui Clemenceau, tabloul *Olympia* de Manet este transferat la Luvru. Muzeul Kunsthalle din Brema cumpără portretul lui Rochefort pictat de Manet. Mor Zacharie Astruc, Numa Coste, J.-K. Huysmans, Alfred Jarry, Louise Tapié de Céleyran, bunica dinspre mamă a lui Toulouse-Lautrec, Valentin le Désossé.

1908 — *Ianuarie:* La Paris, expoziţia Van Gogh la galeria Bernheim-Jeune, din strada Richepanse (100 tablouri). În aceeaşi lună, Druet expune la galeria sa din cartierul Saint-Honoré 35 de tablouri de Van Gogh. *7 mai:* Charles Morice devine secretarul lui Rodin. *Vara:* Maillol face la Essoyes bustul lui Renoir (R, V, 1). *Octombrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Bernheim-Jeune (23 lucrări). *Toamna:* Renoir se mută în casa pe care şi-a construit-o la Collettes (R. V. 1). *9—28 noiembrie:* Prima expoziţie a lui Braque, la galeria Kahnweiler. *14 decembrie — 9 ianuarie (1909):* Expoziţia Seurat la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *18 decembrie*: Isaac de Camondo face o donaţie muzeului Luvru (a se vedea anul 1911).

Portretul lui Zacharie Astruc de Manet intră în posesia muzeului din Brema. Moare Victor Leydet.

1909 — *9 ianuarie:* Moare la Auvers-sur-Oise doctorul Gachet. *30 septembrie:* La Palais Royal este inaugurat monumentul lui *Victor Hugo* de Rodin. *Noiembrie:* Retrospectivă Toulouse-Lautrec la Salonul Humoriştilor de la galeria Georges Petit din Paris (36 lucrări).

Nuferii albi de Monet. *Execuţia lui Maximilien* de Manet intră în posesia muzeului din Mannheim. A doua expoziţie Van Gogh la galeria Druet din strada Royale numărul 20 (aproximativ 50 de tablouri); expoziţie Van Gogh la galeria Brack din München. Contele Alphon e de Toulouse-Lautrec e împotriva hotărîrii de a i se ridica fiului-său o statuie. La Paris au loc primele reprezentaţii ale Baletelor ruse de sub conducerea lui Serge de Diaghilev. Mor Ernest Chaplet, Charles Conder, Jean Dolent, Cipa Godebski, Catulle Mendès, Paul Ranson, Victor Vignon.

MOARE LE DOUANIER ROUSSEAU
ÎNCEPUTURILE ABSTRACȚIONISMULUI

1910 — *Ianuarie:* Expoziție Cézanne la galeria Bernheim-Jeune (68 tablouri și acuarele). *16 mai:* Moare la Saint-Clair (Var) Henri-Edmond Cross (S, Dp). *Vara:* Renoir se stabilește în împrejurimile orașului München; la întoarcerea sa la Paris trebuie să renunțe definitiv să mai meargă pe jos (R, V, 1). *2 septembrie:* Moare Le Douanier Rousseau la spitalul Necker din Paris.
Portretul lui Faure în costumul lui Hamlet intră la Kunst-halle din Hamburg. Expoziție Toulouse-Lautrec la Muzeul artelor decorative din Paris (29 picturi, 68 litografii). Expoziția *Manet și Postimpresioniștii*, la Crafton Galleries din Londra. Expoziție Gauguin la galeria Thannhäuser din Dresda și la München. Étienne Devismes, hotărînd să se călugărească, îi trimite contesei Adèle de Toulouse-Lautrec, înainte de a se retrage la mănăstire, cele opt scrisori pe care le primise odinioară de la pictor (T, I, 1). Primul tablou abstract de Kandinsky. *Herakles* de Bourdelle. Chagall sosește la Paris. În Italia este publicat Manifestul pictorilor futuriști. Mor Moréas, Nadar, Jules Renard, Agostina Segatori.

IMPRESIONISMUL INTRĂ LA LUVRU

1911 — *Iunie:* La scoaterea la licitație a colecției Maurice Masson, tabloul *Mahmura* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 7 100 franci. *21 august:* Este furată de la muzeul Luvru *Gioconda*. *Octombrie:* Renoir este făcut ofițer al Legiunii de onoare (R, V, 2). *Noiembrie:* Renoir este supus unor operații chirurgicale (R, V, 2). Este lansată o petiție prin care se cere ca L'Hôtel Biron din Paris să fie transformat într-un muzeu Rodin. *18 decembrie:* Prima expoziție *Blaue Reiter* la galeria Thannhäuser din München.
Lucrările donate de Isaac de Camondo (1908) intră în posesia muzeului Luvru. Donația cuprinde 19 tablouri de Degas (*Foaierul dansatoarelor de la Operă, Clasa de dans, Absintul, Le Café-Concert*), 14 tablouri de Monet (*Catedrala din Rouen, Fîntîna cu nuferi albi, Parlamentul din Londra*), 9 tablouri de Manet (*Lola de Valence, Le fifre, Copil de trupă cu piculină, Clar de lună în portul Boulogne*), 8 lucrări de Sisley (*Inundație la Port-Marly, Zăpadă la Louveciennes, Malurile*

rîului Loing la Moret), 5 tablouri de Cézanne (*Casa spînzurătului, Jucătorii de cărți, Vasul albastru*), 3 tablouri de Renoir (*Fetița cu pălărie de pai*, portretul lui Hélène Bellon, *Toaleta*), 2 tablouri de Pissarro, un tablou de Toulouse-Lautrec (*Femeia clovn Cha-U-Kao*) și un altul de Van Gogh, *Lalelele pestrițe* (R, V, 2). Expoziție Gauguin la galeria E. Blot din Paris (sculpturi în lemn). Ambroise Vollard publică scrisorile lui Van Gogh către Émile Bernard. Mor Frederic Cordey, Josef Israëls, Alphonse Legros, Ziem.

1912 — *Februarie — martie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. *Mai — septembrie:* Van Gogh este reprezentat prin 108 tablouri la expoziția pictorilor moderni organizată la Colonia de Societatea artiștilor din Vestul Germaniei. *Iunie:* Expoziția *Portrete de Renoir* la galeria Durand-Ruel din Paris. *August:* La Paris Renoir suferă o gravă operație chirurgicală (R, V, 2). *10—30 octombrie:* Salonul Secției de aur (Jacques Villon, Gleizes, Metzinger, Juan Gris, Delaunay, La Fresnaye. . .) la galeria La Boétie din Paris. *9—11 decembrie:* La scoaterea la licitație a colecției Henri Rouart, tabloul *Dansatoare la bară* de Degas se vinde cu 435 000 franci, *Lecția de muzică* de Manet cu 120 000 franci, *Călăreți la Bois de Boulogne* de Renoir cu 95 000 franci, *Papeete* de Gauguin cu 31 000 franci. *Decembrie:* Moare contele Alphonse de Toulouse-Lautrec (T, Dp). Degas, pe jumătate orb, este silit să se mute din cauza unei expro-prieri, fapt ce constituie pentru el o adevărată dramă (R, V, 3). Primele « papiers-collés » (de Braque). *Nud coborînd o scară* de Marcel Duchamp. Apare la Paris lucrarea *Teorii* de Maurice Denis, iar la München *Despre spiritualitate în artă* de Kandinsky. *Partida de crochet* de Manet intră în posesia muzeului din Francfurt-pe-Main. La scoaterea la licitație a colecției Heine, tabloul *Joc de cărți în salon* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 8 200 franci. Mor Édouard Detaille, Massenet, Strindberg.

1913 — *Ianuarie — Februarie:* La galeria Thannhäuser din Berlin sînt expuse 41 de lucrări de Renoir. *Februarie:* Este expus *Armory Show* la New York. *Martie:* 42 de lucrări de Renoir sînt expuse la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iunie:* La scoaterea la licitație a colecției Marczell de Nemes, *Bufetul* de Cézanne este vîndut cu 40 000 de franci, iar *Băiatul cu vestă roșie* cu 56 000 franci.

Guillaume Apollinaire publică *Pictorii cubiști*. Prima expo-ziție Utrillo, la galeria Eugène Blot din Paris. La Moscova

Malevitch expune un pătrat negru pe fond alb (suprematism). Mor Jules Claretie, Roger Marx, Henri Moret, Émile Ollivier, Pierre-Ernest Prins, Rochefort.

1914 — *Ianuarie:* 30 de lucrări de Cézanne sînt expuse la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Ianuarie — februarie:* 46 de lucrări de Toulouse-Lautrec sînt expuse la galeria Paul Rosenberg din Paris. *Februarie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. *7 martie — 8 aprilie:* La inițiativa lui Verhaeren, Societatea de artă contemporană expune la Anvers operele lui Van Gogh. *8 aprilie:* Sînt deshumate, la cimitirul din Utrecht, rămășițele pămîntești ale lui Théo Van Gogh; prin grija doamnei Van Gogh-Bonger, văduva sa, vor fi aduse din Olanda la Auvers-sur-Oise (V. IV.3). *Mai:* La scoaterea la licitație a colecției Roger Marx, *In pat* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 15 000 franci. *Iunie — iulie:* Retrospectivă Toulouse-Lautrec (202 lucrări) la galeria Manzi-Joyant din Paris. *4 iunie:* Lucrările din donația Camondo sînt expuse la Luvru. Trei dintre autorii lor sînt încă în viață: Degas, Monet și Renoir (R, V, 2). *28 iunie:* La Sarajevo este asasinat arhiducele de Austria, Frantz Ferdinand. *18 iulie:* În *L'Illustration* poate fi citită următoarea apreciere făcută de Gustave Babin în legătură cu expunerea la Luvru a donației: (domnul de Camondo): «Poseda singurul peisaj de Cézanne acceptabil pentru niște ochi sinceri, *Casa spînzuratului*, singurul poate, în care orizontal este orizontal, zidurile verticale, singurul ce nu e « strîmb » deși, pentru J.-K. Huysmans tocmai în această caracteristică stă principalul merit al lui Cézanne. Poseda de asemenea o schiță a tabloului *Jucătorii de cărți* — pe care niște gazete « serioase » îl socotesc « celebru » — *precum* și alte cîteva schițe destul de slăbuțe ale aceluiași și ale unui Van Gogh relativ cuminte. Tot el cumpărase de la marele Manet un tablou ce nu se va număra niciodată printre capodoperele acestuia dar pe care literatura — sau numai critica de artă — îl ridică în slăvi: mă refer la *Lola* ». *1 august:* Franța și Germania decretează mobilizare generală. *3 august:* Germania declară război Franței. *2 septembrie:* Armata germană se îndreaptă către Paris. În noaptea de 2 spre 3 august guvernul francez părăsește capitala. *3 septembrie:* Renoir pleacă din Paris la Cagnes (R, V, 2). *5 septembrie:* Începe bătălia pe Marna, care va stăvili ofensiva germană. *Septembrie:* Renoir află că fiul său Pierre a fost grav rănit în Lorena (R, V, 2).

Renoir aflat la Cagnes începe să sculpteze (R, V, 2). Doamna Van Gogh-Bonger publică la Amsterdam scrisorile lui Van Gogh către fratele său Théo. La galeria Cassirer din Berlin are loc o expoziție Van Gogh. Deputatul Pierre Goujon, ucis de inamic, donează statului prin testament *Circiuma* de Van Gogh și *Toaleta* de Toulouse-Lautrec. « Consiliul (muzeelor) are unele rezerve, stă scris în procesul verbal al ședinței din 4 ianuarie 1915 a sus-numitului consiliu; totuși, avînd în vedere împrejurările în care a fost făcută donația, ea este acceptată urmînd a intra în posesia muzeului Luvru ». Cele două tablouri sînt depuse la muzeul Luxembourg. Primul va fi transferat la Luvru în 1929, al doilea în 1947. Muzeul Kunsthalle din Brema cumpără tabloul *Hélène V., model de atelier* de Toulouse-Lautrec. « Desenele lui Lautrec, scrie Jean de l'Hers în *L'Express du Midi*, au cîștigat astăzi un plus de valoare considerabil. În timp ce firma Goupil le vindea acum vreo cincisprezece ani cu aproximativ o sută de franci, ele ating astăzi prețuri ce variază între 6 000 și 8 000 de franci ». Mor Mögens Ballin, Bracquemond, Alfred Edwards, baritonul Faure, Charles Maurin, Princeteau, Henry Roujon.

1915 — *Aprilie:* Jean Renoir este grav rănit (R, V, 2). *27 Iunie:* Moare la Nisa Aline Charigot, soția lui Renoir (R, V, 2).
Un incendiu distruge în parte Le Moulin Rouge. La Ferrara, Giorgio de Chirico creează școala numită *La Pittura metafisica*. Mor Marie-Jeanne Gloanec, Manzi, Stuart Merrill.

1916 — *8 februarie:* La Zürich are loc inaugurarea cabaretului Voltaire și botezul mișcării Dada. *6 iulie.:* Moare la Paris Odilon Redon. *10 iulie:* Rodin are o congestie cerebrală. *Septembrie—decembrie:* Camera deputaților și Senatul se declară de acord cu înființarea muzeului Rodin la Hôtel Biron. Mor Harpignies, Georges Lemmen, Frédéric Satre, Verhaeren, Villevieille.

MOR DEGAS ȘI RODIN

1917 — *Ianuarie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Rue din New York. *29 ianuarie:* Rodin se căsătorește cu Rose Beuret, tovarășa sa de viață. *14 februarie:* Moare Rose Beuret. *7—31 martie:* Expoziție Gauguin la Galeria Nunès și Fiquet din Paris (39 lucrări). *27 septembrie:* Moare la Paris Degas (R, V, 3). *17 noiembrie:* Moare la Meudon Rodin. *31 decembrie:* La Cagnes, Renoir și Matisse se întîlnesc pentru prima oară (R, V, 3). Expoziție Gauguin la Copenhaga. La Leyda,

Mondrian și Théo van Doesburg înființează revista *De Stijl*, organ al neoplasticismului. Mor Carolus-Duran, Judith Gautier, Octave Mirbeau, Teodor de Wyzewa, Zandomeneghi.

1918 — *Februarie — martie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. *26—27 martie:* Este vîndută colecția Degas. Muzeul Luvru cumpără *Doamna Manet și canapeaua albastră* de Manet. *6—8 mai:* Sînt vîndute la licitație o parte dintre tablourile din atelierul lui Degas, (vor urma alte patru licitații, la 22—23 noiembrie 1918, 11—13 decembrie 1918, 7—9 aprilie 1919, 2—4 iulie 1919). *Decembrie:* Manifestul Dada de Tristan Tzara. Ediție în facsimil a cărții *Înainte și după* de Gauguin. Doamna Zola donează muzeului Luvru portretul său și al lui Zola pictate de Manet. Mor Guillaume Apollinaire, Baptistin Baille, Debussy, sora lui Gauguin, Marie, Guillemet, Maxime Maufra, Péladan, Slewinski.

MOARE RENOIR

1919 — *24 februarie:* La scoaterea la licitație a colecției Octave Mirbeau, *În fundul ripei* de Cézanne, este vîndut cu 41 000 franci. *Martie:* La prima scoatere la licitație a colecției Manzi, *Lecția de canto* și *Primul Maillol* de Toulouse-Lautrec sînt vîndute cu 15 700 și respectiv 14 000 franci. *Aprilie:* Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel din New York. *10—30 octombrie:* Expoziție de «opere necunoscute» ale lui Gauguin (29 lucrări) la galeria Barbazanges din Paris.

3 decembrie: Moare la Cagnes Renoir.

Georges-Daniel de Monfreid publică scrisorile lui Gauguin. Tabloul *Ia Orana Maria* de Gauguin este cumpărat cu 58 000 franci de Knoedler. Se înființează muzeul Bauhaus din Weimar. Ernest Laurent este ales membru a Academiei. Mor Franc-Lamy, Octave Maus, Charles Morice, Victor Segalen, Laurent Tailhade.

MOARE MODIGLIANI

1920 — *15—31 ianuarie:* Expoziție Seurat la galeria Bernheim Jeune din Paris. *24 ianuarie:* Jean Renoir se căsătorește cu fostul model al tatălui său, Dédée (Catherine Hessling) (R, Dp). În aceeași zi moare Modigliani. *Februarie:* Expoziție

Renoir (41 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Martie:* La scoaterea la licitație a colecției S. Sevadjian, un tablou de Cézanne înfățișînd o scenă de scăldat este vîndut cu 84 100 franci iar *Dans la Moulin Rouge* de Toulouse-Lautrec, cu 69 500 franci. *27 septembrie:* Moare Mette Gauguin. *29 noiembrie — 18 decembrie:* Expoziție Renoir (76 lucrări) la galeria Durand-Ruel din Paris. *Decembrie:* Expoziție Cézanne (33 de picturi, acuarele și desene) la galeria Bernheim-Jeune din Paris.

Retrospectivă Renoir (30 lucrări) la Salonul de Toamnă. Paul Leclercq donează muzeului Luvru portretul său pictat de Toulouse-Lautrec. Mor Paul Adam, Georges Petit.

1921 — *Ianuarie:* Expoziție Renoir la galeria Berthe Weill din Paris. *Februarie — martie:* Expoziție Renoir (44 lucrări) la Nasjonalgalleriet din Oslo. Expoziție Cézanne la Kunsthalle din Bazel. *Aprilie:* Expoziție Renoir (142 lucrări) la galeria Durand-Ruel din Paris. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Cézanne la galeria P. Cassirer din Berlin.

8 lucrări de Van Gogh figurează la expoziția tablourilor din muzeele din Olanda, de la Rembrandt la Jean Steen, care are loc la Paris. Mor Carabin, Footit, Joachim Gasquet, J. P. Laurens.

1922 — *Ianuarie:* La New York, la scoaterea la licitație a colecției Kalekian, portretul lui Cipa Godebschi de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 3 100 de dolari. *5 februarie:* Moare Paul Durand-Ruel. *30 iulie:* La muzeul din Albi este inaugurată galeria Henri de Toulouse-Lautrec (T, Dp). *Octombrie:* La galeria Dewambez din Paris are loc expoziția *Douăzeci de desene de Seurat. Decembrie:* Expoziție Cézanne la galeria Bernheim-Jeune din Paris.

Mor Bonnat, Denys Cochin, Joseph Oller, Marcel Proust, Lise Tréhot.

1923 — *Februarie:* Expoziție Renoir (85 lucrări) la galeria Druet din Paris. *16 aprilie — 11 mai:* Expoziție Gauguin (68 lucrări) la galeria L. Dru din Paris. *Mai:* Galeria Durand-Ruel vinde *Prînzul barcagiilor* de Renoir lui Duncan Phillips din Washington, cu 200 000 dolari. *Decembrie:* Expoziție Van Gogh la Leicester galleries din Londra. *Înainte și după* de Gauguin apare într-o ediție curentă. Copiii lui Renoir donează muzeului Luvru tabloul aparținînd ultimei perioade *Femei scăldîndu-se* (R, Dp). Portretul lui Cabaner de Manet intră în posesia muzeului Luvru (donație Michon). Kunstmuseum din Hamburg cumpără *Fata polițaiului* de Tou-

louse-Lautrec. La propunerea pictorului Émile Lombard, consilier municipal al oraşului Aix-en-Provence, calea Lauves, din Aix, devine bulevardul Paul Cézanne. Perret construieşte biserica din Le Raincy. *La mariée mise à nu par ses célibataires mêmes* (Mireasa despuiată de celibatari) de Marcel Duchamp. Mor Maurice Barrès, Gustave Eiffel, Pierre Loti, Steinlen.

1924 — *Ianuarie:* Expoziţie Renoir (23 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Martie:* Expoziţie Cézanne la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Martie — aprilie:* Expoziţie Van Gogh la Kunsthalle din Basel. *Mai — iunie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec (257 lucrări) la muzeul din Winterthur. *Iulie — august:* Expoziţie Van Gogh la Kunsthaus din Zürich. *Noiembrie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec la galeria Barbazanges din Paris. *4—27 decembrie:* Expoziţia *Paintings and drawings by Georges Seurat* la galeria Joseph Brummer din New York. *La scăldat* de Seurat intră la Tate Gallery din Londra. Félix Fénéon, căruia «i-a venit timpul să trîndăvească», pleacă de la conducerea artistică a galeriei Bernheim-Jeune (S, Dp). Bruant se produce pe scena de la L'Empire (T, Dp.) Expoziţie Gauguin la Leicester galleries din Londra. *Noa Noa* de Gauguin apare în ediţie curentă. A doua ediţie a scrisorilor lui Van Gogh către fratele său Théo. Manifestul suprarealismului. La Merion (Statele Unite) ia fiinţă Fundaţia Barnes. Mor Isidore Baille, Fernand Cormon, Anatole France, Maurice Gangnat, Edmond Picard, Raffaëlli, Skredswig.

1925 — *Februarie:* Expoziţie Toulouse-Lautrec (14 lucrări) la galeria Wildenstein din New York. *Iunie:* La scoaterea la licitaţie a colecţiei Maurice Gangnat, *Pinul din Montbriant* de Cézanne este vîndut cu 528 000 franci. *2 septembrie:* Moare Johanna Van Gogh-Bonger, văduva lui Théo. *1 decembrie:* Georges Charensol în *L'Art vivant* povesteşte astfel vizita pe care a făcut-o la muzeul din Aix-en-Provence: «Am întrebat-o pe portăreasă unde se află tablourile lui Cézanne, m-a privit cu cel mai mare dispreţ: «Şi dumneata, domnule?», mi-a spus, ridicînd din umeri. Apoi a adăugat: «Nu, domnule, aici n-avem *aşa ceva*».

Gabrielle cu un trandafir de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Expoziţie Renoir la International Society din Londra. *Gauguin* de Rotonchamp apare în ediţie curentă. Mor Élémir Bourges, Aristide Bruant, Roger de la Fresnaye, René Grenier, Gabrielle Meley, Félix Vallotton.

1926 — *4 martie:* *Circul* de Seurat, donat de colecționarul american John Quinn, este expus la Luvru. *Aprilie — mai:* Expoziție Seurat la Lefevre galleries din Londra. *Iunie:* La scoaterea la licitație a colecției Decourcelle, tabloul *Dansatoare pe scenă* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 221 000 franci. Retrospectivă Cézanne (58 picturi, 99 acuarele) la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iulie — august:* Expoziție Renoir (27 lucrări) la Leicester galleries din Londra. *29 noiembrie — 24 decembrie:* Expoziția *Desenele lui Seurat* la galeria Bernheim-Jeune. *5 decembrie:* Moare la Giverny Claude Monet. *17 decembrie:* Expoziția *Omagiu genialului artist franco-peruvian Gauguin*, organizată la Paris de Asociația Paris — America Latină (135 lucrări).

Are loc la Stockholm, Copenhaga, Oslo, expoziția *Operele lui Gauguin* aflate în Scandinavia. *Noa Noa* de Gauguin apare într-o ediție în facsimil. Ambroise Vollard donează muzeului Luvru *Frumoasa Angèle* de Gauguin. *Trandafirul* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Orașul Limoges dă uneia dintre străzile sale numele de stradă Renoir. Expoziție Van Gogh la Leicester galleries din Londra. *O duminică de vară pe insula La Grande-Jatte* de Seurat intră la Art Institute din Chicago. Doctorul Barnes cumpără *Femei pozînd* de Seurat cu 50 000 dolari. Un negustor de tablouri taie în bucăți decorația pictată de Toulouse-Lautrec pentru baraca în care dansa La Goulue. Este înființată la Aix-en-Provence o societate Paul Cézanne. Tabloul *Cain* de Cormon este scos de la muzeul Luxembourg. Mor Charles Angrand, Gustave Geffroy, Charles Henry, Isabelle Lemonnier, Julie Pissarro, soția lui Camille Pissarro, Auguste Pontier, Jean Richepin, Théo van Rysselberghe, Clemence Tréhot, Willette.

1927 — *Februarie — martie:* Expoziție Renoir (50 lucrări) la galeria Paul Rosenberg din Paris. *Martie — aprilie:* Gravurile lui Toulouse-Lautrec sînt expuse la muzeul Luxembourg. *Aprilie — mai:* Expoziție Gauguin (gravuri) la Museum of Fine Arts din Boston. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Renoir (70 lucrări) la galeria Alfred Flechtheim din Berlin. Doamna Havemeyer donează muzeului Luvru portretul lui Clémenceau pictat de Manet; Moreau-Nélaton donează aceluiași muzeu *Femeie blondă cu sînii goi* de Manet, precum și manuscrisul lui Gauguin despre *Vechiul cult*

Maori. Georges-Daniel de Monfreid donează muzeelor naționale manuscrisul *Noa Noa* și *Calul alb* de Gauguin (G, Dp). Expoziție Van Gogh la galeria Bernheim-Jeune din Paris. O expoziție Van Gogh este succesiv prezentată, la La Haye, Berna și Bruxelles. Expoziția Renoir la galeria Bernheim-Jeune din Paris. Expoziții Toulouse-Lautrec la Kraushaar galleries din New York și la Mac Lellan galleries din Glasgow. Se descoperă un tablou de Cézanne, *(Paul Alexis citindu-i lui Zola)* în podul casei lui Zola de la Médan. Mor Théodore Duret, Juan Gris, Guillaumin, Léon Koëlla, Marcelle Lender, Sérusier.

1928 — *Ianuarie:* Expoziție Cézanne la galeria Wildenstein din New York. *Ianuarie — februarie:* Expoziția *Gauguin, sculptor și gravor* (107 lucrări) la muzeul Luxembourg. *6 februarie — 18 martie:* Expoziție Manet la galeria Matthiesen din Berlin. *1 martie:* Este scoasă la licitație colecția Théodore Duret. *14 aprilie — 4 mai:* Expoziție Manet în folosul Societății prietenilor muzeului Luxembourg, la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iulie — august:* Expoziție Gauguin (254 lucrări), la Kunsthalle din Basel. *Octombrie:* Expoziție Gauguin (230 lucrări) la galeria Thannhäuser din Berlin. *Octombrie — noiembrie:* Expoziție Renoir (70 lucrări) la galeria Flechtheim din Berlin. Portretul lui Mallarmé pictat de Manet intră în posesia muzeului Luvru. Samuel Courtauld cumpără cu 1 200 000 franci schița tabloului *Dejunul pe iarbă* de Manet. Expoziție Renoir la galeria Bernheim din Paris. Retrospectivă Gauguin (42 lucrări) la Bienala de la Veneția. Expoziție Seurat la galeria Flechtheim din Berlin. J.-B. de la Faille publică un catalog monumental al operei lui Van Gogh; între experți au loc discuții vehemente asupra cîtorva tablouri, socotite de unii autentice iar de alții false. Expoziții Van Gogh la National Galerie din Berlin și la galeria Dru (desene) din Paris. Mor Filliger, Loïe Fuller.

1929 — *Octombrie:* În grădina Tuileries din Paris este așezat un monument sculptat de Maillol consacrat lui Cézanne. Expoziție Cézanne (43 pînze) la galeria Pigalle din Paris. Auguste Pellerin donează muzeului Luvru trei naturi moarte de Cézanne. Intră în posesia muzeului Luvru următoarele tablouri de Renoir: portretul lui Bazille, al doamnei Théodore Charpentier, al doamnei Hartmann, al doamnei Georges Charpentier, *Tors de femeie la soare, Malurile Senei la Champrosay, Bal la Moulin de la Galette, Leagănul, Fete la pian, Femei scăldîndu-se*. Expoziție Renoir la

galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Pe plajă* de Gauguin, care fusese donat muzeului Luxembourg în 1923, este transferat la Luvru. Decorația pictată de Toulouse-Lautrec pentru baraca în care dansa La Goulue este cumpărată de stat pentru muzeul Luxembourg. Expoziții Toulouse-Lautrec la muzeul de Arte Frumoase din Copenhaga (afișe și litografii), la muzeul din Berlin, la Fogg Art Museum din Cambridge (Massachusetts). Este întemeiată Societatea prietenilor lui Toulouse-Lautrec. La scoaterea la licitație a colecției Laurand, *Calul de povară* de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 67 000 franci. Este înființat la New York Museum of Modern Art. Mor Bourdelle, Clemenceau, Maxime Dethomas, Serge de Diaghilev, Henri Gervex, La Goulue, Grille d'Égout, Ernest Laurent, Georges-Daniel de Monfreid, Hippolyte Petitjean.

1930 — *Aprilie:* Expoziție Manet (desene, acuarele, aquaforte, litografii) la galeria Sagot din Paris. *Iunie — iulie:* Expoziție *Renoir and Post-Impressionism* la Lefevre galleries din Londra. *Iulie:* La Nuenen este ridicat un monument consacrat lui Van Gogh.

Tabloul *Doamna cu evantalii* de Manet intră în posesia muzeului Luvru (donat de Ernest Rouart). La moartea doamnei Zola se descoperă printre hîrtiile romancierului optzeci de scrisori ale lui Cézanne. Este pusă o placă comemorativă pe casa în care s-a născut Gauguin din strada Notre-Dame-de-Lorette. Expoziție Van Gogh la Stedelijk Museum din Amsterdam. Expoziție Toulouse-Lautrec la Art Institute din Chicago. Mor Ernest de Chamaillard, Willi Finch, Henry de Groux, Émile Jourdan, Maurice Joyant, Pascin, Ferdinand du Puigaudeau, Gabriel Tapié de Céleyran. Adèle de Toulouse-Lautrec, Renée Vert.

1931 — *Aprilie — mai:* Cu prilejul a treizeci de ani de la moartea lui Toulouse-Lautrec are loc o retrospectivă la Muzeul artelor decorative din Paris (423 lucrări). Expoziții Toulouse-Lautrec au de asemenea loc la Bliss Memorial din New York, la galeria Jeanne Castel din Paris, la Albright Art galleries din New York, la Art Institute din Chicago, la Museum of Modern Art din New York. *Mai:* Expoziție Cézanne la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *26 mai — 14 iunie:* Expoziție Gauguin (gravuri) la galeria Pléiade din Paris. *Mai — iunie:* Expoziția *The Durrio Collection of Works by Gauguin* la Leicester galleries din Londra. *Noiembrie — decembrie:* Expoziția *Renoir and his Tradition* la Institutul francez din New York.

Intră în posesia muzeului Luvru portretul lui Monet și *Tînără femeie cu voaletă* de Renoir. Expoziție Gauguin la galeria Le Portique din Paris. Mor Georges Durand-Ruel, Forain, Nini Patte en l'air, John Russell, Willy.

CENTENARUL MANET

1932 — *Iunie — octombrie:* Centenarul nașterii lui Manet este sărbătorit printr-o mare expoziție la muzeul Orangerie din Paris (88 picturi în ulei, 11 pasteluri, 16 acuarele, 15 desene); catalogul este prefațat de Paul Valéry. *Noiembrie:* Expoziție Renoir (49 lucrări) la galeria Braun din Paris. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Renoir (26 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. La scoaterea la licitație a colecției Strauss, tabloul *Personaje din Tahiti* de Gauguin este vîndut cu 50 000 franci. Expoziții Toulouse-Lautrec la Indianapolis, La Cleveland Museum (Ohio). Sînt expuse la Paris primele «mobile» de Calder. Mor Louis Anquetin, Jules Chéret, Charles-Édouard Lucas, Alfred Natanson, doctorul Rey, Angèle Satre.

1933 — *Iunie:* La Paris, expoziție Renoir (149 lucrări) la muzeul Orangerie de la Tuileries. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție de acuarele de Cézanne la galeria G. Seligmann din New York. *Decembrie — ianuarie (1934):* Expoziția *Seurat și prietenii săi. Posteritatea impresionismului*, în localul revistei *La Gazette des Beaux Arts* din Paris.

Femei citind și *Pod de cale ferată la Chatou* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Expoziții Toulouse-Lautrec la Art Institute din Chicago și la Museum of Art din Boston (litografii). Mor Émile Bergerat, Victor Joze, George Moore.

1934 — *Februarie — martie:* La Paris, la galeria Artelor Frumoase, are loc expoziția *Gauguin și prietenii săi, Școala de la Pont-Aven și Academia Julian. Octombrie — noiembrie*: Sînt expuse la galeria Artelor Frumoase din Paris sculpturile lui Renoir. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Cézanne la Pennsylvania Museum of Art din Philadelphia.

Expoziția *Ultimii zece ani ai lui Renoir* (53 lucrări), la galeria Paul Rosenberg din Paris. François Gauzi donează muzeului des Augustins din Toulouse colecția sa Toulouse-Lautrec. Mor Albert Besnard (sărbătorit ca un adevărat geniu, Schuffenecker.

1935 — *Martie:* Expoziție Renoir (26 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Iunie:* Expoziția *Acuarele și nuduri* de Cézanne

la galeria Renou și Colle din Paris. *Iunie:* Expoziție Cézanne la galeria Reid și Lefevre din Londra. *15 august:* Moare la Paris Paul Signac.

Expoziții Renoir la galeria Reid și Lefevre din Londra, la muzeul din Winterthur. În Statele Unite circulă o expoziție Van Gogh. Mor Alexandre Natanson, Alfred Vallette.

1936 — *3—29 februarie:* Expoziție Seurat la galeria Paul Rosenberg din Paris. *Martie — aprilie:* Expoziție Gauguin la galeria Wildenstein din New York. *Primăvara:* Expoziție Cézanne (184 lucrări) la muzeul Orangerie din Paris. *1—21 mai:* Expoziție Gauguin la Fogg Art Museum din Cambridge (Massachusetts). *Mai — iunie:* Expoziție Gauguin la muzeul din Baltimore. *August — octombrie:* Expoziție Cézanne (173 lucrări) la Kunsthalle din Bâle. *5 septembrie — 4 octombrie:* Expoziție Gauguin (139 lucrări) la muzeul din San Francisco. *Noiembrie:* Expoziție Gauguin la galeria Artelor Frumoase din Paris. *Noiembrie — decembrie.* Expoziție Renoir la galeria Renou și Colle din Paris. Un colecționar american cumpără *Jucătorii de cărți* de Cézanne cu 240 000 dolari. Apare catalogul operei lui Cézanne alcătuit de Lionello Venturi. Apare la New York prima ediție a scrisorilor lui Van Gogh către Van Rappard (traduse în engleză). Anna Boch donează muzeelor regale din Belgia *Sena în dreptul insulei La Grande-Jatte* de Seurat. Expoziție Toulouse-Lautrec la galeria Bernheim-Jeune din Paris. Mor Amand-Jean, Anna Boch, Lily Grenier Ibels, Gustave Kahn, Marie Le Cœur, Henri de Régnier, Zimmermann.

1937 — *20 ianuarie — 27 februarie:* Expoziția *Seurat and his Contemporaries* la Wildenstein galleries din Londra. *Mai — septembrie:* Expoziție Renoir (144 tablouri) la Metropolitan Museum din New York. *Iunie:* Expoziție Cézanne (29 picturi și acuarele) la galeriile Reid și Lefevre din Londra. *Iunie — octombrie:* La Salonul Independenților are loc expoziția *Pictorul independent Paul Cézanne* (85 lucrări). *Septembrie — octombrie:* Expoziție Cézanne la Museum of Art din San Francisco. *6 noiembrie:* Consiliul municipal din Auvers-sur-Oise hotărăște ca strada des Marais să se numească strada Van Gogh. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Toulouse-Lautrec la galeria Knoedler din New York. Trei tablouri de Renoir, *A la Grenouillère, Tînără femeie goală pînă la jumătate, Femeie în verde citind,* intră în posesia muzeului Luvru. La Paris este publicată *Corespondența* lui Cézanne. Antonin Personnaz donează muzeului Luvru cîteva lucrări de Toulouse-Lautrec:

Patul, Jane Avril dansînd, Profil de femeie, (doamna Lucy), Femeie piepteănîndu-se. Retrospectivă Van Gogh la palatul Tokyo din Paris. Expoziția cunoaște o imensă afluență și stîrnește comentarii pătimașe. Apar la Paris o parte din scrisorile lui Vincent către Théo. Apar la Amsterdam scrisorile lui Van Gogh către van Rappard. Tablourile lui Van Gogh sînt declarate decadente de către naziști, care le scot de la Neue Pinakotheke din München. *Guernica* de Picasso. Mor Alphonsine Fournaise, François Vielé-Griffin.

1938 — *Februarie — martie:* Expoziția *Peisaje de Renoir* (11 lucrări) la galeria Durand-Ruel din New York. *Aprilie:* Expoziția *Cîteva acuarele de Cézanne* la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iunie — iulie:* Expoziția *Renoir — autor de portrete* (47 lucrări), la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *19—31 octombrie:* Expoziția *G.-Daniel de Monfreid și prietenul său Paul Gauguin*, la galeria Charpentier din Paris. *Noiembrie — decembrie:* Expoziția *Desene de Cézanne*, la galeria Henriette din Paris.

Les Alyscamps de Gauguin intră în posesia muzeului Luvru. La ființă în Țările în de Jos, în apropiere de Arnhem, în parcul național De Hooge Veluwe, muzeul Kröller-Müller (264 lucrări de Van Gogh). Expoziții Toulouse-Lautrec la galeriile Knoedler din Londra și din Paris, la galeria des Quatre-Chemins din Paris, la muzeul din Gaillac, la F. A. R. Gallery (afișe) din New York, la Museum of Art din New York, la Mayer gallery din New York, la Stedelijk museum din Amsterdam. Mor Adolphe Albert, Suzanne Valadon.

CENTENARUL LUI CÉZANNE

1939 — *Februarie — aprilie:* Expoziție Cézanne (35 lucrări), la galeria Paul Rosenberg din Paris. Centenarul nașterii lui Cézanne este sărbătorit în tot cursul anului prin numeroase publicații și diferite expoziții. *Martie — aprilie:* Expoziția *Portrete de Renoir*, la galeria Durand-Ruel din New York. *Aprilie:* Expoziția Cézanne la Galeria Rosenberg și Helft din Londra. *Mai :* Expoziția *Reproduceri și cărți consacrate lui Cézanne*, la galeria Magne din Paris. *Mai — iunie:* Expoziția *Omagiu lui Cézanne*, la galeria Bernheim-Jeune din Paris. *Iunie — iulie:* Expoziția *Centenarul lui Cézanne* (46 tablouri, 30 acuarele, 20 desene) la galeria Wildenstein din Londra. *1 iulie:* La Paris, la întretăierea bulevardelor Raspail și Montparnasse, este inaugurat monumentul lui *Balzac* de Rodin. *22*

iulie: Moare Ambroise Vollard (averea lui atinge, după cît se pare, un miliard de franci). *6 august:* La Pont-Aven se pune o placă comemorativă pe casa unde se afla odinioară hanul Gloanec. *Noiembrie — decembrie:* Expoziția *Centenarul lui Cézanne*, la galeria Mary Harriman din Londra. Expoziția *Centenarul pictorului independent Paul Cézanne* (24 tablouri, 38 acuarele și desene), la Societatea Artiștilor independenți din Paris. Expoziția *Centenarul lui Paul Cézanne*, la muzeul din Lyon (42 tablouri, 17 acuarele, 20 desene, autografe, amintiri, fotografii). Expoziție Cézanne la galeria Wildenstein din New York. Administrația franceză P. T. T. pune în vînzare un timbru cu efigia lui Cézanne. La Aix-en-Provence, cu prilejul Centenarului, Marcel Provence îi cere bătrînului vizitiu al lui Cézanne să înhame caii la birjă și să străbată încă o dată drumul către Tholonet. Paul Jamot donează muzeului Luvru *Sena la Podul Iena* și *Cositul fînului în Bretania* de Gauguin. *Frumoasa grădinăriță* de Klee.

MOARE KLEE

1940 — *Februarie:* Expoziția *Desene de Cézanne*, la galeria Henriette din Paris. *Aprilie:* Expoziția *Acuarele de Cézanne* la galeria Bignou din Londra. *29 iunie:* Moare la Muralto, lîngă Locarno, Paul Klee.

Expoziții Toulouse-Lautrec la muzeul din Ixelles, la Institute of Art din Detroit. Mor Paco Durrio, Louis Hayet, Lugné-Poe, Vuillard.

1941 — Expoziția centenarului lui Renoir la galeria Duveen Brothers din New York. *Trandafiri involți* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Expoziții Toulouse-Lautrec la Brooklyn Museum, la Alison gallery din New York ditografii). Mor Emile Bernard, Eugène Boch, Robert Delaunay, Maximilien Luce.

1942 — *15 mai:* Expoziție Gauguin (acuarele, monotipuri, desene), la galeria Marcel Guiot din Paris. *Decembrie:* La scoaterea la licitație a colecției George Viau, tabloul *Valea rîului Arc și munții Sainte-Victoire* de Cézanne este vîndut cu 5 000 000 franci, iar tabloul *Două figuri pe o faleză de* Gauguin cu 1 100 000 franci. *12 decembrie — 15 ianuarie (1943):* Expoziția Neoimpresionismul, la Galerie de France din Paris.

Expoziție Toulouse-Lautrec la Arcade galleries din Londra. Mor Jacques-Émile Blanche, Walter Sickert.

1943 — *Februarie — martie:* Expoziție Renoir la Kunsthalle din Basel. *11 mai — 11 iunie:* Expoziția *Școala din Pont-Aven și Nabiștii*, la galeria Parvillée din Paris. *9 august:* Moare la Paris Soutine. Muzeul Luvru cumpără *Ripa femeii sălbatice*, peisaj algerian de Renoir. Berthellemy donează muzeului Luvru *Femeie în alb citind* de Renoir și portretul lui Louis Bouglé de Toulouse-Lautrec. Expoziții Toulouse-Lautrec la Kunsthaus din Zürich, la Nordyst gallery din New York. La New York, prima expoziție Jackson Pollock. Mor André Antoine, Jane Avril, Henri Delavallée, Maurice Denis, Henri Martin, Georges Rivière.

MOR MONDRIAN ȘI KANDINSKY

1944 — *1 februarie:* Moare la New York Mondrian. *29 februarie:* Moare Félix Fénéon (S. Dp). *25* iunie: « Casa galbenă » din Arles, locuită odinioară de Van Gogh, este distrusă de un bombardament. *Noiembrie:* Expoziție Renoir la California Palace of the Legion of Honor din San Francisco. *13 decembrie:* Moare la Neuilly Kandinsky.

Prințesa de Polignac donează muzeului Luvru *Lectura* de Manet. Muzeul Luvru cumpără *Și aurul trupului lor* de Gauguin. New York îl descoperă pe Mark Tobey și al său *White writing*. Mor Yvette Guilbert, Marie Henry (Marie Poupée), Aristide Maillol, Edvard Munch, Lucien Pissarro Henri Rachou, Edmond Renoir, K.-X. Roussel.

1945 — Expoziție Van Gogh la Stedelijk Museum din Amsterdam Mor René Gimpel, Paul Valéry.

1946 — *3 aprilie — 4 mai:* Expoziție Gauguin (91 lucrări) la galeria Wildenstein din New York. *28 iulie:* la Auvers-sur-Oise, pe fațada fostei cafenele Ravoux, este pusă o placă comemorativă în amintirea lui Van Gogh.

O expoziție itinerantă cuprinzînd 172 de lucrări de Van Gogh străbate Europa, stîrnind pretutindeni un imens entuziasm. 165 000 de vizitatori la Stockholm, 300 000 la Amsterdam, 500 000 în Belgia (Liège, Anvers, Mons și Bruxelles). Expoziții Toulouse-Lautrec la galeria Bignou din Paris, la galeria Wildenstein din New York, la Cleveland Museum (Ohio). Un tablou de Dubuffet *(Mirobolus, Macadam et Cie)*, expus la galeria Drouin, provoacă un adevărat scandal. La Vallauris, Picasso lucrează ceramică. Moare Paule Gobillard.

1947 — *ianuarie — martie:* Expoziția itinerantă Van Gogh sosește la Paris, la muzeul Orangerie. «Van Gogh a ajuns într-atît de la modă, scrie Georges d'Espagnat, încît în ultimele zile vizitatorii se îmbulzeau pe patru rînduri în fața tablourilor lui, în timp ce afară aștepta o coadă tot atît de mare ca aceea de la intrarea cinematografelor din centru. În toate cercurile elegante, la ceaiurile din cea mai înaltă societate sau burgheze, cele mai fermecătoare mondene își exprimă care mai de care admirația înflăcărată pentru acest pictor pe care fiecare se laudă a-l fi descoperit cea dintîi». Expoziția călătorește apoi prin Suedia. *Ianuarie — februarie:* Expoziția *Influența lui Cézanne, 1908—1911*, la Galerie de France din Paris. *Februarie — martie:* Expoziție Cézanne la Art Museum din Cincinnati. *4—29 martie:* Expoziția *Seurat, his Drawings*, la Buchholz gallery din New York. *Aprilie:* Expoziție Cézanne (88 tablouri) la galeria Wildenstein din New York. *Decembrie — ianuarie (1948):* Expoziție Van Gogh la Tate Gallery din Londra (150 000 vizitatori). La Muzeul Boymans din Rotterdam, are loc o expoziție de desene de Van Gogh. Un anonim donează muzeului Luvru un autoportret de Cézanne. Expoziții Toulouse-Lautrec la Carnegie Institute din Pittsburg, la galleria dell' Obelisco din Roma: expoziție itinerantă la Kunsthalle din Basel (mai — iulie), la Stedelijk Museum din Amsterdam (iulie — septembrie), la Palais des Beaux-Arts din Bruxelles (septembrie — noiembrie), la Petit Palais din Ziirich, la La Chaux-de-Fonds și la Geneva (63 picturi în culori, 50 desene, 90 litografii și afișe, o ceramică). La Bienala de la Veneția, marele premiu internațional de pictură îi este decernat lui Braque. Mor Tristan Bernard, Bonnard, Albert Marquet.

CENTENARUL LUI GAUGUIN

1948 — *26 februarie — 3 aprilie:* Expoziție Manet (88 lucrări) la galeria Georges Wildenstein din New York. *Mai — iunie:* În Danemarca este sărbătorit centenarul nașterii lui Gauguin printr-o retrospectivă (129 lucrări) deschisă la Ny Carlsberg Glyptotek din Copenhaga. *Iunie:* Expoziție Renoir la galeria Lefevre din Londra. Expoziție Van Gogh la Art Gallery din Birmingham (februarie), la Art Gallery din Glasgow (martie), la Muzeul municipal din La Haye, la Museum of Art din Cleveland. Expoziție Toulouse-Lautrec la galeria Bernheim-Jeune din Paris. Moare La Boulangère, modelul lui Renoir.

1949 — *Februarie:* Expoziția *Gauguin și prietenii săi* la galeria Kleber din Paris. *19 aprilie — 17 mai:* Expoziție Seurat la galeria Knoedler din New York. *26 aprilie:* Paul și Marguerite Gachet donează muzeului Luvru două tablouri de Van Gogh, autoportretul pe fond turquoise și portretul doctorului Gachet. *Vara:* La Paris expoziție Gauguin (așa-numita expoziție a centenarului), la muzeul Orangerie din grădina Tuileries (116 lucrări). *Octombrie — ianuarie (1950):* Expoziție Van Gogh la Metropolitan Museum din New York (mai bine de 300 000 vizitatori), apoi (februarie — aprilie 1950) la Art Institute din Chicago. *Noiembrie — ianuarie (1950):* Expoziție Gauguin la Kunsthalle din Basel (153 lucrări).

La Cagnes are loc expoziția *Omagiu lui Renoir*. Muzeul Luvru cumpără tabloul *Femeie scoțîndușî ciorapul* de Toulouse-Lautrec. Mor Edouard Dujardin, James Ensor, Othon Friesz, Maeterlinck, Manguin, Misia, fosta soție a lui Thadée Natanson.

1950 — *Martie — aprilie:* Expoziție Renoir la galeria Wildenstein din New York. *Iunie:* Expoziția *Omagiul lui Renoir* la galeria Pétridès din Paris. *Iulie — august:* Expoziția *Gauguin și grupul de la Pont-Aven* la muzeul Artelor Frumoase din Quimper. Ia ființă la castelul din Cagnes muzeul Renoir, zis și muzeul Amintirii. Expoziție Gauguin la muzeul din Lausanne. Expoziție Seurat la galeria dell' Obelisco din Roma. Apar la Paris, în traducere franceză, scrisorile lui Van Gogh către Van Rappard. Paul Gachet donează muzeelor naționale un tablou de Van Gogh *(Vaci pe o pajiște)*. Expoziție Toulouse-Lautrec la Kunsthaus din Ziirich; expoziție itinerantă în Statele Unite, organizată de galeria Knoedler (30 picturi în ulei). La Paris triumfă « abstracționismul liric ».

1951 — *28 aprilie:* Este inaugurat la Paris muzeul Montparnasse, în strada de l'Arrivée, numărul 8. *Mai — august:* O expoziție organizată la muzeul l'Orangerie des Tuileries din Paris comemorează 50 de ani de la moartea lui Toulouse-Lautrec (122 lucrări). Au loc de asemenea: o expoziție de gravuri la Biblioteca națională din Paris (241 lucrări), o expoziție *Toulouse-Lautrec, prietenii săi și profesorii săi* (183 lucrări) la muzeul din Albi (august — octombrie), expoziții de gravuri la Art Council din Londra, la muzeul din Miinchen, la Boymans museum din Rotterdam. *1—20 iunie:* Expoziția *Gauguin și prietenii săi* la galeria André Weil din Paris. Paul Gachet donează muzeului Luvru mai multe tablouri de Cézanne *(Casa doctorului Gachet, Buchet de flori cu porțelan*

de Delft, *O Olympia modernă*), de Guillaumin (*Nud culcat*, *Apus de soare la Ivry*), de Claude Monet (*Crizanteme*), de Pissarro, de Renoir (*Portretul lui Margot*), de Sisley, de Van Gogh (*Biserica din Auvers*) precum și diferite amintiri rămase de la Cézanne și Van Gogh.

În afară de portretul oferit de Gachet, mai intră în posesia muzeului Luvru și numeroase tablouri de Renoir: Oficiul Bunurilor Private donează muzeului portretul doamnei Alphonse Daudet, *Trandafiri într-un vas*, *Odă florilor*; doctorul Albert Charpentier donează un portret de fetiță, un nud culcat și *Odalisca cu papuci*; Gaston Bernheim de Villers, portretul doamnei Gaston Bernheim de Villers, al Geneviève Bernheim de Villers și al domnului și doamnei Gaston Bernheim de Villers. Muzeul Luvru cumpără cu 16 000 000 franci *Portul-Bessin, intrarea în port în timpul fluxului* de Seurat.

Doamna Agnès Huc de Monfreid, fiica prietenului lui Gauguin, donează muzeului Luvru, sub rezerva uzufructului pînă la moartea sa, autoportretul numit « Prietenului Daniel », *Căpițele galbene*, un pastel și mai multe sculpturi în lemn din perioada tahitiană: *Tehura*, *Idolul cu perlă*, *Idolul cu scoică*, *Hina*. O expoziție itinerantă cu tablouri de Van Gogh este prezentată la Muzeul din Lyon, la muzeul din Grenoble, la Arles și la Saint-Remy-de-Provence. Mor André Gide, Thadée Natanson.

1952 — *Februarie — martie:* Expoziție Cézanne (127 lucrări) la Art Institute din Chicago; în aprilie — mai, aceeași expoziție vine la Metropolitan Museum din New York. *Martie:* Moare Pierre Renoir. *Mai:* La scoaterea la licitație a colecției Cognac, un peisaj de Cézanne este vîndut cu 20 000 000 franci, iar o natură moartă cu 33 000 000 franci. *19 iulie — 10 octombrie:* Expoziția *Omagiu Berthei Morisot și lui P.-A. Renoir*, la muzeul municipal din Limoges.

Chelneriță servind bere de Manet, *Familia Schuffenecker*, *Moara*, *Vairumati*, *Natură moartă cu evantai* de Gauguin (provenind din colecția prințului Matsukata, din Kobe) intră în posesia muzeului Luvru, în urma tratatului de pace cu Japonia. Muzeul Luvru cumpără *Sat breton sub zăpadă* de Gauguin, portretul lui William Sisley de Renoir. Expoziții Renoir la Muzeul Artelor Frumoase din Lyon, la Nisa, la galeria Wildenstein din New York; Wereldbibliotheek din Amsterdam începe să publice *Corespondența generală* a lui Vincent Van Gogh (« ediția centenarului »); al patrulea și ultim volum al *Corespondenței* va apare în 1954. Expoziții

Toulouse-Lautrec la Frankfurt, Brema, Mannheim, la Bienala de la Veneția. La Marsilia, Le Corbusier termină construirea Unității de locuit de mărime conformă. Bracque pictează un plafon la muzeul Luvru. Mor Romain Coolus, Louis Valtat.

CENTENARUL LUI VAN GOGH

1953 — *Martie:* În Țările de jos este sărbătorit cu mult fast centenarul nașterii lui Van Gogh. Un congres are loc la Haga în zilele de 27 și 28 martie. O expoziție comemorativă cuprinzînd 280 lucrări are loc succesiv la Haga (30 martie — 17 mai), la muzeul Kröller-Müller (23 mai — 19 iunie), la Amsterdam (23 iulie — 20 septembrie). Administrația poștei olandeze emite un timbru înfățișîndu-l pe pictor. La Groot-Zundert, pe casa înălțată pe locul presbiteriului în care s-a născut Vincent, este așezată o placă comemorativă. La Paris este pusă o altă placă pe casa de la numărul 54 din strada Lepic, unde a trăit Vincent din iunie 1886 pînă în februarie 1888. O expoziție Van Gogh circulă în Statele Unite, din octombrie 1953 pînă în aprilie 1954 (City Art Museum din Saint-Louis, Philadelphia Museum of Art, Toledo Museum of Art). *Iunie — septembrie:* Expoziția *Monticelli și barocul provensal* (cuprinde și 23 lucrări de Cézanne), la muzeul l'Orangerie des Tuileries din Paris. *Iulie — septembrie:* Expoziție Cézanne (24 picturi în ulei, 26 acuarele și desene) la Aix-en-Provence, Nisa și Grenoble. *16 august — 15 septembrie:* Expoziția *Comemorarea a cincizeci de ani de la moartea lui Paul Gauguin,* la Port-Aven. *Septembrie — octombrie:* Expoziție Toulouse-Lautrec la Art Gallery din Toronto. *18 noiembrie — 26 decembrie:* Expoziția *Seurat and His Friends,* la galeria Wildenstein din New York. *1 decembrie:* La Albi are loc prima proiecție a unui film consacrat lui Toulouse-Lautrec, *Moulin Rouge,* (personajul care-l înfățișează pe Lautrec este jucat de actorul José Ferrer).

Expoziție Renoir la Edimburg. Apare nuvela *Cocotte* de Devismes, ilustrată de Toulouse-Lautrec. Frank Lloyd Wright construiește la New York muzeul Guggenheim. Mor Henri Bernstein, Raoul Dufy, Roux-Champion.

MOARE MATISSE

1954 — *Martie — aprilie:* Expoziția *Paul Gauguin, his Place in the Meeting of East and West* la Museum of Fine Arts din Houston. *Martie — aprilie:* Expoziția *The last twenty Years of*

Renoir's Life la galeria Rosenberg din New York. *6 aprilie:* Paul Gachet donează muzeelor naționale mai multe tablouri de Cézanne, Van Gogh, Guillaumin, Pissarro. *Iunie:* Expoziția *Capodopere ale lui Renoir* la galeria Artelor Frumoase din Paris. Expoziția *În jurul lui Seurat*, la galeria L.—G. Baugin din Paris.

Iulie: Ambasada Statelor Unite predă oficial Academiei din Aix-en-Provence pavilionul din Lauves (pavilionul Cézanne achiziționat datorită unei subscripții americane). *Vara:* Expoziția *Omagiu lui Cézanne* la muzeul l'Orangerie des Tuileries din Paris. *Septembrie — octombrie:* Expoziție Cézanne (65 tablouri) la Tate Gallery din Londra. *3 noiembrie:* Moare la Cimiez Matisse. *18 noiembrie:* La Paris este pusă o placă comemorativă pe casa în care s-a născut Manet, (strada Bonaparte numărul 5). *26 noiembrie — 28 februarie (1955):* Expoziția *Van Gogh și pictorii de la Auvers-sur-Oise* la Muzeul l'Orangerie des Tuileries.

Expoziții Van Gogh la Curaçao, Miami, Palm Beach și La Nouvelle-Orléans. Este întemeiată la Paris o societate Paul Cézanne. Mor Albert André, Derain.

MOARE UTRILLO

1955 — *Iulie.* Câțiva cunoscuți ai lui Cézanne rămași în viață se întrunesc în atelierul de pe calea Lauves, din Aix-en-Provence, spre a-și evoca amintirile. *Septembrie — octombrie:* Expoziție Gauguin la Tate Gallery din Londra. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Gauguin la Kunstnerforbundet din Oslo. *5 noiembrie:* Moare la Dax Utrillo. Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel din Paris. Expoziție Gauguin la Edimburg. Expoziții Van Gogh la Anvers, la galeria Wildenstein din New York și la Stedelijk Museum din Amsterdam. Mor Emil Gauguin (în Florida), Juliette Huet, Fernand Léger, Nicolas de Staël.

1956 — *Aprilie — Mai:* Expoziție Gauguin la galeria Wildenstein din New York. *31 mai: Stropitoarea*, pictură de Seurat din prima sa perioadă, este vîndută la Hôtel Drouot cu 5 100 000 franci. *Iunie — iulie:* Expoziție Gauguin la galeria Winkel și Magnussen din Copenhaga. *Octombrie — noiembrie:* Expoziție Cézanne (154 lucrări) la Haus der Kunst din München. *12 noiembrie:* Administrația franceză a P.T.T. pune în vînzare un timbru cu efigia lui Van Gogh. Expoziții Van Gogh la Liverpool, Manchester, Newcastle. Expoziții Renoir la

muzeul Jenisch din Vevey, la Marlborough gallery din Londra, la Kunsthalle din Dusseldorf. *Un țăran și cîinele său lîngă o barieră* de Gauguin este vîndut la Paris cu 18 500 000 franci. Moare Paul Leclercq.

1957 — *Iunie:* O scrisoare a lui Gauguin către Charles Morice («Astăzi sînt la pămînt, doborît de mizerie etc», iulie 1901) este vîndută la Hôtel Drouot cu 600 000 franci. *14 iunie:* la scoaterea la licitație a colecției Thompson-Biddle la galeria Charpentier din Paris, un *Peisaj roz din Pont-Aven* de Gauguin se vinde cu 14 000 000 franci iar două *Naturi moarte cu mere*, tot de Gauguin, una din 1889, alta din 1901, sînt vîndute cu 35 500 000 franci și, respectiv 104 000 000 franci (este prima vînzare la licitație cunoscută care depășește 100 000 000 franci). *10 iulie:* La Londra la scoaterea la licitație a colecției Weinberg, *Tauri pe o pajiște* de Manet este vîndut cu 11 000 000 franci. *7 noiembrie:* La scoaterea la licitație a colecției Lurcy din New York tabloul *Femeia cu văl roșu* de Gauguin este vîndut cu 24 000 dolari; *Mau Taporo (Culesul lămîilor)*, cu 180 000 dolari. *Noiembrie — decembrie:* Expoziție Seurat la muzeul Jacquemart-André din Paris.
Expoziție Renoir la galeria Durand-Ruel din Paris. *Sărbătoare arabă la Alger* de Renoir intră în posesia muzeului Luvru. Mor Jeanne Baudot, Henri van de Velde.

MOARE ROUAULT ȘI VLAMINCK

1958 — *16 ianuarie — 10 martie:* Expoziție Seurat (63 picturi în ulei, 86 desene) la Art Institute din Chicago, apoi între 24 martie și 11 mai, la Museum of Modern Art din New York. *13 februarie:* Moare Rouault. *Aprilie — mai:* Expoziție Renoir la galeria Wildenstein din New York. *Mai — octombrie:* Expoziția *Omagiu lui Renoir* la galeria Durand-Ruel din Paris. *Iulie — septembrie:* Expoziția *Omagiu lui Sérusier și pictorilor din grupul de la Pont-Aven* la muzeul Municipal de Arte Frumoase din Quimper. *Iulie — august:* Expoziția *Gauguin, G. D.* de *Monfreid și prietenii lor catalani*, la muzeul Hyacinthe-Rigaud din Perpignan. *20 iulie:* Se inaugurează la Pouldu o casă memorială închinată lui Gauguin și prietenilor săi. *11 octombrie:* Moare, la Rueil-la-Gadelière, Vlaminck. *15 octombrie:* La Londra, la scoaterea la licitație a colecției Goldschmidt, *Panseaua* de Renoir este vîndută cu 72 000 lire (84 000 000 franci); trei lucrări de Manet, un autoportret, *Plimbarea* și

Strada Berne pavoazată, cu 65 000 lire (76 000 000 franci), 89.000 lire (105 000 000 franci), şi, respectiv, 113 000 lire (130 000 000 franci); *Grădina publică din Arles* de Van Gogh cu 132 000 lire (155 000 000 franci); două tablouri de Cézanne *Merde mari* şi *Băiatul cu vestă roşie* cu 90 000 lire (106 000 000 franci) şi, respectiv, 220 000 lire (258 000 000 franci). *6 noiembrie:* Municipalitatea din Cagnes hotărăşte achiziţionarea domeniului Collettes. *Decembrie — aprilie (1959):* Expoziţie Toulouse-Lautrec la muzeul Jacquemart-André din Paris. Expoziţie Van Gogh la Tokio şi Kioto. Mor Georges Lecomte, Willumsen.

1959 — *12 februarie — 29 martie:* Expoziţie Gauguin (200 de lucrări) la Art Institute din Chicago, apoi (23 aprilie — 31 mai) la Metropolitan Museum din New York. *Mai:* La New York cu prilejul scoaterii la licitaţie a colecţiei Chrysler-Foy, tabloul lui Renoir *Fetele lui Durand-Ruel* este vîndut cu 255 000 dolari (127 500 000 franci), un tablou de Degas cu 180 000 dolari (90 000 000 franci), un Toulouse-Lautrec cu aceeaşi sumă. *Iunie:* La Londra tabloul *Închinarea magilor* de Rubens este vîndut cu 385 000 franci. *Octombrie — decembrie:* Expoziţia *Van Gogh în Provenţa*, la Aix-en-Provence. *25 noiembrie:* La Londra tabloul *Hamalii* de Van Gogh e vîndut cu 30 000 lire (42 000 000 franci). *Te tiai na oe ite rata (Aştepţi o scrisoare)* de Gauguin, cu 130 000 lire (180 000 000 franci), *Ţăranul cu cămaşa albastră* de Cézanne cu 145 000 lire (203 000 000 franci). Muzeul Luvru cumpără *Cîmpul de Bananieri* de Renoir. La licitaţia ce are loc la galeria Charpentier din Paris un grup de litografii de Toulouse-Lautrec este vîndut cu 86 000 000 franci. Mor Hélène Bellon, Gabrielle Renard.

1960 — *Ianuarie — martie:* Expoziţie Gauguin la galeria Charpentier din Paris. *Februarie — martie:* Retrospectivă Van Gogh la muzeul Jacquemart-André din Paris. *5 aprilie:* Consiliul municipal din Cagnes votează achiziţionarea domeniului Collettes. *26 iulie:* Este deschisă publicului casa lui Renoir din Collettes (o expoziţie grupează aici, pînă în septembrie, 17 tablouri). *Noiembrie:* La Londra, trei tablouri de Cézanne *(Casa părăsită din Tholonet)*, Gauguin *(Femeia aşezată la umbra palmierilor)*, Renoir *(Femei scăldîndu-se)* sînt vîndute fiecare cu 38 000 lire (53 000 000 franci), *Jucătorii de fotbal* de Le Donanier Rousseau cu 37 000 lire (52 000 000 franci). Expoziţii Van Gogh la Tate Gallery din Londra, la Montréal, la Ottawa, Winnipeg, Toronto. Oscar Niemeyer construieşte cate-

drala din Brasilia, noua capitală a Braziliei. Mor Jean Atlan, Paul Fort, Marie Girard (Marie Gasquet).

1961 — *20 aprilie:* Moare Jean-René Gauguin, fiul pictorului. *Mai — iulie:* Expoziție Manet la muzeul Cantini din Marsilia. *21 iunie: Podul de la Argenteuil* de Monet este vîndut la Paris cu 147 000 000 franci. *2 iulie:* Moare Pola Gauguin, fiul pictorului. *Iulie — septembrie:* Expoziție Renoir (20 tablouri) la domeniul Collettes din Cagnes. *August — septembrie:* Expoziția *Gauguin și prietenii săi,* la Pont-Aven. *15 noiembrie:* La New York, *Aristot contemplînd bustul lui Homer* de Rembrandt este vîndut cu 2 300 000 dolari (1 150 000 000 franci). *Decembrie — februarie (1962):* Expoziție Toulouse-Lautrec la Wallraf-Richartz Museum din Colonia.

Expoziții Cézanne la muzeul Belvedere din Viena și la Aix-en-Provence. Expoziție Van Gogh (desene și acuarele) la Städtische Galerie din München. Expoziții Toulouse-Lautrec la Tate Gallery din Londra, la Haus der Kunst din München. *Arearea* de Gauguin intră în posesia Muzeului Luvru. La Auvers-sur-Oise este ridicat un monument, operă a sculptorului Zadkine, în memoria lui Van Gogh. Administrația franceză P. T. T. pune în vînzare un timbru cu reproducerea tabloului *Jucătorii de cărți* de Cézanne; alte trei timbre din aceeași serie reproduc *Nudurile albastre* de Matisse, *Mesagerul* de Braque și *14 iulie* de Roger de la Fresnaye. Moare Marcel Gimond.

1962 — *10 aprilie:* La Londra la scoaterea la licitație a colecției Somerset Maugham, tabloul *Moartea Arlechinului* de Picasso este vîndut cu 80 000 lire (110 000 000 franci). *Mai:* Moare la Auvers-sur-Oise Paul Gachet. În satul Hirono, la 60 de kilometri la nord de Kobe (Japonia), este înălțat un monument în amintirea lui Van Gogh, a fratelui său Théo și a cumnatei sale Johanna. *Toamna:* Consiliul municipal din Limoges hotărăște ca noul liceu de fete să poarte numele lui Renoir. *22 noiembrie:* O scrisoare a lui Gauguin către André Fontainas este vîndută la Hôtel Drouot din Paris cu 700 000 franci.

Muncipalitatea din Arles reconstruiește în amintirea lui Van Gogh podul lui Anglois, pe care artistul îl pictase în 1888. La Amsterdam, lîngă Stedelijk Museum, este ridicat un monument în cinstea lui Van Gogh, operă a lui André Schaller. În Țările de Jos este înființată o fundație oficială Vincent Van Gogh în vederea achiziționării colecției aflate în posesia nepotului pictorului. Colecția cuprinde 170 tablouri

și 400 desene de Van Gogh, precum și 150 tablouri sau desene de impresioniști și de postimpresioniști (cei aparținuseră lui Théo), scrisori și diverse documente. Prețul este de opt sprezece milioane și jumătate de florini, adică aproximativ două miliarde de franci. Pentru a găzdui această colecție, un nou muzeu național este construit la Amsterdam. Expoziție Van Gogh la Tel Aviv. Expoziție Toulouse-Lautrec (litografii și afișe) la Gemeente Museum din Haga.

MOARE BRAQUE

1963 * — *15 februarie — 17 martie:* Expoziția *Toulouse-Lautrec și mediul său familial*, la muzeul din Rennes. *2 aprilie:* O scrisoare a lui Van Gogh către fratele său Théo este vîndută la Hôtel Drouot cu 40 000 franci; o scrisoare a lui Pissarro către Gauguin, cu 10 500 franci; scrisoarea lui Seurat către Maurice Beaubourg din 28 august 1890, cu 9 500 franci. *24 aprilie: Azilul din Saint-Rémy* de Van Gogh este vîndut la Londra cu 92 000 lire (= 225 000 franci). *8 iunie — 15 septembrie:* Expoziție Renoir (102 lucrări) la muzeul Cantini din Marsilia. *9 iunie:* Este pusă o placă comemorativă pe casa lui Delacroix din Champrosay (strada Alphonse Daudet, numărul 14). Moare Jacques Villon. *11 iunie: Dansatoarea*, pastel de Degas, este vîndut la Londra cu 105 000 lire (= 400 000 franci) 19 iunie: O acuarelă de Toulouse-Lautrec, *Dansatoare cu ciorapi roz*, este vîndută, la palatul Galliera din Paris, cu 943 000 franci; tabloul lui Bazille, *Meterezele de la Aigues-Mortes*, este vîndut la aceeași licitație cu 275 000 franci (muzeele naționale își exercită dreptul de prioritate). *25 iunie:* Un Pissarro, *Palatul Luvru și Sena*, este vîndut, la palatul Galliera din Paris cu 245 000 franci. *Vara:* La Arles este marcat un itinerar Van Gogh: prin pietre colorate sînt semnalate diferitele locuri legate de viața și de opera lui. *31 august:* Moare la Paris Braque.

CENTENARUL TOULOUSE-LAUTREC

1964 — *7 februarie — 14 martie:* Expoziție Toulouse-Lautrec la galeria Wildenstein din New York. *2 aprilie — 28 iunie:*

---

* Cu începere din 1963 prețurile sînt menționate în franci noi (un franc nou valorează o sută franci vechi).

Expoziție Van Gogh (60 picturi în ulei, 60 desene), la muzeul Guggenheim din New York, urmată între 1 iulie și 13 septembrie, de expoziția *Van Gogh și expresionismul. Mai — iunie:* Expoziția *Lautrec și le Croxi-Margouin*, la galeria L'Œil din Paris. *28 mai:* La Zundert este inaugurat un monument de bronz, operă a sculptorului Zadkine, în memoria lui Vincent și Théo Van Gogh; piatra care-i slujește drept soclu este adusă din Saint-Remy-de-Provence. *10 iunie — 15 septembrie:* La Albi, expoziție comemorativă a centenarului nașterii lui Toulouse-Lautrec (198 lucrări); care va fi de asemeni prezentată (20 septembrie — 17 ianuarie 1965) la Petit Palais din Paris. *1 iulie:* La Londra, al doilea studiu al lui Courbet pentru *Domnișoarele de pe malul Senei* este vîndut cu 62 000 lire (868 000 franci), cumpărătorul fiind National Gallery. *Iulie:* Expoziția *Omagiu lui Toulouse-Lautrec*, la galeria Lucien Blanc, din Aix-en-Provence. *August:* În Tahiti, pe malul lagunei Papeari, este terminată construcția muzeului Paul Gauguin. *10 noiembrie — 15 decembrie:* La galeria Charles E. Slatkin din New York expoziție de portrete și studii de Toulouse-Lautrec din perioada de debut. *24 noiembrie:* Un tablou de Gauguin, *Tahitiană și băiat*, este vîndut la Londra cu 90 000 lire (1 230 000 franci). *26 noiembrie — 28 decembrie:* Expoziție consacrată temei *Femeia în opera lui Toulouse-Lautrec*, la galeria Huguette Bérès din Paris. *3 decembrie:* la palatul Galliera din Paris, un Pissaro, *Grădina din Eragny*, (1898), este vîndut la licitație cu 325 000 franci. Unul dintre locurile preferate ale lui Cézanne, Tholonet, de lîngă Aix-en-Provence, este clasat. *Odihna de după amiază* de Van Gogh intră în posesia muzeului Luvru. National Gallery din Londra cumpără cu 500 000 lire (7 400 000 franci) un tablou din seria *Femei scăldînduse* de Cézanne.

1965 — *Ianuarie:* Două tablouri de Cézanne intră în posesia muzeului Luvru. *Natură moartă în negru și alb* și portretul lui Achille Emperaire. *9 ianuarie — 9 februarie:* Pentru ultima oară înainte de terminarea muzeului care urmează a găzdui marea colecție aparținînd Fundației Van Gogh din Amsterdam, o parte dintre operele acestei colecții iese din Olanda; 40 de tablouri și 40 de desene ale pictorului sînt prezentate la palatul de Arte Frumoase din Charleroi. Înainte de întoarcerea lor definitivă în Țările de Jos, mai are loc o expoziție la muzeul de Arte Frumoase din Gand (19 februarie — 21 martie). *4 februarie:* Liceul din Asnières capătă numele lui Renoir. *Februarie:* La Palm Beach, în Florida, *Semănătorul*

de Van Gogh este vîndut cu 1 250 000 franci. *15 martie:* Administrația franceză P. T. T. emite un timbru reproducînd pictura lui Toulouse-Lautrec *Englezoaica de la «Star»*. *19 martie*: La Londra un tablou de Rembrandt, portretul fiului său Titus, este vîndut la licitație cu 798 000 lire (11 720 000 franci); este cea mai mare sumă atinsă la licitație de vreun tablou. *Iunie:* Capătă numele lui Rodin o stradă din Tbilisi, capitala Georgiei Sovietice, unde își avea atelierul un elev al sculptorului, Yakov Nikoladze. *14 octombrie:* La New York, tabloul *Hina Maruru* de Gauguin este vîndut la licitație cu 275 000 dolari (1 375 000 franci, la licitația din 1895 Gauguin însuși răscumpărase această pînză cu 360 franci); *Fumătorul* de Manet, cu 450 000 dolari (2 250 000 franci) *Case la Estaque* de Cézanne cu 800 000 dolari (4 000 000 franci).

Mor Charles Camoin, Le Corbusier.

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE 5

PARTEA ÎNTÎI

OCHII MINŢII

1859—1885

I. Portărelul din La Villette 8
II. Insula La Grande-Jatte 23
III. Independenţii 37

PARTEA A DOUA

O CUCERIRE METODICĂ

1885—1888

I. Punctul 52
II. F-F 66
III. Atelierul secret 85
IV. Parada 103

PARTEA A TREIA

TABLOUL NETERMINAT

1888—1891

I. Madeleine Knobloch 126
II. Pasărea neagră 148
III. Circul 163

DESTIN POSTUM 172

BIBLIOGRAFIE 190

PRINCIPALELE PERSONAJE CITATE ÎN CELELALTE VOLUME DIN „ARTĂ ŞI DESTIN“ 198

CRONOLOGIA GENERALĂ A PRIMELOR ŞAPTE VOLUME DIN «ARTĂ ŞI DESTIN» 201

Redactor responsabil: ANA COGAN
Tehnoredactor: NICOLAE MIHĂILESCU

Dat la cules 22.01. 1968. Bun de tipar 27.05. 1968. Apărut 1968. Tiraj 30.000 + 150 ex. broşate. Hîrtie offset A de 80 g/m.² Ft. 24/600×920. Coli ed. 15,53. Coli de tipar 11,67 At nr. 21658 C. Z. pentru bibliotecile mari 7 C. Z. pentru bibliotecile mici 7. 74/76

Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică“ Calea Şerban Vodă, 133. Bucureşti, Republica Socialistă România. Comanda nr. 501

Biografii. Memorii. Eseuri

viața lui seurat

« Seurat este un pictor complet, pentru că - deși capabil ca nimeni altul să exprime cu ajutorul procedeului rudimentar al folosirii tonurilor deschise și întunecate drama care se joacă între lumină și umbră - nu s-a mulțumit cu această reușită și, urmîndu-i pe impresioniști, și-a închinat întregul talent înlocuirii elementelor specifice ale desenului: negrul, albul, griul, prin echivalențele lor din spectrul solar: tentele calde pentru tonurile luminoase, tentele reci pentru cele întunecoase, iar întretăierea dintre ele pentru tonurile neutre sau tentele intermediare. Le găsim, desigur, la toți impresioniștii, și în chip admirabil la Cézanne; dar Seurat a fost singurul care s-a dedicat căutării simultane a valorilor și a culorilor, în funcție de desen sau pictură ... »

ANDRÉ LHOTE